

**SINIVALKOISIA
SOTUREITA**

SINI-

MARKO TIKKA
(TOIM.)

VALKKOISIA

SOTUREITA

**SUOMALAISMIEHET
ASEVELVOLLISINA,
SOTILAINA JA
VETERAANEINA**

**VASTAPAINO
TAMPERE 2025**

DOI: 10.58181/VP9789523971936

Tämän teoksen Open Access -editio on lisensoitu CC BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla. Voit jakaa avoimen kirjan, mutta sinun on mainittava lähde asianmukaisesti.

Et voi käyttää aineistoa kaupallisiin tarkoituksiin, eikä tehdä siihen muutoksia.

Tarkastele käyttöilupaa osoitteessa:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>

Tämän kirjan avoimen julkaisemisen (Open Access) ovat rahoittaneet:

- Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteellinen tiedekunta ja
- Helsingin yliopiston valtiotieteellinen tiedekunta.

Maksullinen painettu kirja ja sähkökirja (ePub) ovat myös saatavilla.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

© Vastapaino

ISBN 978-952-397-193-6 (painettu kirja)

ISBN 978-952-397-218-6 (PDF-kirja)

DOI: 10.58181/VP9789523971936

Kustannusosakeyhtiö Vastapaino

Yliopistonkatu 60 A

33100 Tampere

www.vastapaino.fi

Painopaikka: Drukatava 2025

Sisällysluettelo

JOHDANTO: Sinivalkoisen sankarin paluu? 7

MARKO TIKKA JA ANDERS AHLBÄCK

VALKOINEN ON YKSI VÄRI. Suojeluskuntalaisuus yhtenä sisällissodan jälkeisten vuosien kansalaisuuden muotona 19

MARKO TIKKA, TAMPEREEN YLIOPISTO

KENTÄLTÄ JA KASARMISTA. Suomalainen sotilas 1920- ja 1930-luvulla 47

ANDERS AHLBÄCK, STOCKHOLMS UNIVERSITET

TEOLOGIT TAISTELUSSA. Akateemisen Karjala-Seuran sotilaspastorit valkoisen sotilasihanteen julistajina ja toteuttajina jatkosodassa 85

ANDRÉ SWANSTRÖM, ÅBO AKADEMI

IHMISENÄ VAI SANKARINA SODASSA? Maskuliinisuus törmää sotakokemuksiin 121

ILARI TASKINEN, TAMPEREEN YLIOPISTO

ASEVELJISTÄ VETERAANEIKSI. Kotiinpaluu, tappion kokemus ja entiset sotilaat sodan jälkeen 1944–1960 153

VILLE KIVIMÄKI, SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA

”SIKSI KYSYVÄT LAPSEMME: MIKSI TE MENITTE SINNE”

Veteraanipolven asema suomalaisessa 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnassa 215

OLLI KLEEMOLA, TURUN YLIOPISTO

UUSPATRIOTISMIN RIEMUVUODET. Suomalaisen uuisänmaallisuuden läpimurto ja hegemonia 1990–2017

JUSSI JALONEN, OULUN YLIOPISTO 251

SATA VUOTTA MIELIKUVIA SUOMALAISISTA SANKAREISTA 251

VIITEET JA KIRJALLISUUS 255

JOHDANTO

Sinivalkoisen sankarin paluu?

Suomi siirtyi vuoden 2022 aikana kokonaan uuteen turvallisuuspoliittiseen ympäristöön. Helmikuussa alkanut Ukrainan sota vaikutti monella tavalla rivikansalaisiin, poliittisiin toimijoihin, puolustusvoimiin – oikeastaan koko suomalaiseen yhteiskuntaan. Suomi ja Ruotsi jättivät Nato-jäsenhakemuksensa, puolustusmenoja kasvatettiin, kiinnostus vapaaehtoiseen maanpuolustukseen ja reservin harjoituksiin lisääntyivät. Puolustuspolitiikka ja sotilaallinen varustautuminen, jotka olivat vuosikymmeniä olleet suomalaisten enemmistön arjessa varsin etäisiä kysymyksiä, muuttuivat valtiovallan keskeiseksi ja näkyväksi osa-alueeksi.

Venäjän hyökkäys Ukrainaan synnytti paitsi turvallisuuspoliittisen ajattelun muutoksen myös anakronistisia vertauksia Suomen 1900-luvulla käymiin sotiin. Ukrainan sodan toistuva vertaaminen talvisotaan suomalaisissa medioissa ei ollut sattumaa, koska talvisota elää yhä vahvasti yhteisessä tajunnassamme. Esimerkiksi Venäjän armeijan paraatimarssihenkinen eteneminen kohti Kiovaa – ja sen pysäyttäminen – muistutti tapahtumana Raatteen tien kaltaista suurvallan sotilaallista virhearviota.

Ukrainan sodan Suomeen luoma oletettu kansallinen yksimielisyys vaikutti paitsi haluun varustautua poikkeusoloihin myös yleiseen mielipiteeseen. On myös ryhdytty kyseenalaistamaan ilmiöitä, joita tämä tilanne on synnyttänyt ja jotka ovat tietyllä tapaa suomalaisen varustautumisen harmaalla alueella: milloin asiallinen varustautuminen uhkiin muuttuu vainoharhaisuudeksi ja pakottavaksi militarismiksi?

Avoimessa yhteiskunnassa sotilaallisesta varustautumisesta, sukupuoliin kytketyistä vaatimuksista ja ihanteista sekä militarismistakin on hyvä keskustella. Ne ovat sidoksissa kulttuuriimme ja yhteiskuntaamme sekä siihen, mitä ymmärrämme kansalaisuudella. Siksi on syytä pysähtyä pohtimaan myös sotasankaruuden merkitystä kansakunnalle.

Suomessa sodan muistolla on edelleen valtaisa merkitys, vaikka viimeisestä koko kansakuntaa konkreettisesti koskettaneesta sodasta on jo kulunut ihmisikä. Toisen maailmansodan muistoa ei tarvitse meillä hakea kaukaa, sillä erityisesti talvi- ja jatkosota ovat kansallisissa mielikuvissa suomalaisen pyyteettömyyden, yhtenäisyyden ja hiljaisen sankaruuden muistomerkkejä. Niitä käytetään myös tässä tarkoituksessa julkisuudessa toistuvasti hyväksi.

Myös suomalaisten käsitys sotilaallisuudesta, sotasankaruudesta ja sotilaista perustuu mielikuvien tasolla edelleen toisen maailmansodan sotilaisiin, todellisiin ja kuviteltuihin. Tätä kuvaa uusinnetaan edelleen jatkuvasti. Toisen maailmansodan – yleisissä mielikuvissa usein lähinnä talvi- ja jatkosodan – muistoa on aktiivisesti ylläpidetty paitsi tutkimuksen myös fiktiivisten tuotteiden kuten kirjallisuuden, elokuvien ja tv-sarjojen voimalla. Toinen maailmansota on merkittävä osa yläasteen ja lukion historian perusopetusta. Joka päivä painetusta ja sähköisestä mediasta löytää viittauksia toiseen maailmansotaan; sodan suomalaisella muistolla on huomattava viihdearvo, jota iltapäivälehdet, somealustat ja sähköinen media ruokkivat tehokkaasti.² Joka päivä sosiaalisessa mediassa kiistellään sotatapahtumista ja toiseen maailmansotaan liittyvät kysymykset nousevat säännöllisesti julkiseen debattiin.³ Ukrainan sodan myötä toisen maailmansodan sotahistorian läpikäyminen on saanut kokonaan uusia kierroksia.

Tässä ajassa kiinnostavaa on myös se, miten Lauri Törnin ja Simo Häyhän kaltaiset, aikaisemmin vähintäänkin ambivalentit

sotahistorian henkilöt nousivat 2000-luvulle tultaessa Mannerheimin, kenraalien ja ”torjuntavoiton”⁴ rinnalla suuren suomalaisen sotakertomuksen keskeisiksi henkilöiksi. Lauri Törni oli paitsi Mannerheim-ristin ritari myös seikkailija, Saksan asevoimiin liittyessään maanpetturi ja lopulta Vietnamin sodassa kohtalonsa kohdannut ammattisotilas. Simo Häyhä puolestaan oli talvisodan tarkka-ampuja, jota pidetään alallaan maailmanmestarina.

Aikaisemmin he edustivat pikemminkin sotahistorian marginaalia, jonka melkeinpä vain kaikkein syvimmällä uineet sotahistorian entusiastit tunsivat. Sekä Törni että Häyhä olivat vielä vuosikymmeniä sitten myös liian ambivalentteja hahmoja noustakseen sellaiseen rooliin sotahistoriassa, jossa he tänä päivänä ovat. Niin Törnistä kuin Häyhästä on kirjoitettu viime vuosina useita teoksia. Etenkin sosiaalisella medially on ollut heidän brändäämisessään valtaisa merkitys: Youtubessa kymmenet erilaiset animaatiot ja videoblogit käsittelevät heitä. Internet-keskustelualustat täyttyvät aika ajoin yksityiskohtaisista debateista, joissa historian harrastajat osoittavat järkälämmästä asiantuntemusta näiden henkilöiden henkilöhistoriasta.

Miksi sotien muiston uusintaminen on meille tärkeää? Miksi maanpuolustuskysymykset ovat edelleen vahvasti sukupuolittuneita?⁵ Miksi ihanteellinen sotilasjohtaja on mies ja vieläpä enemmän Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* asiallinen Koskela kuin tärkeilevä Lammio – jotka ovat fiktiivisiä hahmoja? Mikä on suomalaisuuden, miehisyyden tai sukupuolien rooli sotilaallisessa varustautumisessa? Millainen historia tämän ajattelun takana on ja millaisia muutoksia se on kokenut?

Sankaruutta on yhä tänä päivänä paljon helpompi hakea sodista kuin sodasta selviytyjistä tai rauhan ajan sankaruudesta. Suomen täyttäessä sata vuotta 2017 itsenäisyyden juhluvuoden elokuvaksi nousi jo kolmas filmatisointi Väinö Linnan romaanista *Tuntematon sotilas*. Niin 1990-luvun lamavuosina kuin pienemmissäkin kriiseissä on palattu julkisessa puheessa toistuvasti toisen maailmansodan sankaruuden muistelemiseen. Kun yhteiskunnassa on mennyt hyvin, on saatettu käsitellä myös sotahistorian kipupisteitä kuten

vuoden 1918 sisällissotaa, mutta suuret kriisit tuovat yhä puheisiin talvisodan ja sen myyttiset sankarihahmot, ristiriitaisempien historianvaiheiden väistyessä taka-alalle.

Tämän teoksen artikkelit ovat syntyneet edellä kuvatun kaltaisista pohdinnoista ja muovautuneet tässä ajassa pyrkiessämme hahmottelemaan sitä, miten käsityksemme suomalaisesta miehestä sotilaana ovat muodostuneet ja muovautuneet kuluneen vuosisadan aikana. Mitkä ihanteet ovat ympäröineet suomalaista sotilasta ja näin muovanneet puolustuslaitoksen muotoutumista, sotilaskoulutuksen tavoitteita, sodankäynnin tapoja sekä suhtautumista sotiemme veteraaneihin? Millaisia ovat olleet suomalaisten miesten kokemukset ja tulkinnat sotilaana olemisesta, ja miten nämä kokemukset ovat välittyneet ympäröivään kulttuuriin ja yhteiskuntaan?

Tässä teoksessa seitsemän suomalaista historiantutkijaa kohdistaa katseensa suomalaisen sotilaan ihanteisiin, sotilaallisuuteen kohdistettuihin odotuksiin ja sotilaiden kokemuksiin itsenäisyytemme aikana.

Keskiössä ovat toiseen maailmansotaan osallistuneet sukupolvet, jotka nuoruudessaan 1920- ja 1930-luvuilla saivat sotilaskoulutusta suojeluskunnissa ja asevelvollisuusarmeijassa, kokivat sodan todellisuuden talvi- ja jatkosodassa ja hakivat sotien jälkeen sotaveteraaneina paikkaansa rauhan ajan yhteiskunnassa. Kirjassa tutkitaan näiden miesten omia kokemuksia ja ymmärryksiä sotilaana olemisesta, mutta ehkä ennen kaikkea ympäröivän yhteiskunnan mielikuvia sotilaista ja sotaveteraaneista.

Tarkastelemme siis eri näkökulmista suomalaiselle miehelle annettua, omaksuttua ja opittua sotilaan ja sotaveteraanin roolia 1910-luvun lopulta aina 2010-luvun lopulle saakka – sekä roolien muuttumista todellisista ihmisistä myyteiksi ja historiallisten myyttien käyttöä brändinä.

Tekstit ovat itsenäisiä artikkeleita, mutta muodostavat kronologisen tarinan kuvatessaan suomalaisuuteen kytkeytynyttä sotilasihannetta sen erilaisissa historiallisissa konteksteissa 1917–2020.

Marko Tikka tarkastelee artikkelissaan sisällissodasta nousutta suojeluskuntalaisuutta ja sitä, miten suojeluskuntalaisuus ideaalina, kansakuntaa puolustavana siviilisotilaana, asettui osaksi 1920- ja 1930-lukujen suomalaista yhteiskuntaa, sen erilaisia, usein taloudellisiin ja poliittisiin perustein rakentuneita ryhmiä ja perheitä. Anders Ahlbäck kuvaa artikkelissaan itsenäisen Suomen armeijan alkuvaiheiden sotilasihannetta ja sen varjoja. Käsitteeseen nousee myös tunnetuin (ja lähes ainoa) armeijaa kriittisesti käsitellyt teos, kirjailija Pentti Haanpään *Kenttä ja kasarmi*, ja sen ristiriitainen vastaanotto.

Toinen maailmansota muodostaa suomalaisessa sotasankarudessa oman, monella tavalla merkittävän vaiheensa. Teoksen seuraavat kaksi tekstiä kuvaavat armeijan kahta ääripäätä: ideologisesti kaikkein valveutuneimpia sotilasjohtajia ja toisaalta asevelvollisuuden pohjalle rakentunutta kansanarmeijaa. André Swanström kuvaa tekstissään isänmaa- ja soturikäsitystä Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) ideologian omaksuneiden sotilaspastorien toiminnan ja maailmankuvan kautta. Ilari Taskinen vuorostaan hahmottelee artikkelissaan suomalaisen korpisoturien mielenmaisemaa rintamakirjeiden valossa.

Paluu rauhaan ja niin sanotut sodanjälkeiset vuodet – termi, johon törmää suomalaisessa tekstissä usein ja joka omalla tavallaan kuvaa sotaan ankuroitunutta historiakäsitystämme – saavat oman ristivalotuksensa kahdessa tekstissä, jotka tarkastelevat veteraaneja sodanjälkeisen aikakauden kontekstissa. Ville Kivimäki tutkii artikkelissaan suomalaisten sotaveteraanien kotiinpaluukokemuksta ja paikkaa yhteiskunnassa välittömästi toisen maailmansodan jälkeen. Olli Kleemola puolestaan tarkastelee artikkelissaan ehkä kaikkein eniten mielikuvilla kuorrutettua ajanjaksoa, ”sotaveteraaneja taisistolais-Suomessa” eli sotaveteraaneja ja heidän julkista kuvaansa ja itseymmärrystään 1960- ja 1970-luvuilla.

Jussi Jalonen päättää artikkelissaan suomalaisen sotilaan hahmon luotaamisen kytkemällä sen laman jälkeiseen Suomeen. Menneisyyden suomalainen soturikunnia yhdistyy kaupalliseen brändituotantoon, joka syntyy tilanteessa, jossa veteraanit muuttuvat kansakunnan keskellä elävistä ihmisistä myyttisiksi historian hahmoiksi. Suurvaltopoliittisen ympäristömme muutokset – Neuvostoliiton hajoaminen ja siirtyminen EU-Suomeen – muuttivat nekin historiapolitiikkaamme. Jalonen myös kysyy, mihin suuntaan suomalaisen sankarisoturin kuvaa on viety viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana ja mihin se on päätynyt.

Eräs johtava teema läpi kirjan on se, miten suomalaiseen sotilaaseen liitetyt ihanteet, mielikuvat ja kokemukset ovat tiiviisti liittyneet mieheyteen ja miesihanteisiin. Soturin hahmoon on useimmissa kulttuureissa perinteisesti liittynyt käsityksiä ”tosi miehuudesta”. Suomen historiaa tarkasteltaessa 1900-luku kuitenkin erottuu sitä edeltävistä vuosisadoista siinä, että sotilaana olemisesta tuli ainakin symbolitasolla jokaisen terveen nuoren miehen asia.

Yleinen miesten asevelvollisuus toteutettiin itsenäistyneessä Suomessa vuodesta 1918 alkaen kattavammin ja kokonaisvaltaisemmin kuin mitkään aiemmat värväykset ja väennostot Ruotsin valtakunnan tai Venäjän imperiumin armeijoihin. Vaikka tietty osa ikäluokasta aina vapautettiin terveys- ynnä muista syistä, miehenä, kansalaisena ja sotilaana olemisen välille syntyi niin asevelvollisuusarmeijan kuin suojeluskuntaliikkeen kautta vahva side sekä symbolisesti että aineellisesti. Miten aikalaiset ymmärsivät tämän siteen, mitä merkityksiä sille annettiin julkisuudessa ja miten miehet kokivat ja ymmärsivät sen omassa elämässään? Tavalla tai toisella kaikki tämän kirjan artikkelit valottavat näitä kysymyksiä, vaikka kirjoittajat ovatkin valinneet erilaisia lähestymistapoja ja sukupuoli on suoranainen tutkimuskohde vain osassa tekstejä.

Vaikka suomalaisesta sota- ja sotilashistoriasta on julkaistu tuhansia teoksia, vasta viimeisen parin vuosikymmenen aikana tutkijat ovat alkaneet pohtia sen merkitystä, että suomalaiset sotilaat, suojeluskuntamiehet ja sotaveteraanit olivat juuri miehiä. Toisin sanoen sukupuolta on ryhdytty tutkimaan myös miesten eikä ainoastaan – kuten pitkään historiankirjoituksessa oli tapana – naisten tai naisten ja miesten välisten suhteiden osalta.

Tutkimuksen keskeiseksi käsitteeksi on noussut *maskuliinisuus*, joka on osoittautunut sekä hedelmälliseksi että samalla monitulkintaiseksi termiksi. Suomennoksena on joissain tutkimuksissa otettu käyttöön sana *miehisuus*. Maskuliinisuudella viitataan milloin mies-sukupuoleen liitettyihin ihanteisiin ja normeihin, milloin sosiaaliisiin suhteisiin ja käytäntöihin, identiteetteihin ja kokemusmaailmoihin, milloin ruumiillisuuteen ja seksuaalisuuteen. Monet tämän kokoelman artikkeleista pohtivatkin esimerkiksi miesihanteiden ja sotilaiden tai veteraanien käytännön elämän ristiriitoja sekä miesyksilöiden omakohtaisten kokemusten ja tunteiden välisiä suhteita.

Maskuliinisuus ja miehisuus eivät ole staattisia vaan ajassa muuttuvia ilmiöitä. Kaikkina aikoina on myös ollut olemassa yleisistä käsityksistä poikkeavia, hyvin erilaisia miehisyyden tapoja ja malleja, joilla on merkityksensä tarkasteltaessa niitä rooliodotuksia, joita suomalaiselle sotilaille eri aikoina on annettu. Se, millaisia miesten ajatellaan olevan tai millaisia heidän kuuluu olla, on vaihdellut iän, yhteiskuntaluokan, ammattiryhmän, etnisyyden ja muiden sosiaalisten määreiden mukaan. Nämä maskuliinisuuden eri ilmenemismuodot ovat harvemmin eläneet rauhallista rinnakkaiseloa, vaan niiden välillä on rakennettu ja ylläpidetty hierarkkisia suhteita, kun eri ryhmät ovat yrittäneet esittää ja asemoida itse edustamansa mieheyden muodon jollain tavalla paremmaksi – moraaliltaan, fyysikaltaan, kansalaiskunnoltaan tai esimerkiksi taloudelliselta tuotantokyvyltään – kuin muut. Tämä käy ilmi oikeastaan kaikista tämän kokoelman teksteistä. Miten esimerkiksi sisällissodan jälkeisessä Suomessa ”valkoiset” porvarilliset maskuliinisuudet ja ”punaiset” työläismaskuliinisuudet kilpailivat keskenään tai miten 1990-luvun

”uuspatriotismin” aallossa 1960- ja 1970-lukujen vasemmistolaisuuden pasifistisempia mieskuvia pyrittiin vaihtamaan uusiin, sotaisampiin ja kansallismielisempiin miesihanteisiin?

Millaisia olivat sotilasihanteiden ja -elämän käytäntöjen, kulttuuristen mielikuvien ja miesten omien kokemusten väliset suhteet? Tämä on olennainen mutta usein vaikeasti vastattava kysymys, joka toistuu tämän kirjan artikkeleissa – joissa näitä ihanteita ja kokemuksia tutkitaan sukupuolen, poliittisen ideologian tai sosiaalisen aseman kautta. Ihanteet ja kokemukset harvemmin käyvät yksiin – varsinkaan suomalaisen sotilaan kohdalla –, mutta samalla ne kuitenkin tiiviisti liittyvät toisiinsa. Tiettyihin normeihin ja ihanteisiin ei ole pakko samaistua, mutta jos ne ovat tarpeeksi vallitsevassa asemassa yhteiskunnassa niihin pitää suhtautua tavalla tai toisella. Useimmat ihmiset kuitenkin ammentavat omasta sosiaalisesta lähiympäristöstään arvonsa ja tapansa tulkita maailmaa ja itseään. Mutta se, mitä pidetään normatiivisena – esimerkiksi miehekkäänä –, vaihtelee sosiaalisten ryhmien ja jopa sosiaalisten tilanteiden välillä.

Esimerkiksi se normisto, johon suomalaisen sotilaan oli sopeutettava rintamasodan sotilasyhteisössä, saattoi olla hyvin erilainen kuin se normisto, joka vallitsi siviiliyhteiskunnassa ja perhe-elämässä kotiutuksen jälkeen – ja jälkimmäinen vielä vaihteli suuresti sen mukaan, kotiutuiko sotilas esimerkiksi maalaiskylään tai tehdaskaupunkiin.

Yksilö on aina osallinen monissa erikokoisissa ja -laatusissa, osittain päällekkäisissä sosiaalisissa ryhmissä, joista jokaisella on omat normistonsa ja mallinsa miehenä ja sotilaana olemiselle.⁶ Esimerkiksi suomalainen rintamasotilas toisen maailmansodan aikana oli Suomen puolustusvoimien mutta myös tietyn pienyhteisön – komppanian, joukkueen, korsuporukan – jäsen. Toisaalta hän kuului edelleen omaan perheeseensä ja sukuunsa ja piti niihin yhteyttä kirjeitse ja lomakäynneillä. Kokemus suomalaisuudesta ja kristillisyydestä, eli kuuluminen kansakuntaan ja luterilaiseen kirkkoon, oli monen sotilaan kohdalla merkityksellinen taistelussa

neuvostoliittolaisia joukkoja vastaan. Jäsenyys työväenliikkeessä tai oman kotipaikkakunnan nuorisoseurassa asettui ehkä taka-alalle rintamaoloissa, mutta saattoi nousta uudestaan merkitykselliseksi kotiutuksen jälkeen. Jokainen näistä yhteisöistä asetti sotilaalle osin erilaisia odotuksia ja vaatimuksia, mutta myös mahdollisti erilaisia sotilaana olemisen ja mieheyden kokemuksia ja identiteettejä.

Lopuksi vielä muutama sana sankarin ja sankaruuden käsitteistä, jotka esiintyvät taajaan tämän kirjan sivuilla. Sankarit ja varsinkin sotasankarit ovat eräänlaisia miesihanteiden äärimmäisiä muotoja ja symboleita. Klassinen sankari oli myyttinen satuhahmo, jonka vaarallisiin matkoihin, urotekoihin ja voittoihin yhteisön arvot ja hyveet tiivistyivät. Toisaalta Lemminkäisen tai Odysseuksen sankaritarinoiniin kuuluivat myös ihmisenä olemisen haasteet ja vaikeudet. Sankarin tehtävä kulttuurissa on Ulla-Maija Peltosen ja Ilona Kemppaisen mukaan tarjota samaistumisen kohde ja kertoa tarina vaikeuksien kautta kasvamisesta, jonka yhteisö voi tuntea omakseen.⁷ Sotilassankarit tarjoavat erityisesti esimerkkejä niistä ominaisuuksista ja saavutuksista, joihin nuorten miesten toivotaan pyrkivän – ei itsensä vaan yhteisönsä tähden.

Myös sotilassankaruus on historiallisesti muuttuva ilmiö. Ennen 1800-lukua sotasankarit olivat yleensä joko mytologisia hahmoja tai kuninkaita ja sotapäälliköitä. Varhaismodernilla ajalla sotilaana oleminen oli yleensä ammatti tai pakko, johon hakeutui tai joutui suhteellisen pieni otos yhteiskunnan köyhimmistä kerrostumista. Sodankäynnin ja varsinkin armeijoiden rekrytoinnin muutosten myötä 1800-luvun aikana tapahtui kuitenkin eräänlainen sankaruuden demokratisointi. Yleisen asevelvollisuuden myötä sotilaskoulutus ja -palvelus tulivat osaksi yhä useamman nuoren miehen elämää. Armeijat kasvoivat massa-armeijoiksi ja sodat eivät enää olleet kuninkaiden vaan kansakuntien sotia, joissa melkein jokaisesta suvusta ja perheestä, niin rikkaasta kuin köyhästä, jokin miespuolinen jäsen oli taisteluissa mukana. Tuli yhä tärkeämmäksi antaa myös tavallisten sotilaiden kaatumiselle taistelussa korkeampi merkitys uhreina kansakunnan puolesta. Näin syntyi käsitys ”tavallisen miehen” san-

karuudesta, jossa periaatteessa jokainen taistelussa elämänsä antanut rivisotilas nousi sankariksi ja sai nimensä muistomerkkiin tai hautapaikkansa sankarihautausmaalta.⁸

Levottomassa ajassamme on siis ehkä entistäkin tarpeellisempaa katsoa, mistä sinivalkoinen sotasankaruus historiallisesti on tehty. Historiantutkimuksen näkökulma sankaruuteen valaisee monia sellaisia seikkoja, joilla tiedostamatta perustelemme asenteitamme ja arvojamme.

Pienelle kansalle luonteenomaisesti suomalainen sotasankaruus on itsenäisyytemme eri aikakausina merkinnyt valtion ja sen rakenteiden puolustamista. Sankaruus on kytkeytynyt hallitusvallalle lojalliin sotajoukkoon, armeijaan ja suojeluskuntiin: tosin suojeluskunnista nähdään nykyään julkisessa keskustelussa ihannoiva kuva, josta on pitkälti unohtunut suojeluskuntaliikkeen ristiriitainen rooli 1920- ja 1930-lukujen aikalaistodellisuudessa. Yhtä lailla kuin sotasankaruuteen, itsenäisyytemme aikana sankaruus on kytkeytynyt myös veteraaniuteen: sankarit olivat runebergiläisen Hurtti ukon kaltaisia sisällissodan, talvi-, jatko- tai Lapin sodan veteraaneja.

Sankareina eivät siis ole historian isossa kuvassa näyttäneet – poikkeuksellisia aikoja tai tulkintoja lukuun ottamatta – vaikkapa punakaartilaiset, Lapuan liikkeen iskujoukot, käpykaartilaiset tai aseistakieltäytyjät. Milloin tätä valtavirtatulkintaa on koeteltu, se on johtanut tulkintojen jyrkkään polarisoitumiseen julkisessa keskustelussa; toisella puolellaan ne, joille sankaruus tai isänmaallisuus ilmenee valkoisen Suomen sankarikäsityksen uusintamisena, ja toisella ne, joiden mukaan nämä ilmiöt ovat heterogeenisiä ja muotoutuvat sosiaalisten rakenteiden kautta.

Tämä teos pyrkii hahmottelemaan sankaruuden tulkinnoille kolmatta tietä: sankaruuden näkemistä osana oman aikansa rooli-odotuksia, yhteiskunnallisia ja kulttuurisia tarpeita.

Suojeluskuntaperheessä isä kuului suojeluskuntaan, äiti lottiin ja lapset sotilaspoikiin ja pikkulottiin. Kahden perheen aikuisia ja lapsia Saimaan kanavalla 1930-luvun lopulla. Yksityiskokoelma.

Marko Tikka

VALKOINEN ON YKSI VÄRI

Suojeluskuntalaisuus yhtenä sisällissodan jälkeisten vuosien kansalaisuuden muotona

Elsa Hästesko-Heporauta kokosi pian vuoden 1918 sisällissodan päätyttyä kolmiosaisen teoksen *Sankaripoikia*.¹ Teos oli koottu muutamien sivun mittaisista nuorten miesten ja lasten elämäkerroista, joita yhdisti kuolema valkoisena Suomen sisällissodassa. Teos saavutti 1910- ja 1930-lukujen Suomessa laajan suosion. Vielä 1930-luvulla *Sankaripoikia*-kirjan kustantanut Karisto julkaisi kirjasarjasta pehmeäkantaisen taskukirjapainoksen. Teoksen merkittäviä kuluttajia olivat tavallisten lukijoiden ohella kansakoulukirjastot; *Sankaripoikia* löytyi todennäköisesti monesta kansakoulun kirjastosta.

Kirjailija Hästesko-Heporaudan tarkoitus oli antaa esimerkkejä sankaruudesta tuleville sukupolville. Olennaista sankaripojissa oli heidän arkipäiväisyytensä: he olivat opiskelijoita, kauppa-apulaisia, talollisen poikia, orpoja, ahkeria tai laiskoja koululaisia. Hästesko-Heporaudan sankari on kuin kuka tahansa meistä, joka nousee poikkeustilanteessa puolustamaan meitä, arvoja ja yhteisöämme. Joutuessaan tuohon tilanteeseen he eivät aseta kyseenalaiseksi rooliaan, he eivät väistä yhteisön heille määrittelemää vastuuta. Kuvauksiin on sisäänrakennettuna ajatus miehen – keskenkasvuisenkin – velvollisuudesta. Miehen tehtävä on puolustaa poikkeustilanteessa aseina yhteisöä, ja joissakin kirjan kuvauksissa vaikuttaa melkein päältä, että sota oli kuin joulu, jota on koko vuosi odotettu.

Sankaruuden luonnollisena päätepiirteenä *Sankaripoikia*-teoksessa oli kuolema taistelussa. Kuolema kuvataan teoksessa usein kauniina performanssina, jossa kaatuva sankari lunastaa lopullisesti paikkansa yhteisön jäsenenä.

Käsittelen tässä tekstissä isänmaahan kytkeytyvän sankari-ihanteen syntyä, vuoden 1918 sisällissodan jälkeisessä Suomessa. Tästä ilmiöstä voisi käytetään seuraavassa nimitystä suojeluskuntaisänmaallisuus. Kuten sisällissodassa, jossa isänmaallinen miehinen sankaruus oli syntynyt vapaaehtoisena taisteluun ryhtyneistä, sotaan kouluttamattomista siviileistä, rauhan aikana tätä ideaalia rakennettiin siviileistä koostuneiden, vapaaehtoisuuteen perustuneiden suojeluskuntien harjoituksissa. Suojeluskuntalaisen ihanteen kuvauksesta siirrytään hahmottelemaan, millaisia muita ideaalikalaisuuksia 1920- ja 1930-lukujen Suomessa oli, miten ne olivat syntyneet ja mikä suhde niillä oli isänmaalliseen suojeluskuntalaisen ideaaliin. Kolmantena näkökulmana tarkastellaan suojeluskuntalaisuuden yhteiskunnallista roolia, merkitystä ja sijoittumista paikallisyhteisöjen Suomessa.

Elsa Hästeskon (myöh. Heporauta) nuorisolle suunnatun *Sankaripoikia*-teoksen kertomusten avulla saattoi muistaa kansakunnan puolesta kaatuneita sankareita ja kannustaa nuorisoa velvoittamaan rooliin toimia isänmaan hyväksi. *Sankaripoikien* kuvaukset myös selittivät sotaa ja taistelussa annettua inhimillistä uhria: epämääräisen sodan epämääräisissä taisteluissa surmansa saaneita nuoria, usein sattumalta sotaan joutuneita siviilejä. Sisällissota oli ollut amatöörien sotaa, jossa sodankäyntiin kouluttamattomat siviilijoukot haavoittuivat ja kaatuivat usein sotataktisesti ajateltuna turhaan, taitamattomuuttaan, kokemattomuuttaan tai silkasta tyhmänrohkeudesta. Tässä ei ollut tosiasiallisesti mitään suurta, kaunista eikä sankarillista. Sisällissodan sodankäynti rinnastui elävän voiman tuhlaamisessa pahimmillaan ensimmäisen maailmansodan sodankäyntiin: vanhentunut hyökkäystaktiikka kohtasi vastakkain olevat, melko yhtä vahvat sotajoukot, joiden hallussa oli moderni asetekniikka. Yhdessä nämä tekijät aikaansaivat valtavat tappiot.²

Kuolemalle myönteistä uhrauksen tematiikkaa oli alettu rakentaa jo sisällissodan aikana.

Jo sodan aikana sankarihautajaiset muodostuivat huomatuiksi propagandatilaisuuksiksi rintaman molemmin puolin. Sekä punaisessa että valkoisessa sota-ajan julkisuudessa sankarihautajaiset olivat positiivinen asia, osoitus kansan uhrimielestä, taistelutahdosta ja elinvoimasta.³ *Sankaripoikia*-teoksen perusvire on sama. Sotaan kouluttamattomat nuorukaiset ja lapsisotilaat, jotka uhrasivat itsensä korkeampien arvojen puolesta, mutta käytännössä lähinnä huonon sodanjohtamisen seurauksena, esitettiin myönteisessä valossa.

Nykyisin tuskin kukaan ajattelee lapsisotilaita myönteisenä asiana; meidän on helppo sanoa, että lapsiuhrit ovat osoitus yhteiskunnan kehittymättömyydestä tai epätoivosta, eivät kulttuurin korkein aste.⁴ *Sankaripojilla* oli kuitenkin eurooppalainen taustansa. Koko 1900-luvun alku oli korostanut kansakunnan vitaalisuuden ja sotaan koulutetun nuorison yhdistelmää, koska nuori sukupolvi oli suuri: koko Euroopassa 1800- ja 1900-luvun taite oli tuottanut suuria ikäluokkia.⁵ Nuoriso oli kansakunnan tulevaisuus ja kansallisvaltioiden ihanteet toteuttava uusi ihminen. Maailmansotien välisessä ajassa monet järjestelmät tuottivat *Sankaripoikien* Onni Kokon – ehkä maailmansotien välisen ajan tunnetuimman suomalaisen lapsisotilaan – kaltaisia esikuvallisia sankareita. Julmimmillaan nämä sankarit kohotettiin totalitaristisissa järjestelmissä ihanteiksi: sellaisia olivat Kokon aikalaiset, Hitler-Jugendin esikuva Horst Wessel tai Komsomol-sankari Pavel Morozov. Kummassakin tapauksessa tarkempi tutkimus on sittemmin osoittanut, etteivät hahmot itsessään olleet kovin sankarillisia, mutta heistä luotu myytti oli. Morozovia tutkinut Catriona Kelly toteaaakin, että Morozov oli yhtä aikaa taitavasti rakennettu roolimalli komsomol-nuorille ja melkein päuhkukseksi luotu esimerkki aikuisille: Morozov oli uudenlaisen yhteiskunnan sankari-ihanne kaikessa kammottavuudessaan.⁶ Tällainen myynti rakennus ei ollut tavatonta, jos sitä vertaa eurooppalaiseen kokokuvaan: maailmansodan puhjetessa 1914 Ranskan ja

Ison-Britannian vapaaehtoinen mobilisaatio houkutti ja myös otti rintamalle korostetusti nuorisoa, jopa 16-vuotiaita. Kaatuneet ranskalaiset nuoret miehet vertautuivat katolisiin pyhimyksiin. Juha Siltalan tulkinnan mukaan tämä nuorison uhraaminen edusti yhteisön kateutta elämänsä alussa olevaa, vastuista vapaampaa sukupolvea kohtaan.⁷

Lapset saattoivat toimia myös tehokkaina tappajina. Heikko tai kehittymätön empatiakyky mahdollisti sen, että teini-ikäiset saattoivat toteuttaa mitä silmittömimpiä raakuuksia.⁸ Suomessa sisällissodan todellisuutta olivat myös lyseolaispojista muodostetut lentävät osastot, joita käytettiin mitä julmimmissa tuhoamistehtävissä.⁹

Suojeluskuntalaisia ja muita kansalaisia

Suomessa sisällissodasta palaavan yhteiskunnan kehitykseen vaikutti voimakkaasti sodasta syntynyt suojeluskuntaliike, joka levittäytyi keväällä 1918 kaikkiin paikallisyhteisöihin: erityisesti maaseudulla sen asema oli vahva. Yhteiskunnallisiin asetelmiin vaikutti vuosikymmeniä epäluulo, joka oli syntynyt keväällä 1918. Yhteisö oli jaettu punaisiin ja valkoisiin ja heidän jälkeläisiinsä: kun paikallissuojeluskunnat olivat vastanneet saman yhteisön kapinaan nousseiden jäsenten tutkinnasta ja tuomitsemisesta keväällä 1918, ne näkivät tahtomattaankin paikallisyhteisönsä tämän tirkistysaukon läpi.¹⁰

Suojeluskuntalaiset edustivat yhteisössä vapaussodan perintöä ja myös eräänlaista isänmaallisuuden korkeinta astetta, suojeluskuntaisänmaallisuutta: sisällissodan kaaoksesta oli noussut oikeanlainen mieskansalaisuus. Sen yläpuolella valkoisen Suomen sankaruuden kategoriassa oli tosin vielä jääkäriiliike, Saksassa 1915–1918 sotilaskoulutusta saanut noin tuhannen suomalaisen joukko. Tavallista valkoisen Suomen kansalaista paljon lähempänä ja merkityksellisempänä sankaruuden muotona oli kuitenkin suojeluskuntalaisuus ja siihen kytkeytynyt sisällissodan valkoinen sankaruus. Suojeluskuntaisen kansalaisuuden hyveitä olivat kansalaisrohkeus, sotilallinen päättäväisyys ja taipumattomuus, joka vertautui aktivistien passiivisen vastarinnan ilmentymään, niin sanottuun laillisuustais-

teluun. Sankari oli ”aina kuolemaansa asti uskollinen”, ihanteellinen, taustaltaan usein talonpoikainen. Tämän sankaruuden ilmentymiä ei tarvitse hakemalla hakea vapaussotakirjallisuudesta: Arto Jokinen nimeää tämän hahmon runebergiläiseksi myyttiksi, joka vapaussotakirjallisuudessa kulminoituu sotilaalliseksi nationalismiksi.¹¹

Sukupolvien ketju talonpoikaistossa oli tietysti olemassa ja lähellä, ja talonpoikaisissa kuvauksissa sankaruus sidotaankin usein maahan, kotiseutuun. Kaupunkilaisuudessa, jossa vastaavaa sukupolvien ketjua ei yhtä helposti ollut hahmotettavissa, esiin nousivat toisenlaiset hyveet: urhoollisuus ja isänmaan puolesta punaisen miehityksen keskellä tehty maanalainen työ. Kaupunkikuvauksissa esiintyikin usein punaisen rintaman takana, kaupungeissa sankarillisesti valkoisten toimintaa ylläpitänyt kaupunkilainen sankari.

Sisällissodan jälkeen näitä ideaalihahmoja yhdisti suojeluskuntatyö. Suojeluskuntalaisuudesta muodostui 1920- ja 1930-lukujen Suomessa yksi keskeinen ideaalin mieskansalaisuuden muoto, mutta millaisia muita ideaalikansalaisuuksia miehille asetettiin? Seuraavassa hahmotellaan aikakauden muita miehisyyden ideoita niiltä toiminnan kentiltä, joissa aikakauden ihmiset määrittivät sosiaalisen asemansa, kokemustensa ja yhteisön toisten osien määrittelemänä. Yhtenä keskeisenä ihanteellisen kansalaisuuden määrittelijänä Suomessa oli 1870-luvulta alkaen ollut paitsi nationalistinen ideologia myös sen hyveitä levittänyt kansanliikkeiden järjestäytyminen; kansalaisyhteiskunta rakensi uusia sosiaalisia piirejä nuorisoseuraliikkeen, vapaapalokuntaideologian ja poliittisten ideologioiden kautta.¹²

Seuraavassa esitetty tulkinta on yritys kuvata sitä miehisten ideaalikansalaisuuksien maailmaa, joka 1920- ja 1930-lukujen Suomessa vallitsi. Isänmaallinen, valkoisen soturin perinnön omannut – ja usein 1920-luvulla vielä hyvin omakohtaisiin sotakokemuksiin perustuva – mieskansalaisuus kamppaili useiden samanaikaisten miehisten ideoalien kanssa asemastaan yhteiskunnassa. Erilaisia kansalaisuuden muotoja voidaan hahmotella aikaisemman, yhteiskuntahistoriaa käsitelleen tutkimuksen valossa. Risto Alapuro, Pertti

Savitaipalelaisia asevelvollisia 1930-luvulta. Yksityiskokoelma.

Haapala ja Rauli Mickelsson ovat tarkastelleen eri väestöryhmiä tämän aikakauden Suomessa. Heidän näkökulmansa on yhteiskunnan ja sen poliittisen rakenteen muodostumista, ei sinänsä suoraan juuri mieskansalaisuutta tai sen ideaalimuotoja hahmotteleva.¹³ On myös huomattava, etteivät idealit toteutuneet sellaisenaan, vaan ne esiintyivät nimensä mukaisesti ideaalisina käsityksinä aikansa julki-suudessa.

Aikakaudelle luonnollista oli ajatella, että isänmaan velvollisuudet kohdistuivat lähtökohtaisesti miessukupuoleen. Naisten rooli oli toki yhtä lailla tarkkaan määritelty, mutta sen merkitys oli lähinnä tukea miehen isänmaallista tehtävää.¹⁴ Tämä näkyi selkeästi jo suojeluskuntaliikkeen ja Lotta Svärdin työnjaossa: naiset vastasivat huollosta ja hoivasta, miehet pitkälti paikallisjärjestöjen taloudesta ja so-

tilaallisesta toiminnasta. Näköala sukupuoliin oli heteronormatiivinen, tai se määrittyi ikäkausien kautta: pojat, tytöt, nuoret, aikuiset, vanhuksat. Muunlaista sukupuolisuutta ei aikakauden julkisuudessa ollut tai käsitelty kuin hyvin poikkeuksellisessa tilanteessa.¹⁵

Suojeluskuntalaisuus oli liitettävissä moniin ajan miehisiin ideaalikalansalaisuuksiin, mutta ei kaikkiin: osa ideaalikalansalaisuuksista oli suojeluskuntaideologialle vastakkaisia tai muista syistä epäsoivia. Tässä nousevat esiin paitsi poliittiset myös uskonnolliset syyt: aseellisen toiminnan hyväksyminen oli mahdotonta monille uskonnollisille liikkeille. Eräiden uskonnollisten liikkeiden, uskonnollisten yhdyskuntien sekä esimerkiksi kristillisen työväenliikkeen piirissä oli voimakas pasifistinen virtaus.

Maailmansotien välisen Suomen mieskalansalaisuuksista on hahmoteltavissa ainakin kuusi erilaista ihannetta:¹⁶

1. talonpoikainen ideaali (hyvä isäntä)
2. sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen ideaali (hyvä työmies)
3. punaisista hävinneistä eniten kärsineiden ideaali (hyvä proletaari)
4. uskonnollisten konservatiivien ihannekalansalaisuus (hyvä uskovainen)
5. vanhat konservatiivit (hyvä porvari)
6. isänmaallinen ideaali (hyvä suojeluskuntalainen)

Talonpoikaiselle mieskalansalaisuuden ideaalille oli keskeistä maaomaisuus ja sen mukana tuleva yhteiskunnallinen asema. Vain hieinan karrikoiden voisi sanoa, että miehen asema yhteisössä ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus mittaautuivat sillä, oliko hänellä maaomaisuutta.¹⁷ Tällä oli taustansa: torpparien ja muiden vuokratilajelijöiden asemasta käytiin suurimmat suomalaista maaseutua käsittäneet sosiaaliset kamppailut, jotka ulottuivat aina nälkävuosista 1860-luvulta pienviljelystä koskeviin lunastuslakeihin 1930-luvulla.¹⁸ Talonpoikaisen isännyyden asema oli kuitenkin muutoksessa maa-

seudullakin, kun kunnallinen itsehallinto perustui vuoden 1918 jälkeen omaisuuden määrän sijaan yleiseen äänioikeuteen.

Pyrkimys itsenäiseksi maanviljelijäksi määritteli keskeisesti maailmansotien välisen ajan ideaalikansalaisuutta: torpparivapautus ja itsenäisten pientilojen luomiseen maaseudun vähävaraisille tähtäävät lait kuvasivat hyvin tätä eetosta. Itsenäinen talonpoika oli lainsäädännön silmissä monella tavalla itsenäinen toimija: hän saattoi omistaa, yrittää, päättää ja palkata työntekijöitä mielensä mukaan. Sisällissodan jälkeisessä Suomessa ”vapauttaan vaalivasta itsenäisestä talonpojasta” oli tullut juhlapuheissa myös kansakunnan selkäranka. Kunnallislakien muutos paitsi lisäsi maata omistamattomien valtaa myös korosti eritasoisten maanomistajien valtaa paikallisessa yhteisössä.

Maan omistamisen ohessa keskeistä talonpoikaiselle ajattelulle oli myös työn tekemisen eetos. Työ oli maanviljelijöiden keskeinen elämänsisältö, jota maatalouden vuodenkierto määritteli. Lisäksi se oli selkeästi paitsi sukupuolittunut myös hierarkkinen: isännät vastasivat eri töistä kuin rengit.¹⁹ Tämän ideaalin kolmas keskeinen kivijalka oli talonpoikainen käsitys sosiaalipolitiikasta. Talonpoikaisen maailman yhteiskunnallinen ajattelu rakentui sille, että yhteiskunta tai paikallisyhteisö on kuin suuri maatalo: sen taustalla oli tietynasteinen suojeleva, yleensä talollisesta näkökulmasta tarkasteltuna oikeudenmukaisuuteen pyrkivä patriarkalismi.²⁰ Tässä ajattelussa maata viljelevä, talostaan ja kuntansa asioista huolehtiva mies oli ”hyvä isäntä”.

Kunnallisessa päätöksenteossa tapahtuneet muutokset johtivat ”hyvät isännät” kuin vaivihkaa myös uuteen sosiaalipoliittiseen ajatteluun. Kunnallislakien uudistus syksyllä 1918 antoi kunnallisen äänioikeuden aikaisempaa paljon laajemmalle väestölle, kun äänioikeus ei ollut enää sidoksissa varallisuuteen. Kun päätöksentekoon nousivat puoluepolitiikan seurauksena myös maattomat ja 1920-luvun uudistukset pakottivat kunnat rakentamaan kansakouluja ja huolehtimaan väestön terveydenhuollosta, tapahtui talonpoikaisessa valta-ajattelussa siirtymä reaalipolitiikkaan. Yhteistyö sinänsä

kelvottomuutensa vuonna 1918 kapinoinnilla osoittaneen työväestön kanssa oli mahdollista vaikkapa sosiaalikeskusteluissa.²¹ Työväestön ja maanviljelijöiden edut olivat myös tietyllä tapaa yhteneviä: maaseudun kansakouluilla, kunnallisilla terveydenhoitajilla, kätilöillä ja kunnanlääkäreillä oli molemmille eniten käytännön merkitystä, koska he näitä palveluja myös eniten tarvitsivat.

Lisäksi talonpoijiston ja työväestön taustalla oli vahvoja ideologioita, kulttuurisia ja yhteiskunnallisia liikkeitä, kuten nuorisoseurat, maanviljelysseurat, työväenyhdistykset, ammattiyhdistykset ja erilaiset kotitalouden yhdistykset. Kansalaisjärjestöjen ideologia oli luonut näihin ryhmiin käsityksen siitä, miten yksittäinenkin kansalainen voi vaikuttaa yhteisönsä. Näiden ryhmien paikallisyhteisössä harjoittama poliittinen toiminta edusti pyrkimystä demokratiaan ja yhteiskunnalliseen tasapainoon.

Häviäjät ja heidän varjonsa

Maailmansotien välisen aikakauden ideaaliryhmistä kahta seuraavaa yhdistää linkittyminen työväestöön ja sisällissodan häviäjiin. Sodan jälkeisessä tilanteessa toiselle ryhmittymistä, joita voisi luonnehtia ”tannerilaisiksi” tämän ajattelun keskeisen sosiaalidemokraattisen politiikan, Väinö Tannerin mukaan, oli keskeistä lunastaa sisällissodassa menetetty yhteiskuntakelpoisuus.²²

Tannerin ajattelussa haettiin yhteiskunnallista sovintoa: sisällissota oli tulkittu – inhimillisesti ymmärrettävän surutyön jälkeen – työväenliikkeen virheeksi. Virheen tunnustaminen julkisesti oli 1920-luvun yhteiskunnallisessa ilmapiirissä työväen yhteiskuntakelpoisuuden ensimmäinen askel. Tämä Tannerin politiikka törmäsi 1920-luvulla toistuvasti sosiaalidemokraattien sisällä katkeruuteen, sillä sisällissodan haavat olivat vielä kovin tuoreita. Ristiriita sisällissodan tulkinnassa johti työväenliikkeen jakautumiseen.²³ Julkisuudessa katkeruus nousi esiin paikallisyhteisöissä ja kunnanvaltuustoissa käydyssä suukovussa, paikallissuojeluskunnalle annettavasta avustuksesta, missä tuotiin sivulauseissa esille saman suojeluskunnan keväällä 1918 tuottamat joukkohaudat kunnan alueella.

Tannerilaisuudessa keskeinen ideaalin rakennusaine sisällissodan häviäjien leiriin kuulumisen ohella oli ammattiyhdistysliikkeen rakentama työntekijän eetos: työnsä osaava työmies on palkkansa ansainnut. Paitsi palkkatyön arvottaminen ja sen arvon puolustaminen tannerilaiseen eetokseen kuului myös ajatus ”yhteisön heikompien” puolustamisesta. ”Hyvä työmies” oli ammattinsa osaava, itseään kunnioittava ja heikompia puolustava. Poliittisesti tannerilaiset saivat eniten apua tässä maalaisliittolaisista. Tässä mielessä maaseudun kunnanvaltuustoissa syntyi punamulta jo viitisentoista vuotta ennen Maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien hallitusyhteistyötä 1937.

Voisi jopa luonnehtia, että ”maaseututannerilaisuudessa” oli sisäänrakennettuna sellainen käsitys yhteiskunnasta, jonka Väinö Linna rakentaa *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiassa Janne Kivivuoren roolihenkilössä.²⁴ Janne Kivivuori on tarinan eri käänteissä koko ajan lukijan näkökulmasta oikeassa sisäistäessään sisällissodan jälkeisissä olosuhteissa yhteiskunnan vakauttamisen, sosiaalipolitiikan merkityksen ja Lapuan liikkeen vuosina demokratian puolustamisen. Fiktiivinen Kivivuori pitää sisällään siis sosiaalidemokraattisen ideaalikansalaisuuden keskeiset piirteet. Linna tulkitseekin pentinkulmalaisillaan melko puhtaasti maailmansotien välistä aikakautta ”maalaissosiaalidemokraattien” näkökulmasta; tässä valossa Linnan trilogiaa voisi ironisesti luonnehtia suomalaisen maalaisen sosiaalidemokratian pyhäksi kirjoitukseksi, vaikka se perustuikin epäilemättä kokemuksiin aikalaistodellisuudesta.

Työväestö jakautui Juha Siltalan tulkinnan mukaan jo 1900-luvun alussa parempiosaisiin keskiluokkaisiin ja sekalaisista pätkätoistä leipänsä ansaitsevaan työväestön alaluokkaan.²⁵ Sisällissotaan tämä jälkimmäinen ryhmä ei osallistunut oletettavasti sen voimalisemmin kuin muutkaan vallankumoukselliset, mutta sodan vaikutukset siihen olivat kohtalokkaampia: perheiden taloudellinen asema romahti, ja mitä ilmeisimmin sisällissodan jälkiselvittelyssä sekatyömiehillä ja muissa sattumanvaraisissa työsuhteissa ennen sotaa olleilla kapinallisilla oli vähiten puolestapuhujia.²⁶ Rajut van-

kileirikokemukset, valkoinen terrori sekä sisällissodan jälkeisen ajan kokemukset heitteillejätöstä, kerjäämisestä ja yhteisön hävinneisiin ja heidän perheisiinsä kohdistamasta vihasta olivat tämän ryhmän kokemusmaailmaa ja osaltaan katalysaattorina myös myöhemmälle yhteiskunnalliselle ajattelulle.²⁷

Tämän proletaarin ideaalikansalaisuuden ajattelun keskeisiä tekijöitä olivat vuoden 1918 kokemusten ohella kriittisyys yhteiskuntaa ja erityisesti työnantajia kohtaan. Vallitsevana oli myös viha tai vähintäänkin jonkinasteinen vastenmielisyys valkoisen Suomen arvomaailmaa kohtaan.²⁸ Koska tämä ryhmä oli suurelta osin sisällissodan nuorena tai jopa lapsena kokenut sukupolvi, sen radikalisoituminen ja ideaalin synty ajoittui 1920-luvulle. Radikalisoituminen tapahtui sosiaalidemokraattisen nuorisoliikkeen ja Suomen Ammattijärjestö SAJ:n piirissä. Nuorilla proletaareilla oli usein kielteinen kokemus yhteiskunnasta: punaorpojen kohtelu koettiin rankaisuna, minkä elementtejä siinä asiallisesti tarkasteltuna olikin. Tähän ryhmään lukeutuneet, usein nuoret työläiset näkivät yhteiskunnan vahvasti poliittisen doktriinin läpi. Heidän maailmankuvaansa kuului myös voimakas, usein jo ”valkoisen Suomen” ärsyttämistarkoituksessa harrastettu Neuvosto-Venäjän ihailu.²⁹ ”Hyvä proletaari” oli tietoinen ja katkera kokemastaan, mutta uhmakas taistelija.

”Vanhojen” konservatiivien Suomi

Vanhat konservatiivit jakautuivat kahteen ryhmään: toisaalta uskonnollisten liikkeiden kannattajiin, toisaalta siihen vanhaan eliittiin, joka oli 1918 kunnallislakien uudistuksen myötä menettänyt suuren osan valtaansa maaseudulla. Kun ennen kunnallisen hallinnon uudistusta suuret tilalliset olivat käytännössä vastanneet kunnallisesta päätöksenteosta – ja joissakin tapauksissa jopa rahoittaneet sitä henkilökohtaisesti – nyt uudessa tilanteessa vanha eliitti joutui neuvottelemaan ainakin periaatteen tasolla asioista uusien valtaa käyttävien väestöryhmien kanssa.

Kunnallislakien uudistus oli 1918 tuonut käytännössä puoluepolitiikan paikalliseen päätöksentekoon vähintäänkin niin, että työ-

väenliikkeen ja sen edustajien nousu valtuustoon ryhmitteli poliittisesti myös muut valtuustoryhmät. Kunnallisvaaleissa kertyneen pienen äänisaaliin vuoksi pienilukuinen vanha eliitti joutui usein sivuun, tai se joutui muodostamaan uusien keskustan ja oikeiston ryhmien kanssa vaaliliittoja säilyttääkseen valtansa. Maalaiskunnissa muodostettiin 1920-luvulla usein niin sanottuja kylälistoja, joiden taustalla oli pyrkimys säilyttää valta vanhoilla eliiteillä tai vähintäänkin liittoutua maattomia, usein työväenliikettä lähellä olevia uusia ryhmiä vastaan. Säilyttääkseen asemansa vanhan eliitin oli liittouduttava uusien pientilallisten ja muun muassa suojeluskuntaa tukevien henkilöiden kanssa.³⁰

Uskonnolliset konservatiivit olivat usein myös paikallisesti merkittäviä vaikuttajia.³¹ Heidän valtansa keskittyi voimakkaasti paitsi uskonnollisen ryhmän omaan piiriin myös laajalle ympäröivään yhteisöön, olivathan merkittävät herätysliikkeiden johtajat ja jäsenet usein muullakin tavalla paikallisesti merkittäviä henkilöitä.

Keskeisimpiä uskonnollisen konservatiivisuuden yhteisöjä olivat evankelisluterilaisen kirkon lisäksi kirkkoa lähellä olleet uskonnolliset herätysliikkeet, erityisesti pietismi, jolla oli vankkoja kannatusalueita Pohjois-Savossa ja Etelä-Pohjanmaalla. Eräät paikallisesti merkittävät herätysliikkeet olivat nekin osa tätä uskonnollisen konservatiivisuuden kenttää, mutta niiden asema paikallisyhteisössä oli usein vähämerkityksisempi. Uskonnollisten konservatiivien asema oli usein vahvasti sidoksissa liikkeen keskeisten paikallisjohtajien asemaan yhteisössä.³²

”Hyvä uskovainen” harjoitti uskoaan, jonka kautta hän hahmotti maailmaa. Uskonnollisten liikkeiden kannattajille keskeisiä arvoja olivat keskittyminen työhön ja maallisten asioiden sijaan taivaallisiin: askeesi, hengelliset arvot, vahva moraali ja vaatimaton elämäntapa olivat tämän kansalaisuuden ideaaleja. Monelle uskonnolliselle ryhmälle oli tyypillistä kriittinen tai torjuva suhde moderniin, kaupunkilaisuuteen, jopa poliittisiin liikkeisiin oikeastaan niiden maailmankatsomuksesta riippumatta. Suhde aseellisiin organisaatioihin oli sekin joko suoraan torjuva tai sitten ambivalentti.³³

Lähellä tätä piiriä olivat vanhat konservatiivit, eli vanha, pitäjien taloudellisen ja samalla yhteiskunnallisen vallan omannut eliitti, joka oli tukenut avoimesti ja myös kustantanut vuoden 1918 sodan valkoisten sodankäynnin. Nämä vanhat konservatiivit olivat usein kaikkein vauraimpia tilallisia, Länsi-Suomessa kartanoiden ja pienen teollisuuden omistajia sekä vanhaa sivistyneistöä: he edustivat pitäjien perittyä vaurautta.

Vanhan konservatiivisen eliitin arvot periytyivät sääty-yhteiskunnasta ja patriarkaalisesta tehdaskulttuurista: se, joka omisti, maksoi ja määräsi niin työelämän kuin muunkin yhteiskunnan suunnan. Ryhmällä ei ollut itsessään tästä johtuen dynamiikkaa: sen edustajat olivat jo syntyessään oman ryhmänsä ideaaleja, ellei jonkinlaiseksi ideaalisuudeksi lasketa sitä, ettei asemaansa saanut menettää. Keinottelu, konkurssit ja huonot elämäntavat saattoivat johtaa kadotukseen: henkilö, joka omien virhearvioiden seurauksena putosi tästä eliitistä, menetti paitsi asemansa myös kasvonsa yhteisössään.

Uuden Suomen mies

Näiden vanhojen ideaalikansalaisuuksien rinnalle syntyi sisällissodan levottomuudesta noussut valkoisen Suomen uusi mieskansalaisuus. Osa sen edustajista oli vapaussodan veteraaneja, osa vanhempaa niin sanottua aktivistisukupolvea, osa piiriin kuuluneista lukeutui ”vapaussodasta myöhästyneisiin” eli 1900-luvun alussa syntyneeseen uuteen sukupolveen.³⁴

Ydinryhmä, joka määritteli vahvasti ”uuden Suomen” kansalaisuutta, olivat tässä joukossa sisällissodan valkoisella puolella kokeneet miehet, jotka oppivat rintamalla aktivistisen asenteen yhteiskuntaan. Suora toiminta oli tässä ajattelussa demokratiaa tehokkaampaa.

Tästä joukosta erosivat erikseen vielä äärivalkoiset, eli suomalainen fasismi.³⁵ Tämän ryhmän eetos muotoutui isänmaaiidealista, jonka historiakertomus rakentui valkoisen Suomen ja aktivismin taistelukokemusten ympärille. Tälle ryhmälle olennaista oli itse

koettu tai kerronnalla aktiivisesti ylläpidetty sortovuosien muisto, joka kytkeytyi venäläisten sotilaiden, santarmien ja siviilihallinnon vastustamiseen ja konflikteihin, joissakin tapauksissa jopa aktiiviseen terrorismiin.³⁶

Nämä oman tulkintansa mukaisesti isänmaalliset miehet olivat taistelleet maan puolesta ja muodostaneet taistelujen päätyttyä yhteiskuntaa ylläpitävän voiman. Suomalaiset sisällissodan veteraanit vertautuivat eurooppalaiseen sotakokemukseen ja eurooppalaisiin maailmansodan veteraaneihin.³⁷ Taistelukentän ja sotakokemuksen muisto synnytti veteraaneissa henkisen tyhjiön palattaessa siviilielämään. Kuten Saksan ja Venäjän imperiumien uusissa tasavalloissa, suuret joukot sisällissodan rintamamiehiä jäi rauhaan palattuaan henkisesti irralleen. Demobilisaatiota maailmansodan jälkeisessä Saksassa tutkinut Richard Bessel on kuvannut, miten rintamamiehet palasivat siviilimaailmaan, jossa odottivat työtaistelut, leipäjonot, epävarmuus tulevaisuudesta ja rauhan ajan poliittinen kulttuuri. Katuparlamentteja hallitsivat sosialistit ja kommunistit: Venäjällä tapahtunut vallankumous oli toisille toiveiden täyttymys, toisille pahin painajainen. Tässä todellisuudessa keski- ja yläluokasta tulleet, maailmansodassa palvelleet nuoret sotilaat kokivat uuden maailman uhkana. He eivät hyväksyneet keisarikuntien luhistumista. He saivat tukea sota-aikana varttuneesta nuorisosta, joka radikalisoitui ja hakeutui ”vanhaa maailmaa” puolustaviin piireihin.³⁸ Katkeruus tästä näkyi nopeasti entisten sotilaiden poliittisessa käytöksessä. Wolfgang Schivelbusch on määritellyt tämän tappion kulttuuriksi. Siinä missä voittajana sodasta selvinneet kansakunnat olivat oikeutaneet väkivallan sodassa, pystyivät ne myös demilitarisoimaan ja palauttamaan sotajoukkonsa rauhaan.³⁹ Taistelukokemuksen tilalle tuli kokemus samanmielisten yhteisöstä. Uudessa tilanteessa tämä yhteisö aseistautui oman maan kommunistisen liikkeen uhkaa ja Neuvosto-Venäjän rajavaltioissa ulkoista, Neuvosto-Venäjän uhkaa vastaan. Kuten saksalaiset Heimwehrissään tai Freikorps-soluissaan, suojeluskunnista muotoutui suomalaisissa paikallisyhteisöissä sa-

manmielisten yhteisö. Sen jäsenet kokivat olevansa uhattuina ja toisaalta olemassaolollaan tukevana valtiorakennetta.⁴⁰

Suojeluskuntalaisen ihanteeseen kuului tietynlainen sotilaallinen askeesi, ajatus jatkuvasta sotilaallisesta varustautumisesta. Tässä tulkinnassa eivät sen toteuttajat nähneet politiikkaa, vain oikeaa ja väärää toimintaa isänmaan hyväksi. Kuten eurooppalaisissa veljestäjestyksissään, äärimmilleen vietyinä tämä ajattelu merkitsi irtoamista demokraattisesta yhteiskunnasta, väkivallalla uhkaamista ja kapinointia, Lapuan liikkeen kaltaista irtiottoa demokraattisesta yhteiskunnasta. Kevyimmillään – ja tavanomaisimmillaan 1920- ja 1930-lukujen Suomessa – se merkitsi vuosittain toistuvaa kiistelyä paikallisissa kunnan- ja kaupunginvaltuustoissa vasemmiston kanssa paikalliselle suojeluskunnalle annettavasta taloudellisesta tuesta.

Mitä suojeluskuntalaisuus oli?

Suojeluskunnat olivat yhtä aikaa poliittinen, yhteiskunnallinen ja kulttuurinen voima ja osa valkoista sankaruutta, tietynlaista isänmaallisen miehen korkeinta astetta. Suojeluskunnat perustettiin tietoisien valkoisen mobilisaation ja yleisen poliittisen paineen seurauksena 1917–1918, ja sisällissodassa ne olivat olleet keskeinen osa valkoista sotavoimaa. Sodan jälkeen paikallisista suojeluskunnista muodostui kapinarikosten tutkintakeskuksia ja myös rankaisuyksiköjä, jotka istuivat paikallisesti kenttäoikeutta ja ammuttivat – valkoisen armeijan antamien käskyjen ja ohjeiden mukaan – kapinallisia.⁴¹ Elokuussa 1918 annettiin suojeluskunta-asetus, jolla suojeluskunnista tuli paikallinen järjestyksenpitäjä yhtä aikaa näkyvästi ja salaisesti. Poliisi saattoi pyytää virka-apua suojeluskunnilta, mutta sitä saattoivat pyytää myös valtiollinen poliisi, sotilastiedustelu ja maaherra.⁴² Suojeluskunnat edustivat vuoden 1918 voittajia, olivat paikallisyhteisössä pysyvä asevoima, joka edusti jatkumoa sisällissodan valkoiselle sankaruudelle. Yksittäinen suojeluskuntalainen tunsu tässä yhtälössä varmasti olevansa keskeinen osa yhteiskunnan sisäistä ja ulkoista turvallisuutta. Suojeluskunnat toimivat maailmassa, joka oli politisoitunut, ne oli perustettu poliittisen konfliktin

seurauksena ja eikä niitä lakkautettu sodan päätyttyäkään, poliittisen kumouksen uusiutumisen pelossa. Ne olivat sisällissodan jälkeisessä Suomessa poliittinen toimija myös puuttuessaan poliittiseen toimintaan ja painostaessaan poliittisia toimijoita.⁴³

Miika Siironen on todennut osuvasti sen, miten valkoiset toivat vapaussodan perinnön osaksi olemassa olevan yhteiskunnan ja paikallisyhteisöjen rakenteita: suojeluskuntalaiset omaksuivat käyttöönsä nuoren valtion tunnukset, liput, värit ja heraldiikan. He myös tuottivat omat juhlangat ja sijoittivat ne osaksi evankelisluterilaisen kirkon, valtion ja kuntien juhlavuosikiertoa. Suojeluskunnat olivat yhteisössä läsnä lippuineen, toivat omat juhlangat ja rituaalinsa näkyviin paitsi omissa juhlatilaisuuksissaan (sisällissodan syttymisen, niin sanotun tammisunnuntain juhla ja pitäjän/kaupungin vapautuspäivän juhlinta) ja olivat näkyvä osa valtiollisten ja kunnallisten instituutioiden julkista representaatiota (esimerkiksi itsenäisyyspäivän juhlintaa).⁴⁴

Näin yhteisöstä tuli aktiivinen vapaussotamyytin rakentaja: tilaisuudet linkitettiin myös paikallisesti, niille annettiin paikallinen historia. Paikallisia elementtejä olivat valkoisella puolella 1918 surmansa saaneiden vainajien muiston vaaliminen ja paikalliset vapautusjuhlat, eli sen päivän juhliminen, jolloin valkoiset valtasivat pitäjän tai kaupungin. Valkoiset ottivat kansalliset monumentit, erityisesti kirkot ja hautausmaat, omaan ritualistiseen käyttöönsä ja ne myös annettiin. Se näytti luonnolliselta, olivathan valkoiset edustaneet järjestelmää, jota kapina oli uhannut, ja siksi jatkumo sodan jälkeenkin oli aikalaisille itsestäänselvyys.⁴⁵

Pahimmat aukot tähän tulkintaan teki valkoinen terrori, jota ei kaikkialla valkoistenkaan piirissä oltu hyväksytty: varsinkaan, jos se oli ollut paikallisten näkökulmasta kohtuuton punaisten aiheuttamaan paikalliseen vahinkoon nähden. Suojeluskuntien rahoittamisen lisäksi myös punaisten metsähaudat aiheuttivat valtuustoissa väkeviä keskusteluja. Sisällissodan päättyessä monin paikoin suojeluskunnat olivat toteuttaneet – armeijan määräyksestä – puhdistustoimet, jotka tekivät ehkä syvimmän haavan paikallisyhteisöön

punaisen terrorin ohessa. Kenttä- ja pikaoikeuksien taakse verhotun omankädenoikeuden seurauksena surmattuja punaisia ei haudattu varsinkaan maaseudulla vuosikymmeniin virallisiin hautausmaihin, vaan niiden ulkopuolelle. Hautojen muistaminen, niiden siirto seurakunnan hautausmaalle tai muistopatsaan pystyttäminen haudalle olivat asioita, jotka johtivat katkeriin konflikteihin kunnanvaltuustoissa.⁴⁶

Valkoinen sankaruus yhteisössä oli pintapuolisesti tarkasteltuna koskematon: sitä ei voinut julkisesti kritisoida ilman rangaistusta. Sekä aktiivista että passiivista rajanvetoa kylläkin käytiin – riippui lähinnä kriittisyyden julkisuuden asteesta ja puhujan asemasta edellä esitetyissä ideaalikalansalaisuuden ryhmissä, millaisia seurauksia kritiikillä oli puhujilleen.⁴⁷

Vaikka suojeluskuntalaisuus oli ilmiönä geneerinen, suojeluskunnalla oli toki tunnetuista paikallisista henkilöistä muodostettu esikunta, päällikkö, paikallisjohto ja sotilaansa. Suojeluskunnasta puhuttiin yhteisönä, vaikka siihen kuului vain tietty osa väestöstä.

Samalla kaikkialla toistui polarisaatio ja kansalaisuuden negaatio, mistä yleensä paikallisella tasolla julkisessa kohtaamisessa vaiettiin. Tässä mielessä SDP:n nousu 1920-luvun mittaan myös paikallistasolla poliittiseksi tekijäksi toi mukanaan mahdollisuuden puhua julkisesti hävinneiden kohtelusta, samalla kun voittaneeseen osapuoleen kuuluneet saattoivat koteloida tai ulkoistaa tapahtuneen. Valkoisesta terrorista käytiin 1920-luvun alussa useita julkisia oikeudenkäyntejä, joissa ainakin syytettiin useita terrorin tekijöitä. Oikeudenkäynnit näyttivät osoittavan valkoiselle Suomelle, että kyse oli ollut ylilyönneistä, joita edes tutkittiin, samalla kun työväenlehdistö saattoi purkaa moraalisen tuomionsa yksittäisiin terrorin suorittajiin.

Reaktiot valkoisten julkiseen mustamaalaamiseen olivat kahtalaisia: toisaalta yhteisön polarisaatio tiivistä valkoista sisäpiiriä, toisaalta se synnytti värisävyjä valkoisen sisälle. Maalaisliitto oli usein poliittisesti ristiriidoissa edustaessaan yhteiskunnallisesti eräänlaista ”kolmatta tietä” punaisten (sisällissodan hävinneet, paikallinen työ-

väenliike ja paikallisen työväestön sisällissotaan osallistunut osa) ja valkoisten (aktivistinen eliitti, vauraimmat isännät ja paikallinen liike-elämä ja teollisuus) välissä.

Koko kansa vai vain osa kansasta?

Miten merkittävää osa suojeluskuntalaisuudella sitten oli 1920- ja 1930-lukujen Suomessa? Jo tämän seikan yksinkertainen, mieslukuun perustuva määrittelemine on monin paikoin melko hankalaa, sillä suojeluskuntien miesvahvuus oli omana aikanaan sotilassalaisuus. Suojeluskuntien jäsenten kokonaisluku toki on tiedossa, se oli noin 93 000 miestä vuonna 1919. Suojeluskuntalaisten sosiaalista taustaa laajasti selvittäneen Ali Pylkkäsen mukaan miesvahvuuden vaihtelu oli suurta paikkakuntaakohtaisesti.⁴⁸ Tämä onkin totta. Nykyisen Etelä-Karjalan pitäjiin kohdistuneen erillistutkimuksen⁴⁹ valossa keskivertoisen maalaispitäjän miespuolisesta väestöstä suojeluskuntalaisia oli 1930 reilu kuusi prosenttia. Koska väestön ikäpyramidi – painottuessaan 1920-luvun Suomessa nuoriin ikäluokkiin – vääristää tulosta, on järkevämpää tarkastella suojeluskuntaikäisten kansalaisten aktiivisuutta. Siten voidaan laskea, että suojeluskuntaikäisestä (20–60-vuotiaasta) miespuolisesta väestöstä keskimäärin 12 prosenttia kuului suojeluskuntiin.⁵⁰

Suojeluskuntalaisten määrä vaikuttaa vakiolta riippumatta siitä, oliko seudulla paljon vai vähän punaisiin luettua kansanosaa tai oliko seudulta mobilisoitu suuressa määrin valkoisia sisällissotaan. Myöhempään mobilisaatioon ei näytä juurikaan vaikuttaneen sekään seikka, oliko paikkakunta ollut rintamakunta, jolloin sen avoin kosketus sotaan oli tietysti kaikkine kauheuksineen ollut aivan toista luokkaa kuin kaukana rintamien takana sijainneissa kunnissa.⁵¹

Korkeampi suojeluskuntalaisten lukumäärä suhteessa väestöön oli yleensä pienissä tai sosiaaliselta taustaltaan homogeenisissa yhteisöissä. Kun kaikki olivat samaa suunnilleen yhtä suuren tilan omistavia talollisia, ei suuria sisäisiä eroja tai jännitteitä yhteisössä syntynyt. Teollisuuspaikkakuntien toisinaan korkea suojeluskun-

Naisten tehtävä oli Lotta Svärdissä huoltaa ja hoivata. Joutsenolaisia lottia 1930-luvulla tutustumassa kenttäkeittiöön. Yksityiskokoukseen.

talaisten luku johtuu teollisuuden työhönottopolitiikasta: monissa tehdasyhteisöissä enemmän tai vähemmän tavallisena vaatimuksena työpaikan saamiselle oli jäsenyys tehtaan tukemassa paikallisessa suojeluskunnassa. Tämä ei tuottanut esimerkiksi Etelä-Karjalan alueella ongelmia, koska työvoimaa uusiin teollisuuskeskuksiin rekrytoitiin ympäröivästä talonpoikaisesta maaseutuyhteisöstä. Niiden väestö oli sosiaaliselta taustaltaan melko talonpoikaista ja homogeenista, eivätkä yhteiskunnalliset jännitteet olleet yhtä voimakkaita kuin vanhoissa teollisuusyhteisöissä. Teollisuus ylläpiti suojeluskuntia yhdessä kuntien kanssa.⁵²

Suojeluskuntalaisten osuus oli käytännössä siis lopulta yllättävänkin pieni. Kun lasketaan yhteen paikallinen Lotta Svärdin kannan-

tus – joka oli usein sidoksissa paikkakunnilla samoihin sukuihin ja yhteisöihin kuin suojeluskuntalaisuus – vaihteli valkoisen Suomen kannattajien osuus paikkakunnan aikuisväestöstä viides- tai neljäsoosan välillä. Luvun voisi tulkita myös siten, että 21–60-vuotiaista saman paikkakunnan asukkaista kolme neljäsosaa ei ollut siis avoimesti valkoisen Suomen kannattajia. Käytännössä suurin osa talonpoikaiseen ja porvarilliseen väestönosaan lukeutuvista henkilöistä toki ajatteli suojeluskuntamyönteisesti, mutta silti luvun pienuus on hämmästyttävä siihen mielikuvaan nähden, joka monella maailmansotien välisen ajan Suomesta on. Jos aktiivi-iässä olevista aikuisista neljäsosa suurimmillaan oli valkoisen Suomen aktiivikannattajia, koko väestöstä valkoisen Suomen kannattajien osuus oli samalla laskennalla noin 10–15 prosenttia.⁵³

Suojeluskuntien ongelma olikin juuri tässä: oli selvää, etteivät kaikki pitäjän miehet kelvanneet suojeluskuntiin, sillä rekrytointia rajoitettiin erityisesti poliittisin perustein aina talvisodan päättymiseen saakka, mutta edes kaikki potentiaaliset miehet eivät osallistuneet suojeluskuntien toimintaan. Siksi jatkuva propagointi ihanteellisen isänmaallisten miesten velvollisuuksien puolesta oli suojeluskuntien näkökulmasta tärkeää.

”Uuden Suomen” isänmaallisimpien voimien paikka oli siis olla osa paikallisyhteisöä, yksi sen kansalaisuuden ideoista, mutta lopulta se edusti vähemmistöä yhteisöstään. Millainen sitten oli uuden mieskansalaisuuden asema perheessä?

Sukupuoli ja isänmaan perhe

Suojeluskuntien ja Lotta Svärdin aktiivisimpia kannattajia, suojeluskuntaperheiksi nimeämiään sukuja tutkineen Seija-Leena Nevalan mukaan suojeluskuntalaismiehisyy⁵⁴ edusti 1920-luvun ja ensimmäisen maailmansodan jälkeisen ajan mukaisia modernin eurooppalaisen mieheyden ihanteita. Miehisyyden keskeinen elementti oli maskuliinisuus, jolle olennaista oli miehinen toveruus, joka kytkeytyi puolestaan maailmansodan juoksuhaudoissa syntyneeseen rintamatoveruuden käsitteeseen. Maskuliinisuuden lisäksi miehisyyden

keskeisenä elementtinä oli heteroseksuaalisuus tai ainakin normatiivisuus sukupuolen esittämisessä. Sen rinnalla naisidealin tuli täydentää ja avustaa miestä: miessukupuolen performatiivisuudessa oli tavallaan näin lähtökohta kummallekin sukupuolelle, valmis malli, jonka mukaan tuli toimia saavuttaakseen aseman yhteisössä.⁵⁵

Kuinka tiukat määritelmät ja rituaalit sitten sitoivat naisen roolia tässä järjestyksessä? Sosiaalinen ympäristö, sen arvot, asenteet ja merkitykset ovat ratkaisevia sille naisen roolille, joka on yhteisön kannalta tarpeellinen ja sen normien mukaan määritelty. Judith Butler kyseenalaisti tätä ajatusta kysymällä, onko naiseuden rakentuminen sidoksissa vapaaseen tahtoon vai yhteiskunnalliseen determinismiin, välttämättömyyteen, joka sulkee ennalta mahdollisuuden toimijuuteen ja muutokseen?⁵⁶ Siirrettynä 1930-luvun Suomeen saattoi kysyä, eikö nainen lottana voinut edustaa muuta kuin suojeleuskuntamiestä toiminnallaan tukevaa ja avustavaa puoliskoa?

Työnjako oli olennainen sukupuolijakoon vaikuttanut tekijä. Pohjoismaissakin käynnistyi 1800- ja 1900-lukujen taitteessa sukupuoliroolien polarisaatio: kun miesten palkkatyö eriytyi kodin ulkopuolelle, kodista ja sen ylläpidosta tuli entistä korostetummin naisen tehtävä.⁵⁷ Eurooppalaisittain agraarissa yhteiskunnassa ja myös kaupunkiporvaristossa oli sitä ennen vallinnut tilanne, jossa perhe hoiti yhteisen ”yrityksensä” eli perhekuntansa asioita. Kun 1800-luvulla liike-elämään tulivat palkatut ammattijohtajat, yrittäjäperheiden naiset siirtyivät kodin piiriin. Pohjoismainen agraariyhteiskunta oli sen sijaan lähtökohtaisesti tasa-arvoisempi: miehet ja naiset ovat tehneet vuosisatoja samoja tilan töitä. Oikeastaan ainoana isona poikkeuksena tästä oli kohtuullisen moderni ilmiö, karjanhoito, joka on ollut korostetusti lähinnä naisen työtä. Jos mies teki sitä, hän menetti yhteisön silmissä osan arvostaan.⁵⁸ On myös korostettu sitä, että teollisuudessa 1800-luvulla perheiden polarisaatiota ei vielä ollut: kaikki kävivät töissä samassa tehtaassa. Polarisaatio kehittyi meilläkin porvarillisen esimerkin myötä vasta 1800-luvun lopulta alkaen: isä kävi työssä tehtaassa, äiti hoiti kotia ja lapsia ja lapset kävivät koulua.⁵⁹ Mies- ja naisroolien välinen polarisaatio jatkui koko

1900-luvun. Tähän kenttään valkoisen Suomen ideaalit osuvat hyvin.

Suojeluskuntalaisen mieskuvan olennainen tekijä oli heteronormatiivinen sukupuolijärjestys: suojeluskuntalaisina ja lottina miehen ja naisen tuli performatiivisesti *esittää sukupuolta* toiminoillaan ja kummallekin sukupuolelle määritetyillä rooleillaan.⁶⁰ Valkoisessa Suomessa rakentui työnjako, jossa miehet rakentavat ja metsästävät, naiset huoltavat ja hoivaavat. Tämä näkyy hyvin suojeluskunnan ja Lotta Svärdin toiminnan jakautumisena. Kummallakin järjestöllä oli sotilaallinen rakenne, jossa työnjako oli sukupuolten mukainen: Miehet huolehtivat aseista, sotilaallisesta toiminnasta, usein myös järjestöjen taloudesta ja niiden hallussa olevasta infrastruktuurista (suojeluskuntatalot, urheilukentät, ampumaradat). Naisten tehtävä tukevana osapuolena oli huolehtia elintarvikkeista, joukon ruokkimisesta ja muusta oman viiteryhmän huollosta, tarvittaessa myös sairaanhoidosta.

Saksan sotaveteraanien synnyttämä sotilaallinen järjestö Freikorps korosti Saksan tappion jälkeen yltiömaskuliinisuutta, ihaili voimaa ja väkivaltaa. On esitetty, että se oli reaktio sukupuolijärjestelmän kriisiin ja sen yhtenä ääneenlausumattomana tavoitteena oli palauttaa Saksan kansa maailmansotaa edeltävään sukupuolijärjestykseen. Sodan aikana Saksassakin naisten roolit olivat lähestyneet miehiä, muun muassa naisten työskentely sotatarviketeollisuudessa ja vastuu kotirintamasta olivat siirtäneet miesten roolia sivummalle siviiliyhteiskunnassa. Samalla koettiin, että perheenäidit olivat vieraantuneet miehistään ja rauhan ajan roolistaan yhteiskunnassa ja perheessä.⁶¹

Maailmansodan kokeneessa Euroopassa tästä linjasta poikkesi radikaalisti oikeastaan vain Neuvosto-Venäjä, jossa asekkoulutus kuului myös naisille ja lapsille. Jo maailmansodan aikana naisia koulutettiin myös sotilaiksi toimimaan erityisissä ”kuolemanpataljoonissa”. Bolševikkivallankumous oli rikkonut naisen roolin patriarkalisessa perhejärjestyksessä, sillä naisten työssäkäynti nähtiin osana sosialismin rakennusta. Äitiys erotettiin naisen roolista

yhteiskunnassa siirtämällä lapset valtion ylläpitämiin lastenseimiin mahdollisimman pian, ja uusilla perhejärjestelyillä kuten ”vapaa avioliitto” pyrittiin tarkoituksellisesti luopumaan lopuistakin porvarillisista perhearvoista.⁶²

Neuvosto-Venäjän kaltaisia pyrkimyksiä koko yhteiskunnan militarisoimiseen ja eräänlaiseen totaaliseen tasa-arvoon lähestyivät Suomessa vain ääritahot: meilläkään ei kokonaan oltu häivytetty ajatusta lapsuuden militarisoinnista. Esimerkiksi lähes kaikki suojeluskuntapoikien koulutukseen sisältyvät toimintamuodot tähtäsivät sotilaallisen kunnan ja taitojen kehittämiseen. Suojeluskuntapoikien koulutukseen kuului vahvana osana myös ideologinen elementti: aatteellinen kasvatusta (isänmaallisuus) ja yhteiskunnallinen koulutus.⁶³

Suojeluskuntien ja Lotta Svärdin rakentama oma piiri ja samanimielisten yhteisö muuta maailmaa vastaan ulottui syvimmillään myös perhejärjestykseen. Ihanneperheessä isä on suojeluskunnassa, äiti Lotta Svärdissä ja perheen lapset sukupuolensa mukaisesti suojeluskunnan oravakomppaniassa tai pikkulotissa.⁶⁴ Suomalaisessa ratkaisumallissa vastuualueiden jakautuminen vertautui perinteiseen talonpoikaistaloon. Työnjako osoitti lähes kliseisesti sukupuolten roolit ja paikan yhteiskunnassa – ja myös poikkeusoloissa: kun tarve niin vaati, miehet lähtivät harjoittelemaan rintamaolosuhteita ja naiset haavojen sitomista ja joukkojen huoltoa.

Isänmaan miehiä ja epäisänmaallisia

Suojeluskuntalaisuuteen kuuluu olennaisena osana myös viholliskuva. Ulkoinen vihollinen oli geneerinen Neuvosto-Venäjä, ”ryssä”, sisäinen vihollinen usein yhtä lailla geneerinen ”kommunisti”. Näihin liitettyjä ilmiöitä ja henkilöitä tuli paikallisyhteisössä seurata ja tarkkailla. Neuvosto-Venäjän vaikuttamisyrityksiä todettiin yleensä harvoin, mutta sisäinen uhka olikin suojeluskuntalaisten maailmankuvassa konkreettisempi. Isänmaallisuus oli mitattu jokaisen paikallisen ihmisen ja hänen sukunsa kohdalla vuonna 1918. Selkein vastavirta kulki maan sisäisessä järjestyksessä ”ex-kapinal-

lisiin”, usein maa- ja teollisuustyöväestöön kuuluviin, vuonna 1918 punaisella puolella taistelleisiin tai heidän perhepiiriinsä.

Matias Kaihovirta on tutkinut valkoisten punaisille antamia määritelmiä ja sen taustalla olevaa, ruukkiyhteisössä vallinnutta paternalistista ajattelua.⁶⁵ Sisällissodan jälkeen valkoiset näkivät Kaihovirran mukaan pahuuden tulleen ulkopuolelta: tehdasyhteisöissä rangaistiin Kaihovirran mukaan varmimmin ulkopuolelta tulleita, joiden katsottiin kiihottaneen ymmärtämättömät kapinaan ja olevan näin syyllisiä yhteisön rauhan häiriintymiseen. Kunnollinen työmies oli perheellinen, omasi säännölliset elämäntavat ja toimi tehtaanjohdon alaisuudessa sen vaatimusten ja tavoitteiden mukaisesti. Palkintona tästä sai etuja, tehdas otti suojelukseensa. Nuoret, yhteisöön kuuluneet punakaartilaiset nähtiin hairahtuneina, seikkailun ja jännityksen halusta kapinaan ryhtyneinä.⁶⁶ Nämä tulkinnot toistuvat jo 1918 paikallisten suojeluskuntien valtiorikosoikeuksia varten antamissa määrittelyissä. Niissä myös haettiin syyllisiä (”Onko henkilö esiintynyt kapinaan kiihottajana paikkakunnalla...”), ja tämä määritteli valmiiksi kehyksen: toiset olivat syyllisiä, toiset ”hairahtuneita”. Jako oli selkeä: oli ”hairahtuneita”, periaatteessa siis kunnollisia, ja ”kiihottajia,” siis syyllisempiä. Myöskään hairahtuneet eivät olleet luotettavia. Heissä ja heidän suvuissaan pysyi punainen leima. Ennen talvisodan päättymistä suojeluskunnat ja Lotta Svärd eivät kategorisesti ottaneet jäsenikseen ”punaisten perheiden” lapsia enempää kuin aikuisiakaan. Vasta 1930-luvun jälkipuoliskolla ne ryhtyivät vähitellen hyväksymään myös työväestön perheiden lapsia nuorille suunnattuun järjestötoimintaan.⁶⁷

Sisällissodan on sanottu olleen pettymys yläluokan kansalaisuuskäsitykselle: tätä tulkintaa on kiistettykin, mutta selvää oli, että sisällissota loi sodanjälkeisiin yhteisöihin epäluulon ilmapiirin. Tässä ilmapiirissä punainen vaara oli aina olemassa, ainakin suojeluskunnan esikunnan mielessä. Tämä tulkintakehys ”punaisuuteen” siirtyi vapaussotaselitykseen ja yleiseen käsitykseen sodasta ja punaisista. Työmies oli tässä katsantokannassa poliittisesti yksinkertai-

nen, kuin lapsi, jonka toimia tuli valvoa, ohjata ja tarvittaessa kurittaa, jos tämä teki virheitä.

Suojeluskuntaisänmaallisuuteen liittyi myös tietoisesti rakennettu, pohjavireeltään aktivistien kokemuksille rakentuva historiakuva. Tässä tulkinnassa aktivismi syntyi kansan häädystä vasta-reaktiona helmikuun manifestille, kirkastui kutsuntalakkojen ja maanalaisen toiminnan myötä jääkäriliikkeeksi ja karaistiin 1918 rintamalla taisteltaessa ulkoista ja sisäistä vihollista vastaan. Jotta saavutettu valkoinen Suomi säilyisi, oli suojeluskuntien jatkuvasti suojeltava muuta yhteisöä ja jatkettava yhteisön epäluotettavien jäsenten valvontaa. Taustalla oli odottamattoman raju sisällissota, johon kytkeytyi paitsi terrori myös tehokas, vastapuolen tekoja liioitteleva propaganda, jotka rakensivat osaltaan epäluuloa näiden ryhmien välille.

Suojeluskuntalaiset, aikansa yksi ihanne

Toisin kuin on totuttu ajattelemaan, suojeluskuntaisänmaallisuudella oli yhtä lailla kansainväliset kuin kansalliset juurensa. Valkoinen ideaalikansalaisuus oli sisällissodan eurooppalainen lapsi, jonka sisaruksia versoi kaikissa Euroopan maissa ensimmäisen maailmansodan kokemusten seurauksena. Ne syntyivät maailmansodan sotakokemuksesta, joka oli vahvin yhdistävä tekijä tälle veteraanisukupolvelle. Heidän käsityksensä myös rauhan ajan yhteiskunnasta rakentui kaiken aikaisemmin koetun ylittäneelle rintamakokemukselle. Kyvyttömyys sitoutua rauhan ajan maailmaan oli laukaisevana tekijänä sille, että osa tästä joukosta radikalisoitui. Kuten Richard Bessel toteaa, merkittävää oli myös se, etteivät suinkaan kaikki sodasta selvinneet sotilaat kokeneet samoin.⁶⁸ Tämä oli merkittävää suomalaisellekin sisällissodan veteraanikokemukselle: kaikki eivät kokeneet sisällissotaa yhtä traumaattisesti eivätkä suhtautuneet voitettuihin yhtä mustavalkoisesti. Mitä pitemmälle 1920-luku kului, sitä selvemmin suojeluskunnista muodostui aikaisempaa heterogeenisempi yhteisö.

Suojeluskuntaisänmaallisuus ja vapaussodan veteraanihenki olivat kuitenkin vain yksi aikakauden ideaaleista: siksi olemassaolonsa aikana tämä ideaalikansalaisuus kävi jatkuvaa kamppailua asemastaan ja julkisuudesta, omasta julkisesta tilastaan. Tietyllä tapaa pääosa aikakauden yhteiskunnasta tuki tätä ideaalia; valtiollisesti yhteisö antoi suojeluskuntien konkretisoimalle isänmaallisuudelle aseman ja paikan keskellä valtiollisia ja kansallisia rituaaleja, ja se myös loi ympärilleen omia toistuvia juhlia ja rituaaleja. Myös aikakauden sukupuolijärjestelmässä suojeluskuntaisänmaallisuus löysi paikkansa: maatalousyhteisössä sen representoimat sukupuoliroolit ja työnjako olivat lähellä 1900-luvun maatalousyhteiskunnan sukupuolisen polarisaation ideaaleja.

Keskeiset välineet suojeluskuntaisänmaallisuuden propagoimiseksi ja sen aseman vahvistamiseksi yhteisössä olivat uhkakuvien ylläpitäminen ja toisaalta oman piirin tiivistäminen. Uhkakuvissa uusinnettiin sisäisen kumouksellisuuden ja ulkoisen uhkan, Neuvosto-Venäjän, synnyttämiä pelkoja. Omaa piiriä vahvistettiin sukupuolilla ja eri ikäkausiin jakautuneilla, suojeluskuntaisänmaallisuuden piiriin luoduilla uusilla viiteryhmillä, jotka mobilisoivat koko suojeluskuntalaisen perhepiirin: ”oravakomppaniasta” ”Old Boysiin” oli mahdollista osallistua ja sulautua osaksi omaa piiriä.

Suojeluskuntaisänmaallisuuden asema yhteisössä oli yllättävälläkin tavalla rajautunut lopulta varsin pieneksi, mutta kiinteäksi ryhmäksi. Vaikuttaa siltä, että suuri osa paikallisyhteisöistä maailmansotien välisessä Suomessa suhtautui melko passiivisesti tai välinpitämättömästi suojeluskuntaliikkeeseen ja sen ympärilleen luomaan isänmaalliseen piiriin.

Asevelvollisia ilmeisesti
polkupyöräpataljoonan kasarmilla
Karjalan Kannaksen Perkjärvellä
1920-luvulla. Yksityiskokoelma.

Anders Ahlbäck

KENTÄLTÄ JA KASARMISTA

Suomalainen sotilas 1920- ja 1930-luvuilla

Jääkäriupseeri Heikki Nurmio julkaisi 1922 *Suunta*-viikkolehdessä kunnianhimoisen ohjelmanjulistuksen uudelle suomalaiselle sotilaskoulutukselle. Hänen mukaansa sotilaan valmentamiseksi nykyajan sotaan vaadittiin enemmän kuin entisaikojen armeijoiden kaltaista äkseerausta ja ankaria rangaistuksia. Sotilaiden tuli kokea, että he puolustivat kansakuntansa olemassaoloa, vapautta ja itsenäisyyttä. Miehistä piti elää vahva idea ja usko oikeaan asiaan sekä valmius uhrautua tämän idean edestä – muuten he järkkäisivät, kun joutuisivat katsomaan kuolemaa silmiin.

Me emme saa kahlehtia ihmisen vapautta orjamaisella alistuvaisuusvaatimuksella, sillä silloin hän pelkää taistelua. – Oikean kurin tunnusmerkkejä eivät ole ainoastaan sokea totteleminen ja mykkä toiminta, vaan iloinen luottava tahto ja miehekäs teko.¹

Tehtävä ei ollut enempää eikä vähempää kuin alokkaan muovaminen uudeksi ihmiseksi, Nurmio julisti. Isänmaallisen hengen ja sotilaskurin läpätunkeman, sotakuntoisen armeijan kasvattaminen oli hänen mukaansa erityisen vaikeaa nuorena Suomen tasavallassa. Moni asevelvollinen oli nimittäin varttunut ”sosialistisessa ympäristössä” ja saapui armeijaan vain oppimaan sotilastaitoja tulevaa valankumousta varten. Tällaisille miehille olisi vaarallista antaa pelkästään taistelukoulutusta, totesi Nurmio. Upseerien vaikea tehtävä kouluttajina ja kasvattajina oli koettaa herättää tällaisiinkin nuoriin miehiin luottamusta, isänmaanrakkautta ja työn iloa. Katkeruus yh-

teiskuntaa kohtaan piti saada poistettua, eivätkä upseerit varsinkaan saaneet lisätä loukatuksi tulemisen tunteita sotilaissaan. Upseerin piti Nurmion mukaan ymmärtää sotilaita heidän lähtökohdistaan, jotta pystyisi vaikuttamaan heidän ajatuksiinsa ja arvoihinsa.

Heikki Nurmio (1887–1947) tunnetaan nykyisin lähinnä Jääkärimarssin tekstin kirjoittajana, mutta hän teki sisällissodan jälkeän näyttävän sotilasuran esikuntatehtävissä sekä toimi kadettikoulun johtajana vuosina 1925–1927. Tässä vuoden 1922 kirjoituksessaan hän viestitti maan tarvitsevan uudenlaista sotilaskoulutusta ja uudenlaisia, kansallismielisiä upseereita. Rivien välissä kirjoitus henki toisaalta myös huolestuneisuutta: huolta asevelvollisista, jotka eivät välttämättä saapuneet oikealla asenteella koulutukseen, toisaalta upseereista, jotka edelleen käyttivät vanhanaikaisia, sotilaita loukkaavia koulutusmenetelmiä. Nurmio oli huolestunut myös ympäröivän yhteiskunnan kriittisestä asenteesta armeijan toimintatapoja ja sotilaskoulutuksen tuloksia kohtaan.

Kun Nurmio 1920-luvun alussa kirjotti artikkelinsa, suomalainen yhteiskunta oli keskellä nopeaa ja laajaa militarisoitumisprosessia. Varsin rauhanomaisen autonomian ajan jälkeen itsenäistyminen, sisällissota, sodan jälkeinen yhteiskunnallinen jakaantuneisuus sekä koettu uhka uuden kommunistisen Venäjän puolelta olivat monien valkoisten suomalaisten mielestä luoneet välittömän tarpeen rakentaa vahva puolustusvoima sekä kouluttaa ja valmistaa nuoret miehet mahdollista tulevaa sotaa varten. Käynnissä oleva militarisoituminen tarkoitti muun muassa sitä, että nuorilta miehiltä vaadittiin paitsi asevelvollisuuskoulutuksen läpikäymistä myös osallistumista suojeluskuntien harjoituksiin vapaa-aikanaan. Valtio käytti huomattavia voimavaroja uuden puolustuslaitoksen kehittämiseen, varustamiseen ja uuden päällystön palkkaamiseen.

Tämä syvällekäyvä yhteiskunnallinen muutos ei osoittautunut helpoksi, ristiriidattomaksi tai suoraviivaiseksi. Päinvastoin: monet tahot vastustivat militarisoitumista tai oikeammin vastustivat niitä nimenomaisia militarisoitumisen muotoja, joita vakinainen sotaväki ja yleiseen asevelvollisuuteen perustuva sotilaskoulutus edustivat.

Poliittinen vasemmisto ja keskustavasemmisto vastustivat Suomeen tuotua ”preussilaista” sotalaitosmallia ja halusivat sen tilalle sveitsiläistyypin miilisiirmeijan. Lehdistö ja sotilaiden vanhemmat protestoivat kasarmielämän ”siveettömyyttä” ja terveydelle vaarallisia oloja vastaan. Asevelvolliset itse vastustivat usein sotilaskulttuurin vaatimaa alistumista ja kuria.

Ajan sotilasihanteita ja valkoisen Suomen sotilassankaruuden rakentumista täytyy siis lukea ja tulkita tätä laajaa vastahakoisuuden taustaa vasten, jotta voidaan oikein ymmärtää ihanteiden propagandistista luonnetta. Niillä tahoilla, jotka halusivat tukea ja vahvistaa sotalaitosta, oli pakottava tarve legitimoida sen toimintatapoja ja tarjota asevelvollisille ja heidän omaisilleen myönteisiä mielikuvia sotilaspalveluksesta. Heikki Nurmion maalailema nuorten miesten kasvattaminen nykyaikaisen sodankäynnin vaatimaan kurinalaiseen sotilaalliseen miehekkyyteen tarkoitti todellakin jossain määrin uusien miesten muovaamista – tai ainakin uudenlaisen, militarisoituneen miesihanteen iskostamista suomalaisen yhteiskuntaan.

Tässä artikkelissa tutkitaan toisaalta sitä, miten suomalaisessa yhteiskunnassa sisällissodan jälkeen suhtauduttiin uuteen asevelvollisuuteen ja sotilaskoulutukseen, toisaalta sitä, miten sotalaitos ja sen tukijat yrittivät vaikuttaa tähän suhtautumiseen. Kansallinen puolustus oli 1920-luvulla kiistelty yhteiskunnallinen instituutio, johon usein asennoiduttiin voimakkaan tunteellisesti – niin myönteisin kuin kielteisin tuntein. Maskuliinisuus, millä tarkoitan tässä yhteydessä aikaisten moninaisia ja keskenään ristiriitaisia käsityksiä siitä, minkälaisia miehet olivat ja minkälaisia heidän pitäisi olla, on tässä tekstissä sekä tutkimuskohde että analyysin väline.² Koska yleinen asevelvollisuus koski kaikkia nuoria hyväkuntoisia miehiä, ja ainoastaan miehiä, asevelvollisuuden ympärillä vellovat keskustelut, mielikuvat ja kokemukset koskettivat luonnostaan myös kysymyksiä siitä, millaisia suomalaiset miehet olivat, mitä ongelmia ja mahdollisuuksia heihin liittyi ja millaiseksi heidät pitäisi kasvattaa ja kouluttaa. Yhteiskunnassa vellonut keskustelu asevelvollisuudesta on siis otollinen paikka maskuliinisuuden tutkimiseksi. Maskuliini-

suuteen kohdistuvat kysymykset johtavat usein yhteiskunnan toisiin syväulottuvuuksiin, ja niiden vastaukset tulevat käsittelemään luokkaristiriitoja, kansalaisuuskäsitteitä, historiankäsitteitä sekä tulevaisuuden toivoja ja pelkoja.

Suhtautumista asevelvollisuuteen ja vakinaiseen sotaväkeen sekä yrityksiä vaikuttaa näihin mielikuviin käsitellään kolmesta eri näkökulmasta. Artikkelin ensimmäisessä alaluvussa tutkitaan julkista poliittista keskustelua asevelvollisuudesta Suomen eduskunnassa ja lehdistössä vuosina 1917–1926, jolloin asevelvollisuuslainsäädäntö ja sotalaitoksen järjestely olivat vielä valinkauhassa. Toisessa alaluvussa tarkastellaan sitä, miten asevelvollisten asenteisiin yritettiin vaikuttaa ja mitä tavoitteita ajan sotilaskoulutukselle asetettiin. Kolmas alaluku analysoi kahta vaikutusvaltaista kaunokirjallista kuvausta sotilaskoulutuksen arjesta noin vuodelta 1930 sekä niiden aiheuttamaa lehdistökeskustelua. Yhdessä nämä kolme näkökulmaa valottavat sekä ristiriitaisten armeijakuvien välistä kamppailua että näihin kuviin kytkeytyjä ja kamppailun välineinä käytettyjä sotilaskuvia ja miesihanteita.

Asevelvollisuuspolitiikan ristiriitaiset mieskuvat

Ensimmäisen maailmansodan aikoihin Suomessa vallitsi laajoissa piireissä varsin antimilitaristinen mieliala.³ Tätä antimilitarismia ei pidä sekoittaa pasifismiin, vaikka myös rauhanaatteen kannattajia löytyi ennen kaikkea sivistyneistöstä ja herännäisliikkeistä. Laajojen kansankerrostumien antimilitarismissa suurvaltojen kilpavarustelua ja voimapolitiikkaa pidettiin vastenmielisenä. Maailmansodan aikana suomalaiset olivat saaneet sivusta seurata, miten varsinkin keisarillisen Saksan militarismi oli syössyt koko Euroopan ennennäkemättömän veriseen ja tuhoisaan konfliktiin. Aikakauden suurimmat suomalaiset puolueet, Sosialidemokraattinen puolue ja Maalaisliitto, olivat jo aiemmin ammentaneet eurooppalaisilta aatetovereiltaan syvän epäluulon autoritaaristen hallitsijoiden armeijoita kohtaan. Tämä yhdistyi vielä varsin yleiseen kansanomaiseen epäluuloon sotilaselämää kohtaan: sitä pidettiin rivona ja vaarana

viattomien nuorukaisten siveellisyydelle ja raittiudelle. Tämä ei sinänsä tarkoittanut aseellisen maanpuolustuksen periaatteellista vastustamista; ennemminkin oli kyse aggressiivisen sotapolitiikan ja epäterveen sotilaskulttuurin torjumisesta.

Itsenäisyyden alkuvuosien eduskuntakeskustelut asevelvollisuudesta ovat rikas ja arvokas aineisto asevelvollisuuteen liittyvistä ihanteista ja kriittisistä mielikuvista. Ne antavat kuvan suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsevista, ristiriitaisista ja voittopuolisesti varsin kielteisistä asevelvollisuusarmeijoihin ja niiden sotilaselämään liitetyistä mielikuvista. Eduskunta kävi perusteellisia keskusteluja eri lakiehdotuksista vuosina 1917, 1919 ja 1922.⁴ Keskusteluissa esille tuodut asenteet, mielipiteet ja käsitykset voi tulkita sekä ilmaisuina laajemman yhteiskunnan asenteista että yrityksinä muokata näitä asenteita. Eduskunnan keskusteluita selostettiin tähän aikaan varsin laajasti sanomalehdissä. Kansalaiset niin oikealla kuin vasemmalla voivat siis muodostaa oman mielipiteensä poliitikkojen maalaamista mielikuvista ja argumenteista.

Suomelta puuttui itsenäisyyden alkuvuosina oma, kotimainen ja vakiintunut armeijainstituutio ja asevelvollisuusperinne. Eduskuntaväittelyistä voi havaita sen, miten yleiseurooppalaiset aatevirtaukset törmäsivät suomalaisessa asevelvollisuuspolitiikassa yhteen. Pelkistetyksi voidaan sanoa, että vastakkain oli kaksi pääsuuntausta: toisaalta autoritaarinen ja konservatiivinen perinne, joka ajoi Suomeen Preussista ja Venäjältä periytynyttä kaaderiarmeijan mallia, toisaalta tasavaltalainen ja liberaali, Amerikan ja Ranskan vallankumouksista vaikutteita ottanut perinne, joka halusi perustaa Suomen puolustuksen kansanmiliisiin. Näiden kahden suuntauksen kannattajat välittivät poliittisessa retoriikassaan myös keskenään hyvin erilaisia mies- ja sotilasihanteita.

Heti Suomen itsenäisyysjulistuksen jälkeisinä viikkoina, loppuvuodesta 1917 ja alkuvuodesta 1918 porvarilliset puolueet tekivät nuorsuomalaisen kansanedustajan Antti Mikkolan johdolla eduskunta-aloitteen kansallisten sotavoimien perustamiseksi, sisäisen järjestyksen palauttamiseksi ja tuoreen itsenäisyyden turvaamiseksi.

Asian kiireellisyyden vuoksi toimittaisiin aluksi autonomian aikaisen asevelvollisuuslain puitteissa, mutta aloitteen tekijät painottivat, että järjestely olisi vain väliaikaisratkaisu: heti tilanteen niin salliessa olisi Suomen sotalaitosta pyrittävä kehittämään Sveitsin mallin mukaiseksi miliisijärjestelmäksi.⁵

Maininta tulevasta miliisilaitoksesta oli ilmeisen tärkeä, sekä ideologisista että taktisista syistä. Miliisijärjestelmän vastakohtalla, niin kutsutulla kaaderiarmeijalla, oli huono maine edistyksellisissä piireissä kautta Euroopan, ja siihen suhtauduttiin suorastaan vihamielisesti työväenliikkeen puolesta. Kaaderiarmeija ymmärrettiin sotalaitokseksi, jossa armeijalla oli huomattava miesvahvuus myös rauhan aikana ja koulutuksessa olevat asevelvolliset pidettiin aktiivipalveluksessa ainakin parin vuoden ajan. Tällaista armeijaa oli pitkään pidetty liberaalien ja sosialistien keskuudessa autoritaaristen, monarkiaan perustuneiden hallintojen käsikassarana. Eristyksissä siviiliyhteiskunnasta olevan pitkäaikaisen kasarmielämän nähtiin alistavan sotilaat ehdottomaan ja mekaaniseen kuuliaisuuteen. Pelättiin, että heitä voitiin näin käyttää hyökkäyssotiin maan rajojen ulkopuolelle sekä mielenosoittajien tai lakkolaisten väkivaltaiseen nujertamiseen kotimaassa.⁶

Miliisijärjestelmään sen sijaan yhdistyi monenlaisia demokraattisia ja tasavaltalaisia ihanteita. Siinä asevelvolliset sotilaat suorittaisivat lyhyehkön alokaskoulutuksen, mutta jatkaisivat pääasiallisesti normaalia siviilielämänsä ansiotyön tai opintojen parissa. Sunnuntaisin he kokoontuisivat omassa kylässään tai kaupunginosassaan harjoittelemaan oman, paikallisen ja mahdollisesti jopa demokraattisesti valitun päällystönsä johdolla. Jokainen sotilas säilyttäisi kotona aseensa ja univormunsa. Ajateltiin, että miliisiarmeija olisi vapaiden kansalaisten omaan puolustustahtoon perustuva puolustuslaitos, jota olisi mahdotonta väärinkäyttää hallituksen väärämieliseen sotapolitiikkaan taikka oman väestön sortoon. Ympäri Eurooppaa varsinkin tasavaltalaisen Sveitsin miliisilaitos nähtiin näiden periaatteiden esikuvana.⁷

Kun siis Antti Mikkola apujoukkoineen maalaili eduskunnassa joulukuussa 1917, kuinka vanhan asevelvollisuuslain henkiinherättäminen olisi vain ensimmäinen askel matkalla miliisijärjestelmään, hän tavoitteli ehdotukselleen niin liberaalien kuin sosiaalidemokraattien kannatusta. Mikkolan maalailemassa tulevaisuudessa Suomessa ei olisi Venäjän tai Preussin tapaista autoritaarista kaaderiarmeijaa, vaan vapaiden mieskansalaisten pitkälti itseohjautuvia paikallisia miliisiosastoja.

Sosialistien ja porvareiden välinen kuilu oli kuitenkin joulukuussa 1917 kasvanut sovun kannalta liian syväksi. Sosiaalidemokraatit pitivät Mikkolan ehdottamia joukkoja vain yrityksenä kukistaa työväenliikkeen käynnissä oleva mobilisointi. He käyttivät eduskuntakeskustelussa sosialistisen aateperinnön koko antimilitaristista repertuaaria pitkittääkseen väittelyä ja jarruttaakseen päätöksentekoa asiassa. Heidän retoriikassaan ehdotettu asevelvollisuusarmeija esiintyi yläluokan ja kapitalistien hallitsemana sortokoneistona, ei minään kansan omana puolustuslaitoksena. Sosiaalidemokraatit väittivät, että porvarit olivat tosiasiasa herättämässä henkiin tsaarinaikaisen sotalaitoksen, jossa asevelvollisia harjoitettiin ehdottomaan kuuliaisuuteen, jotta heidät voitaisiin kääntää jopa omaa luokkaansa tai omaa perhettä vastaan. Sotilaselämää tällaisessa sotalaitoksessa väitettiin moraalisesti turmiolliseksi ja raaistavaksi.⁸

Porvarillisen vastapuolen argumentointi oli varsin vaimeaa. Mikkolan aloitteen puolustajat varoivat visusti kaikenlaisia militaristisia äänenpainoja, ja kansallisen sotalaitoksen perustaminen esitettiin ennen kaikkea valitettavana välttämättömyytenä sisäisen järjestyksen ja ulkoisen turvallisuuden turvaamiseksi. Jähkailu asian ympärillä jatkui, kunnes sisällissodan puhkeaminen tammikuussa 1918 keskeytti eduskunnan työskentelyn.

Mikään selkeä enemmistö eduskunnassa ei siis aktiivisesti tavoitellut sellaista asevelvollisuusmallia, joka maahan sitten varsin hallitsemattoman kehityskulun seurauksena saatiin. Asevelvollisuuden käyttöönotosta Suomessa 1918 ei tullut demokratian riemujuhla. Sisällissodan aikana talvella 1918 valkoinen osapuoli otti senaatin

julistuksella uudestaan käyttöön autonomian aikaisen asevelvollisuuslain omalla alueellaan ja ryhtyi sen nojalla kutsumaan miehiä sotapalvelukseen. Venäjältä ja Saksasta palanneet suomalaiset ammattiupseerit ja jääkäriaktivistit organisoivat kiireesti tämän uuden, valtiollisen armeijan omien perinteidensä ja mieltymystensä mukaisesti, ilman mainittavaa poliittista ohjausta.⁹

Kun eduskunta pääsi palaamaan asiaan toukokuun lopussa 1918, asevelvollisuuspolitiikan lähtökohdat olivat ratkaisevasti muuttuneet. Kaikki 92 sosialistista kansanedustajaa, yhtä lukuun ottamatta, oli joko vangittu, maanpaossa tai kuollut sodan seurauksena. Sekä asevelvollisuuteen perustuva armeija että eräänlainen miliisilaitos, suojeluskunnat, olivat syntyneet maahan ilman eduskunnan myötävaikutusta. Sisällissodan järkytyksen jälkeen monarkistiset oikeistopuolueet lähtivät innokkaasti kannattamaan Mannerheimin, muiden Venäjällä palvelleiden suomalaisten upseereiden sekä nuorten jääkäriupseereiden rakentamaa venäläis-preussilaistyyppistä kaaderiarmeijaa. Uusi rintamalinja asevelvollisuuspolitiikassa muodostui kuitenkin nyt Maalaisliiton ja muiden porvarillisten puolueiden väliin.

Oikeiston hallitsema tynkäeduskunta hyväksyi väliaikaisesti vallitsevan asiatilan, mutta lyhensi sotilasasiantuntijoiden vastalauseista huolimatta asevelvollisten palvelusajan kahdesta vuodesta puoleentoista vuoteen. Maalaisliiton monet kansanedustajat asettuivat vastustamaan kaaderiarmeijaa ja vaatimaan sen korvaamista miliisijärjestelmällä yksilöimättä sen tarkemmin sitä, miten tällainen sotalaitosjärjestelmä sovellettaisiin Suomen oloihin. Ilmeisesti puolueessa tavoiteltiin suojeluskuntien tapaista organisaatiota, vain vankemmalla valtiollisella ja lainsäädännöllisellä pohjalla. Maalaisliittolaiset kannattivat kylläkin vahvaa kansallista puolustusta, mutta heidän keskuudessaan esiintyi vahvana virtauksena kansanomaisen ja tasavaltalainen epäluulo yläluokkaisten upseereiden johtamaa, autoritaarisesti johdettua kaaderiarmeijaa kohtaan. Keskeinen maalaisliittolainen argumentti miliisilaitoksen puolesta oli, että se tulisi veronmaksajille paljon halvemmaksi, koska asevelvolliset asusivat

ainakin suurimman osan ajastaan kotona ja jatkaisivat siviilitöissään, sen sijaan että makoilisivat toimettona kasarmeissa muun yhteiskunnan elätettävänä.

Eduskuntakeskusteluissa maalaisliittolaiset väittivät, että pitkitynyt sotilaspalvelus turhauttaisi asevelvollisia ja herättäisi yleistä tyytymättömyyttä. Päälylystön suhde miehistöön oli kaaderiarmeijassa keskustelun valossa kylmä ja etäinen, eikä se ollut omiaan kasvattamaan sotilaissa oikeanlaista isänmaallista henkeä. Nuoret miehet oppisivat päinvastoin inhoamaan upseereitaan ja sotilaselämää, ja heidän luontainen maanpuolustusintonsa katoaisi. Tässä maalaisliittolaisessa miliisiä puoltavassa retoriikassa suomalainen mies oli siis synnynnäisesti rohkea ja taitava, mutta myös jäykkäniskainen soturi. Maalaisliittolainen soturi-ihanne oli myös yhteneväinen tietynlaisen vapaan talonpojan ihanteen kanssa, jossa maatalon isäntä oli oma herransa, osasi käsitellä metsästysaseita ja oli tottunut toimimaan omatoimisesti ja tasavertaisena yhdessä kylän muiden miesten kanssa kriisien sattuessa. ”Preussilainen kuri” ja loputon äkseeraus ei toiminut hänen kohdallaan. Armeijan taistelutahdolle olisi parasta, jos nuorten miesten työntekoa ja opiskelua häirittäisiin mahdollisimman vähän. Maalaisliiton näkemysten mukaan tärkeintä tulevassa sodassa oli armeijan henki ja sotilaiden isänmaallinen innostus. Ylipitkä rauhanaikainen sotapalvelus toimiisi suoraan tätä vastaan.¹⁰

Näissä puheenvuoroissa kuului kaikuja eurooppalaisesta tasavaltalaisesta ja liberaalista aateperinteestä, jossa vapaat kansalaissovitilat omatoimisesti tarttuisivat aseisiin puolustamaan omaisiaan ja omaisuuttaan. Vaikka maalaisliittolaiset ja sosiaalidemokraatit jakoivat tämän perinteen, he liittivät siihen varsin erilaisia mies- ja sotilasihanteita. Molemmat pitivät kaaderiarmeijan pitkää sotilaskoulutusta moraalisesti rappeuttavana: maalaisliittolaisessa kuvastossa se tekisi luontaisista satureista haluttomia ja vastaanhangoittelevia, kun taas sosiaalidemokraattisessa retoriikassa sama koulutus tekisi herkistä ja vaikutuksille alttiista nuorista miehistä tappokoneita ja kapitalismin

kuuliaisia kätyreitä. Lopputulos olisi molempien katsantokantojen valossa surkea.

Sosiaalidemokraatit palasivat vuoden 1919 eduskuntavaalien jälkeen eduskuntaan. Miliisijärjestelmän sosiaalidemokraattiset ja maalaisliittolaiset kannattajat olisivat silloin mahdollisesti saavuttaneet äänten enemmistön, jos olisivat pystyneet yhteistyöhön. Punakapinan ja sisällissodan jättämän syvän keskinäisen epäluulon vuoksi Maalaisliitto ja Sosialidemokraattinen puolue eivät kuitenkaan pystyneet sopimaan asiasta. Suhteellisen itsenäisten paikallisten miliisiosastojen perustaminen teollisuuspaikkakunnille ja jopa aseiden jako juuri kapinoineelle työväenluokalle, Sveitsin mallin mukaista kotona säilyttämistä varten, näyttäytyi maalaisliittolaisille liian riskialttiina. Sotalaitoskysymyksen ratkaisuun kaaderiarmeijan hyväksi vaikutti myös sotilasjohdon tiukka linja. Ammattiupseereiden mukaan miliisi ei sopinut harvaan asutettuun maahan, koska liikemakannallepano kestäisi aivan liian pitkään vihollisen hyökkäyksen sattuessa. Asiantuntijat myös voimakkaasti kyseenalaistivat miliisiarmeijan suhteellisen edullisuuden.¹¹

Maalaisliitto nousi 1919 hallitusvastuuseen. Puolueen vaatimukset miliisiarmeijaan siirtymisestä vaimenivat, vaikka asialla oli huomattavaa kannatusta Maalaisliiton rivikansanedustajien keskuudessa ainakin syksyyn 1921 saakka.¹² Merkillepantavassa puheenvuorossaan maaliskuussa 1922 maalaisliittolainen kansanedustaja Simson Pilka totesi, että ”olemme kyllä täysin tietoisia siitä, mitä tällainen kasarmielämä maalaisnuorisoon vaikuttaa, mutta me tiedämme myös, että me tällä kertaa emme voi elää tällä itsenäisenä valtiona, ellei meillä ole tällaista kasarmielämää”.¹³ Kun eduskunta myöhemmin samana vuonna lopullisesti hyväksyi kaaderiarmeijaan perustuvan asevelvollisuuslain, ei mallia ylistetty kovin innokkaasti edes oikeiston puolelta. Se esitettiin edelleen, aivan kuten vuonna 1917, valitettavana välttämättömyytenä ja ainoana vaihtoehtona itsenäisyyden suojelemiseksi. Tätä voi pitää merkinä siitä, että jännitteisessä poliittisessä ilmapiirissä haluttiin edelleen välttää militarismilta haiskahtavaa retoriikka. Vaiteliaisuuden voi toisaalta tulkita

myös osoitukseksi siitä, että yleisestä asevelvollisuudesta ja kaaderiarmeijasta oli tässä vaiheessa jo tullut hyväksytty tosiasia, joka ei kaivannut sen syvempää ideologista argumentointia.

Vain muutamat konservatiiviset kansanedustajat lähtivät vuoden 1922 eduskuntakeskustelussa kuvailemaan sotilaskoulutusta paikkana, jossa nuoret miehet kehittyivät omaksumaan isänmaallisuutta ja muita miehekkäitä kansalaishyveitä, kuten velvollisuudentuntoa ja itsekuria, sekä oppivat tuntemaan kansallista yhteenkuuluvuutta yli luokkarajojen. Yleisemmin konservatiivit puhuivat kuitenkin vuoden koulutusajasta välttämättömänä miniminä, jotta sotilaat oppisivat pärjäämään ja selviytymään nykyaikaisen sodan äärimmäisen haastavissa oloissa.¹⁴ Toisin kuin maalaisliittolaisessa kuvastossa, jossa suomalainen nuori mies oli synnynnäinen soturi ja pärjäsi sodassa pikakoulutuksella, konservatiivien retoriikassa painotettiin tarvetta ohjata, kasvattaa ja karaista nuoria miehiä. On mahdollista, että tässä heijastui koulutetun porvariston piirissä pitkään vallinnut käsitys miehen nuoruudesta epävarmana, riskialttiina ja vaarallisena kehitysjaksona, jossa toivottu lopputulos, eli luja luonne, tarmokkuus ja kyky itsehillintään, ei suinkaan ollut itsestäänselvyys.¹⁵

Niinpä eduskuntaan palanneet sosiaalidemokraatit ottivat maalaisliittolaisilta takaisin roolin asevelvollisuusarmeijan kärkkäimpinä kriitikoina. Hekin myönsivät nyt, että Suomi tarvitsi armeijan puolustamaan itsenäisyyttään. Heidän mielestään maahan syntynyt sotalaitos oli kuitenkin aivan vääränlainen: vanhakantainen, imperiumien aikakauteen kuuluva armeija. Väärinkäytökset ja asevelvollisten räkkäykset olivat sosiaalidemokraattien mukaan liiankin tuttuja eri maiden kaaderiarmeijoista, eikä niitä ollut mahdollista kitkeä, koska ne olivat välttämättömiä seurauksia järjestelmän luonteesta. Puolustuslaitoksen kustannuksia kauhisteltiin, upseeriston ylimielisyyttä ja poliittista taantumuksellisuutta kuvattiin uhkana kansanvallalle.¹⁶

Vaikka eduskunnan porvarillinen enemmistö oli hyväksynyt kaaderiarmeijan ainoaksi realistiseksi vaihtoehdoksi ja idea kansanmiliisistä oli marginalisoitunut demokraattiseksi utopiaksi, ristiveto

ja vähintäänkin kriittinen keskustelu puolustusvoimien ympärillä jatkui lehdistössä läpi 1920-luvun. Armeijan julkisuuskuva haittasivat valtataistelut Venäjällä palvelleiden vanhempien upseerien ja Saksassa koulutuksensa saaneiden jääkäriupseereiden välillä. Myös kieliriitaa kaivettiin esiin, ei vähiten Maalaisliiton taholta, koska upseerikunnassa oli suhteettoman iso osa ruotsinkielisiä.¹⁷ Puolustuslaitoksessa paljastui 1920-luvun mittaan useita väärinkäytöksiä, kavallustapauksia ja skandaaleja liittyen muun muassa upseereiden juopotteluun. Pahinta armeijan julkisuuskuvalle oli kuitenkin jatkuva julkinen puhe asevelvollisten huonosta majoituksesta, muonituksesta ja kohtelusta.¹⁸

Sosiaalidemokraatit olivat luonnollisista syistä johtuen erityisen innokkaita paljastamaan upseereiden rötöksiä, mutta puolustuslaitokseen kohdistui itse asiassa kovaa arvostelua myös porvarillisten sanomalehtien ja poliitikoiden taholta. Tämä koski toisaalta asevelvollisten aineellisen hyvinvoinnin laiminlyöntejä, toisaalta vallitsevan sotilaskulttuurin siveellistä puolta. Muun muassa Maalaisliiton perustaja ja pääideologi Santeri Alkio ruoski vuonna 1921 eduskunnassa kovin sanoin armeijassa vallitsevaa juoppoutta ja ”huonoa elämää”:

” – moni isä ja äiti, joka armeijaan joutuu sotilaskomennon alle nykyään poikiansa antamaan, vapisee sydämessään siitä, minkälaisina ne tulevat takaisin. Minulle on monta kynneltä vuodatettu sen johdosta, että siveellisesti puhtaina sotapalvelukseen lähetetyt pojat ovat palanneet kotiin siveellisesti langenneina, elämänsuonsa menettäneinä kiroten sitä järjestelmää, joka heistä on tehnyt sellaisia raukkoja, jonkalaisena useat sieltä takaisin tulevat.”¹⁹

Varsinkin puolustusmäärärahojen käsittelyn yhteydessä loppuvuodesta 1924 armeijaa ryöpytettiin oikein kunnolla. Puheenvuoroissa vallitsi yleinen huoli siitä, että sotilaiden huono kohtelu koituisi vaaraksi maanpuolustustahdolle. Tähän huoleen yhtyivät myös konservatiivisten puolueiden edustajat. Eteläpohjalainen varatuomari Otto

Jacobsson (rkp) syytti korkeinta armeijajohtoa välinpitämättömyydestä ja ymmärtämättömyydestä. Kasarmien, muonan ja vaatetuksen surkeuden lisäksi Jacobssonia kuohuttivat alokaskoulutuksen ”täysin tuomittavat” toimintatavat ja ”rangaistukset, joiden ilmeinen tarkoitus on alokkaan ihmisarvon alentaminen”. Samaa linjaa jatkoi oululainen kirkkoherra Juho Mannermaa (kok), joka alleviivasi ymmärtävänsä sotilaskurin merkityksen, mutta silti tuomitsevana ”tolkuttoman ärjyskelyn”, ”törkeän nimittelyn” ja moitti ”häpeällisiä rangaistuksia, – – jotka herkässä iässä olevia nuorukaisia siten halventavat toverien silmissä, että heidän itsekunnioituksensa häviää”. Mannermaan mukaan sitä tosiasiaa ei voinut kiistää, että ”syvää huolestumista on kansassa ja että isät ja äidit varsin yleisesti lähettävät pelolla pojat kasarmeihin”.²⁰

Suomalainen sotilaskoulutus kohtasi siis sisällissodan jälkeisinä vuosina suuria haasteita, eikä vähiten yleisten asenteiden kohdalla. Armeijan johdon piti luoda tyhjästä uusi organisaatio tilanteessa, jossa oli puutetta sekä koulutetuista upseereista että kaikenlaisista aineellisista resursseista – kasarmeista, aseistuksesta ja varusteista. Ehkä vielä vaikeamman haasteen asetti poliittiseen keskustaan ja vasemmistoon juurtunut syvä epäluulo preussilais- ja venäläistyyppistä autoritaarista armeijalaitosta kohtaan, joka vielä yhdistyi vanhoihin kansanomaisiin käsityksiin sotilaselämän rappiollisuudesta, sekä tuoreisiin ja hyvin kipeisiin muistoihin sisällissodan julmuuksista.

Armeijan kansalaiskasvatus ja sotilasihanteet

Valtaapitävän valkoisen eliitin näkökulmasta uusi asevelvollisuusarmeija oli sisällissodan jälkeen kolminkertaisen kasvatustehtävän edessä. Nuorista asevelvollisista piti kasvattaa ei ainoastaan taistelukuntoisia ja motivoituneita sotilaita vaan myös hyödyllisiä, työtätekeviä kansalaisia sekä lujan luonteen ja korkean moraalin omaksuneita, oikealla tavalla miehekkäitä miehiä. Nämä tavoitteet yhdistyivätkin säännöllisesti sotienvälisen Suomen armeijapropagandassa, jonka eräs keskeinen viesti oli se, että vasta sotilaskou-

lutus teki nuorukaisesta oikean miehen ja samalla vastuuta kantavan yhteiskunnan jäsenen. Myös puolustusvoimien julkisuuskuvan parantaminen ja kansansuosion kohottaminen liittyivät kiinteästi näihin kasvatustavoitteisiin. Arveltiin, että jos suhtautuminen sotalaitokseen paranisi yhteiskunnassa, asevelvollisten motivaatio myös nousisi. Ja sama toisinpäin: jos asevelvolliset kokisivat koulutuksen mielekkäänä ja omaksuisivat sen tarjoamat ihanteet, armeijan arvostus yhteiskunnassa nousisi.

Armeijan johdon tavoitteet asevelvollisten poliittisen ja moraalisen kasvatuksen suhteen käyvät hyvin ilmi vuonna 1919 valmistuneesta, asevelvollisten ”henkisen hoidon” järjestämistä käsitelleestä komiteamietinnöstä. Kahdesta sotilaspapista, kahdesta jääkäriupseerista, kansakouluntarkastajasta sekä Kansanvalistusseuran edustajasta koostuva komitea painotti armeijan ”kansalaiskunnan” ja ”henkisen voiman” ratkaisevaa merkitystä nykyajan sodissa. Toisaalta komitea huomautti, kuinka vaarallista olisi ”viimeaikaisten tapahtumien valossa” antaa asevelvollisille teknistä sotilaskoulutusta varmistamatta, että he samalla omaksuisivat laillista yhteiskuntajärjestelmää turvaavat ”isänmaalliset ja siveelliset” ihanteet ja periaatteet. Komitea näki sotilaselämässä itsessään huolenaiheita: ”kasarmielämää elävässä miesjoukossa alkeelliset, raat vaistot helposti pääsevät valtaan, ellei ole vastapainona henkisiä voimia”. Varsinkin maaseudulta saapuvat, elämänkokemusta vailla olevat alokkaat olivat sotilaiden joukossa alttiita huonoille vaikutuksille. Näitä uhkakuvia voitiin kuitenkin komitean mielestä torjua antamalla asevelvollisille kansalaiskasvatusta ja hyvälaatuisia henkisiä virikkeitä. Tämä tarkoitti ennen kaikkea opetusta isänmaasta ja sen historiasta sekä hartaustilaisuuksia. Vaille peruskoulutusta jääneille piti myös järjestää luku-, kirjoitus- ja laskutaidon opetusta. Komitea arveli optimistisesti, että miehistön asenteisiin ja arvoihin voitaisiin näin tehokkaasti vaikuttaa:

Sotilasaika sattuu sellaiseen kohtaan miehen elämää, jolloin hän on päättänyt koulunsa, saanut ensi kokemuksensa käytännöllisi-

sestä elämästä ja astuu täysivaltaisena kansalaisena velvollisuuksiaan yhteiskunnassa täyttämään. Mieli on vielä altis vaikutuksille. Mies katselee ympärilleen, hakien suuntaa elämälleen. Kiitollisempaa elämänkohtaa ei voida löytää, jossa antaa hänelle ikään kuin viimeinen voitelu kansalaiskasvatuksessa, viitoittaa hänelle tie.²¹

Näitä tavoitteita lähdettiin asevelvollisuusjärjestelmän puitteissa toteuttamaan sotilaspappien harjoittaman sielunhoidon ja alkeisopetuksen sekä niin kutsuttujen valistusluentojen kautta, joita pitivät sotilaspappien ja upseereiden lisäksi myös vierailevat siviililuennoitsijat. Vuonna 1925 vahvistetun ohjelman mukaan luentojen piti käsittää jokaisen sotilaan kohdalla 45 tuntia isänmaan historiaa, 25 tuntia yhteiskuntaoppia, 12 tuntia kotimaisen kirjallisuuden historiaa sekä 12 tuntia raittius- ja siveellisyyshuoltoja. Ajan mittaan tämänkin puoli asevelvollisten sotilaskoulutuksesta siirtyi upseereiden hoidettavaksi ja sotilaspappien rooli valistustyössä väheni.²²

Mitä tulee puolustusvoimien harjoittaman kansalaiskasvatuksen sisältöön, ihanteisiin ja mieskuviin, otollinen lähde tämän tarkasteluun on sotilaille suunnattu aikakauslehti *Suomen Sotilas*. Lehteä julkaisi virallisesti itsenäinen osakeyhtiö, mutta suurin osa sen avustajista oli tavalla tai toisella puolustusvoimien ja suojeluskuntien palveluksessa tai armeijaa lähellä olevia henkilöitä, usein upseereita tai sotilaspappeja. Lehti tilattiin lahjoituksina kasarmeihin ja sotilaskoteihin asevelvollisten ajanvietteeksi. Runsaasti kuvitettu, joka toinen viikko ilmestynyt lehti sisälsi monipuolisen aineistosekoituksen: viihdyttäviä, usein sotaan liittyviä seikkailutarinoita, sotilasurheilua ja sotahistoriaa, joukkueosastojen ja asejärjestelmien esittelyjä, moralisoivia pääkirjoituksia, joissa varoitettiin vuoroin alkoholin ja vuoroin bolsevismien vaaroista, ja näiden ohessa pakinoita, vitsejä ja pilapiirroksia.

Suomen Sotilas ilmaisi selkeästi sotilaskoulutuksen tavoitteet ja niihin liitetyt toiveet ja visiot. Epäsuorasti lehden kirjoituksista kävi myös hyvin ilmi armeijan kansalaiskasvatuksesta vastuussa

olevien piirien huoli ja pelko nuorten miesten suhteen. Lehden ensimmäisessä numerossaan vuonna 1919 julkilausuttu tavoite oli ”saada ruodun miehistä hyviä ihmisiä, hyviä kansalaisia ja hyviä sotilaita”, mutta lehden numeroista varsinkin 1920-luvun ajalta on aistittavissa selkeää huolestuneisuutta isänmaallisuuden puutteesta sekä armeijaan ja upseeristoon kohdistetusta yleisestä vastenmielisyydestä. Vuonna 1929 eräs pääkirjoitus purkautui harvinaisen suorapuheisesti tästä aiheesta, kun kirjoittaja valitti, että siviiliväestön keskuudessa armeijaa oli ”totuttu pitämään suorastaan kidutuslaitoksena, asevelvollisuusaikaa sekä ruumiillisesti että henkisesti kuolettavana, päällelystöä petomaisena, taloutta ja terveyden- sekä sairashoitoa peräti alkeellisena”.²³

Suomen Sotilas vastasi näihin haasteisiin tarjoamalla lukijoilleen idealisoituja miehisen samaistumisen kohteita. Lehti suorastaan pursui uljaiden suomalaisten sotureiden kuvia, aina Ruotsin suurvaltasotien ajalta vuoden 1918 vapaussotaan saakka. Sotilaskoulutus ja sotilaaksi tuleminen yhdistettiin lukuisin eri tavoin ihannoituun maskuliinisuuteen, kansalaishyveisiin ja arvostettuun asemaan yhteiskunnassa. Kirjoitukset tarjosivat asevelvollisille houkuttelevia miehisyyden malleja, joihin pystyi asemoimaan itsensä ja joiden avulla saattoi ilmaista itseään tietynlaisena ihmisenä ja miehenä.

Suomen Sotilaan ehkä keskeisin viesti asevelvollisille oli, että sotilaskoulutuksen kautta pojasta kasvoi aikuinen mies, jonka sotilalliset hyveet ja ominaisuudet tekivät hänestä hyödyllisen ja arvostetun kansalaisen sekä miehekkään miehen.

Mitkä nämä hyveet ja ominaisuudet sitten olivat, ja miten tarkalleen ne ruodussa opittiin? Teksti ”Joukko lainauksia aliupseerikoulun ainevihosta” esimerkiksi väitti, että kasarmielämä, jossa miehet jakoivat niin hyvässä kuin huonossa kaiken, opetti tasa-arvoisuutta ja toverillisuutta yli luokkarajojen. Armeijassa opittiin tämän lisäksi täsmällisyyttä, tottelevaisuutta ja järjestystä, mikä koituisi siunaukseksi loppuelämäksi.²⁴ Vänrikki O. Keskinen valisti lukijoita siitä, kuinka urheilu ja tarkka järjestys vahvistivat asevelvollisten ruumiillista kuntoa, nostaen samalla ”koko kansan rumiin

jänteveyttä ja tahdon tarmokkuutta”. Sotaväestä miehet palasivat kotiin ”kuin uusina miehinä”, joiden askel oli keveä ja ”katse eloisa ja tarkkaava”, mikä Keskinen mukaan herätti kotikylän muissa nuorissa huomiota ja ihailua.²⁵ Vuonna 1923 lääkintämajuri Angervo ilmaisi sonetin säkein, kuinka armeijaelämän ehdoton kuri ajoi ihmisestä pois itsekkyuden ja kasvatti itsepäisimmässäkkin miehessä uhrivalmiuden ja isänmaallisuuden hyveet.²⁶ Seuraavana vuonna Heikki Nurmio, kirjoittaessaan taas kerran sotilaan kasvatuksesta, intoili *Suomen Sotilaassa* siitä, kuinka ankara armeija-aika karaisi sotilaan, nosti hänen itseluottamustaan ja teki ”mamanpojista miehiä, joilla on miehen tahto ja sisu, ja tekeepä isänmaattomistakin isänmaallisia miehiä ja kunnon kansalaisia”.²⁷ Samankaltaisia esimerkkejä löytyy lehdistä läpi 1920- ja 1930-lukujen.

Yleisesti ottaen asevelvollisille luvattiin kaikkea hyvää sotilaskoulutuksen kautta; paitsi loistavaa ruumiillista kuntoa myös kaikkinaisia porvarilliskristillisiä hyveitä, kuten tahdon lujuuutta, vastuullisuutta, itsekuria, uhrivalmiutta ja isänmaallisuutta. *Suomen Sotilaan* lukijalle tavallaan luvattiin palkinto siitä, että hän alistuisi sotilaskuriin ja ahkerasti harjoittelisi sotilastaitojaan. Vastineeksi hän saisi yhteiskunnallista arvostusta omassa yhteisössään, naisten ihailua ja muiden miesten kunnioitusta, vieläpä ammatillista ja taloudellista menestystä. Toki velvollisuuden täyttämiseksi ja uhraukselle isänmaan puolesta annettiin suuri itseisarvo, mutta ikään kuin olettaen, ettei isänmaallisuus ja uhrimieli yksinään riittäisi motivoimaan sotilaita. Tämän lisäksi luvattiin, että he saavuttaisivat miehuuden eli tunnustetun, vahvan, itsenäisen ja turvallisen identiteetin.

Eräs selkeimmistä tämän ajatuskuvion ilmentymistä on erään pioneeri Kellomäen tovereilleen pitämä puhe ”Asevelvollisuutensa suorittaneille” heidän kotiuttamispäivänään 1922. Kellomäki totesi puheessaan, miten asevelvollisuus aika oli monesti tuntunut raskaalta ja vastenmieliseltä. Tämä oli kuitenkin se hinta, joka kansan täytyi maksaa vapaudestaan. Sitä paitsi, hän jatkoi, armeijassa vietetty aika oli epäilemättä ollut myös hyödyllinen:

Paljon kypsyneempinä te lähdette täältä elämään, kuin olitte tänne tullessanne. Täällä on tavallaan elämän todellisuus kohdannut teitä, jotka useimmat lapsuutenne kodissa kasvaneina ette siitä vielä mitään tienneet. Täällä on teiltä usein vaadittu itsestä toimintaa. Olette olleet pakoitetut turvautumaan omiin voimiinne ja kykyihinne ja tämän kautta on tahtonne terästynyt ja itseluottamuksenne kasvanut. Voittaessaan itselleen oman luottamuksensa ihminen voittaa paljon, hän voittaa lisää voimaa, lisää tahtoa ja tarmoa, kun taas epäily ja arkuus tekevät heikoksi ja aikaansaamattomaksi.²⁸

Pioneeri Kellomäen ja muiden kirjoittajien harjoittamalla retorikalla oli kuitenkin piiloinen kääntöpuolensa. Jos sotilaskoulutuksen lopputuloksena olisi mallikelpoinen miehuus ja mieskansalaisuus, tarkoitti se suomalaisen mieheyden esittämistä jotenkin vaillinaisena ilman tai ennen tätä koulutusta. Vaikka aikakauden 21-vuotiaat alokkaat olivat useimmiten jo aikoja sitten käyneet loppuun kansakoulunsa ja olleet jo monta vuotta ammatillisessa ansiotyössä, elätämässä itseään ja perheitään, heidät kuvattiin *Suomen Sotilaassa* – välillä jopa hyvin suoraan – vastuuttomiksi, veltoiksi ja epäkyp-siksi. Välillä tällaiset väitteet nuorten miesten puutteellisuudesta yhdistettiin väitteisiin suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan kehittymättömyydestä, jolloin sotilaskoulutuksen hyödyllisen vaikutuksen sanottiin leviävän asevelvollisten kautta koko kansakuntaan. Kuten painin olympiajoukkueen valmentaja Armas Laitinen totesi vuonna 1923, vasta sotilaskoulutuksen kautta ”korpikylien yksinkertaiset nuorukaiset” ja ”yksinkertaiset kansanlapset” pääsivät irti suomalaisesta kansanomaisesta hitaudesta ja haluttomuudesta. Historianopiskelija ja tuleva historian professori Arvi Korhonen valitti samassa hengessä *Suomen Sotilaassa* 1919 siitä, kuinka suomalainen maalaisväestö oli hidas, saamaton ja vailla järjestystä. Maamies oli siksi kipeästi armeijan opettaman kurin ja järjestyksen tarpeessa:

Lukemattomat ovat ne tapaukset, että sotapalveluksen suorittaminen on saanut ihmeitä aikaan. Vetelysten on nähty palaavan kotiseudulle reippaina miehinä, ja suurempien työyriyten johtajat väittävät jo työtehosta näkevänsä, kuka on ollut sotilaana. Tämän suuntaiset huomiot ovat niin yleisiä, että niiden nojalla voimme väittää armeijan kasvatuksellisen merkityksen olevan yhtä suuren ja tärkeän kuin sen tehtävän maanpuolustuksessa.²⁹

Tällaisella retoriikalla oli tietenkin helppo torjua tai jopa tehdä naurunalaiseksi kaikki kritiikki sotaväen koulutusmenetelmiä kohtaan. Asevelvollinen, joka valitti kohtelustaan tai elinoloistaan, osoitti tämän retoriikan valossa vain kypsymättömyyttään, velttouttaan sekä miehekkään kovuuden ja velvollisuuden puutetta. Kirjoittajat asettuivat samalla teksteissään vanhempien, kokeneempien ja viisaampien miesten asemaan, joilla oli auktoriteettia ojentaa nuoria ”mamanpoikia” ja opastaa heitä matkalla oikeanlaiseen, karaisuun miehuuteen.

Kehotukset ja lupaukset, joissa sotilaskoulutus retorisesti liitettiin miehuuteen, voidaan tulkita osoitukseksi siitä, kuinka varsinkin 1920-luvun alussa oli painostava tarve legitimoida epäsuosittua ja jatkuvasti huonosta julkisuudesta kärsivää uutta asevelvollisuusjärjestelmää sekä motivoida vastahakoisia asevelvollisia yhteistyöhön. Puheet ja kirjoitukset asevelvollisuuden ihmeitä tekevästä vaikutuksesta voi myös ymmärtää valkoisen sivistyneistön pelkojen ja ahdistuneisuuden ilmaisuina aikana, jolloin raaka sisällissota oli hyvin tuoreessa muistissa ja luokkaristiriidat uhkasivat repiä hajalle uutta kansallisvaltiota. Toistuvat manaukset siitä, miten sotilaallinen kuri ja koulutus saisi asevelvolliset ryhdistäytymään ja oppimaan itsehillintää, järjestystä ja tehokkuutta vaikuttaisivat olleen yhteydessä yläluokan kielteisiin mielikuviin talonpoikais- ja työväenluokasta; näiden kurittomuudesta, takapajuisuudesta ja taipumuksesta kateuteen, epäluuloisuuteen ja kiihkomielisyyteen.³⁰

Myös toisenlainen huoli, osittain ristiriitainen edellisen kanssa, käy ilmi *Suomen Sotilaan* palstoilta. Lehti esitti huolensa siitä, että

kasarmielämä entisestään vahvistaisi nuorten miesten keskuudessa vallitsevia vääränlaisia miesihanteita. Tässä olivat usein asialla sotilas-papit tai muut kristillisen moraalin vartijat. Asevelvollisiin kohdistuneet uhkakuvat, joihin usein viitattiin hieman epäsuorasti, olivat ennen kaikkea alkoholi, seksin osto ja sukupuolitaudit. Pelättiin, että kokemattomat maaseudulta kotoisin olevat alokkaat joutuisivat helposti huonoille vaikutuksille alttiiksi varuskuntien miespo-rukoissa ja varuskuntakaupunkien syrjäkaduilla. *Suomen Sotilaassa* kirjoittavat kristilliset moralistit näkivät, että nuori alokas joutui usein väärille poluille ennen kaikkea siksi, että hän halusi näyttäytyä kovana ja miehekkäänä muiden sotilaiden silmissä. Moralistit yrittivät torjua tätä vaaraa tarjoamalla lukijoille vaihtoehtoista miesihannetta, jossa keskeistä oli itsehillintä ja velvollisuudentunto. Heidän mukaansa tällainen siveellinen suoraselkäisyys vaati paljon enemmän rohkeutta ja voimaa kuin rellestäminen. Se oli siis itse asiassa osoitus ylivertaisesta miehekkyydestä.

Tässä *Suomen Sotilaan* moralistit voidaan ainakin osittain asettaa niin kutsutun *muscular Christianity* -aatteen yhteyteen. Tämä virtaus oli noussut esille vuosisadanvaihteessa muun muassa Englannin, Saksan ja Ruotsin eri kirkkokunnissa. Sen pohjalta pyrittiin toimimaan yleisen yhteiskuntamoraalin maallistumista ja esimerkiksi miesten vähenevää kirkossakäyntiä vastaan yhdistämällä kristillinen moraalilujatahtoisuuteen, voimakkuuteen ja muihin stereotyyppiisiin miesmäisiin ominaisuuksiin.³¹ Esimerkkinä tästä nimimerkki ”Funcus” varoitti *Suomen Sotilaassa* vuonna 1922 alokkaita seuraamasta kokeneempia tovereitaan illanviettoihin ”entisten ryssän heilojen” kanssa:

Useimmiten tuo huvittelu saattaa sotilaan sairastuoteelle, jolta hän ehkä kerran nousee – ei parantuneena, vaan koko loppuikäseen raihnaisena ja voimattomana. Eiköhän olisi ollut hänelle sitenkin paljon parempi pysyä tuona entisenä siveellisesti puhtaana, joskin toverien ivaamana ”mammanpoikana”.

Monasti hän sellaisena kyllä saa kuulla, etteihän tuo uskalla mitään miesmäistä tehdä. Mutta antaa toisten sanoa mitä tahtovat, sillä jos mikään on miehekästä, niin on juuri se, että kykenee hillitsemään itsensä, osaa väistyä pahan tieltä. Sillä olkoon miehellä vaikka kuinkakin monta vapaudenristiä uljuutensa merkkeinä, niin hän kuitenkin on vain keho raukka, jolle hänellä ole siveellisen puhtauden uljuutta.³³

Tällaisten kirjoitusten kautta avautuu kurkistusikkuna, ehkäpä ei välttämättä varuskuntien ja kasarmien sosiaaliseen todellisuuteen, mutta ainakin kasvattajien ja upseereiden käsityksiin tästä todellisuudesta, joka näyttäytyi heille varsin toisenlaisena kuin yllä kuvatuissa ihanteissa. On ilmeistä, että nämä moralisoivat tekstit olivat ennemmin kristillis-konservatiivisten siveellisyyuskäsitysten kuin sotilaallisen tehokkuuden motivoimia. Kirjoittajat välttivät kuitenkin avointa uskonnollista kielenkäyttöä, koska heillä ilmeisesti oli se käsitys, että vetoamalla nuorten asevelvollisten miesihanteisiin saataisiin aikaan parempi vaikutus kuin vetoamalla heidän kristillisyyteensä.

Tässä on lainattu esimerkkejä lähinnä sotienvälisen kauden ensimmäisiltä vuosilta, jolloin miehuuteen viittaava retoriikka oli *Suomen Sotilas* -lehdessä ilmeisintä. Avoimesti moralisoivat tekstit vähenivät 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla, ja lehti puhutteli ja haastoi yhä harvemmin lukijaa niin suoraan kuin edellä kuvatuissa esimerkeissä. Sen sijaan se julkaisi yhä kaikenlaisia seikkailu- ja sankaritarinoita, joissa toistettiin viestiä suomalaisen sotilaan kasvamisesta sotilaskoulutuksen ja tulikasteen kautta tosimieheksi ja asetettiin edellisten sukupolvien mieskunto mittapuuksi uusille ikäluokille. Tämä onkin yhteneväistä sen kanssa, että asevelvollisuusjärjestelmää kyseenalaistettiin suomalaisessa yhteiskunnassa eniten juuri itsenäisyyden ensimmäisten vuosien aikana, jonka jälkeen sen hyväksyntä pikkuhiljaa kasvoi.

Kuten tässä on esitetty, *Suomen sotilas* -lehdet kuvaavat hyvin sitä, millaisia ihanteita asevelvollisille tarjottiin ja mitä arvoja hei-

dän kouluttajansa halusivat heidän omaksuvan. Siitä, miten ja minkä verran näitä tekstejä luettiin ja miten ne mahdollisesti vaikuttivat lukijoihinsa, on vaikeampaa tehdä loppupäätelmiä. Todennäköistä on, että armeijan ”kansaliskasvatuksen” tehoa asevelvollisiin ei pidä yliarvioida. Kun vastaavanlainen valkoinen ja militarisoitu aatemaailma kohtasi nuoria miehiä niin kansakoulun oppikirjoissa, sunnuntaikirkon saarnoissa, porvarillisessa lehdistössä, suuressa osassa aikakauden nuorisokirjoissa ja vieläpä sotilaskoulutuksessa-kin, ei tätä yhteenlaskettua vaikutusta pidä myöskään aliarvioida.

Kirjailijoiden kokemukset ja ihanteet

Aikakauden asevelvollisten omiin kokemuksiin, asenteisiin ja ihanteisiin on jälkikäteen hankalaa päästä käsiksi. Melkeinpä kaikki lähteet, joihin nämä jossain muodossa tallentuivat, ovat luonteeltaan tarinallisia ja usein politisoituneita. Esimerkiksi sosiaalidemokraattiset sanomalehdet ja kansanedustajat toivat innokkaasti julkisuudessa esille ”tositarinoita” siitä, miten asevelvollisia kohdeltiin kaltoin ja upseerit rötöstelivät. Vaikka näissä oletettavasti oli usein jonkinlaista perää, niitä tuskin voi pitää paljon ”todenmukaisempina” aineistona kuin *Suomen Sotilas* -lehteen sisältyvä aineistokaan. Kiinnostava mutta omalla tavallaan ongelmallinen aineisto, josta olen aikaisemmin kirjoittanut, ovat vuosikymmeniä myöhemmin kerätyt muistikertomukset sotilaskoulutuksesta.³³ Vaikka niissä puhuukin ”tavallinen mies ruodussa”, ovat muistikuvat ajan saatossa muuttuneet ja sekoittuneet kulttuurissa kiertäviin esityksiin ja tulkintoihin sodasta, sotilaista ja armeijasta.

Sotienväliseltä ajalta löytyy kuitenkin kaksi kaunokirjallista teosta, jotka valaisevat sitä, miten erilaisia esityksiä sotilaiden kokemuksista liikkui ajan suomalaisessa kulttuurissa ja miten erilaisin tavoin eri väestönryhmissä suhtauduttiin valkoisen Suomen mies- ja sotilasihanteisiin. Kirjailijat Pentti Haanpää ja Mika Waltari olivat kumpikin 23-vuotiaita ja vasta sotilaspalveluksensa suorittaneita, kun he kumpikin julkaisivat oman kuvauksensa asevelvollisuusarmeijan arjesta. Siihen yhtäläisyydet kuitenkin loppuvat. Haanpään

Kenttä ja kasarmi: Kertomuksia tasavallan armeijasta (1928) oli antimilitaristinen ja viiltävän kriittinen kokoelma novelleja, joissa armeijaa kuvattiin alhaalta päin, kouluttamattomien rivisotilaiden näkökulmasta. Waltarin *Siellä missä miehiä tehdään* (1931) oli puolestaan hyvin myönteinen, isänmaallishenkinen reportaasikirja Waltarin koulutuksesta reservinupseeriksi muiden oppikoulua käyneiden tovereiden seurassa. Haanpään kirja aiheutti valtavan kirjallisen skandaalin. Vaikka *Kenttä ja kasarmi* teki kirjoittajansa kuuluisaksi, se painoi samalla hänen uransa vuosikausiksi laskuun. Sen sijaan Waltarin kirja sai verraten vähäistä huomiota ja sitä on pidetty vähäpätöisenä osana hänen kirjallista tuotantoaan. Sekä Haanpään että Waltarin kirjoja voidaan kuitenkin lukea tyylyteltyinä ja kärjistyneinä kuvauksina hyvin erilaisista mieskäsityksistä 1920-luvun Suomessa. Haanpäää voi, tietyin varauksin, tulkita kansanomaisen, maaseudun työväenluokalle ominaisen maskuliinisuuden puhetervena, kun Waltari ennemminkin ilmaisi kaupunkien porvarillisen sivistyneistön arvomaailmaa.³⁴

Pentti Haanpää (1905–1955) oli itseoppinut, sivistyneen talonpoikaissuvun vesa Pohjois-Pohjanmaalta, joka ennen kirjailijadebyyttiään oli ollut sekalaisissa maa- ja metsätaloustöissä. Hän sai kolmesta ensimmäisestä kirjastaan vuosina 1925–1927 innostuneita arvosteluja ja paljon myönteistä julkisuutta. Innostuneissa kulttuuripiireissä häntä pidettiin maalaisten ja tukkijätkien keskuudesta esiin nousseena luontoihmisenä ja kertojaäänenä. Sitä suurempi olikin järkytys, kun Haanpää julkaisi armeijakirjansa suoritettuaan asevelvollisuutensa Savon jääkärirykmentissä Karjalan kannaksella 1925–1926.³⁵

Haanpään armeijanovelleissa sotilaselämä näyttäytyi lohduttoman harmaana ja ahdistavana ympäristönä, jota leimasivat kovat ruumiilliset rasitukset, turhat harjoitukset, sotilaiden nöyryyttävä kohtelu ja mielivaltaiset rangaistukset. *Kentän ja kasarmin* kaksitoista lyhyttä fiktiivistä tarinaa on kirjoitettu ”pienen ihmisen” näkökulmasta, ilman häivääkään ylätason isänmaallisesta retoriikasta. Syrjäseutujen maatioilta ja metsätyömailta tulevat sotilaat olivat ta-

rinoiden mukaan kauhulla odottaneet palvelukseen astumistaan: he pitivät kasarmeja ja harjoituskenttiä kidutuslaitoksina, joita on keksitty vain ihmisten kiusaksi. Rauhanaikaiset sotaharjoitukset ovat heistä lähinnä järjettömiä sotaleikkejä, eivät mitään oikeaa miesten työtä. Armeijassa vietettyä vuotta he pitivät hukkaan heitettynä ja kotiuttamistaan eräänlaisena ylösnousemuksena kuolleista.

Novellissa ”Saksan jääkäri” päähenkilö on nuori idealisti, joka liittyy jääkäriliikkeeseen vapauttaakseen maansa venäläisten sortovallasta. Preussilaisessa kaaderiarmeijassa hän ei kuitenkaan kohtaa sitä ylvästä ja sankarillista maailmaa mitä hän oli odottanut, vaan hänestä tuntuu, että ”täällä piti paremminkin ottaa luontoonsa piiskatun koiran nöyrämielisyys”.³⁶ Kun jääkäri sodan jälkeen siirtyy kouluttamaan suomalaisia asevelvollisia, hän joutuu toteamaan, että nämä ovat rauhanaikaisessa koulutuksessa äärimmäisen uppiniiskaista ainesta; ”päällystööän kohtaan oli heillä koko suomalaisluonnon katkeruus, epäluulo ja vihamielisyys sitä kohtaan, jota heidän täytyy totella”.³⁷ Toisessa novellissa alokas sairastuu marssin aikana, mutta vänrikki ei usko häntä vaan komentaa jatkamaan marssia. Kun alokas oksentaa tien viereen, vanhempi sotilas hätistelee hänet pois paikalta, jotta pystyy heti perään teeskentelemään upseerille, että oksennus on hänen omansa. Vanhempi sotilas saa vapautuksen marssista ja ohittaa vankkurikyödyssä virnistäen hämmentyneen alokkaan, jolle tekstin mukaan ”alkaa valjeta: näin se tehdään tässä firmassa ... Mies se joka kestää, ja mies se joka auttaa itsensä.” Ryhmänjohtaja opastaa isällisesti alokasta:

Konsti se on, joka pelaa armeijassa! Ei täällä auta haikailla. Kyllä täällä mies koulutetaan, opetetaan. Kukin on monni aikanaan, mutta viimein täällä oppii tavallinen mies, tulee ylioppineeksi, osaa järjestää...³⁸

Suomen Sotilaan kaltaisten julkaisujen ja muiden valkoisen Suomen instituutioiden avulla yritettiin rakentaa ja levittää käsitystä siitä, että sotilaskoulutus kasvatti asevelvollisista velvollisuudentuntoi-

sia ja epäitsekkeitä mallikansalaisia. Haanpää teki tästä novelleissaan armotonta satiiria. Hän kuvaili, kuinka miehet, joilta puuttui omakohtainen motivaatio järjestömältä tuntuvaan palvelukseen, päinvastoin oppivat luikertamaan velvollisuuksistaan valehtelemalla, tekeytymällä sairaiksi ja jättämällä tekemättä tehtävän aina, kun välitöntä kiinnijäämisen riskiä ei ollut. Haanpään sotilaat kilpailevat keskenään siitä, kuka on taitavin käskyjen noudattamatta jättämisessä. Suurin sankari heidän joukossaan on se, joka pystyy ja uskaltaa höyryyttää upseeria. Miesihanteeksi nousee jotain aivan muuta kuin *Suomen Sotilaan* kirkassilmäinen kansalaissotilas, nimittäin mies, joka taistelee rohkeudella ja nokkeluudella alistumistaan vastaan ja valloittaa takaisin ainakin osan maskuliinisesta autonomiastaan huijaamalla ja nolaamalla päällystää.

Haanpää kuvasi itse asiassa päällystää militaristisen järjestelmän suurimpina uhreina. Hänen tarinoissaan miehistö ja päällystö ovat alituisessa sodassa keskenään. Koska sotilaat kokevat rauhanaikaista sotilaskoulutusta turhana ja nöyryyttävänä, he tekevät passiivista vastarintaa heittäytymällä mahdollisimman vastahakoisiksi, hitaiksi ja ymmärtämättömiksi. Tämä puolestaan turhauttaa ja raivostuttaa upseereita siinä määrin, että se välillä tuo heissä esille sadistisia piirteitä, välillä masentaa heidät ja johtaa alkoholismiin, kynnisyyteen ja välinpitämättömyyteen. ”Saksan jääkäri” -novellissa päähenkilö katsoo ympärilleen ja näkee muissa upseereissa saman tympääntyneisyyden ja haluttomuuden mitä hän itse tuntee: ”Näytti siltä, että harvalle riitti elämäniäksi ilon ja rauhallisuuden mehua nopeiden ja tehoisien tappotapojen opettamisesta.”³⁹

Haanpään kuvaamien sotilaiden miesihanteet nojaavat 1920-luvun talonpoikaisyhteiskunnan maskuliinisuuden kahteen tukipilariin: miehen pitää käyttää aikaansa ja voimaansa rehelliseen, tuottavaan työhön ja hänen pitää olla itsensä herra. Armeija ei vahvistanut tai tunnistanut tällaista miehuutta, vaan päinvastoin soti sitä vastaan ja pyrki asettamaan alokkaat nöyryyttävään ja epämiehekkääseen, alisteiseen asemaan, jossa heidät pakotettiin haaskaamaan aikaansa

loikoilemalla toimeettomina kasarmeissa tai suorittamalla naurettavia temppejuja harjoituskentillä.

Kenttä ja kasarmi ei sisältänyt varsinaisesti pasifistisia ajatuksia; novelliensa valossa Haanpää vaikuttaisi hyväksyneen aseellisen vastarinnan periaatteen sodassa. Sotilaallisten asioiden ottamisen rauhanaikaiseksi ammatiksi ja elämäntyöksi kuvattiin sen sijaan kirjassa epäterveeksi, itsetuhoiseksi ja ”hedelmättömäksi”.⁴⁰ Tiettyjä yhtymäkohtia on siis havaittavissa Haanpään antimilitarismin ja toisaalta samaan aikaan maalaisliittolaisten ja sosiaalidemokraattisten kansanedustajien ajaman kansanarmeijan idean välillä. Molemmissa ajatusmalleissa nähtiin tärkeänä arvona, että mies tekee rauhan aikana hyödyllistä, tuottavaa ja hedelmällistä työtä paikallisyhteisönsään, vaikka onkin valmis taisteluun, jos sota tulee. Pitkäaikaisen kasarmielämän sen sijaan katsottiin olevan paitsi kansakunnan voimavarojen tuhlausta myöskin suoranaiseksi vaaraksi nuorten miesten työmoraalille, siveellisyydelle ja maanpuolustustahdolle.

Vaikka Haanpää ei ollut yksin armeijakritiikissään, se ei suojanut häntä kiihkeältä arvosteluryöpyltä *Kentän ja kasarmin* ilmesytyttyä. Kirjaa käsiteltiin niin sanomalehtien pääkirjoituksissa kuin kirjallisuusarvosteluissa, vaatimuksia painoksen takavarikomisesta esitettiin, monet kirjakauppiat eivät edes uskaltaneet laittaa kirjaa esille liikkeissään.⁴¹ Työväenliikkeen lehdet kehuivat kirjaa todellisuudemmukaiseksi kuvaukseksi sotilaiden kokemuksista,⁴² porvarillinen lehdistö otti puolestaan tyrmistyksellä vastaan sen väitetyt karkeuden ja mauttomuuden. Huomionarvoista on, että kriitikot – suojeluskuntien *Hakkapeliitta*-lehteä lukuun ottamatta – eivät suoranaisesti väittäneet Haanpään valehtelevan eivätkä kiistäneet hänen novelliensa todellisuuspohjaa. Sen sijaan he kritisoivat kirjan näkökulman yksipuolisuutta. Kriitikoiden mukaan Haanpäältä puuttui analyttinen kyky nähdä kokonaiskuva korkeammalta näkökannalta kuin hänen kuvaamansa raakimukset. V. A. Koskenniemen mukaan Haanpää oli tarkoitushakuisesti ottanut esille ”vain epäedullisimmat, synkimmät puolet kasarmielämästä” sekä ”näihinkin kuvauksiin valanut subjektiivista pessimismiansä”.⁴³ *Uusi Suomi*

-lehden arvostelun mukaan Haanpää oli asettunut asevelvollisten ”huonoimman ja kehittymättömimmän” osan kannalle, joka vastusti ja katsoi kieroon päälleystöä lähinnä ”onnettoman luonteensa ja kurittomuutensa” vuoksi.⁴⁴ Heikki Nurmio kirjoitti *Helsingin Sanomissa*, että vaikka joissain yksittäistapauksissa sotilaiden räökkäyksiä oli saattanut esiintyä asevelvollisuusarmeijan ensimmäisinä vuosina, Haanpää liioitteli ja synkisteli yli luvallisuuden rajojen sekä osoitti täydellistä huumorintajun puutetta. Nurmio silti kehotti sotilaskasvattajia lukemaan kirjaa, jotta ymmärtäisivät paremmin sotilaidensa tunne-elämää sekä niitä tekijöitä, jotka toimivat koulutuksen tavoitteita vastaan.⁴⁵

Vaikka monet arvostelijat osittain myönsivät puolustuslaitoksessa vallitsevan epäkohtia, he näkivät paljon suuremman ongelman tietyn suomalaisen sotilasaineksen edustamassa maskuliinisuudessa. Maalaisliittolaisen *Ilkka*-lehden kolumnisti väitti, että Haanpään kaltaisille miehille sotilaspalvelus oli maailman katkerin ja surullisin asia, koska heiltä puuttui täysin isänmaallisuus. *Kenttä ja kasarmi* ilmaisi kirjoittajan mukaan suurimmalta osaltaan vain sellaista herravihaa ja uppiniskaisuutta, joka teki mahdottomaksi tällaisten miesten kouluttaminen ja kurinalaistaminen.⁴⁶ *Helsingin Sanomien* kriitikko Lauri Viljanen kirjoitti, että Haanpää yritti antaa kuvauksilleen uskottavuutta vetoamalla suomalaisen miehen ”piintyneeseen, kesyttämättömään vapaudenhaluun”. Vaikka Viljanen myönsi Haanpään havainnoissa olevan totuuden siemen, hän väitti, että tekijän rajoitettu näkökulma, psykologinen ahtaus ja lapsellisuus tekivät mahdottomaksi vetää tekstistä yleistäviä päätelmiä. Kirjailijalaatunsa mukaisesti Haanpää tunsu Viljasen mukaan ”suurinta myötätuntoa semmoisia yksilöitä kohtaan, joille kaikkeen yhteiskunnalliseen kuriin tottuminen on maailman vaikein asia”.⁴⁷

Tunnetuin ja ilmaisuvoimaisin arvostelu *Kenttä ja kasarmi* -kirjasta lienee kirjailija Olavi Paavolaisen *Tulenkantajat*-lehdessä julkaissut kirjoitus, jossa hän jatkoi porvarillisten kriitikoiden linjalla. Kirja oli hänestä toisaalta ahdistava, tympäisevä, epäkiinnostava ja ilkeämielisen liioitteleva tendenssiteos, jonka kirjailija ei ”jaksanut

kohota siltä samalta matalalta ja epäintellektuellilta, etten sanoisi epäintelligentiltä ajatus- ja tunnetasolta, jossa hänen kuvailemansa ihmistyypit elävät”. Toisaalta Paavolainen totesi, että jokainen armeijan käynyt tiesi, että suurin osa asevelvollisista tunsi ja ajatteli kuin sotamies Haanpää. Tämän hän kuitenkin esitti syytöksenä suomalaista kansaa, ei sen armeijaa kohtaan:

Miten oppiikaan asevelvollisuuttaan suorittaessaan vihaamaan tätä kansaa! Ei suinkaan siksi, että se on saamaton, kykenemätön ja hidas. Vastapainona sille on se rehellinen, sitkeä ja sisukas. Mutta siksi, että sillä on voittamaton kammo kaikkea järjestystä, säännöstelyä ja – poikkeuksista – kaikkia käskyjä vastaan. Se pitää kunnia-asianaan vastustaa kaikkia määräyksiä.⁴⁸

Paavolainen, kosmopoliittisen modernismin ihannetta ajavan *Tulenkantajat*-ryhmän valovoimaisin jäsen, ei siis pitänyt Haanpään kuvausta asiantilasta sinänsä vääristyneenä, vaan tuomitsi sen kirjallisen luonteen, tavan ihannoida vastaanhangoittelevaa ”kansallista jätkäkulttuuria”. Paavolaisen mukaan armeijalle kuului kaikki kunnia siitä, että se pyrki istuttamaan kansaan käsitystä uudesta, modernin yhteiskunnan vaatimasta täsmällisyydestä, järjestyksestä ja kurista:

Katsokaa poikia, jotka tulevat ”väestä”: miten toisin he liikkuvat, kävelevät, puhuvat, syövät ja ajattelevat. Käskyjä täyttämään tottuneet aivot toimivat vilkkaasti, harjoitusten ja urheilun muokkaama ruumis on notkea ja tottelevainen. Heissä on ainesta modernia sivistyskansaa varten. Asevelvollisuus aika on ollut ensiluokkainen koulu.⁴⁹

Paavolainen liikkui tässä hyvin lähellä *Suomen Sotilaan* retorisia kytköksiä sotilaskoulutuksen, hyödyllisen kansalaisuuden ja ihanteellisen miehuuden välillä, vaikka hänen tarkoitusperänsä olivat yhteydessä lähinnä yhteiskunnan modernisaatioon eivätkä niinkään sotilaalliseen tehokkuuteen.

Armeijan keskeinen tehtävä 1920- ja 1930-luvulla oli kasvattaa asevelvollisista isänmaalle uskollisia ja luotettavia kansalaisia. Asevelvollisia opitunnilla 1930-luvulla. Sotamuseo.

Kirjallinen hahmottelu siitä, miten Paavolaisen peräänkuuluttama uudenlainen suomalainen mies saattoi kokea asevelvollisuuden, ilmestyi pari vuotta myöhemmin. Mika Waltari julkaisi vuonna 1931 päiväkirjanomaisen raportin omasta sotilaspalveluksestaan. Vaikka Waltari oli jo 22-vuotias filosofian kandidaatti astuessaan palvelukseen, hän kuvaili ensimmäisiä armeijassa vietettyjä kesäkuukausia melkein poikapartioleirin kaltaisesti: poikamaisen innostuksen, urheilullisen leikkimielisyyden ja toverillisuuden keitana keskellä suomalaista kesäluontoa. Asevelvolliset kilpailevat

keskenään siitä, kuka oppii vikkelimmin sotilastaitoja ja kuka jaksaa parhaiten kovien harjoitusten rasituksia. Uupumuksenkin partaalla nämä reippaat sotilaspöjät huudahtavat toisilleen rohkaisevasti, ”Se tekee vain terää!” Waltarin kuvaus päällystöstä oli myös hyvin myötämielinen: kirjan upseerit tekevät vain sen, mikä on välttämätöntä varusmiesten kasvattamiseksi sotateiksi. Siinä missä Haanpään keskeinen metafora oli ollut piiskatun koiran nöyryys, Waltarin ihailema reserviupseerikoulun väepeli kohtelee asevelvollisia alaisiaan ”kuin pahankurisia koiranpentuja, joita vuoroin lempeydellä ja ankaruudella koetetaan kasvattaa siivoon elämään”.⁵⁰

Läpi armeijakirjansa Waltari toisti eri variaatioissa, että alistuminen sotilaskuriin oli myönteinen ja arvokas asia. Miehen vaikein ja suurin taito oli oppia taipumaan toisen tahdon ja käskyn alle, suuremman ja korkeamman päämäärän vuoksi.⁵¹ Armeija kasvattaa Waltarin kertomuksissa terveitä, vahvoja ja karaistuneita miehiä, jotka lähtevät sotilaskoulutuksesta kohti elämää itsevarmempina ja rohkeampina kuin mitä tulivat. Tässä mieheksi tulemisessa, kypsyydessä aikuiseksi mieskansalaiseksi, on Waltarin mukaan ennen kaikkea kysymys itsensä voittamisesta, sopeutumisesta ja alistumisesta vallitseviin olosuhteisiin.

Itse tietämättämme alamme tulla lähemmäksi yhteiskuntaa. Vapaa, kapinoiva nuoruus ja yhteiskuntajärjestelmä ovat aina vihamielisiä toisilleen. Mutta täällä on meihin itsetiedottomasti alistumisen tietä syöpyntyt syvempi ja suurempi yhteenkuuluvaisuuden tunto.⁵²

Mika Waltarin asennoitumista asevelvollisuuteen ei ole syytä epäillä sen enempää teennäiseksi tai propagandistiseksi kuin Pentti Haanpään. Waltarin ja Haanpään päinvastaiset kuvaukset armeijan oloista ja sotilaiden suhtautumisesta eivät ole toistensa kanssa ristiriidassa, koska ne kertovat kahdesta hyvin erilaisesta sosiaalisesta ryhmästä, jolla oli hyvin erilaiset miesihanteet. Waltari edusti sivistynyttä, kaupunkilaista keskiluokkaa. Hän oli käynyt oppikoulun ja Helsingin

normaalilyseon ”Norssin”, jolla oli eliittikoulun maine. Armeijaan saapuessa hänet sijoitettiin suoraan aliupseerikoulutukseen, yhdessä samanlaisen koulusivistyksen saaneiden nuorten miesten kanssa – samassa teltassa oli monta hänen vanhaa koulutoveriaan. Sen ajan käsityksen mukaan nämä kouluja käyneet nuorukaiset olivat päällystökseksi sopivaa ainesta. Waltari ja hänen toverinsa kilpailivatkin kiivaasti keskenään siitä, kuka heistä pääsisi eteenpäin reserviupseerikoulutukseen.

Waltarin asevelvolliset, pääkaupungin ylemmän keskiluokan pojat, olivat jo koulussa oppineet sopeutumaan ja olemaan kurinalaisia. Heidän tulevaisuudessaan siintävät yhteiskunnalliset johtopaikat, jäsenyydet maan taloudellisissa, poliittisissa ja kulttuurisissa eliiteissä. Waltarin kuvauksen mukaan he olivat jo ennen saapumistaan sotilaskoulutukseen omaksuneet juuri sellaisen isänmaallisuuden, velvollisuudentunnon ja reippaan partiomaisen asennoitumisen urheiluun ja ulkoelämään, mitä armeija toivoi kasvateiltaan. Ei ainoastaan heidän luokka- ja koulutustaustansa, vaan myös heidän käsityksensä omasta yhteiskunnallisesta paikastaan ja ehkä ennen kaikkea heidän tulevaisuusnäkönsä olivat aivan toisenlaiset kuin Haanpään kainuulaisilla ja pohjoispohjanmaalaisilla tukkijätkillä ja maatyöläisillä. Waltarin ylioppilaille aliupseerikoulu ja reserviupseerikoulu oli vain virkistävä siirtymävaihe koulun ja korkeakoulun välillä – uratikkaiden puola heidän kiipeilyssään ylöspäin kohti yhteiskunnan huippua. Haanpään sotilaat sen sijaan eivät nähneet, että armeija olisi tarjonnut heille mitään etenemismahdollisuuksia tai muuta houkuttelevaa vastinetta pitkälle ja rasittavalle palvelukselle tai nöyryyttävälle kohtelulle. Päinvastoin asevelvollisuusaika oli heille ja heidän perheilleen, joita he ansiotyöllään elättivät, taloudellinen rasite ja epämieluin katkos työuralle.

Paitsi maskuliinisuus, yhteiskuntaluokka ja koulutustausta myös käsite *elinkaari* voi valaista, miksi nämä kaksi ryhmää reagoivat niin eri lailla armeijan vaatimukseen ja ihanteisiin. Ruotsalainen etnologit Ella Johansson on huomauttanut siitä, kuinka Pohjois-Ruotsin maaseudulla oli merkittävä miesihanteiden ero naimattomien

nuorukaisten ja talollisten ukkomiehien välillä. Nuorten miesten kesken sankarina pidettiin naistenmiestä, seikkailijaa ja uhkarohkeaa, elämäniloista hurjapäätä, kun taas aikuisten miesten miehuus rakentui omistamiseen, vakauteen ja vastuuseen: siihen, että miehellä oli oma tila, hevonen ja vaimo.⁵³ Tämän valossa voi tulkita, että Waltarin ja Haanpään sotilaat olivat elämänkaarensa eri vaiheissa: Waltarin koulutoverit todellakin olivat, kuten hän kirjoitti, ”vain poikia, jotka leikkivät aurinkoisena päivänä hauskaa leikkiä”.⁵⁴ He olivat vielä keskellä koulutustaan eivätkä olleet joutuneet tosissaan kohtaamaan ansiotyön ja perheen elättämisen vastuita. Haanpään asevelvolliset sen sijaan elivät toisessa sosiaalisessa todellisuudessa, jossa 21-vuotiaan piti jo olla mies, elää tekemästään työstä ja ehkä ottaa taloudellista vastuuta muistakin kuin itsestään. Heille armeijan lupaus miehuuden saavuttamisesta alistumisen ja sotilaskoulutuksen kautta ei näyttäytynyt ollenkaan yhtä houkuttevalta kuin Waltarin keskenkasvuisille keskiluokan pojille.

Vaikka Waltari myötäili valkoisen Suomen virallista retoriikkaa asevelvollisuuden kasvattavasta vaikutuksesta, hänen armeijakirjansa sai haalean vastaanoton lehdistössä, ikään kuin kirjan tähtisilmäinen intoilu olisi koettu porvarillisissakin piireissä hieman kiusallisena liioitteluna. Konservatiivinen *Aamulehti* kutsui sitä kirjallisen sekatyöläisen poikamaiseksi teokseksi ja totesi, että vaikka armeija tekikin pojista miehiä, Waltari ei tuntunut ymmärtävän, kuinka vastenmieliseltä ja kovakouraiselta tuo tekeminen monesta asevelvollisesta tuntui.⁵⁵ Sosiaalidemokraattinen *Työn Voima*, kuten odottaa saattoi, leimasi kirjan yläluokkaisen reserviupseerikokelaan itkeskeiseksi ja pinnalliseksi armeijakuvaukseksi, josta puuttui kaikki ymmärrys tavallisten rivisotilaiden oloista ja tuntemuksista.⁵⁶ Olavi Paavolainen, joka arvosteli kirjan *Helsingin Sanomille*, ei ollut tyytyväinen tähänkään armeijakuvaukseen. Se osoitti hänestä kirjoittajansa epäkypsyyden ja kykenemättömyyden nähdä sitä, millä tavalla Waltarin oma koulutustaso muovasi hänen kokemuksiaan sotilaskoulutuksesta. Tuhansien asevelvollisten kätettyä katkeruutta ja tyytymättömyyttä ei Paavolaisen mukaan voitu Waltarin tavoin

selittää pois vain poikamaisena vastustamisen haluna. Totuus sotilaskoulutuksesta, Paavolainen kirjoitti, löytyi ”melkein millimetrin tarkkuudella mitattuna Pentti Haanpään ja Mika Waltarin teosten välissä”.⁵⁷

Mielikuvia ja kokemuksia tasavallan armeijasta

Itsenäisyyden alkuvuosien asevelvollisuudesta käydyssä yhteiskunnallisessa keskustelussa käytiin eräänlainen ihanteiden taisto, jossa vastakkain eivät olleet niinkään pasifismi ja militarismi, vaan joukko erilaisia, vaihtoehtoisia käsityksiä siitä, minkälainen puolustuslaitos turvaisi parhaiten niitä arvoja, mitä eri tahot pitivät Suomessa puolustamisen arvoisina. Väittelyyn eri mallien sotilaallisista ja poliittisista ulottuvuuksista sekoittui erilaisia mies- ja kansalaisihanteita sekä eri käsityksiä armeijaelämän vaikutuksista nuoriin miehiin.

Oikeisto ja ammattiupseerit pitivät kaaderiarmeijaa sotilaallisesti tehokkaimpana ratkaisuna Suomen puolustamiseksi. He myös pitivät pitkäkököä sotilaskoulutusta erinomaisena tilaisuutena kasvattaa ja sivistää kurittomat ja kapinahenkiset nuoret velvollisuudentuntoisiksi kansalaisiksi ja itsensä kurissa pitäviksi miehiksi. Keskustavasemmisto ja työväenliike taas näki kaaderiarmeijan ongelmallisena niin talouselämän, demokratian kuin nuorten miesten kasvatuksen näkökulmasta. Nuorta työvoimaa oli turhaa haaskata kasarmeissa loikoiluun, missä miehet oppisivat kaikenlaisille huonoille tavoille. Sotilaiden kohtelun oletettiin olevan sellaista, että se pikemminkin kasvattaisi antimilitarismiin kuin isänmaallisuuteen. *Suomen Sotilas* -lehden kaltaiset puolustusmyönteiset julkaisut yrittivät parhaansa mukaan legitimoida olemassa olevaa järjestelmää. Asevelvollisia houkuteltiin samaistumaan mielikuviiin siitä, että he palveluksen kautta saavuttaisivat menestyksekkään ja yhteiskunnallisesti arvostetun aikuisen maskuliinisuuden. Pentti Haanpään ja Mika Waltarin julkaisemat armeijakirjat sekä niistä käyty lehtikeskustelu osoittivat, että 1920-luvun lopulla suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa oli yhä vallalla hyvin erilaisia käsityksiä

sotilaskoulutuksen asianmukaisuudesta ja sen vaikutuksista nuoriin miehiin.

Haanpää ja Waltari kuvasivat todellisuutta kumpikin omalla tavallaan, eikä heidän kuvauksiaan armeijasta voi lukea suoraan historiallisen todellisuuden mutkattomina heijastuksina. Vaikka nämä nuoret miehet olivatkin luovia kirjailijoita, he ottivat vaikutteita teoksiinsa havaitsemistaan puhetavoista ja asenteista. Ei liene sattumaa, että Pentti Haanpään ja maalaisliittolaisten sekä sosiaalidemokraattisten miliisi-intoilijoiden käsityksissä sotilaselämästä oli tiettyä yhtäläisyyksiä, kuten myös oli Waltarin armeijakirjan ja *Suomen Sotilaan* retoriikan välillä. Kun puhutaan asenteista, ajatusmalleista, tulkintakehyksistä ja ihanteista, kaunokirjallisuus on hankala mutta arvokas historiankirjoituksen lähde.⁵⁸ Haanpään ja Waltarin armeijaolojen kuvaukset ovat fiktiota, mutta ammentavat kirjailijoiden omista aikalaiskokemuksista ja havainnoista niin sotilaselämästä kuin sitä ympäröivistä keskusteluista ja käsityksistä. Aikalaiset ottivat luultavasti myös näistä kirjoista vaikutteita siihen, miten armeijasta ja sotilaskoulutuksesta puhuttiin ja millaisia ihanteita ja pelkoja niihin yhdistettiin.

Oikeistolainen armeijapropaganda visioi siitä, miten sotilaskoulutus saisi aikaan isänmaallisen ja velvollisuudentuntoisen sotilaan. Olavi Paavolainen julisti, miten takapajuinen suomalainen kansa oppisi asevelvollisuuden vaikutuksesta arvostamaan modernin elämän vaatimaa järjestystä ja tehokkuutta. Tällainen retoriikka viittasi porvarillisen keskiluokan pelkoihin ja toiveisiin tavalla, jota voi yhdistää maskuliinisuuden historian ja nationalismitutkimuksen klassikkoon, George L. Mossen *The Image of Man* -kirjaan. Mossen mukaan länsimaalaisessa porvarillisessa kulttuurissa nousi 1800-luvun lopulla esiin uusi ”maskuliinisuuden stereotypia”, tietty hegemoninen miesihanne, jonka keskeinen piirre oli dynaamisen voiman ja itsehillinnän yhdistäminen. Aikakauden porvarillinen ihanne oli urheiluseuroissa ja sotilaskoulutuksessa ruumiillisesti vahvaksi ja kauniiksi mutta samalla kurinalaiseksi muovautunut nuori mies, joka oli täynnä tarmoa mutta myös velvollisuudentuntoa. Tämä ihanne

ilmaisi tulevaisuutta ja rauhoitti porvareiden pelkoja suhteessa ulkoihin ja sisäisiin uhkiin. Ihannemies oli valmis puolustamaan maataan, osallistumaan taloudelliseen ja tieteelliseen edistyksen edistämiseen, vauraamman mutta myös vakaan yhteiskunnan kehittämiseen; samalla kun hän vastustaisi ja tekisi tyhjäksi sosialismia ja muita yhteiskuntarauhaa, omistusoikeutta ja sivistyneistön hegemoniaa uhkaavia voimia.⁵⁹

Hieman samaan tapaan suomalaisen armeijamyönteisen retorikan voidaan tulkita luvanneen asevelvollisuuden tekevän vaarattomaksi työväenluokkaisten miesten uhkaavan vallankumouksellisuuden. Sotilaskoulutus muokkaisi heistä kurinalaisia ja isänmaallisia ihannekansalaisia. Varuskunnissa koetun sotilastoveruuden kautta luokkaristiriidat jäisivät syrjään ja nuorten miesten malttamaton energia suuntautuisi ulospäin, yhteistä idän vihollista kohti. Vaikka tähän ei ehkä täysin uskottukaan, viesti saattoi rauhoittaa ja vahvistaa porvarillisten valkoisen Suomen ihannekuva yhteiskunnasta ja omasta paikasta siinä. Toisaalta myös miliisiarmeijaan liittyi paljon toiveajattelua. Se oli eräänlainen demokraattinen utopia. Se oli haavekuva siitä, että olisi mahdollista järjestää uuden valtion sotilaallinen puolustus tavalla, joka perustuisi vapaiden ja rohkeiden mieskansalaisten itseohjautuvaan paikalliseen järjestäytymiseen ja valmistautumiseen, ilman ylimielisiä yläluokkaisia upseereja ja nöyryyttävää alistumista. Molemmissa vaihtoehdoissa syvä konservatiivisuus yhdistyi hämmästyttävällä tavalla modernisointipyrkimyksiin, mutta käsitykset siitä, mitä vanhasta haluttiin säilyttää ja minkälaista modernisointia Suomeen toivottiin, poikkesivat merkittävästi toisistaan.

Kenttä ja kasarmi -kirjan ympärille noussut kohu muodostui lopulta 1920-luvun myrskyisten asevelvollisuusdebattien eräänlaiseksi loppuhuijantumaksi. Siirryttäessä 1930-luvulle yhteiskunnallinen kuohunta sotalaitoksen ympärillä laantui ja lehtikirjoitukset armeijan huonoista oloista harventuivat. Syitä oli ilmeisesti useampia. Taloudellinen kasvu oli nopeaa 1920-luvulla ja maa vaurastui. Puolustusvoimien rahoituksen vakiintuessa myös asevelvollisten

majoitusolosuhteet ja muonitus paranivat. Kotimaisen päällystökoulutuksen käynnistyttyä joukko-osastoihin saatiin vähitellen ammattimaisempia kouluttajia. Puolustusvoimat myös alkoivat pannaostaa suhdetoimintaan ympäröivään yhteiskuntaan päin, muun muassa avaamalla varuskunnat asevelvollisten perheille erityisinä ”vanhempien päivinä”.⁶⁰ Myönteisempää julkisuutta saatiin myös perustamalla yleisesikuntaan lehdistötoimisto ja kutsumalla lehdistön edustajia mukaan seuraamaan isoja ja näyttäviä kenttäharjoituksia.⁶¹ Poliittisella areenalla sosiaalidemokraatitkin alkoivat suhtautua vähemmän kriittisesti puolustusvoimiin sen jälkeen, kun puolue pääsi 1926 ensimmäistä kertaa sisällissodan jälkeen hallitusvastuuseen. Demokratian vakiintuessa ja maan siirtyessä kohti orastavaa hyvinvointia myös vasemmisto näki yhä selvemmin tasavallan puolustamisen arvoisena. Kun vakinainen armeija Mäntsälän kapinan edessä osoittautui demokratian ja laillisen hallituksen turvaajaksi, yhä useampi suomalainen tunsikin, että vaikkakin sotalaitoksen menettelyt olivat usein vastenmielisiä, se oli kuitenkin ”meidän” armeija, ei vain yläluokan tai hallituksen intressejä suojaava sotalaitos.

H. K. Erviö. Kuvaaja: Sot.
virk. J. M. Wuorela. Kuva:
SA-kuva.

André Swanström

TEOLOGIT TAISTELUSSA

Akateemisen Karjala-Seuran sotilaspastorit valkoisen sotilasihanteen julistajina ja toteuttajina jatkosodassa

Valkoisen Suomen sotilaille maailmansotien välisenä aikana asettamat ihanteet juonsivat juurensa sisällissotaan ja sen jälkeiseen aikaan. Sisällissodan valkoiset voittajat perustivat 1920-luvulla joukon järjestöjä tukemaan aatteellisia päämääriään. Näiden järjestöjen joukossa Akateeminen Karjala-Seura (AKS) nousi erityisasemaan ylioppilasnuorisoin keskuudessa. AKS:n aatteen keskiössä olivat Suur-Suomen luominen, suomalais-ugrialaisten heimokansojen yhteys ja Karjalan vapaus. Suur-Suomen saavuttamiseksi seura peräänkuulutti vahvaa maanpuolustushenkeä.

Seuran maailmankuvan mukaan uhka tuli aina idästä, ja seuran ideologiassa Venäjä nähtiin Suomen ikaikaisena perivihollisena. Sortovuodet, Venäjän vallankumous ja bolševikkien rooli Suomen sisällissodassa vaikuttivat AKS:n jyrkkiin linjauksiin. Syntyi järjestö, joka innosti kokonaista yliopistossa opiskelevaa sukupolvea aktiiviseen toimintaan. Oppikoulujen Karjala-Seurat tekivät nuorisotyötä lyseolaisten keskuudessa ja valmistivat tulevia ylioppilaita AKS:n jäsenyyteen. Varsinainen AKS oli miehinen järjestö, mutta naisille oli oma rinnakkainen järjestönsä Naisylioppilaiden Karjala-Seura (vuodesta 1938 Akateemisten naisten Karjala-Seura). Jako noudatteli suojeluskuntien ja Lotta Svärdin tapaan perinteisiä sukupuolirooleja, joiden mukaan miehen tehtävä oli taistella ja naisen antaa taistelijalle tukea ja hoivaa.

Akateeminen Karjala-Seura perustettiin vuonna 1922 ja lakkautettiin vuonna 1944 Neuvostoliiton kanssa solmitun välirauhansopimuksen nojalla. AKS:llä oli jäsenluettelon mukaan historiansa aikana 4 167 jäsentä. Näistä 352 oli suorittanut teologisen yliopistotutkinnon ja 16 oli teologian ylioppilaita. Jatkosodassa palveli yhteensä 308 AKS:ään kuulunutta teologia, useimmat heistä sotilaspastoreina.¹ Näitä miehiä voidaan kuvata valkoisen Suomen ideologisena eliittinä. Heistä valtaosalla oli taustaa suojeluskuntatoiminnassa ja useammassa isänmaallisissa järjestöissä niin politiikan kuin nuorisotoiminnan puitteissa. Vaikka moni kuuluiikin Isänmaalliseen kansanliikkeeseen eli IKL:ään, ei voida kuitenkaan kategorisesti väittää, että AKS oli lähtökohtaisesti synonyymi äärioikeistolaisuudelle – mukaan mahtui myös maltillisempaa porvarillista isänmaallisuutta edustavia miehiä.² Jatkosodan alkaessa useimmat AKS:n pappisjäsenet olivat reservin upseereita. Upseereina ja sotilaspastoreina he pääsivät jatkosodan alkaessa toteuttamaan AKS:n unelmaa Suur-Suomen luomisesta. AKS:n sotilaspastorit toimivat roolimalleina ja Suur-Suomen julistajina käytännössä koko Suomen armeijalle. Kriittisesti AKS:ään suhtautuvat saattoivat nähdä roolimallin ylitiöisänmaallisena irvikuvana.

Aiemmassa tutkimuksessa sotilaspastoreiden toimintaa jatkosodassa ovat tarkastelleet Erkki Kansanaho teoksessaan *Papit sodassa* (1991) sekä Jouni Tilli teoksessaan *Suomen pyhä sota* (2014). Myös Esko Salminen huomioi sotilaspastorit teoksessaan *Propaganda rintamajoukoissa* (1976). Kaikki edellä mainitut tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota AKS:n edustukseen sotilaspastorien joukossa. Kansanaho kirjoitti oman teoksensa kirkkohistorioitsijana mutta myös entisenä AKS:n jäsenenä, mikä näkyy paikoin hienoisena silotteluna ja problematisoinnin puuttumisena. Tilli puolestaan edustaa kriittistä näkemystä, jossa jatkosodan *pyhä sota* -käsite rinnastuu uskonnolliseen fundamentalismiin. Itse olen aiemmin käsitellyt AKS:n sotilaspastoreiden suhdetta sotapropagandaan ja todennut, että AKS:n sotilaspastoreiden profiilissa painottui propagandan tuotta-

mista enemmän valmius käytännön toimintaan, mikä näkyi AKS:n jäsenten yliedustuksena kaatuneiden sotilaspastorien joukossa.³

Seuraavassa tulen tarkastelemaan AKS:n teologien toimintaa jatkosodassa. Millaisen kuvan he välittivät suomalaisesta sotilasihanteesta omassa julistuksessaan ja toiminnassaan? Entä miten AKS:n teologit suhtautuivat sotilasihanteeseensa yksityisissä pohdintoissaan ja keskinäisissä keskusteluissaan? Näihin kysymyksiin etsin vastauksia yksittäisten sotilaspastoreiden henkilöarkistoista ja heidän yksiköidensä sotapäiväkirjoista sekä kenttäpiispantoimiston arkiston sotilaspastoreita koskevasta materiaalista. Myös Akateemisen Karjala-Seuran julkaisuista löytyy kysymyksenasettelun kannalta relevanttia materiaalia. Sotilaskantakortit ja Päämajan kenttäpiispantoimiston sotilaspastorikortisto muodostavat pohjan AKS:n teologien tilastolliselle tarkastelulle ja yksittäisten AKS-teologien sodanaikaisten sijoitusten analysoinnille. Yksittäisten sotilaspastorien arkistoihin tallettama henkilökohtainen materiaali on rajallinen, mikä tarkoittaa käytännössä sitä, että tutkija joutuu etenemään työssään aineistolähtöisesti saatavissa olevan materiaalin mukaan. Moni AKS:n vaikuttaja tuhosi myöhemmin sodanaikaiset päiväkirjansa ja kirjeensä, ja osan kohdalla materiaalissa on aukkoja. Aineistoa on kuitenkin säilynyt riittävästi kohtuullisen tarkan yleiskuvan saamiseksi.

Körtit ja sinimustat teologit

Jatkosodassa sotilaspastoreina palvelleiden AKS:n jäsenten aatteellinen valmistautuminen sotilasihanteen toteuttajiksi alkoi monen kohdalla jo 1930-luvun alkupuolella. Akateemisen Karjala-Seuran arkistossa on valokuva Heränneiden ylioppilaskodin eli niin sanotun Körttikodin asukkaista vuodelta 1934. Kuvassa viisitoista vakaavilmeistä nuorta miestä poseeraa yllään IKL:n univormu, musta paita ja sininen solmio. Kuvan körttiylioppilaista tunnistettavia kasvoja ovat Kalle, Paavo, Ville ja Väinö Kuoppala, Olavi Ranta ja Niilo Kattelus. Kaikki mainitut miehet olivat AKS:n jäseniä. Jatkosodan sotilaspastoreina heistä palvelivat Paavo ja Ville Kuoppala sekä

Niilo Kattelus. Körttikodin opiskelijat olivat järjestään AKS:n jäseniä: 1930-luvun alussa taloon muuttaneista ja kuvan ottamishetkellä siellä todennäköisesti asuneista kahdestakymmenestäseitsemästä opiskelijasta vain kolme ei kuulunut AKS:ään. Lisäksi Körttikodin asukkaista tuona ajankohtana kaksikymmentä opiskeli teologiaa.⁴

Körttikodin ylioppilaat edustivat 1930-luvulla aatteellista kolmikärkeä AKS–IKL–herännäisyys. Näistä henkisistä rakennusaineista muovautuivat myös talvi- ja jatkosotien suomalaisten sotilaspastorien vakaumus ja ihanteet. Yksittäinen AKS:n sotilaspastori ei välttämättä ollut körtti tai IKL:n kannattaja, mutta puolue ja herätysliike löivät kuitenkin niin vahvan leiman tähän joukkoon, että niiden vaikutusta voidaan pitää ratkaisevan tärkeänä. AKS:n suhteen vaikutus oli myös samansuuntainen: vaikka yksittäinen sotilaspastori ei olisi ollut AKS:n jäsen, saattoi hän hyvinkin tuntea vahvaa sympatiaa järjestöä kohtaan. Esimerkkinä voidaan mainita vakinaisessa palveluksessa ollut sotilaspastori Eino Kalpa, joka oli AKS:n kannatusyhdistyksen jäsen ja IKL:n sanomalehden *Ajan Suunnan* tilaaja, mutta ei ilmeisesti lukeutunut herännäisiin.⁵ Kalpa ei ollut AKS:n valajäsen, mutta maksamalla kannatusyhdistyksen jäsenmaksua hän tuki AKS:ää ja sai sen julkaisuja kotiin postitettuna. Maltillisempaa mutta silti vahvasti oikeistoisänmaallista suuntaa edusti pastori Martti Simojoki. Simojoki oli liittyessään AKS:ään kantanut huolta järjestön ylle mahdollisesti lankeavasta fasisisesta leimasta. Silti seuran liittyminen oli körttisuvun vesalle itsestäänselvyys, ja voimakas nationalismi vetosi myös Simojokeen.⁶

Vaikka tulevien AKS-sotilaspastoreiden nuoruus 1930-luvulla kuluikin heimotyön, suojeluskuntatyön ja muiden aatteellisten rientojen merkeissä, ei heitä pidä nähdä yksiulotteisina karikatyyreinä, joiden elämä pyöri pelkän poliittisen aktivismin ja maanpuolustustyön ympärillä. Körttikodin kronikka, satunnaisesti päiväkirjan tyyliin toimitettu käsin kirjoitettu kirja, välittää hartauden ja isänmaallisuuden rinnalla myös kuvaa opiskelijahuumorista ja kihlauksiin johtaneista ihastuksista sekä kaikesta muusta, mitä nuorten ylioppilaiden elämään kuului.

Körttikodin asukkaita vuonna 1934. Ylärivissä 1. vasemmalta Ville Kuoppala, 3. vasemmalta Paavo Kuoppala, 4. vasemmalta Yrjö Kattelus, 3. oikealta Olavi Ranta sekä laitimmaisena oikealla Niilo Kattelus. Keskimmäisellä rivillä pöydän ääressä Aarne Roering, kodin isäntä ja perustaja. Keskirivissä laitimmaisena oikealla Väinö Kuoppala. Emännän vasemmalla puolella Kalle Kuoppala. Kuva: AKS:n arkisto, KA.

AKS peräänkuulutti koko 1930-luvun maanpuolustustahtoa ja puolustumäärärahojen korottamista. Talvisodan syttyminen osoitti näiden vaatimusten vastanneen realistista tilanearviota, mutta talvisotaan käytiin kuitenkin ankaraan aikaan materiaalisesti huonosti valmistautuneina. Talvisodan henki nosti nopeasti isänmaallisuuden koko kansan kokoavaksi voimaksi. Tämä merkitsi myös AKS:n osalta laajempaa hyväksyntää ja ymmärrystä seuran päämäärille. Kuitenkin vasta jatkosota tarjosi AKS:lle ja sen sotilaspastoreille todellisen mahdollisuuden päästä toteuttamaan seuran pitkäaikaista unelmaa, Suur-Suomen luomista.

Sotilaspastorit Suur-Suomen suunnannäyttäjinä

Jatkosodan alussa kesä-elokuussa 1941 sotilaspastoreita sijoitettiin armeijan eri joukko-osastoihin. Periaatteena oli yhden sotilaspastorin sijoittaminen jokaiseen pataljoonaan, mikä merkitsi karkeasti ottaen yhtä pappia tuhatta miestä kohti. Sotatoimien alkaessa ei välttämättä jokainen pataljoona ollut ehtinyt saada omaa pappia, mutta kesän 1941 aikana sotilaspappien määrä kasvoi tasaisesti. Kesällä 1941 astui palvelukseen 148 AKS-taustaista sotilaspastoria. Suuri osa heistä, 63 pastoria, sijoittui jalkaväkirykmentteihin. Jatkosodan viidessäkymmenessä jalkaväkirykmentissä oli laskennallisesti 150 pataljoonaa. Kun lukuun otetaan vielä rykmentin tasolla palvelleet sotilaspastorit, saadaan jalkaväkirykmenttien ja niiden pataljoonien sotilaspastoreiden määräksi 200. Tämä merkitsee sitä, että jalkaväkirykmenteissä palvelleista sotilaspastoreista 31,5 prosenttia kuului AKS:ään. Tykistöön (kenttätykistörykmentit sekä järeät, raskaat ja kevyet patteristot) tuli kesällä 1941 yhteensä 22 AKS:n pastoria. Kun lasketaan yksi pastori patteristoa kohden ja yksi pastori rykmentin tasolle, oli AKS-taustaisten sotilaspastorien osuus tykistössä 23,7 prosenttia. Kevyissä osastoissa, sissipataljoonissa ja jääkäripataljoonissa palveli sodan alkuvaiheessa 11 AKS:n sotilaspastoria. Näissä nopeaan hyökkäykseen ja tarvittaessa vihollisen selustassa toimimaan soveltuvissa yksiköissä AKS-taustaisten pastorien osuus oli poikkeuksellisen korkea, peräti 42,3 prosenttia. AKS-taustaisia sotilaspastoreita sijoitettiin jatkosodan hyökkäysvaiheessa taisteleviin joukkoihin niin, että heidän edustuksensa oli suurin siellä, missä edettiin nopeimmin ja missä oltiin lähimpänä etulinjan taistelutoimintaa.⁷ Pappien sijoituksista vastasi päämajan kenttäpiispantoimisto, mutta moni sotilaspastori valikoitui tehtävänsä suoraan yksikön komentajan kutsumana. Tällöin komentaja sai mieluisensa pastorin, jonka aatteellinen katsomus ja henkilökohtainen tyyli sopivat yhteen komentajan katsannon kanssa.

Divisioonien ja armeijakuntien esikunnissa, sotasairaaloissa, kaatuneiden evakuointikeskuksissa (KEK) sekä kotirintaman suojeluskuntapiireissä ja jalkaväen koulutuskeskuksissa palveli myös

AKS-taustaisia sotilaspastoreita, mutta heidän suhteellinen eduksensa näillä sektoreilla oli pienempi kuin etulinjan joukoissa.

Jatkosodan alussa vain noin puolet AKS:ää edustaneista papeista oli sijoitettu sotilaspastorin tehtäviin. Osa palveli joukkueenjohtajina, komppanianpäällikköinä, kirjureina ja muissa armeijan sotilaallisissa tehtävissä, osa kutsuttiin palvelukseen vasta myöhemmin. Sodan jatkuessa pastorit saivat vaihtelevista syistä siirtoja. Välillä he vaihtoivat vain yksikköä jatkaen sotilaspastoreina, mutta toisinaan siirryttiin papin töistä sotilaan tehtäviin tai päinvastoin. Toisinaan sotilaan ja papin roolit sekoittuivat, kun sotilaspastorit osallistuivat tilanteen pakosta tai itse tietoisesti tilaisuutta hakien varsinaiseen taistelutoimintaan. Sodan aikana kotiutettiin osa papeista, kun taas toisia kutsuttiin palvelukseen sodan jatkuessa. Useimmat sotilaspastorit saivat jossain vaiheessa sotaa siirron toiseen yksikköön, vaikka joku saattoikin palvella samassa pataljoonassa läpi sodan. Sotilaspastoreiden kierto eri tehtävien ja joukko-osastojen välillä oli monipuolinen. Heitä toimi myös Itä-Karjalan sotilashallinnon eri tehtävissä. Näin AKS-taustaiset pastorit jättivät väistämättä lukumääräänsä nähden ison jäljen niin papillisten kuin sotilaallisten tehtäviensä kautta. Sotilaspastorin tehtäviin kuului usein myös toimiminen valistusupseerina oman toimen ohessa. Voidaankin sanoa, että AKS-taustaisten sotilaspastorien toiminnassa yhdistyivät pappi, sotilas, valistuspäällikkö, hallintomies ja joissain tapauksissa myös opettaja. Lisäksi tuli vielä esimerkin näyttäminen viimeiselle rajalle saakka eli uhri isänmaalle. Jatkosodan aikana kaatui kolmetoista AKS:ään kuulunutta sotilaspastoria. Yhteensä jatkosodassa kaatui 23 sotilaspastoria, eli AKS oli selkeästi yliedustettuna kaatuneiden sotilaspastorien joukossa.⁸

Papit hyökkäyssodassa

Jatkosodan alussa Suomen armeija oli ryhmittynyt puolustuskanalle, mutta hyvin pian oltiin valmiita hyökkäykseen. Hyökkäysvaiheessa etenemisen painopiste oli Laatokan Karjalassa, jossa sadantuhannen miehen vahvuinen Karjalan armeija eteni Syväriä

Taulukko 1

AKS-taustaisten sotilaspastorien sijoittuminen eri yksiköihin:	
Jalkaväkirykmentit	63
Tykistö	22
Esikunnat	18
Kevyet osastot	11
Sotasairaalat	10
Suojeluskuntapiirit	8
Jalkaväen koulutuskeskukset	5
Laivasto	4
KEK:t	2
Ilmavoimat	1
Muut	4
Yhteensä	148

kohti. Karjalan armeija oli Suomen historian kaikkien aikojen suurin sotatoimiyhtymä. Se koostui kahdesta armeijakunnasta, joista VII armeijakunnan johtavana sotilaspastorina toimi AKS:n jäsen H. K. (Helle Kalervo) Erviö. Erviö oli taustaltaan herännäinen ja hän oli toiminut 1930-luvulla Herättäjä-Yhdistyksen palkkaamana pappina Virossa Narvan inkeriläisten parissa.⁹ Erviö oli siis vahvasti heimoaateen mies, eikä tämä aate ollut hänelle pelkkiä palopuheita ja julkilausumia. Erviö oli valmis käytännön toimiin aatteensa puolesta. Jatkosodassa hän toimi kuitenkin hallinnollisemmissa tehtävissä johtaen armeijakuntansa kirkollista työtä.

Suur-Suomen toteuttaminen vaati Erviön vision mukaan varsin radikaaleja toimenpiteitä. Erviö kirjoitti sotapäiväkirjaansa 24.6.1941: ”Päivällä saatiin tietoja Kannaksen ja Vilnan tapahtumista samoin kuin siitä, että Pietari palaa. Varsinkin viimeksi mainittu tieto otettiin vastaan vilpittömällä ilolla, ja kaikkien toivomuksena

oli, että tämä ruttopesä jaotettaisiin maan tasalle.”¹⁰ Erviön näemyksen mukaan Leningrad olisi siis tuhattava ja hävitettävä maan tasalle. Miten kaupungin noin kolmelle miljoonalle asukkaalle olisi tässä yhteydessä käynyt, jää arvailujen varaan. Erviön tapa nähdä vihollinen oli jyrkkä: Neuvostoliitto, perivihollisen tuorein poliittinen ja valtiollinen ilmenemismuoto, oli tuhattava perinpohjaisesti ja sen Suomea lähimpänä oleva suurkaupunki, ”ruttopesä”, oli todennäköisesti strategisten ja geopoliittisten syiden johdosta myös tuhattava, ettei se enää koskaan uhkaisi Suomea. Erviön retoriikassa Stalinin edustama näkemys kääntyi pääläelleen: Leningrad muodosti uhan Suomelle, eikä Suomi Leningradille, mutta sota tarjosi tilaisuuden korjata asetelma lopullisesti. Pietari Suuren Nevan suulle perustama kaupunki hävitettäisiin, ja tämä 1700-luvun tsaarin haaste Itämeren herruudesta nujerrettaisiin vihdoin kertakaikkisesti. Erviö näytti sotapäiväkirjassaan tietä visionääriseen sotilasihanteeseen, jossa hän AKS-pastorina näki historian suuret linjat ja Suomen mission lännen etuvartiona idän barbariaa ja bolševismen ruttoa vastaan. Erviön sotilasihanne oli selkeä: siihen kuului ymmärrys sodan laajimmista päämääristä ja järkähtämätön tahto toimia näiden päämäärien mukaisesti.

Etulinjassa, kaukana esikuntien turvatuista oloista papit jou-tuivat hyökkäyssodan alussa välittömästi kohtaamaan sodan vaarat haavoittuneiden ja kaatuneiden parissa työskennellessään. Ajoit-tain nämä asiat osuivat suoraan pappien omalle kohdalle. Herän-näispappi ja AKS:n jäsen Tauno Vuorinen palveli sodan alussa jouk-kuenjohtajana. Hän haavoittui vaikeasti reiteen räjähtävästä luo-dista Kiteen Kangaskylän valtauksessa 18.7.1941. Vuorinen kirjoitti sairaalasta saman herätysliikkeen pappistoverille ja AKS-veljelle Jussi Kuoppalalle hengellistään oman kokemuksensa. ”Voin Sinulle sanoa, että tämä haavoittuminen oli minulle aivan välttämätön he-reille ravistelu synnin tilasta. Kunpa minut nyt niin nöyryytettäisiin tämän sairastamisen aikana, että pääsisi irti maailmasta kokonaan.”¹¹

Erityisesti körttiläisillä AKS:n papeilla oli voimakas itsekriit-tinen eetos, johon kuului oman syntisyyden syvä tiedostaminen.

Vuorinen oli ennen sotaa toiminut Terijoella Karjalankannaksen rajaseutupappina 1933–1939. Sotilaspastorit saattoivat Vuorisen tapaan nähdä haavoittumisen herätyksenä hengelliseen etsintään tai parannuksen tekoon. Usein kuitenkin vaarasta pelastuminen tai haavoittumisesta toipuminen uskonnollisen herätyksen katalyyttinä oli luonteeltaan tilapäinen ja ohimenevä. Sotilaspastoreiden tapoihin ei kuulunut käyttää hyväksi tällaisia herkkiä kohtia mutta itseään kohtaan papit saattoivat olla hyvinkin vaativia näissä kilvoitteluun herättävissä tilanteissa.

AKS:n sotilaspastorit osoittivat omalla esimerkillään aktiivista asennetta taistelijoina. Siviilissä pappina toiminut luutnantti Pentti Haapasalo toimi jatkosodan hyökkäysvaiheessa puhtaasti sotilaallisissa tehtävissä III/JR 23:ssa. Rykmentti kuului 5. divisioonaan, joka oli osa Karjalan armeijaa. Haapasalon rykmentti ylitti valtakunnan rajan 8.7.1941. Kahden päivän päästä, 10.7., rykmentti kohtasi vihollisen, joka oli asettunut kenttävarustettuihin aseisiin Korpiselän Makkarakukkulalla. Haapasalo haavoittui yöllä kello 0.15 yrittäessään tuhota vihollisen pikakivääriä. Kello yhden jälkeen hän saapui JSP:aan, mistä hän jatkoi yöllä sairausautoasemalle ja edelleen Tuupovaaran kenttäsairaalaan, missä haava sidottiin uudelleen. Vietettyään aikaa parantolassa Keski-Suomessa Haapasalo palasi rintamalle 21.8. Koska haavan parantumisen oli vielä hieman kesken, komennettiin Haapasalo III/JR 23:n pastoriksi.

Pentti Haapasalo kuvasi sotilaspastorin toimia ”Suur-Suomessa” 1.9.1941 päivättyssä kirjeessä vaimolleen Milkalle:

Ehtoollisen vieto on suoritettu aivan asemien läheisyydessä tavasalla – teltoja ei partiovaaran takia siellä uskalleta pitää – missä pojat makaavat päivisin. Lähin ehtoollisen vieto oli 70 metrin päässä ryssän asemista. Pojat ovat polvistuneet puoliympyrään ympärilläni. Puhun heille matalalla äänellä. Veisata ei voi. Nuo tilaisuudet ovat erilaisia. Niissä toteutetaan kirjaimellisesti psalmin sana: ”Sinä valmistat minulle pöydän minun vihollisteni silmien edessä.”

Joka komppaniassa suurin osa miehistä on osallistunut tähän pyhään hetkeen. Ensimmäiseksi kävin entisen joukkueeni luona. Kun pojat olivat polvistuneet, valui monen silmästä kyynel. Herra tulee nytkin armossaan lähelle etulinjan miestä.

Olen kiitollinen, kun pääsin tänne takaisin. Etulinjan henki on paras, mitä sodan aikana voi olla. Täältä puuttuu taaempien portaiden tärkeys, omalaatuinen ”sotaisuus”, mikä painaa ikävän leimansa jokaiseen ylempään ja taaempaan portaaseen.

Sotilaspapin toimi on minulle aivan uusi kokemus. Tämä tuntuu aivan kesälomalla ololta, kun ei ole samanlaista vastuuta miehistä. Telttamme on T-joen rannalla kauniilla paikalla. Yöt saa nukkua rauhassa, ei ole partioretkiä. Päivisin käyn etulinjassa katsojassa vanjaa, joka ei tosin itseään pahasti näytä.

Haapasalon ainoa huoli oli, että haava paranisi siihen pisteeseen, että hän voisi käyttää konepistoolia. ”Se on tämän sodan papin ase taistelussa”, kirjoitti Haapasalo vaimolleen.¹² Parin päivän päästä Haapasalo osallistuiikin jo itse tulitaisteluun kohdattuaan matkalla eversti L:n (mahdollisesti JR 22:n komentaja eversti Matti Laurila) komentopaikalle pakenevan suomalaiskomppanian. Haapasalo pysäytti pakenijat, tyynnytteli pakokauhua ja sanoi, ettei ollut mitään hätää. Hän tapasi sitten komppanianpäällikön ja upseerit ja käski joukkueenjohtajien koota joukkueet ja käydä puolustusasemiin. Niin pappi kuin hän oli, otti Haapasalo määrätietoisesti vieraan komppanian hallintaansa, ilmeisesti siksi että komppanianpäällikkö oli kadottanut otteensa miehistä. Vihollisen tulen alla pako kuitenkin uudistui. Haapasalo sai taas pysäytettyä toistakymmentä miestä, joiden kanssa hän kävi voimakkaaseen vastahyökkäykseen.¹³ Pentti Haapasalossa tiivistyi taistelevan pastorin ihanne. Hän osoitti omalla esimerkillään, miten pelko voitetaan ja toimitaan määrätietoisesti tulen alla.

Unelma toteutuu

Jatkosota merkitsi AKS:n sotilaspastoreille pitkäaikaisten tavoitteiden toteutumista. Välillä Suur-Suomi oli tuntunut enemmän haaveelta ja etäiseltä visiolta kuin konkreettiselta ja mahdolliselta tavoitteelta. AKS:n sotilaspastorit edustivat päämäärätietoisien taistelijan ihannetta, uskoa tavoitteisiin ja niiden saavuttamiseen silloinkin, kun tavoite tuntui kaukaiselta ja haasteet sen saavuttamiseksi lähes ylittämättömiltä. Unelmien täyttymys merkitsi lähes euforisia tunnelmia, mutta kuten Pentti Haapasalon kirje vaimolleen osoittaa, ei tavoitteiden saavuttaminen oikeuttanut laakereilla lepäilyä:

Svirstroi, 20.9.1941

Rakkaani!

Kiitos kirjeestä, jonka sain tänne Syvärinjoen toiselle puolelle. Tämän kuun 11. päivänä kello 14.20 tulimme kuulun joen rannalle. Pesin joessa kädet ja kasvot, sitten join vedestä keitetyt kahvit. Syvärinjoki on komea virta. Vesi kohdallamme noin puoli kilometriä leveä, monin paikoin se on leveämpikin.

Siinä oli edessäni Suur-Suomen rajajoki, jota on aikaisemmin vain uskon silmillä katseltu.

Seuraavana päivänä, 12. päivänä, kello 06.10 ylitin joen syökysveneellä. Siitä alkoi korpisotamme Syvärin voimalaitoksen valtaamiseksi, joka on joen itäpuolella. Etenimme soista korpea, joka ei kannattanut hevosta. Sairasajoneuvot oli jätettävä.

Päivällä löydettiin huoltotie rantaan, josta syökysveneillä huollettiin haavoittuneet ja kaatuneet yli. Alkoi neljä vuorokautta kestänyt sitkeä hyökkäystaistelu.¹⁴

Syvärin saavuttaminen merkitsi Pentti Haapasalolle unelmien täyttymystä. Suur-Suomi oli saavuttanut muotonsa. Syvärin veden käyttäminen peseytymiseen ja kahvinkeittoon olivat tekoja, joihin oli ladattu valtavasti symboliikan voimaa. Unelman toteuttamisella oli kuitenkin Haapasalon kohdalla kova henkilökohtainen hinta.

Luutnantti ja sotilaspastori Pentti Johannes Haapasalo kaatui Syvärin voimalaitoksen luona 30.9.1941, kun iltapäivällä pataljoonan toimistokorsu sai täysosuman. Haapasalon lisäksi korsussa kuoli kolme miestä ja kaksi haavoittui; haavoittuneista toinen kuoli myöhemmin haavoihinsa.¹⁵ Pataljoonan komentaja majuri Hugo Lahtinen oli myös AKS:n jäsen. Hän oli haavoittunut lievästi pari päivää aiemmin 27.9.1941 lähestyttäessä voimalaitosta.

Kotirintamalle jääneistä AKS:n papeista moni haikaili rintamalle. Syyskuussa 1941 Tervon kirkkoherra, herännäinen ja AKS-lainen Taavi Kilpi kirjoitti Jussi Kuoppalalle. Kilpi valitteli, että joutui tyytymään siviilipapin töihin ja että suuret herrat katsoivat, ettei hän kelvannut ”miesten töihin”. AKS-veli Kuoppalalle Kilpi kirjoitti iloitsevansa Suur-Suomen toteutumisesta: ”Kohta olemme päässeet uskosta näkemiseen.” Välillä Kilpi oli vuosien varrella ehtinyt epäillä unelman toteutumista, mutta pimeimpinäkin hetkinä hän oli kokenut, että sydämen pohjalla oli sittenkin varmuus. Suur-Suomen toteutuessa ei kuitenkaan ollut varaa ylipistymiseen. Kilpi toivoi, että Jumalan hyvyys vetäisi niin häntä itseään kuin koko Suomen kansaa parannukseen.

Suur-Suomen hinta oli myös ollut kallis. Isänmaan parhaat pojat eivät saaneet nähdä sen toteutumista. Kilpi mainitsi erityisesti Eliaksen (Simojoki), jonka kaatumisesta oli yli puolitoista vuotta, sekä Paavo Palhon, joka oli ollut Jussi Kuoppalan parhaita ystäviä. ”Hän oli hiljainen vakaa, mutta sitä syvempi elämäntehtävässään”, kirjoitti Kilpi. Körttiläisten AKS-pastorien ihanne tuli tässä Kilven sanoin muotoiltua hiljaiseksi mutta syvälliseksi. Kilpi korosti käytännön toiminnan merkitystä. Hän tiesi Kuoppalan päässeen töihin Itä-Karjalan siviiliväestön pariin ja toivoi, että ”[k]unpa osasisimme – me parempiosaiset suomalaiset – teoilla liittää ja vakuututtaa heidät itseemme ja yhteiseen isänmaahamme”. Kilven näkemys AKS:n työstä korosti vähäeleistä, käytännön tekojen varaan rakentuvaa toimintaa.

Kirjeen lopussa hän pyysi vielä Kuoppalaa lähettämään terveisiä tutuille veljille ”Kristuksessa ja ’Ryssän vihassa’”. Kyseisellä muotoi-

lulla Kilpi tarkoitti selvästikin uskovaisia, erityisesti körttejä, ja AKS:n jäseniä. Hän pyysi kuitenkin Kuoppalaa olemaan käsittämättä väärin ”ryssän vihaa” – Kilpi kirjoitti, ettei koskaan oikein ollut sulattanut tuota AKS:n viljelemää sanaparia. ”Mutta oikein ymmärrettynä siinäkin on syvä jumalallinen totuus”, päätti Kilpi kirjeensä.¹⁶

”Ryssän viha” ei selvästikään ollut Kilvelle ongelmaton käsite ja vaikuttaa siltä, että hän halusi ottaa etäisyyttä käsitteen rassistiseen puoleen. Kristillisyyden yhdistäminen tietyn kansan vihaamiseen ei ilmeisesti ollut Kilven ajattelussa kestävä lähestymistapa. Ihmistä, oli hän sitten ystävä tai vihollinen, ei voinut vihata vaan häntä tuli johdattaa Jumalan rakkauden piiriin. Toisaalta sotilaallista vastustajaa, joka uhkasi Suomen vapautta, tuli vastustaa päättäväisesti. Emme voi täydellä varmuudella tietää, mitä Kilpi tarkkaan ottaen ajatteli käsitteeseen *ryssän viha* kätkeytyvästä jumalallisesta totuudesta, mutta selvästikin refleктоimattomana hokemana käytetty käsite vaivasi Kilpeä. Taavi Kilpi ei lopulta joutunut kokemaan jatkosotaa omalta osaltaan täysin siviilitöihin sidottuna. Hänet komennettiin 9.9.1942 pataljoonanpastoriksi 30. jalkaväkirykmenttiin. Tehtävä jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, ja marraskuun 1942 alussa Kilpi palasi seurakuntatyöhön.

Kilven mainitseman ”hiljaisen” pappisihanteen rinnalla vaikutti myös tulieluisten julistajan ihanne. Esimerkkinä sellaisesta nousee esiin körttiläinen, suomalaisten SS-miesten AKS-taustainen sotilaspastori Ensio Pihkala, jota pastori Arvo Ruskovaara luonnehti omaksi herättäjäkseen Karjala-asioissa. Ruskovaara käytti Pihkalasta juuri adjektiivia tulieluinen. Ruskovaara ja Pihkala olivat pitäneet ennen sotaa seuroja Lappeella, ja Pihkala maalaili siellä aavistuksen tulevasta Suur-Suomesta.¹⁷ Pihkalaa ihailtiin laajasti hänen omassa vertaisryhmässään, ja häntä pidettiin monella tapaa esimerkillisenä hahmona. Sotilaspastori Saul Nieminen kuvasi muistokirjoituksessaan Ensio Pihkalaa seuraavin sanoin: suvun ylpeys, perheen kauristus, AKS-laisen Suur-Suomi-ihanteen personoituma, nuorten pappien tulieluinen tulenkantaja, teologisen tieteen toivo, laajan ystäväpiirin itseoikeutettu keskus, taistelevan armeijan peloton up-

seeri”. Nieminen muisteli Pihkalaa pappina, jonka mukaan jokaisen akateemisesti koulutetun velvollisuus oli olla reservin upseeri, jos vain oli siihen mahdollisuus. Lopuksi Nieminen kuvaili Pihkalan elämää leimahtavana liekinä ja palavana pensaana, esimerkkinä rohkeudesta niin isänmaan kuin Jumalan asialla.¹⁸ Pihkala oli kaatunut suomalaisten SS-miesten pastorina ja yhdysupseerina kaukana Ukrainassa, mutta AKS:n ja herännäisyyden piirissä hänen nähtiin taistelleen saman yhteisen aatteen ja uskon puolesta.

AKS:n papit Itä-Karjalan hallinnossa

Karjalan armeija saavutti hyökkäystavoitteensa, ja Itä-Karjala oli suomalaisjoukkojen hallussa syksyllä 1941. Valloitetussa ja Äänislinnaksi uudelleennimetyssä Petroskoissa järjestettiin valtauspäätös 12.10.1941. Karhumäen valtaus (5.12.1941) ja Poventsan valtaus (6.12.1941) merkitsivät hyökkäysvaiheen päättymistä. Itä-Karjala julistettiin sotilashallintoalueeksi. Sotilashallinto oli tarkoitettu väli-vaiheeksi ennen valloitetun alueen liittämistä kiinteäksi osaksi Suomea. Mannerheim ja ylin sotilasjohto pitivät alueen kohtaloa toistaiseksi epävarmana, mutta AKS:n jäsenille kyseessä oli Suur-Suomen toteutuminen. Alueen karjalaisen väestön sopeuttaminen kantasuomalaiseen yhteiskuntaan ja elämäntapaan oli AKS:n edustaman näkemyksen mukaan sotilashallinnon keskeisiä tehtäviä. Itä-Karjala nähtiin myös taloudellisesti merkittävänä luonnonvarojen aarraitana, mutta heimoaate oli vielä taloudellisia ja strategisia resursseja suurempi asia.

Itä-Karjalan sotilashallintoon alkoi valikoitua sopivia sotilaita ja siviilihenkilöitä jo elokuussa 1941. Mannerheim nimitti 15.7.1941 sotilashallintokomentajaksi vuorineuvos, everstiluutnantti V. A. Kotilaisen, jonka alaisessa sotilashallintoesikunnassa AKS:n edustajilla oli vahva asema. Sotilashallintoesikunnan valistusasianosastoa johti AKS:n puheenjohtaja Vilho Helanen. Helasen alaisuudessa toimi sotilashallintoesikunnan kirkollisasiaintoimisto, jonka johdossa oli sotilaspastori Jussi Kuoppala. On todennäköistä, että Helasen ja

Kuoppalan valinta avainpaikoille avasi heille mahdollisuuden rekrytoida lisää AKS:n jäseniä sotilashallintoon.

AKS-taustaiset sotilaspastorit antoivat laaja-alaisen panoksen Itä-Karjalan sotilashallintoon, eivät pelkästään kirkollisella alalla vaan myös valistuksessa ja sosiaalityössä. Suomalaisten Itä-Karjalassa tekemää valistus- eli propagandatyötä tutkinut Helena Pilke toteaa, ettei sotilashallinnon säilyneistä asiakirjoista käy selkeästi ilmi, miten ja millä perusteilla sotilashallinnon virkamiehet valikoituivat tehtäviinsä. Pilke toteaa kuitenkin, että sotilashallinnon valistustyö oli erittäin tiukasti AKS:n jäsenten käsissä.¹⁹ On todennäköistä, että AKS-pappien valikoituminen tehtäviinsä tapahtui paljolti Helasen ja Kuoppalan vaikutusvallan perusteella. Helanen ja Kuoppala pystyivät virka-asemansa perusteella esittämään joukko-osastojen komentajille siirtopyyntöjä ja vaikuttamaan näin eri tehtäviin sopiviksi katsomiensa miesten vapautumiseen rintamapalveluksesta. Pyyntöihin ei aina suostuttu heti, mutta sopivalla valmistelulla ja uudistetuilla siirtopyynnöillä saatettiin lopulta päästä toivottuun lopputulokseen.

Osastoista (komento-, hallinnollinen, taloudellinen, tiedustelu-, valistus- ja lääkintöosasto) riippumattoman sosiaalitoimiston johdossa oli 2.9.1941–20.7.1942 herännäispastori Otto Korpijaakko, jonka äärioikeistolainen aktivismi juonsi juurensa jo Lapuan liikkeen ajoilta.²⁰ Korpijaakon jälkeen sosiaalitoimiston johtoon nousi AKS-pappi Simo Koskivirta.

Sotilashallintoalue jakautui kolmeen piiriin (Aunus, Maaselkä ja Viena), jotka jakautuivat edelleen alueisiin. Piiriesikuntien pastoreina toimi vuorollaan useita AKS:n pastoreita. AKS:n pastoreilla oli myös vahva edustus piiriesikuntien valistustoimistojen johdossa. Aunuksen piiriesikunnan valistustoimiston päällikkönä toimi Toivo Vapalahti (13.8.1941–31.7.1942) ja hänen jälkeensä Lauri Olavi Leikonen (1.10.1942 saakka). Maaselän piirin valistustoimiston päällikkönä aloitti Erkki Kurki-Suonio.²¹ Hänen tilalleen tuli kuitenkin pian Arvi Simojoki, joka hoiti tehtävää 10.9.1941–15.2.1942. Simojoen jälkeen Maaselän piirin valistustoimistoa johtivat Reino Ala-Kulju

Taito Lumme ja luterilaiset rippikoululaiset keväällä 1944.
Kuva: AKS:n arkisto, KA.

(helmikuu – kesäkuu 1942) ja Saul Nieminen (19.9.1942–1.1.1944). Vienan piiriesikunnan pastorina oli Vilho (Ville) Muilu 12.8.1941–17.8.1942) ja myöhemmin Erkki Ervamaa (14.1.1944–19.9.1944). Vienan piiriesikunnan valistustoimiston päällikkönä oli Toivo Laitinen 22.9.1941–3.12.1942 ja tämän jälkeen Simo Koskivirta (27.9.1943 saakka).²²

Seurakuntatyössä toimineista papeista monilla oli valmiiksi siviilivirkansa pohjalta kokemusta hallinnollisista toimista. AKS:n papit hoitivat laajaa työsarkaa: he näyttivät esimerkillään, että sotilaspappi pystyi olemaan niin perinteinen kansanvalistaja ja propa-

gandisti kuin hallintobyrokraatti ja sosiaalityöntekijä. Sotilaspapin ihanteen pedagogista puolta edustivat Erkki Ervamaa, joka toimi vuonna 1942 Itä-Karjalan sotilashallinnon ylläpitämän kasvatuslaitoksen johtajana, ja Taito Lumme, joka aloitti Äänislinnan alue-esikunnan pastorina mutta siirtyi 1.10.1942 Äänislinnan yhteislyseon uskonnonopettajaksi toimien tässä tehtävässä aina 20.6.1944 saakka.²³ Sotilashallintoalueen nuorisotyön johdossa toimi vuoden 1944 alusta pastori Saul Nieminen, joka oli samalla sotilashallintoesikunnan valistustoimiston toimistoupseeri. Nieminen oli ennen sotaa ollut aktiivinen partiojohtaja, ja hän kirjoitti myös säännöllisesti sodan aikana partioliikkeen lehtiin kuten *Partiojohtajaan*.

AKS-pappien laaja-alainen toiminta valistuksen, opetuksen, sosiaalityön ja nuorisotyön parissa kertoo kokonaisvaltaisesta sotilasihanteesta. AKS-pastorit pyrkivät olemaan yhtä aikaa pappeja, sotilaita, valistuspäälliköitä, opettajia ja hallintomiehiä. Jokainen näistä sotilasihanteen aspekteista asettui kansakunnan ja heimoaatteen palvelukseen. Monialaisuudessaan tämä ihanne saattoi olla hajottava siinä mielessä, että skeptikko ei voinut uskoa yhden miehen kykenevän olemaan pätevä kaikissa näissä toimissa. AKS-pastorit eivät kuitenkaan antaneet tämän häiritä, vaan pyrkivät toimillaan osoittamaan, että monialaisuus oli tosiasiaassa mahdollista saavuttaa. Lukuisat siirrot sotilastehtävistä hallintoon ja valistustyöhön sekä monen tehtävän hoitaminen samanaikaisesti osoittivat, että monelle AKS-pastorille tämä todella oli mahdollista.

Kantakorttien ja sotilaspastorien kortiston tietojen mukaan yhteensä 22 AKS:n sotilaspastoria palveli eri tehtävissä Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa, piiriesikunnissa ja alue-esikunnissa. Enemmistö (14) näistä pastoreista voidaan muun muassa *Hengellisessä kuukauslehdessä* esiintyvien mainintojen perusteella identifioida herännäisyyden piiriin kuuluviksi. Sotilashallinnon tehtävissä palvelleiden AKS-pastorien taustasta löytyy myös osallistumista 1930-luvun äärioikeistolaiseen poliittiseen liikehdintään. Lapuan liikkeessä mukana olleen Otto Korpijaakon lisäksi sinimustaa poliittista väriä tunnusti Erkki Ervamaa, joka oli ollut mukana järjes-

tämässä IKL:n nuorisojärjestö Sinimustien tukea fasistiselle val-lankaappaushankkeelle Virossa.²⁴ Reino Ala-Kulju oli puolestaan IKL:n kansanedustaja 1933–1939 ja puolueen pääsihteeri 1932–1936. Myös Jussi Kuoppala oli ollut aktiivinen IKL:n piirissä. Hän oli kirjoittanut hartauskirjoituksia puolueen äänenkannattajaan *Ajan Suuntaan* ja nuorisojärjestö Sinimustien *Luo Lippujen!* -lehteen sekä esiintynyt puhujana IKL:n tilaisuuksissa.²⁵

Erkki Kurki-Suonio kuului AKS:n sisällä kovan linjan kannattajiin. Kurki-Suonio oli myös IKL:n aktiivi. AKS:n vuosikirjassa 1937 siteerattiin Kurki-Suonion valapuhetta vuodelta 1933. Tuolloin hän oli vaatinut, että AKS:n täytyi kovettaa itsensä ja sanoutua irti niistä jäsenistään, jotka olivat salakuljettaneet seuran piiriin ”pehmeän suvaitsevaisuutensa marxilaisuutta, tuota Karjalan ja Inkerin kuristajaa ja itsenäisen Suomen mädättäjää”.²⁶ Jatkosodan alkaessa Kurki-Suonio toimi Iisalmen kirkkoherrana, mutta hänellä oli selvästi palava tarve päästä mukaan Suur-Suomen luomiseen. Aloittaessaan Maa-selän piirin valistuspäällikkönä Kurki-Suonio näki vallatut alueet kalevalaisessa valossa. Miinoan kylään 30.8.1941 saapuessaan Kurki-Suonion mieleen tulivat Kalevalan sanat: ”Jo näkyvi Nälkäniemi, kylä kurja kuumottavi.” Miinoa oli aikoinaan ollut Elias Lönnrotin runonkeruumatkan reitillä. Venäläiset olivat polttaneet kylän rakennukset poistuessaan. Aikoinaan vauraan kylän kurjuus oli Kurki-Suonion mukaan alkanut kolhoosin perustamisesta. Kontrastina vihollisen laiminlyöntien ja hävityksen jäljille oli kylän idyllinen sijainti ”luonnonihanalla paikalla vehmaalla niemekkeellä”, kuten Kurki-Suonio asian ilmaisi valistustoimintaa koskevassa raportissaan.²⁷ AKS:n sotilaspastorien aktiivisuus Itä-Karjalan hallinto- ja valistustyössä voidaan nähdä heidän kalevalaisen ja karelianismin läpitunkeman heimoaatteensa manifestoitumisena käytännön toiminnaksi. Tämä toiminta oli lähtökohdiltaan voimakkaan idealistista ja toiminnan kohdetta ehkä epärealistisenkin korkealle jalustalle kohottavaa mutta samalla toisinaan isovelimäisen holhoavaa.

Kutsumusta ja epäilyksiä

Tunnettuihin ja herätysliikkeensä piirissä vaikutusvaltaisiin sukuihin kuuluneilla nuorilla körttipapeilla oli valmiiksi viitoitettu tie, jota heidän odotettiin kulkevan AKS:n jäsenenä. Simojoet, Malmivaarat ja Kuoppalat kuuluivat näiden sukujen eturiviin. AKS:n valan vannoneen papin saattoi olla vaikeaa myöntää itselleen, että jokin puoli sotilaspapille asetetuissa ihanteissa ja odotuksissa alkoikin tuntua vieraalta. Yksityisessä kirjeenvaihdossa toisen AKS-veljen kanssa näitä tunteja saattoi pukea sanoiksi. Jopa omalle vaimolle saattoi olla vaikeaa myöntää, että mielessä kyti epäilyksiä, mutta AKS:n veljespiirissä oli mahdollisuus pohtia vertaisryhmässä ajatuksia, jotka avautuivat vain samat kokemukset jakaneiden kesken. Esimerkkinä tällaisesta luottamuksellisesta kutsumuksen pohdinnasta voidaan mainita Tatu Malmivaaran ja Jussi Kuoppalan kirjeenvaihto. Jatkosodan alussa tykistössä patterin päällikkönä palvellut pastori Malmivaara kirjoitti 6.12.1941 Kuoppalalle pyytäen ensiksi tätä joko itse tai Vilho Helasen kautta järjestämään jonkun AKS:n ”silmäätekevän” tulemaan Rukajärven suunnalle pitämään AKS:n kokousta. Malmivaara arveli kokouksen keräävän helposti useita kymmeniä ”meikäläisiä” eli AKS:n miehiä kyseiseltä suunnalta. Malmivaara pyysi myös luottamuksellisesti Kuoppalaa järjestämään hänelle paikan Itä-Karjalasta valistus- tai sosiaalityöstä.

Korsu oli käynyt viileäksi ja karkoittanut unen silmistäni. Ajattelin tulevaisuuttani ja tehtävää, johon rauhan tultua palaan. Tunsin silloin entistä selvemmin, että niin hartaasti kuin toivonkin rauhaa ja paluuta perheeni luo, toisaalta en toivo rauhaa. Minun on paljon helpompi tehdä sitä työtä, jossa täällä olen, kuin palata kotiin ja astua kansan eteen puhumaan Jumalan sanaa. Luulen – jos osaan oikein itseäni tulkita – ettei tuo haluttomuuteni papintyöhön ole niinkään paljon periaatteellista laatua kuin yksinkertaisesti sitä, että minun on vaikeaa ja raskas aina olla puhujana ihmisten edessä. Se kuluttaa minua enemmän kuin sota. Tunnen usein puhujasarallani liikkuessani paljon pohjattomampaa väsymystä

kuin koskaan taistelujen keskellä. Sen tähden ajattelin, että ehkä Jumala ei olisi sitä vastaan, vaikka koettaisin hankkiutua johonkin sellaiseen tehtävään, joka ei olisi lakkaamatonta puhumista.²⁸

Malmivaara kirjoitti vielä varmistukseksi, että hänen ajatuksensa oli tarkoitettu koepalloksi ja että varmaan Jumalakin oli kaikkia tällaisia ajatuksia vastaan. Kirjeessään Kuoppalalle 5.1.1942 Malmivaara otti vielä lisää takapakkia toiveistaan pitäen niitä ”toilauksena” ja toivovansa lopulta itsekkin kieltävää vastausta.²⁹ Malmivaaralle tuli kuitenkin lopulta hänen pyytämänsä siirto, kun hänet 28.9.1942 komennettiin III armeijakunnan esikuntaan valistusupseeriksi ja toimistopäälliköksi. Tatu Malmivaaran kohdalla oman kutsumuksen etsiminen ja sen mukaiseen palveluspaikkaan pääseminen toteutui. Sodassa hän sai palvella tykistöupseerina ja valistusupseerina, mutta sotilaspastorina hänen ei tarvinnut toimia.³⁰ Malmivaaran esimerkki osoittaa, miten AKS:n pastorit pystyivät löytämään paikkansa sotilasihanteen esimerkkeinä ja toteuttajina, vaikka he eivät olisi kokeneet pystyvänsä kaikilta osin sitä toteuttamaan.

Oman henkilökohtaisen kutsumuksensa pohdinnan lisäksi AKS:n papit kohtasivat jatkosodan aikana eettisiä haasteita, joilla oli myös kosketuspintaa heidän edustamaansa sankari-ihanteeseen. Jatkosodan sotilaspastorien esiintuoma sankari-ihanne sisälsi aimo annoksen kovuutta ja jyrkkyyttä. Bolševisminvastaisen taistelun sankari oli valmis tappamaan vastustajansa. Kovuuden ihanteeseen kuului valmius teloittaa aseeton vihollinen, joka oli oman ideologiansa sokaisemana tai pakottamana syyllistynyt kuolemantuomiolla rangaistaviin rikoksiin. Esikunnissa oltiin hyökkäyssodan ja asemasotavaiheen alun aikana valmiita jyrkkiinkin linjauksiin. Puna-armeijan sotilaita jäi suomalaisten vangiksi kymmeniätuhansia. Valloitettuja alueita alettiin myös puhdistaa epäkansallisesta väestöstä, joka suurelta osin internottiin leireille, joita aikalaistermin mukaan kutsuttiin keskitysleireiksi. Itä-Karjalan sotilashallinnon päämääriin kuului ”Suomen kansaan elimellisesti liittyvän ja rodullisesti puh-taan kantäväestön luominen Itä-Karjalaan”.³¹

Myös keskityslleireillä suoritettiin jonkin verran valistustyötä, johon AKS:n sotilaspastorit ottivat osaa.³² Yleisesti heikossa elintarviketilanteessa sotavankien ja siviili-internoitujen ruokkiminen ei ollut prioriteettilistan kärkipäässä, ja vankien kuolleisuus oli korkea. Vankeja teloitettiin kenttäoikeuden päätöksillä, ja näin Suur-Suomen sotilaat joutuivat toisinaan toimeenpanemaan teloituksia. Sotilaspastorille taas lankesi velvollisuus valmistaa kuolemaantuomittua tuomion täytäntöönpanoon. Kasvavan teloitusmäärän pastoreille aiheuttamat paineet huomioi myös VII armeijakunnan johtava pastori H. K. Erviö. Hän kirjoitti aiheesta kenttäpiispantoomistoon pyytäen papeille teloituksiin valmistavaa materiaalia:

Sotilaspastorit joutuvat silloin tällöin puhuttelemaan kuolemaantuomituita ja valmistamaan heitä heidän viimeiselle matkalleen. Kun tuomio yleensä kuitenkin pannaan täytäntöön välittömästi sen langettamisen jälkeen, jää valmistusaika hyvin lyhyeksi, minkä lisäksi myöskin kieli tuottaa usein vaikeuksia. Siksi on u.D:n pastori lausunut toivomuksen, että tätä varten laadittaisiin pieni, tarkoitukseen sopiva lehtinen, jota painettaisiin sekä suomen- että ryssäkielisenä ja jonka pastori voisi antaa vangille jo kuulusteluvaiheessa. Siitä ei siis mitenkään saisi käydä ilmi, että kysymyksessä on kuolemaan valmistaminen. Lehtiseen voitaisiin sisällyttää myöskin jokin helpotajuinen rukous. Esitän edellä mainitun toivomuksen Kirkollisasiain osastolle pitäen sen toteuttamista tarpeellisena.

Käskystä

Aun.R:n pastori, sotilaspastori H. K. Erviö³³

Vaikka tietty kovan ja sitä myötä miehekkääksi koetun kristillisyyden ihanne olikin merkittävässä asemassa AKS:n sotilaspastorien keskuudessa, ei teloitettuja viimeiselle matkalleen saatellut pastori välttämättä ollut omassa ajattelussaan ja toiminnassaan Erviön tekstistä huokuvalla tavalla suoraviivainen. Erviö saattoi esikunnastaan käsin nähdä teloitukset numeroina ja tilastoina,

joissa yhden kuolemaantuomitun hätä katosi satojen ammuttavien massaan. Teloitettavia oli niin paljon, että prosessia sujuvoittamaan tarvittiin johtavan sotilaspastorin mielestä painotuote. Erviön katsantokannan taustalla vaikutti ilmeisesti ajatus, jonka mukaan teloitettavat olivat valinneet bolševismin raakalaismaisuuden ja siten ansainneet kohtalonsa. Tuomituille piti antaa traktaatti käteen, ja sen luettuaan he olivat valmiit kohtaamaan loppunsa. Käytännössä kuolemaan menevää valmistelevan sotilaspastorin edessä oli kuitenkin yksilö ja hänen äärimmäinen eksistentiaalinen hätänsä, jota ei voinut kuitata pelkillä rationaalisilla, juridisilla tai ideologisilla perusteilla. Ruohonjuuritason kontrastina Erviön byrokraattiselle suhtautumiselle voidaan esittää Martti Simojoen päiväkirjamerkinnyt kuolemaantuomitun suomalaisdesantin valmistamisesta teloitukseen:

Kuolemantuomio 7.8.1941 klo 18. Halusi tavata pappia. Mennes-säni klo 18.30 puhuttelemaan, kysyi saako Jumalalta kerjätä armoa? Sanoin hänen joutuvan Jumalan eteen kuolemassa ja Jumala on vanhurskas tuomioissaan. Ei tahdo jumalattoman kuolemaa vaan että hän kääntyisi ja tekisi parannuksen. Mainitsin ristin ryöväristä. Mies ei sanonut olevan tunnollaan muuta kuin että on mennyt Venäjälle. Luin synnintunnustuksen. – Tuomio pantiin heti toimeen läheisessä metsässä. Tuotaessa paikalle luki Herran siunauksen, jonka osasi melkein kokonaan.

Pyysi, että yhdessä lukisimme synnintunnustuksen. Käskin hänen rukoilla: Herra armahda minua! Juuri ammuttaessa sanoi: ”herra pastori --”. Sitä ennen pyysi, ”Herra pastori, älkää kiusatko.” Sanoin: ”Ei kiusata.”³⁴

Simojoki pohdiskeli teloitusta vielä jälkeenpäin päiväkirjassaan: ”Olen jollakin lailla kuin myötäsyyllinen, varsinkin H:n [lyhenne Juha Sepon] nähden. Yhteiskunnassamme on perusvirheitä, ajatellen H:n elämää syntymästä alkaen. – He saavat surmansa bolshevistisen systeemin uhrina, ovat tavallaan sijaiskärsijöitä (turha on

puhua siitä, ettei elämässä olisi sijaiskärsijöitä; vrt. Vapahtaja!)”³⁵ Martti Simojoki oli AKS-laisena sotilaspastorina toteuttamassa seurran julistuksen mukaisesti oikeutettua hyökkäyssotaa Suur-Suomen, heimoaateen ja antibolševismin nimissä, mutta hänen ajattelussaan kaikki ei suinkaan ollut mustavalkoista. Bolševismin sokaiseman suomalaisdesantin kohtalo sai hänet pohtimaan yhteiskunnallisia ongelmia teloitetun onnettomien elämänvalintojen taustalla sekä samalla refleктоimaan omaa kutsumustaan kristittynä ja pappina: ”Älä ota elämää kevyesti, varsinkaan kristittynä ja pappina. – – Muista minkä valtakunnan asiamies olet! Tässä on kuin uusi kutsumus pappisvirkaan.”³⁶

Sotilaspastorit joutuivat eettisissä pohdinnoissaan myös ottamaan kantaa sotaan ilmiönä. Mikä oli kristityn suhde sotaan? AKS:n sotilaspastoreista puhuttaessa on helppo sortua yksinkertaisiin stereotypioihin ja nähdä heidät sotaa ihannoivana militaristisena joukkona. Kuitenkin jo ennen sodan syttymistä Jussi Kuoppala oli pohtinut AKS:n vuosikirjassa 1938 kristityn roolia maanpuolustajana. Kuoppala linjasi näkemyksensä kultaiselle keskitielle pasifismin ja militarismin väliin. Hänen mukaansa pasifismiin vetoava kristitty ei palvellut sitä kansaa, johon hän oli Jumalan sallimuksesta syntynyt. Tämä ei Kuoppalan mukaan tapahtunut nöyryydessä vaan suunnattomassa ylpeydessä – lähtökohtana ajatus siitä, että vain pasifisti oli mielestään oikein käsittänyt evankeliumin. Kuitenkin sodan ihannoiminen oli yhtä vierasta kristinuskolle kuin pasifismi, kirjoitti Kuoppala. Hänen ihanteensa mukaan kristityn tuli palvella kansaansa velvollisuudentunnosta sodan aikana, mutta sota oli kristitylle vain välttämätön paha, johon alistuttiin Jumalan tuomiona. Sodankin keskellä kristityn sydämessä oli Kuoppalan mukaan rauhantahto.³⁷

Käytännössä pasifismiin törmättiin rintamalla harvoin. Sotilaspastorien omista riveistä löytyi kuitenkin yksi tapaus: myöhemmin sielunhoidon uranuurtajana tunnetuksi tullut pastori Erik Ewalds. Ewalds erotettiin sotilaspastorin tehtävistä hänen suututettuaan pasifistisilla puheillaan niin divisioonan upseerit kuin

toiset sotilaspastorit. Ewaldsin erottamiseen liittyvää kirjeenvaihtoa hoitivat VI armeijakunnan pastorin viransijainen Reino Niininen ja Ewaldsia kuulustellut 8. divisioonan pastori Mauri Valtamo, jotka molemmat kuuluivat AKS:ään. Valtamon mukaan Ewalds oli esiintymisellään saanut osakseen sekä upseerien että miehistön vihamielisyyden, eikä hänellä ollut enää edellytyksiä toimia sotilaspastorina.³⁸

Raittius, veljespiiri ja moraalinen etujoukko

AKS:n pastorit edustivat suurelta osin nuorempaa teologisukupolvea, joka tarvittaessa tukeutui vanhemman sukupolven neuvoihin. Kansallisia herättäjiä ja Suur-Suomen nuorison kasvattajia edusti monelle AKS:n nuorelle papille Paavo Virkkunen, kokoomuspoliitikko, pappi ja oppikoulun rehtori, jonka ankaraa siveellisyttä, palavaa isänmaallisuutta ja hurskautta iskostaneen opetuksen ohjaamana moni nuori mies oli valinnut papin uran. Johtavassa asemassa Itä-Karjalan sotilashallinnossa työskennellyt Jussi Kuoppala oli yksi niistä, jotka kääntyivät Virkkusen puoleen peilatakseen omia ajatuksiaan ja saadakseen vanhemman polven mentorin hyväksynnän toimilleen. Kuoppala puhutteli Virkkusta kirjeissä sanoilla ”Herra Tohtori Paavo Virkkunen. Hyvä Setä!”³⁹ Kuoppala oli kiinnostunut Virkkusen näkemyksistä koskien itäkarjalaisten lasten uskonnonopetusta ja koulutoimintaa alueella yleensäkin. Virkkunen taas kyseli Kuoppalalta pitkittyvän sodan vaikutuksista armeijan siveelliseen tilaan. Kuoppala vastasi Virkkuselle pohdittuaan asiaa yhdessä sotilashallinnossa toimineen AKS-veljen, pastori Reino Niinisen kanssa. Kuoppala kirjoitti tiedostavansa, että negatiivisia asioita käsiteltäessä oli olemassa liian herkän yleistämisen vaara. Hän kirjoitti myös havainneensa asemasodan aikana sotilaiden keskuudessa henkisen turtumuksen vaaran: elettiin lomien odotellessa ja hoidettiin vain välttämättömät asiat, muuten tapettiin vain aikaa. Kuoppalan mukaan tämä muodosti hedelmällisen maaperän paheille. Henkisen turtumuksen vaarat uhkasivat Kuoppalan mukaan yhtä lailla pappeja kuin tavallisia sotilaita. Toiseksi Kuoppalan mukaan siteet

kotiin höltyivät. Kodin ja vanhempien arvot menettivät merkityksensä, ja miehet tempautuivat irtosuhteisiin. Sukupuolitaudit lisääntyivät. Lisäksi Kuoppala mainitsi viinan aiheuttamat ongelmat: alkoholin saatavuuden heiketessä miehet joivat jäähdytysnesteitä.

Sodan siveelliselle elämälle aiheuttamia vaaroja vastaan taisteltiin Kuoppalan mukaan pitämällä AKS:n veljesiltoja, joissa keskusteltiin myös edellä mainituista ongelmista. Asemasodan aikana tällaisiin kokoontumisiin oli kohtuullisen hyvät mahdollisuudet. Kuoppala kertoi, että veljesilloissa korostettiin ”upseerien esimerkin vaikutusta ja keskinäisen kurin välttämättömyyttä”⁴⁰ (alleviivaus Jussi Kuoppalan alkuperäistekstiin tekemä). Armeijassa syntyi Kuoppalan mukaan helposti sellainen käsitys, että pystyttiin tekemään mitä vaan, kunhan ei jääty kiinni. AKS:n papit edustivat upseereina korkeita ihanteita. He saarnasivat raittiutta ja siveellisyyttä, mutta Kuoppala näki, että saarna oli uskottava vain siinä tapauksessa, että elettiin itse samalla tavoin kuin opetettiin. AKS:n sotilaspastorit muodostivat Kuoppalan ajattelussa moraalisen etujoukon, joka oman esimerkkinsä voimalla ohjasi tavallisia rivimiehiä oikeille urille. Veljespiiri valvoi myös, ettei kukaan piirin omista lipsunut. Sisäinen kuri oli myös julkilausuttu AKS:n periaateohjelmassa: ”Jokainen jäsen on tiukan valvonnan alaisena, ja jos huomataan, ettei hän täytä velvollisuuksiaan tai muuten osoittautuu Seuraan ja sen veljespiiriin sopimattomaksi, hänet erotetaan tai poistetaan Seurasta.”⁴¹ Jatkosodan sotilaspastorien joukossa esiintyikin joitakin tapauksia, joissa sotilaspastori juopotteli tai harrasti oman aikansa yleisten normien mukaan kiellettyjä suhteita. Perusteellinen arkistojen läpikäynti on kuitenkin osoittanut, ettei yksikään kurinpidollisten toimenpiteiden kohteeksi joutunut sotilaspastori kuulunut AKS:ään.⁴² Veljespiiri onnistui ilmeisesti pitämään kilpensä kirkaana.

AKS:n edustama upseeri-ihanne oli veljellinen ja tasa-arvoinen, talvisodan hengessä miestensä kanssa samalla viivalla oleva upseeri, jonka auktoriteetti perustui henkilökohtaisiin ominaisuuksiin ja esimerkkiin. Marraskuussa 1942 AKS:n jäsenille suunnatussa kiertokirjeessä esitettiin huolestuneita näkemyksiä talvisodan

upseeri-ihanteen ja asevelihengen murenemisestä. Rivimiehet olivat kiertokirjeen mukaan katkerina panneet merkille ”upseeriston keskuudessa laajaksi käyneen juopottelun, rajun elämän ja loitonemisen miehistöstä”⁴³. Kiertokirjeessä todettiin, että upseerien tuli toimia esimerkkeinä ei vain urheudesta vaan myös elämäntavoista. Kiertokirjeessä ei ole kirjoittajien nimiä, mutta maininta AKS:n jäsenistä maan ”suolana” on raamatullisena viittauksena mahdollisesti merkki siitä, että seurun teologeilla oli osuutensa tekstien laatimisessa. Kiertokirjeessä todettiin, että ”[O]llakseen se suola, mikä AKS:n osa on maassamme olla, täytyy Seuran sisällä viipymättä tapahtua moraalisen ryhdistäytymisen. Aloittamalla näin itsestämme me voimme kenties ratkaisevalla tavalla vaikuttaa koko kansamme henkiseen ja siveelliseen nousuun, joka on välttämätön suuriin tehtäviin kutsutulle kansakunnalle.”⁴⁴ Asemasodan aiheuttama moraalinen turtumus muodosti AKS:n piirissä vallinneen näkemyksen mukaan selvästi uhan seurun tavoitteille ja lopulta koko Suur-Suomi-hankkeelle.

Jussi Kuoppalalla oli ollut jo ennen sotia keskeinen rooli AKS:n pappien keskinäisissä kokoontumisissa. Helsingissä AKS:n sikäläisen piirin teologeilla oli omia kokouksia, joita pidettiin Savolaisen osakunnan tiloissa ja Kuoppala toimi kokoonkutsujana.⁴⁵ Vuonna 1943 Kuoppalan ja Virkkusen armeijan siveellistä tilaa koskevan kirjeenvaihdon aikaan AKS oli kaiken kaikkiaan nostamassa profiliaan. Hyökkäysvaiheen aikana seurun toiminta oli ollut säästöliekillä, kun jäsenet olivat kiinni tehtävissään rintamalla. Seuran puheenjohtaja Vilho Helanen oli toiminut ensin Itä-Karjalan sotilashallinnossa valistusjohtajana ja sitten hoitanut saksalaisten kanssa inkeriläisten siirtoa Suomeen. Heinäkuun 1943 alussa Helanen kuitenkin palasi Helsinkiin ja ryhtyi hoitamaan AKS:n toiminnanjohtajan tehtävää. Tästä tiedotettiin seurun jäsenille suunnatussa kiertokirjeessä, jonka keskeinen sanoma oli Suur-Suomi-uskon ylläpitäminen pitkittyneen sodan ja epävarmuudesta kumpuavien rauhanhuhujen keskellä.⁴⁶ Kuoppalan ja Virkkusen kir-

jeenvaihtoa voidaankin peilata tätä AKS:n profiilin noston taustaa vasten.

Valistusupseereina joko päätoimisesti tai oman toimensa ohessa toimivat AKS:n sotilaspastorit joutuivat myös toistuvasti pohtimaan kantaansa niin sanotusti maalliseen viihteeseen. Valistusupseerien vastuulla oli isänmaallisen ja sen ajan mittapuiden mukaista korkeakulttuurista edustavan ohjelman lisäksi kevyempi viihdytystoiminta. Sotilaille viihde oli usein tervetulleempaa kuin isänmaalliset puheet tai runonlausunta. Sotilaspastoreille tai valistusupseereina toimiville papeille viihde taas edusti useimmiten uskonnolliselta kannalta tuomittavaa ajankäyttöä. Varsinkin herätysliikkeiden piirissä oli totuttu pitämään elokuvia, teatteria ja tanssia suorastaan synnillisinä.⁴⁷ Tanssikielteenen papisto oli onnistunut saamaan sota-aikana yleisen hyväksynnän näkemykselleen, ja tanssikielto oli voimassa koko maassa, ei pelkästään sotatoimialueella. Tästä huolimatta kieltoa rikottiin laajasti. Elokuvat ja erilaiset teatteriesitykset vetivät yleisöä rintamalla, jonne viihdytyskiertueilla olevat siviiliartistit toivat asemasodan rintama-arkeen paljon kaivattua piristystä. Körttiläisten AKS-pastorien joukossa esiintyi kielteisten ja tuomitsevien näkemysten lisäksi tuoreempia, modernille maailmalle avoimempia näkemyksiä. Tatu Malmivaara kirjoitti 11.1.1943 Jussi Kuoppalalle miettineensä paljon elokuvien merkitystä. Elokuvien vetovoima sotilaihni oli suuri. ”Kun vain elokuvia kykenee järjestämään, niin silloin mieliala tuntuu olevan porukoilla kunnossa. Mikä olisikaan parempi keino armeijan ja kansamme sisukalujen hoitoon kuin voimakkaat, ihmisen parempaa minää ruokkivat elokuvat! Mutta missä ne ovat? Vakavasti ajatteleva osa kansastamme – puhumatakaan varsinaisesta kristikansasta – on jättänyt sellaisen mahtitekkijän kuin elokuvat roskakansan ja roska-aatteiden palvelukseen, karkein vedoin asiasta puhuttaessa. Ei tahdo joka hetki nahkaansa mahtua, kun ajattelee, kuinka kivuttomasti kaikki hyvät ja kohottavat asiat uppoaisivat tähän propagandaa kaikkialla vaanivaan kansaan, mutta sille täytyy tarjota jotakin aivan latteaa hengenruokaa.”⁴⁸ Malmivaara halusi uudistaa herätyskristillisten piirien käsitystä elo-

Jussi Kuoppala kuvattuna
1.1.1943 Joensuussa. Kuva:
yksityiskokoelma.

kuvista – hänen mukaansa oli aivan turha väittää, että elokuvat olisivat lähtökohtaisesti syntiä. Sama päti Malmivaaran mukaan myös teatteriin. ”Vanha, isien kilvoittelemalla esiin kaivama totuus ei enää tänä aikana riitä. Uusi kilvoitus on tarpeen, uudet totuudenetsijän taistelut.”⁴⁹ Tatu Malmivaaran pohdinnassa valistustoiminnasta vastaavien pastorien tuli toteuttaa uskonnollis-isänmaallisia arvojaan mutta samalla olla avoimia modernin maailman tarjoamille uusille, tehokkaille keinoille sanomansa välittämiseksi.

Lähemmäs kansaa

Akateemisen Karjala-Seuran papit muodostivat joukon, joka oli ulkoapäin tarkasteltuna helposti mielletävissä elitistiseksi. Korkeat ihanteet niin sotilaallisella kuin uskonnollisella alalla, keskinäinen valvonta moraalikoodin toteuttamisessa sekä itseltä ja muilta paljon

vaativa akateeminen ja älyllinen väittely olivat kaikki osatekijöitä, jotka antoivat vaikutelman tavallisen kansan ja rivimiehen yläpuolelle nousevasta, lähes ritarikuntamaisesta valioyksilöiden joukosta. AKS oli ylipäätään rakennettu sisäkkäisten eliittien verkostoksi, jossa Vihan Veljet ja Lotinapellon liitto⁵⁰ muodostivat muutenkin elitistiseen organisaatioon vielä sisempiä piirejä. Samoin herännäisyyden puolella oli muodostettu Körttikodin ylioppilaista herätysliikkeen akateemisten nuorten ydinjoukko, jolla oli jopa oma kerran kuussa ilmestyvä aikakauslehti nimeltä *Turina – Herännäisten ylioppilaskodin lehti*. Ottaen huomioon ylioppilaskodin verraten pienen asukasmäärän voidaan päätellä, että herätysliikkeen piirissä körttiylioppilaat nähtiin merkittävänä ryhmänä, jonka lehteen myös haluttiin panostaa taloudellisia resursseja.

Turinassa nousi esiin aiheita, jotka sivusivat myös sotilaspastoreita ja heidän edustamaansa sotilaspapin ihannetta. Lehden palstoilla körttiopiskelijat ja jo valmistuneet Körttikodin entiset kasvatit keskustelivat aktiivisesti eri aiheista. Keskustelunavaukset ja niiden viimeiset puheenvuorot olivat usein arvovaltaisimpien Körttikodin kasvattien kirjoittamia. *Turinan* numerossa 7/1942 Topi (Toivo) Vapalahti nosti keskustelunaiheeksi uuden pappisihanteen. Vapalahti totesi aluksi, että Körttikodin asukkailla oli aina ollut tapana lausua mielipiteensä suoraan ja kainostelematta niin maallisista kuin hengellisistä asioista. Hänen mukaansa sota muutti ihmisten käsitystä papista. Vapalahden keskeinen teesi oli, että pappien pitäisi olla enemmän ja laajemmin läsnä ihmisten elämässä eikä puuhata pelkän sananjulistuksen parissa. Paavo Kattelus jatkoi keskustelua otsikolla ”Lähemmäs kansaa!” todeten, että pappeja kaivattiin aseveliyhdistyksissä, suojeluskunnissa ja kunnallishallinnossa. Joissakin vastineissa Vapalahtea myös kritisoitiin voimakkaasti. Lopuksi Jussi Kuoppala kirjoitti kansaa lähellä pysymisen merkityksestä itäkarjalaisesta horisontista käsin. Itä-Karjalassa papin piti puhua selkokielellä ja ymmärrettävillä käsitteillä. Papin tuli kysyä itseltään, ymmärsivätkö kuulijat hänen saarnoissaan käyttämiään sanoja ja käsitteitä ja olivatko ne myös hänelle itselleen selvät ja täsmällisesti

määritellyt. Tätä itäkarjalaisen väestön kanssa herännyttä pohdintaa oli Kuoppalan mielestä syytä harjoittaa myös Suomen puolella.⁵¹ Hän esitti körttiläisen AKS-papin ihanteeksi selkeäsanaisen puhujan, joka ei keikaroinut monimutkaisilla ja käsittämättömillä fraaseilla, vaan puhui suoraan tavalliselle kansalle tavallisen kansan kieltä.

Myös AKS:n upseeri-ihanteessa korostui upseerien ja rivimiesten välinen toverillisuus ja asevelihengen aikaansaama muodollisen hierarkian rajojen ylittäminen. Akateemisesti sivistyneiden ja vähemmän kouluja käyneiden upseerien välillä olevaa kuilua pyrittiin kaventamaan. Vuoden 1942 kiertokirjeessä ehdotettiin seuran jäsenpohjan laajentamista niin, että myös ylioppilastutkintoa vailla olevat mutta muuten ansioituneet upseerit voisivat liittyä seuraan. ”Meidän täytyy luoda yhtenäinen, valan ja veljeshengen yhteenliittämä johtajajoukko, jossa kyky ja henkilökohtainen kunto asetetaan korkealle, mutta jossa ei tunneta luokkarajoja, ei liioin rajaa opillista sivistystä saaneen ja sitä vaille jääneen välillä.”⁵² AKS:n edustama upseeri-ihanne pohjautui karismaattiseen johtajuuteen, jossa upseeri ansaitsi auktoriteettinsa.

AKS-laisten körttiteologioiden keskusteluissa vilahti toisinaan termi *sosiaalinen kristillisuus*. Sota oli tuonut ylemmistä yhteiskuntaluokista lähtöisin olevat upseerit ja sotilaspastorit kosketuksiin kansan syviä rivejä edustavien tavallisten sotilaiden kanssa. Lisänä olivat kohtaamiset itäkarjalaisten kanssa. Synteesinä yhteiskuntaluokkia lähentävästä sotakokemuksesta Jussi Kuoppala muotoili pappis- ja sotilasihannetta, jossa sivistyneistöön lukeutuva pappi kohtasi seurakuntansa, sotilaspastorin tapauksessa rintamasotilaat, tasavertaisena puhuen ihmisille heidän omaa kieltään. Kuoppalan mielestä oli aika hylätä norsunluutornista alaspäin kohdennettu, käsittämättömien ja tyhjien fraasien täyttämä näennäinen kaunopuheisuus.

Kriittistä ajattelua ja käsitteiden sisällön pohtimista esiintyi myös körttien uskonnollisten käsitteiden suhteen. Körttiläinen AKS-sotilaspastori Pentti Hämäläinen kirjoitti 24.2.1944 Jussi

Kuoppalalle körttiopiskelijoiden *Turina*-lehdessä käydyin, silloista nykyherännäisyyttä käsitelleen kirjoituksen innoittamana ja totesi, että eräät körttiläisyyden käsitteet ja fraasit kaipasivat tarkistusta tai jopa kokonaan hylkäämistä. Näiden uudelleenarvioitavien käsitteiden joukossa olivat *herännyt kansa, ystävä, suruton, maailma* ja *isien perintö*.⁵³ AKS:n körttiläiset sotilaspastorit eivät olleet mikään omaan perinteeseensä ja omiin kaavoihinsa kangistunut joukko, vaan moni heistä pohti aktiivisesti uudistuksia ja oman herätysliikkeenä identiteetin uudelleenarviointia modernisoituvassa maailmassa. AKS:n miehinä he olivat valmiita astumaan moderniin maailmaan. Samalla he kokivat, että heillä oli tärkeää annettavaa niin uskonnon kuin kansallisuus- ja heimoaатteen merkeissä tavalliselle kansalle. Kohtaaminen ei kuitenkaan saanut tapahtua säätyläispapin tai käskyjä jakavan upseerin asemasta käsin, vaan sen tuli tapahtua kansan keskellä, sen omilla ehdoilla.

Suur-Suomen kuolinkamppailu ja ihanteiden iltarusko

Neuvostoliiton suurhyökkäys alkoi Karjalankannaksella 9.6.1944. Itä-Karjalasta pidettiin kiinni ehkä jopa kauemmin kuin oli strategisesti viisasta ja turvallista. Mannerheimin ajatuksessa alue oli mahdollinen neuvotteluvaltti, AKS:n näkemys taas oli periaatteellinen. Kannaksen rintaman lähestyessä romahduspistettä oli Itä-Karjalasta kuitenkin luovuttava. Vetäytyminen Itä-Karjalasta aloitettiin vasta äärimmäisen pakon edessä. Rintaman murtuminen asetti Itä-Karjalan vaaraan ja pakotti myös irrottamaan joukkoja Kannaksen puolustukseen. Äänislinnan evakuoinnin loppuvaiheessa myös paikallisen yhteislyseon heimoaатteen hengessä opetettuja oppilaita ryhdyttiin siirtämään Suomen puolelle. Opettaja Taito Lumme huolehti oppilaidensa evakuoinnista. Hän kirjoitti juhannuspäivänä 24.6.1944 Jussi Kuoppalalle ja lähetti listan evakuoitavista oppilaista (24 tyttöä ja 16 poikaa). Lumme toivoi evakuoinnin olevan tilapäinen.⁵⁴ Neljä päivää myöhemmin Äänislinna siirtyi Neuvostoliiton

hallintaan. Lumpeen toive jäi elämään monen karjalaisen ajatuksiin, mutta tuo toivo oli tuomittu hiipumaan ja sammumaan.

Suurhyökkäys merkitsi Jussi Kuoppalalle siirtymistä Itä-Karjalan sotilashallinnon byrokratian parista rintamatehtäviin. Kuoppala toimi I/JR 7:n pastorina 17.7.–11.10.1944 ja hoiti oman toimensa ohessa myös koko rykmentin pastorin tehtävää. JR 7 oli osallistunut Äyräpään ja Vuosalmen ankariin torjuntataisteluihin, jotka olivat juuri rauhoittuneet asemasodaksi Kuoppalan saapuessa rintamapastoriksi. Rykmentinkomentaja eversti Adolf Ehrnrooth luonnehti Kuoppalaa sanoilla ”erinomainen sotilaspastori, etulinjan pappi sanan parhaassa mielessä”. Ehrnroothin mukaan Kuoppalan esiintyminen oli rauhallista ja hillittyä ja tämä oli saavuttanut miesten luottamuksen. Ehrnrooth piti Kuoppalaa myös käyttökelpoisena sotilaallisiin tehtäviin pataljoonan komentopaikalla.⁵⁵

AKS:n edustaman sotilasihanteen mukaan myös kaaoksen, epävarmuuden ja hämöttävän tappion keskellä sotilaspastorit edustivat ulospäin vakauden, uskon ja rauhallisuuden roolimallia. Sisäisissä ja keskinäisissä pohdinnoissa sotilaspastorit olivat kuitenkin valmiita itsekritiikkiin. Tämä itsekritiikin valmius oli ollut läsnä heidän toiminnassaan myös Suur-Suomen menestyksen hetkinä, eikä se ollut pelkästään suurhyökkäyksen synnyttämää.

Neuvostoliiton suurhyökkäys johti vetäytymiseen Itä-Karjalasta ja heimoveljien jäämiseen vihollisen armoille. Suur-Suomi oli murenemassa. Aunuksen ryhmän sotilaspastorien esimies H. K. Erviö kirjoitti alaisilleen 5.7.1944 ja aloitti itsetutkistelun sanoilla: ”Onko syy meissä, minussa? Onko vaelluksemme ollut sellaista, että Jumalan on täytynt uudelleen asettaa meidät ankaraan koetelemukseen. Tai olemmeko luottaneet siinä määrin ihmisen omiin voimiimme ja mahdollisuuksiimme, että sekä kaikkivaltias Jumala että hänen tahtonsa ovat jääneet enemmän ja enemmän syrjään.”⁵⁶ Kaatuneiden huolto tuntui Erviön mukaan vievän sotilaspastorien kaiken ajan, mutta hän kehotti alaisiaan silti käyttämään aikaa myös sielunhoitoon, jota pahoin kärsineet sotilaat kovasti tarvitsivat. Sotilaspastorien piti torjua haitallisia huhuja ja ylläpitää toiveikkautta

ja luottamusta Jumalan huolenpitoon. Tässä piti Erviön mukaan kuitenkin välttää tyhjiä fraaseja ja perustaa sanoma realistisille faktoille. Vaikea tilanne kutsui sotilaspastoreita ja koko armeijaa parannuksentekoon ja rukoukseen, hän summasi. Samana päivänä Tatu Malmivaara kirjoitti päiväkirjaansa: ”Joukkomme vetäytyneet Aunuksesta. Suur-Suomi jälleen vain toive.”

Suomen ja Neuvostoliiton välirauhansopimuksen myötä Suur-Suomen tappio oli pysyvä ja lopullinen. H. K. Erviö reflektoi tätä kirjoittaessaan 30.9.1944 Jussi Kuoppalalle. Erviön mukaan ”meitä on jo ehditty kieltääkin edes muistelemasta sitä mitä meillä ei tällä hetkellä ole”, mutta tuo kielletty unelma ”elää kuitenkin sisimmässämme sellaisena liekinä, jota ei voida sammuttaa”. Hän palautti Kuoppalan mieleen miesten aiemmin kuulemia sanoja: ”Tämä menetetään, mutta vähäksi aikaa.” Jumala oli Erviön mukaan antava arnessaan suomalaisille ”parannuksen alttiin mielen”.⁵⁷ Tämä oli Erviön mukaan lupauksen täyttymisen avain. Karjala oli Erviölle ja monelle muulle AKS:n sotilaspastorille todellinen luvattu maa, eikä hävityn sodan ankea lopputulos sammuttanut uskoa.

Erviön edustama murtumaton Suur-Suomi-usko joutui sodan jälkeen elämään piilossa julkisuudelta. Kuin manifestina pysyvästä uskosta heimoon, isänmaahan ja aatteeseen toimi joitakin AKS:n sotilaspastoreita vielä sodan jälkeen vakinaisessa palveluksessa tehden pitkän uran sodanjälkeisen armeijan sotilaspastoreina. Sotilaspapit eivät enää voineet julkisesti julistaa aatetta, jonka puolesta he olivat sodassa taistelleet, mutta vaikenemisestaan huolimatta he olivat tappiolle joutuneen aatteensa monumentteja. Sodan jälkeen sotilaspastorin virassa toimineista entisistä AKS-laisista näkyvimpiä olivat kenttäpiispat Toivo Laitinen ja Yrjö Massa sekä kenttärovasti Ville Muilu.⁵⁸ Toisaalta osa AKS:n sotilaspastoreista uudelleenarvioi vanhoja ihanteitaan. Entinen sotilaspastori ja Itä-Karjalan nuorisajohtaja Saul Nieminen kirjoitti vuosikymmeniä myöhemmin pasifistin ja radikaalin toisinajattelijan Yrjö Kallisen elämäkerran. Niemisen kirja on kohdettaan syvästi ihaileva.⁵⁹ Kallinen edusti katsannoltaan AKS:n ihanteisiin nähden täysin vastakkaista näke-

mystä. Vanhoja jälkiä jatkaneiden sotilaspastorien ja radikaalien uudelleenarvioitsijoiden välimaastoon mahtui iso joukko vanhoja AKS-pappeja, jotka arkkipiispaksi nousseen Martti Simojoen tavoin saattoivat muistella vanhaa aatettaan nuoruuden innon ja idealismin ilmentymänä. Jussi Kuoppala kuului tähän keskittien kulkijoiden ryhmään vanhojen aatetovereidensa joukossa. Herättäjä-Yhdistyksen johdossa Kuoppala oli körttien keskeisiä toimijoita sodanjälkeisessä Suomessa. Radikaalista nuoruudesta hän oli siirtynyt seesteiseen aikuisuuteen, maltillisen elämäntapaamisen lähettilääksi.

Jussi Kuoppalan ja Martti Simojoen kaltaisten miesten maltillisuus ankkuroi AKS:n sotilaspastorien edustamaa ihannetta jo sodan aikana tavalliselle rivimiehelle uskottavaan realismiin, vaikka samalla viitoittikin tietä valloitusotaan ja Suur-Suomen luomiseen. Maltillisuuden ja realismin rinnalla kulki läpi koko jatkosodan AKS:n radikaali julistus. Sodan jälkeen ja jo sen aikana syntyi helposti kiusaus yksinkertaistaa: AKS ja sen papit nähtiin joko läpensä radikaaleina ja hurmahenkisinä tai sitten tyydyttiin korostamaan maltillista isänmaallisuutta. Todellisuudessa AKS:n sotilaspastorit edustivat monitahoista sotilasihannetta, jonka taustalla vaikutti myös itsekriittinen eetos. AKS:n sotilaspastorien sotilasihanteessa kohtasivat radikaali, tarvittaessa kovia keinoja käyttävä militantti Suur-Suomen luoja, joka oli yhtä aikaa pappi, sotilas, hallintomies ja propagandisti, sekä itsetutkiskeluun taipuvainen moraalinen toimija, joka vaati itseltään nuhteetonta elämäntapaa ollen aina valmiina johtamaan omalla esimerkillään.

Tulevia taistelutovereita makoilemassa rinta rinnan ylimääräisissä harjoituksissa syksyllä 1939. Lähde: SA-kuvat.

IHMISENÄ VAI SANKARINA SODASSA?

Maskuliinisuus törmää sotakokemuksiin

Marraskuun viimeisenä päivänä vuonna 1939 punatähtiset tankit vyöryivät Rajajoen yli. Syttyi sota, jota varten suomalaisia miehiä oli valmisteltu vuosia ja josta oli tuleva heidän miehisyytensä myyttinen mitta. Miten ihanteet sotasankaruudesta kohtasivat taistelutantereen, kunnian kentän, jonka piti olla miehisyyden huipentuma?

Tämän kysymyksen tarkastelu ei ole ollut sodanjälkeisessä Suomessa aina helppoa. Vaikka kuva suomalaisista sotilaista ei ole koskaan ollut särötön, kuten tässä artikkelissa käy ilmi, ovat Suomen armeijan merkitykselliset saavutukset määrittäneet tapaa muistella sota-aikaa. Talvisodan ihmeen ja jatkosodan torjuntavoiton ansiosta veteraanit lunastivat paikkansa esimerkillisenä sankarijoukkona, jonka uroteot ovat olleet seuranneille sukupolville tavoittamattomissa. Kun sotasukupolven muistelun keskiössä ovat olleet heidän sotilaalliset saavutuksensa, on ollut vaikeaa pohtia, oliko kansakunnan puolustamisessa mitään ongelmallista.

Tahraton kuva sodasta on purkautunut kunnolla vasta viime vuosikymmeninä, kun historiantutkijat ovat alkaneet tutkia sotaa yksilöiden perspektiivistä. Sodan kokemushistoria on paljastanut kipupisteitä ja inhimillisiä tunteita, kuten karkuruuden, psykologiset vammat ja koti-ikävä. Se on kertonut, että sota ei sujunut aina ihanteiden tahtiin: järkähtämättömään velvollisuuden täyttämiseen koulutetusta soturista saattoi kuoriutua korsussa paatunut purnaaja, jonka mielessä pyöri ylimpänä seuraava lomareissu kotiin. Toiset miehet tykkienpauhu lamaanutti sanattomaan pelkoon tai ajoi paniikinomaiseen pakojuoksuun. Suomalaisen sotilaan kuvasta

on tullut monisävyisempi: sankari oli myös tunteva yksilö, jolla oli inhimillisiä heikkouksia.¹

Tässä luvussa kerron näistä miesihanteiden ja sotakokemusten ristiriidoista suomalaisten rintamasotilaiden elämässä vuosina 1939–1945. Käsittelem erityisesti sotilaiden kirjeiden ja muistitiedon kautta sitä, miten suomalaiset miehet elivät, toteuttivat ja haastoivat heille asetettuja sotiluuden ja mieheyden odotuksia rintamaelämässään ja sodan aikaisissa sosiaalisissa suhteissaan. Kiinnitän artikkelissa huomioita erityisesti kahteen kysymykseen. Ensimmäinen on sotilaallisten velvollisuuksien täyttämisen ja koti-ikävästä ristiriita. Vaikka suomalaissotilaat hoitivat tehtävänsä pääsääntöisesti mallikkaasti, eivät he jakaneet mukisematta armeijan toimintatapoja vaan pyrkivät pitämään kiinni itsenäisyydestään ja yhteyksistä kotiseutuihin ja läheisiinsä. Toisekseen ihanteita murensivat myös sotakokemukset, jotka iskivät kipeästi mieheyden ytimeen. Sodassa miehet näkivät kauheita asioita kuolevista ja kärsivistä tovereista silpoutuneisiin ihmisruumiisiin ja oman vuoron odottelu jäyti mieltä. Taiselutantereiden kiirastulessa moni mies menetti järkensä ja suurin osa vähintään järkyttyi. Näiden tunnetilojen käsittelyyn armeija oli kyvytön, eivätkä mielen vahvuutta korostaneet mieheyden ihanteet helpottaneet oloa. Suuri osa kokemuksista jäi sanattomiksi, mutta niiden kestämisessä auttoivat asetoverien, perheen ja uusien rakkaiden tuki ja lämpö.

Ristiriitainen sotilaallinen maskuliinisuus

Oman maan aseellisesta puolustamisesta oli tullut keskeinen osa suomalaista mieheyttä itsenäisyyden ajan kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä. Vuosina 1918–1939 asepalveluksen oli suorittanut suurin osa kansakunnan nuorista urhoista, yhteensä noin 509 000 miestä.² He täyttivät tosipaikan tullen tehtävänsä. Saadessaan vastaan suurvallan armeijan he pysäyttivät sen hyökkäykset ja pystyivät turvaamaan Suomelle itsenäisen tulevaisuuden ainoana sotaan osallistuneena itäisen Euroopan maana. Suomalaiset miehet omaksuivat sotilaan roolin erityisesti talvisodassa. Kun kansakunta kutsui

miehet aseisiin syksyllä 1939, jätti ani harva saapumatta.³ Talvisodan hengen huumassa miehet vanhoivat kirjeissään uskollisuutta Mannerheimille ja Jumalalle, ja sodasta tuli tehtävä, joka meni kaiken muun edelle. Eräs sotamies kirjoitti vaimolleen ensimmäisen taisteluvuoron jälkeen uhrivalmiudessaan, ettei ”voi ajatellakaan että edes pyytäisin lomaa” tärkeän työn ollessa kesken.⁴ Miehet, joita ei syystä tai toisesta ollut kelpuutettu rintamalle, saattoivat tuntea kohtalostaan häpeää.⁵

Sotimisen mielekkyys alkoi epäilyttää miehiä vasta jatkosodan aikana. Pitkien sotavuosien aikana harmitus hiipi mieliin, eivätkä sodan päämäärät loistaneet enää yhtä kirkkaina kuin talvisodassa. Käpykaarti kutsui yhä useampaa miestä, mutta karkuruus oli kuitenkin kokonaisuudessaan sen verran vähäistä, ettei sillä ollut ratkaisevaa merkitystä taisteluiden kulkuun.⁶ Pääosin suomalaismiehet hoitivat tehtävänsä rintamalla mallikkaasti.

Vaikka miehet olivat sisäistäneet heille annetun tehtävän merkityksen, ei heidän suhteensa armeijaan ollut mutkaton. Ihanteiden ja todellisuuden ristiriita koski sitä, miten sotaa käydään. Konflikti oli tuttu jo sotia edeltävien vuosien armeijasta. Kuten Anders Ahlbäck on osoittanut, kansan syvistä riveistä armeijaan liittyneet miehet eivät omaksuneet mukisematta tahdottoman sotilaan roolia, vaan pitivät kiinni perinteisestä suomalaisen miehen mallista, jonka keskiössä oli agraarisesta pienviljelijäkultuurista periytyvä ihanne vaapaasta ja itsenäisestä miehestä.⁷

Sodan aikana tämä sotilaallisen ja siviiliyhteiskunnasta periytyneen mieheyden konflikti eskaloitui entisestään. Kuten esimerkiksi Knut Pipping kuvasi jo pian sodan jälkeen 1947 väitöskirjassaan ja Väinö Linna *Tuntemattomassa sotilaassa*, suomalainen mies ei alistanut mukisematta armeijan vaalimaan kuuliaisuuteen. Rintamaolosuhteissa upseerien oli vaikeaa ylläpitää kasarmien muodollista kuria ja toimintatapoja, ja henkensä vaaralle altistaneilla miehillä oli entistä vähemmän halua tehdä kunniaa sotaherroille, varsinkaan jos nämä eivät itse näyttäneet juoksuhaudoissa antamassa esimerkiksi. Halu pitää kiinni henkilökohtaisesta autonomiasta näkyi soti-

laiden käytöksessä jermuiluna eli purnaamisena, työtehtävien laiminlyöntinä ja yleisenä esimiesten vastustamisena. Sotamiesten keskuudessa oli hyve, että asioita ei tehty prikulleen pyydetyn mukaan. Miesten oli tärkeä kokea, että heillä oli viimeinen sana siitä, miten tarpeellinen annettu työtehtävä oli ja miten se oli suoritettava. He kyllä vartioivat valppaina pesäkkeitään, kun pelkäsivät vastustajan ärhentelyä, mutta kokonainen korsu saattoi ratketa ryyppäämään, jos vaara koettiin vähäiseksi.⁸ Suomalainen sotilas oli ”jokaisessa tilanteessa itseajatteleva tyyppi”, joka ei uskonut valmiisiin totuuksiin, kuten eräs veteraani asiaa muisteli sodan jälkeen. Hän katsoi tämän mentaliteetin juontuneen metsäsuomalaisten luontaisesta epäluulosta kaikkea ulkopuolelta esitettyä kohtaan.⁹

Sotilaiden jermuilu kertoo siitä, etteivät suomalaismiehet omaksuneet armeijan puhdasta miehisyyden mallia. Suomalaisia rivisotilaita onkin kutsuttu *kansalaissotilaksi*. Tällä viitataan siihen, että miehet eivät alistuneet sotilasidentiteetin vietäviksi, vaan pitivät kiinni siviiliminästä ja vapaudestaan. Juha Mälkin mukaan kansalaissotilas syntyi, kun ”siviilikansalainen puki tilapäisesti päälleen sotilaspuvun”.¹⁰ Suomi erosi tässä suhteessa esimerkiksi Saksasta, jossa armeijan hierarkkisuus, käskytyssuhteet ja niiden kuuliainen noudattaminen olivat juurtuneet ihanteiksi myös siviiliyhteiskuntaan ja jossa miesten siirtyminen siviilistä sotilasrooliin oli kitkatonta.¹¹

Sotilaskuria vastaan kapinointi ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että suomalaiset miehet olisivat olleet huonoja sotilaita. Sotilas- ja siviili-identiteettien ristiriidassa oli potentiaalinen vaara, mutta se ei muodostunut vakavaksi ongelmaksi armeijan taistelukyvyille. Kuten eräs veteraani muisteli sodan jälkeen, on täysin väärä käsitys, että rintamalla ei olisi noudatettu sotilaskuria. Sotilaat kyllä seurasivat korsuissa yhteisiä sääntöjä, mutta ne olivat erilaisia kuin rauhan ajan kasarmeilla. Kenttäolosuhteissa sotilaat eivät välittäneet kunnian tekemisestä tai paidan oikeaoppisesta napittamisesta, mutta lisäsivät jokainen vuorollaan klapeja kamiinaan ja autoivat tovereitaan uhrautuvasti vaaran uhatessa.¹² Kapinointi kohdistui armeijan

muodollisiin käytäntöihin, mutta taistelukentällä miehet toimivat tarpeen vaatiessa sotilaallisesti. Kansalaissotilaan epäsotilaallinen identiteetti oli tässä jopa apuna. Mälkin mukaan Suomen armeija taisteli tehokkaasti, koska armeija antoi kansalaissotilaiden edessä periksi sallien heidän toteuttaa epävirallisia normejaan rintaman arjessa. Sotilaille annettu vapaus ruokki heidän motivaatiotaan, mikä teki heistä tehokkaampia taistelijoita.¹³

Syy siihen, miksi suomalaismiehet hyväksyivät sotilaallisen tehtävänsä, ei johtunut niinkään taistelukentällä tarjolla olevista miehyyden palkinnoista vaan ennemminkin siitä, että he kokivat suomalaisen yhteiskunnan puolustamisen arvoiseksi. Tätä tunnetta auttoivat osaltaan vuoden 1918 sodan jälkeen toteutetut yhteiskunnalliset uudistukset, jotka olivat parantaneet työväestön elinoloja ja tehneet Suomesta tasa-arvoisemman yhteiskunnan.¹⁴ Taustalla olivat myös syvälle juurtuneet kulttuurilliset käsitykset yksilön ja yhteiskunnan suhteesta. Suomalaisessa kulttuurissa oli vallalla jo Ruotsin vallan ajalta periytyvä luottamus yhteiskuntaan ja protestanttinen etiikka, joka korosti velvollisuutta työskennellä yhteisten asioiden hyväksi. Kansakunnan aseellisesta puolustamisesta oli tullut miehille tämän ideologian mukaisesti keskeinen velvollisuus itsenäisyyden ajan ensivuosisikymmeninä. Tätä suomalaisen militaarisen maskuliinisuuden kollektiivista perustaa on tärkeä alleviivata. Sota oli ollut ensimmäiseen maailmansotaan asti eliitin miehille keino osoittaa miehuuttaan sotatantereiden sankariteoilla. Yleisen asevelvollisuuden Suomessa yksittäisen sotilaan sotilaallisuudella tai teoilla ei ollut enää yhtä keskeistä maskuliinista arvoa. Tärkeintä oli velvollisuuden täyttäminen ottamalla osaa sotaan – sen merkitystä eivät kyseenalaistaneet edes upseereille niskoittelevat jermut.¹⁵

Ajatus säädylisestä velvollisuuden täyttämisestä näkyi rintamamiesten suhtautumisessa taistelemiseen. Taistelukentällä mieheltä ei odotettu huimapäisiä rohkeuden osoituksia; kelvollinen taisteleminen riitti ja vaarallisiin sankaritekoihin ryhtymistä saatettiin sen sijaan pitää tyhmyytenä, ainakin jos se ei ollut välttämätöntä joukon välittömälle kollektiiviselle turvallisuudelle. Riskialttiille partiomat-

kalle osallistuminen ei herättänyt taakse jäävissä asetovereissa pelkkää kunnioitusta vaan kysymyksen, miksi mies asettaa henkensä vapaaehtoisesti alttiiksi vaaralle.¹⁶ Tämä sotilaallinen vaatimattomuus ja jopa henkilökohtaisen sankaruuden kieltäminen kuvastivat perinteisiä suomalaisia vaatimattomuuden ja tasa-arvoisuuden hyveitä. Ne olivat myös olennaisia kansakunnan yhteisen taistelun eetokselle. Suomalaisten sotilaiden, sotilasjoukkojen ja kansan kollektiivinen sankaruus olisi vaarantunut, jos yksittäinen mies olisi noussut teoillaan toisten yläpuolelle.¹⁷

Vaikka sotilaat saattoivat vähät välittää armeijan muodollisista säännöistä eivätkä pyrkineet sankaritekoihin taistelukentällä, on alleviivattava, että he kokivat rintaman kunnian kenttänä. Pistämällä itsensä vaaralle alttiiksi he katsoivat lunastaneensa mieheytensä. Taistelut ja niiden kestäminen pää pystyssä olivat miehenalkujen siirtymäriitti todelliseen mieheyteen, kuten Ville Kivimäki on asiaa kuvannut.¹⁸ Miesten omissa mielissä vaaralle altistuminen loi miehisyyden hierarkian. Kaukopartiomiehet, jotka tunkeutuivat syvälle vihollisen linjojen taakse, ylenkatsoivat tavallista etulinjan jalkaväkeä, jotka vuorostaan pitivät itseään kovempina miehinä kuin pari kilometriä linjojen takana työskentelevät tykki- ja huoltomiehet, jotka taas halveksivat kotirintaman miehiä, ”koiraslottia”.¹⁹ Taisteluhaudoissa kyyristelevät kiväärimiehet korostivat innokkaasti eroaan kaikkiin linjojen takana toimiviin miehiin. Kirjeessään vaimolleen sotamies Lauri T. halusi alleviivata, että naapurin isäntä, joka työskenteli takalinjoilla luutnanttina, ei ollut kuullut ampumisen ”ääntä muuta kun ampumaradalla rauhan aikaan eikä ole nähnyt ryssä muuta kuin vankina ja ehkä jonkun raadon tien varsissa”.²⁰

Rintamamiesten ylpeys saavutuksistaan näkyi heidän veljilleen ja kavereilleen kirjoittamissa kirjeissä. Niissä on runsaasti taistelukertomuksia erityisesti silloin, kun suomalaisjoukot syöksyivät voitosta voittoon, kuten kesällä 1941. Eräs sotamies kuvasi innostuneesti osanottoaan Karhumäen valtaukseseen:

Kasarmit lensivät ilmaan silloin. toistasataa metriä korkealle lensivät ilmaan. Lagus oli silloin siellä kaupungissa. Meillä oli hurja hyökkäys eräälle bunkkerimäelle. ryssien asemat olivat niin ettei he päässeet pois ehjin nahoin, Paljon niitä kaatui siihen käsikranaateilla ne tapettiin melkein kaikki. Kerran me menimme noin 50 metrin päähän ryssän tykistä Tyhjentelimme korsuja patterilla ja saimme vankeja useita kymmeniä.²¹

Vaimoilleen ja äideilleen sotilaat eivät verisiä tarinoita kertoneet. Heille miehet toistelivat pelkästään hyvää vointiaan. Syyinä oli halu säästää rakkaimpien hermoja, mutta myös se, ettei sotasankarin esittäminen naisväelle ollut tarpeellista. Nuoret puolisoa etsivät miehet esittävät kyvykkyyttään toki naisille, mutta tärkeintä sitä oli näyttää toisille miehille, koska heiltä saavutettu arvostus määritteli miehen todellisen maskuliinisuuden ja arvon.²²

Miehisten ihanteiden täyttäminen saattoi kannatella sotilaita vaikeiden kokemusten yli. Kun ajatteli kansakunnan puolustamisen olevan miehinen velvollisuus, sota sai merkityksen, mikä helpotti sen kestämistä. Se auttoi miehiä sota-aikana, mutta myös vuosikymmeniä sen jälkeen. Eräs suomalaisten veteraanien haastatteluihin perustuva tutkimus on esittänyt, että veteraanien korkea arvostus olisi jopa vähentänyt heidän traumaoireitaan sodan jälkeisessä Suomessa.²³ Sotilaan identiteetin omaksuminen oli yksi keino käsitellä ja kestää sodan kokemuksia, vaikka kaikki miehet eivät siihen halunneetkaan tarrautua.

Sotapojan kaipuu kotiin

Sotilaiden ja armeijan jännitteinen suhde ei koskenut vain rintamapalveluksen käytäntöjä. Kiista syntyi myös siitä, minkälaiset suhteet miehille sallittiin entiseen elämään. Armeijan tulkinnan mukaan miehen tuli pyhittää päivänsä käynnissä olevalle sodalle, mutta sotilaat näkivät tappelamisen työnä, josta kuului olla säädylliset yhteydet elämän todelliseen keskukseen, kotiin ja siviilimaailmaan. Velvollisuudentunne piti sotilaat ruodussa, mutta kuten Knut Pipping

on todennut, vain harva olisi jäänyt juoksuhautoihin ammuskelemaan, jos siirto kotijoukkoihin olisi tullut mahdolliseksi.²⁴

Keskeinen kiistakysymys olivat lomiat. Kun talvisota syttyi, ei armeijalla ollut suunnitelmia päästää miehiä lomille säännöllisesti. Lomajunaan sai hypätä vain erityisestä syystä. Talvisodan aikana lomista ei kuitenkaan ehtinyt muodostua ongelmaa, koska sota oli lyhyt ja valtaosa miehistä kotiutettiin vain muutama viikko taisteluiden päätyttyä.²⁵

Jatkosodassa lomakysymys kuitenkin repi miesten ja armeijan suhdetta. Kyse oli perustavanlaatuisesta erimielisyydestä soturin loma-oikeudesta: armeija katsoi lomien olevan palkkio etevistä otteista taistelukentällä, sotilaat pitivät niitä jokaisen sotapalvelusta suorittavan miehen itsestäänselvänä oikeutena. Sotilaat alkoivat vaatimaan lomiam jo loppukesästä 1941, ja heidän tyytymättömyytensä yltyi syksyllä rintamapalveluksen venyessä kuukausien mittaiseksi. Jatkosodan ensimmäisenä sotatalvena lomakiista yhdistyi lupauksiin vanhimpien miesten kotiuttamisesta, joka pitkittyessään ärsytti suuresti sotilaiden omaisia. Armeija joutui paineen alla perääntymään ja ottamaan käyttöön vuorolomajärjestelmän, jonka perusteella sotilaat pääsivät kukin vuorollaan tervehtimään rakkaitaan. Sodan pitkittyessä nostettiin myös kerrallaan kotiin laskettavien soturien määrää. Se oli aluksi vain kolme prosenttia vahvuudesta mutta kohosi asemasodan lopussa kolmeentoista prosenttiin.²⁶ Asemasodan vuosina lomakierto rytmitti sotilaiden elämää. Ajatusten kiintopiste oli seuraava reissu, ja sen saamiseksi mies saattoi lähteä vaaralliselle partioretkelle tai uurastaa päättömästi. Eräs sotilasjoukko kaimoi kuoppaa 48 tuntia nukkumatta päästäkseen viikoksi vapaalle.²⁷

Sotilaiden koti-ikävä näkyi sodan ensipäivistä lähtien myös kirjenvaihdossa. Kenttäposti, sotilaiden yhteys kotirintamaan, oli osa armeijan huolto-organisaatiota. Kun kenttäposti oli perustettu liiketukijoukon alkaessa lokakuussa 1939, se oli tukkiutunut heti avautumista seuraavina päivinä. Sotilaiden valtava into lähettää viestejä läheisilleen ja siviilien vimma tukea poikiaan pakettien avulla tulivat armeijalle totaalisenä yllätyksenä. Pahimpina ruuhkaui-

Sotamies kirjoittaa kirjettä Vuosalmen sillanpääasemassa heinäkuussa 1944.
Lähde: SA-kuvat, kuvaaja Vänrikki V. Hollming.

puina talvisodan ensiviikkoina kirjeet matkasivat taistelulinjojen ja kotikylien välillä useita viikkoja ja Kenttäpostikonttori 1:n pihalla Pieksämäellä seisoi 150 junavaunullista postia odottamassa kuljetusta.²⁸

Tämä oli esimakua sotilaiden ja siviilien tiivistä kirjallisesta suhteesta sotavuosina. Vuosien 1939–1944 välillä kenttäposti kuljetti noin 1,1 miljardia lähetystä, mikä oli ennennäkemätön määrä Suomen historiassa – kirjeitä kirjoitettiin jopa viisitoista kertaa enemmän kuin sotaa edeltävinä vuosina. Erityisen intohimoisesti

kirjeenvaihtoon suhtautuivat sotilaat. Heille siitä tuli kirjaimellisesti päivittäinen rutiini; jatkosodan armeijan harmaissa viettänyt mies kirjoitti keskimäärin yli 1 400 kirjettä, mikä tarkoittaa, että hän nosti kynän käteensä keskimäärin jokaisena sodan päivänä yli kolmen vuoden ajan.²⁹

Kenttäpostin jouheva toiminta vaikutti valtavasti sotilaiden mieliloihin. He odottivat malttamattomasti posteljoonin vierailua etulinjaan, kuten eräs sotilas kuvasi kirjeessään: ”kaikki täällä ikävöivät ja odottavat kirjeitä omaisiltaan saatakseen jotakin tietoa rakkailta kotirannoilta.”³⁰ Jos viestejä rakkailta tuli, sotilas oli onnensa kukkuloilla, mutta jos hän joutui palaamaan postinjaosta tyhjin käsin, painui mieli maahan, vaikkei, erään sotilaan omin sanoin, ”sitä [petymystään] sotamies saa näyttää”³¹

Armeija oli valmistautunut huonosti huolehtimaan miesten tarpeista olla yhteydessä läheisiinsä. Eurooppalaisissa armeijoissa ymmärrettiin 1900-luvun alussa, ettei armeijan univormun ylle vetäminen käynyt käden käänteessä. Miehet olivat yksilöitä, joilla oli inhimillisiä tarpeita rakastaa ja tulla kuulluksi, vaikka näitä haluja pyrittiin koulutuksella häivyttämään. Tämän huomioon ottamisessa ei ollut kysymys armeijoiden hyväntahtoisuudesta, vaan ymmärryksestä, että onnellinen mies taisteli paremmin. Ylläpitämällä sotilaiden yhteyksiä siviilimaailmaan kenttäpostin ja lomien avulla sotilaita pystyttiin motivoimaan parempiin suorituksiin ja sitouttamaan kansakunnat yhteiseen taisteluun.³²

Suomessa ymmärrettiin miesten inhimillisiä tarpeita verrattain heikosti, kenties puuttuvien ensimmäisen maailmansodan kokemusten takia. Kuten muissakin sotaikäyvissä maissa, Suomessa kyllä perustettiin kenttäposti sodan syttyessä, mutta se oli auttamattoman surkeasti suunniteltu. Saksan armeijan vuodelta 1907 peräisin ollut kenttäpostijärjestelmä oli kopioitu meille sellaisenaan, eikä sitä ollut juurikaan kehitetty tai testattu ennen sotaa. Jo pari päivää toiminnan käynnistämisen jälkeen havaittiin, että kenttäpostikonttoreita oli aivan liian vähän käsittelemään valtavaa kirjemäärää. Vain kaksi viikkoa liikekannallepanon jälkeen kenttä-

postipäällikkö J. A. Vasarla myönsi kirjeessään Kenttäpostikonttori 9:n päällikölle, että ”Vasta nyt huomataan, että myös kenttäpostia tarvitaan”.³³

Kenttäpostin surkea tila sodan kynnyksellä kuvastaa armeijan sukupuolikulttuuria. Vaikka naiset ja siviiliyhdeiskunta ottivat osaa sotaponnisteluihin Lotta Svärd -järjestössä ja monissa tukitehtävissä, nähtiin itse sotiminen tiukasti miehille kuuluvana tehtävänä. Armeijan palvelukseen astuminen oli rituaalinen askel mieheyteen, jossa siviilielämä ja naiset jäivät fyysisesti mutta myös henkisesti taakse. Naiset esimerkiksi puuttuivat aivan silmiinpistävästi 1920- ja 1930-lukujen sotilaskoulutuksen kuvastosta.³⁴

Tämä ajattelutapa heijasteli osaltaan suomalaisen agraarisen miehuuden keskeisiä ihanteita. Toisin kuin monissa muissa kulttuureissa, seksuaalinen kyvykkyys ja suhde naiseen eivät olleet tärkeimpiä suomalaisia miehuuden ihanteita. Seksuaalinen viriliteetti oli jopa luonteenpiirre, joka saatettiin liittää venäläisiin – vastakohtana suomalaisiin miehiin, jotka eivät alistuneet himojensa passiiviksi orjiksi.³⁵ Suomalaisten miesten ihanteissa sen sijaan korostui kyky tehdä yksin raakaa työtä. Pienviljelijäihanteesta periytyneen näkemyksen mukaan mieheyden huipentuma oli repiä elanto omin käsin omasta mullasta ilman alistumista muiden armoille. Sota-aikana tämä ajattelutapa näkyi ajatuksena, että sotiminen oli miehen työ, joka hänen oli kestävä yksin – matka, joka vertautui tukkijätkien viikkojen taipaleisiin perämetsien savotoille ja saloille.

Kaikkein selkeimmin Suomen armeijan ymmärtämättömyys miesten inhimillisistä tarpeista näkyi sen suhtautumisessa sotilaiden sukupuolisuhteisiin. Porvarillinen nationalismi, jonka arvot määrittivät Suomen armeijan kulttuuria, rajasi seksuaalisuuden tiukan kristillisen ajattelutavan mukaan avioliittoihin. Tämä arvomaailma näkyi esimerkiksi vahvasti armeijan ja sen läheisimmän naispuolisen tukijan, Lotta Svärd -järjestön, välisissä suhteissa. Vaikka lotat työskentelivät miesten keskuudessa rintamalla, olivat seksuaaliset suhteet heiltä poissuljettuja. Jos joukkojen mukana komennuksella ollut lotta jäi kiinni sotilaan kanssa kuhertelusta tai tuli raskaaksi,

hänet lähetettiin takaisin kotirintamalle.³⁶ Myös lottien iän ja heiltä odotetun tuen välillä oli räikeä ristiriita. Vaikka erityisesti sotajoukkojen keskuudessa työskentelevät lotat olivat pääsääntöisesti nuoria naisia, odotettiin heidän tarjoavan ikäisilleen miehille pelkästään ”äidillistä tukea”.³⁷ Kaikkein räikein esimerkki sota-ajan seksuaalimoraalin tiukkuudesta oli tanssikielto, joka kielsi nuoria nostamasta jalkaa musiikin tahtiin kansan käydessä taistelua.³⁸

Suomen armeijan suhtautuminen sotilaiden sukupuolisuhteisiin oli paljon tiukempaa kuin monissa muissa maissa. Toisessa ääripäässä esimerkiksi Saksan, Ranskan ja Japanin armeijat pystyttivät maailmansodissa sotilailleen ilotaloja ja maat kuten Iso-Britannia ja USA katsoivat sormiensa läpi miesten vierailuja maksullisten naisten luona. Prostituutioon sallimisessa ja järjestämisessä oli osittain kysymys lieveilmiöiden, kuten sukupuolitautien ja sotilaiden seksuaalisen väkivallan kontrolloimisesta, mutta kysymys oli myös siitä, että armeijat tunnustivat sotilaiden seksuaaliset tarpeet ja näkivät niiden tyydyttämisen sotilaallisen hyödyllisyyden lisäksi luonnollisena.³⁹

Ajatus organisoidusta prostituutiosta oli Suomen armeijassa täysin poissuljettu. Prostituutio oli joutunut Suomessa 1800-luvun lopulla ankaran moraalisen hyökkäyksen kohteeksi, ja vuosisadan taitteessa Helsingin bordellien ovet oli pistetty säppiin.⁴⁰ Suomen armeija saarnasi sotilailleen pidättäytymistä sukupuoliyhteydestä, vaikka tarjosikin lomalaisille kondomeja sukupuolitautien pelossa. Naista kaipaavan suomalaisen rintamasankarin oli odotettava lomavuoroon, ellei hän onnistunut hurmaamaan tai ostamaan Itä-Karjalan tyttöjä. Suomen armeijan suhtautuminen prostituutioon oli siis toisaalta varsin terve ja säästi naisia seksuaaliselta hyväksikäytöltä ja väkivallalta. Verratessa Suomen ja muiden armeijoiden suhtautumista prostituutioon paljastuu kuitenkin suomalaisen sotilaskulttuurin spartalainen olemus, joka tunnisti huonosti miesten intiimejä ja henkilökohtaisia tarpeita. Suomessa sota oli miehen työ, joka oli kestävä yksin.

Sukupuolisuhteiden kontrolloiminen ulottui Suomessa jopa kirjeenvaihtoon. Alkuvaikeuksien jälkeen armeija kyllä ymmärsi sotarintaman ja kotiseutujen välisen toimivan postinkulun merkityksen – sodanjohdon mielialatiedustelut nostivat sen yhdeksi keskeisistä sotamoraalin ylläpitäjistä – ja sai kenttäpostin toimimaan.⁴¹ Armeijan johdossa kirjeenvaihtoa katsottiin kuitenkin kapeasta näkökulmasta: sen tarkoituksena nähtiin pelkästään toisistaan eroon joutuneiden perheenjäsenten yhteyden ylläpitäminen. Kun sotilaiden kirjoittaminen otti toisen suunnan, armeija hermostui. Ongelmana oli sotilaiden ja tuntemattomien naisten välinen kirjeenvaihto, joka nousi suureen suosioon talvisodan jälkeen. Kirjeenvaihtokaverit pääsivät yhteyteen erityisesti lehti-ilmoitusten avulla. Ilmiö oli huipussaan syksyllä 1941, jolloin oli yleistä, että sotilaat kirjoittivat monelle tuntemattomalle tytölle yhtä aikaa.⁴²

Kirjeenvaihtoilmoittelun motiivit olivat sotilaille monenlaiset. Jotkut etsivät niiden kautta rakkautta, moni keveää ajanvietettä ja toiset kuulijaa huolilleen. Kaikkienensa kirjoittelu oli sotilaille hyvin tärkeää. Se oli ainoa keino, jolla nuoruudestaan poisrevityt nuoret miehet saivat yhteyden kotirintaman tyttöihin, ja yksi ainoista ilon lähteistä rintama-arkeen, jossa oli vähän harrastuksia ja keinoja tappaa aikaa. Armeijan johtoportaisissa ei kuitenkaan arvostettu sotilaiden tuntemattomille tytöille lirkuttelua. Kenraalien raporteissa se kuvattiin totaalisen turhana touhuna, joka kuormitti valtaviin kirjemasojen kanssa painivien kenttäposteljoonien selkää. Tämän johdosta armeija kielsi sanomalehtiä julkaisemasta sotilaiden kirjeenvaihtoilmoituksia syksyllä 1941. Vaikka raporteissa ei aina sitä mainittu suoraan, oli kiellon taustalla myös ajatus nuorten välisen kirjeenvaihdon moraalisesta epäilyttävyydestä. Kirjoitellessaan kirjeitä nuoret eivät olleet yhteisöjensä valvovien silmien alla ja saataisivat antautua irtosuhteisiin, joita vallitsevassa kulttuurissa ei suvaittu. Näitä vaaroja käsiteltiin myös lehdissä, jotka julkaisivat juttuja kirjeenvaihtoystäviensä pettäviksi tulleista naisista. Kyse oli nuorten seksuaalisuuden kontrolloimisesta mutta samalla miehiltä odotetun järkähtämättömän itsehillinnän vaalimisesta. Sota-aikana

nämä vaateet törmäsivät rintamaelämän todellisuuteen, jossa mies kaipasi tukea ja rakkautta.

Miesten inhimillisiä huolia ymmärrettiin paremmin rintamalla. Alemmat upseerit, jotka palvelivat taisteluhaidoissa tavallisten miesten keskuudessa, tiesivät, että toimivat yhteydet siviilielämään kannattelivat rintamamiesten mieltä, ja he vaativat kirjeenvaihdon esteiden poistamista.⁴³

Miesten tukahdutetut tunteet

Sotilaiden käyttäytyminen ei aina vastannut armeijan vaalimia sotilaallisia standardeja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteivätkö sotilaat olisi esiintyneet miehisesti rintamalla. Itse asiassa rintamayhteisö oli äärimmäisen maskuliininen ympäristö. Yhteisö, joka koostui pelkästään miehistä, yllytti sotilaita osoittamaan miehuuttaan, koska miehet rakentavat maskuliinisuuttaan erityisesti toisten miesten silmissä.

Rintamayhteisön maskuliinista dynamiikkaa tarkasteltaessa on korostettava sotilaiden nuorta ikää. Elokuvisa etulinjan kiväärimiehiä esittävät keski-ikään ehtineet karhealeukaiset filmitähdet, mutta todellisuudessa poteroissa kyyristelivät sileäposkiset pojat. Suurin osa taisteluhautojen kiväärimiehistä oli naimattomia parikymppisiä miehenalkuja, jolle äiti oli heidän elämänsä tärkein henkilö. Monet heistä eivät olleet kirjaimellisesti vielä kasvaneet miehen mittaan, kun kansakunta kutsui heitä sotaan. Suurin osa palvelukseen kutsuttujen ikäluokkien miehistä kasvoi pituutta vielä palveluksensa aikana.⁴⁴

Tässä hauraassa elämänvaiheessa olevilta miehiltä puuttuivat perheen, oman tuvan ja työn tuoma asema ja itsevarmuus. Heillä oli siten korostunut tarve osoittaa maskuliinisuuttaan käytöksellään, ja siinä oli keskeistä perinteisten työväenluokkaisten ja nuoruuteen liittyvien ihanteiden, kuten fyysisen voiman, seksuaalisen kyvykkyyden ja kovan viinapään esittäminen. Rehentely naisseikkailuilla oli keskeinen tie mieheyteen. Tullessaan lomalta miehet kertasivat tai keksivät juttuja urotöistään vastakkaisen sukupuolen kanssa. Ylpey-

den aiheiksi kelpasivat myös tuntemattomilta tytöiltä tulleet kirjeet, joita miehet saattoivat lukea kavereilleen ääneen tai liimailla korsujen seinille roikkumaan. Kyky kertoa nokkelia tarinoita toi kunnioitusta toisten miesten silmissä. Kertojanlahjoja arvostettiin korsussa samalla tavalla kuin rauhanajan tukkijätkäporukassa.⁴⁵

Rintamayhteisön maskuliinisuus muuttui ongelmalliseksi, kun se törmäsi taistelukentän väkivaltaan. Ongelmana oli, että sotilasihanteiden mukaan sotiminen oli miehelle luonnostaan kuuluva tehtävä, joka hänen oli muutta mutkitta kestettävä. Kuten sodan ja sukupuolen yhteyttä tutkinut Joshua Goldstein toteaa, kulttuurilliset normit pakottavat miehet kestämään trauman ja hallitsemaan pelon lunastaakseen statusensa miehenä.⁴⁶ Tätä perinteistä ajattelua heijasteli aikakauden suomalainen psykiatria, jonka mukaan taistelukentällä syntyneet psyykkiset haavat eivät johtuneet kaamean väkivallan ja kärsimyksen todistamisesta vaan miehen luontaisesta heikkoudesta. Ajattelutapa oli tietenkin täysin väärä: oli aivan luonnollista ja inhimillistä, että taistelutantereen epäinhimilliset kokemukset järkyttivät miehiä. Sodankäynnin näkyviä henkisiä uhreja olivat ne 18 000 miestä, joita hoidettiin sodan aikana sotasairaaloissa psyykkisten vammojen takia. Tämä oli vain jäävuoren huippu sodan henkisistä haavoista, kun otetaan huomioon, että miehen oli menettävä lähes täydellisesti järkensä päästäkseen hoitoon ilman verta vuotavaa vammaa. Tuhannet muut sotilaat horjahtelivat eteenpäin pää pystyssä mutta henkisesti lyötyinä, järkyttyneinä ja peläten.⁴⁷

Korsujen miehisen kulttuurin rasite ei ollut, että sotilaat olisivat jakaneet sotapsykiatrien jyrkkää näkemystä sodan ja miehuuden luonnollisesta yhteydestä. Sotilaat eivät keskenään ivanneet hermonsensa menettäneitä miehiä. Etulinjan miehet ymmärsivät vallan hyvin, että sota ei ollut inhimillinen paikka ja että parhainkin mies saattoi tulla hulluksi taistelun myllerryksessä. Heidän suhtautumisensa ”tärähtäneisiin” oli useimmiten myötätuntoista ja ymmärtävää toisin kuin sotapsykiatrien, joiden sähköshokit ja muut hoitotoimenpiteet muistuttivat enemmän rankaisu- kuin parannuskeinoja. Jopa karkurit saivat rintamamiehiltä osakseen lähinnä naureskelua,

ja kun he saivat teoistaan ankaria rangaistuksia, pitivät sotilaat niitä epäoikeudenmukaisina tietäen, että miehet lähtivät yleensä juoksuun veristen kokemusten musertamina ”pelkopsykoosin vallassa”.⁴⁸

Rintamakokemukset eivät olleet ongelmallisia sotilaille niinkään sotilasihanteiden takia – niiden normien läpi miehet osasivat katsoa. Kyse oli sen sijaan perimmäisistä, siviiliyhteiskunnasta periytyvistä miehisen käyttäytymisen malleista, jotka sotilaat olivat sisäistäneet jo ennen sotaa. Ongelma oli se, että miesten ei sallittu näyttää tunteitaan. Perinteisessä läntisessä ajattelussa, joka voimistui modernin sukupuolijärjestyksen syntyessä 1800-luvulla, tunteet liitettiin naiseuteen ja rationaalisuus mieheyteen. Tämän rajan ylittäminen oli vaarallista erityisesti miehille, joiden liiallista tunteellisuutta pidettiin heikkoutena. Todellisen miehen kuului hillitä itsensä ja kätkeä pelkonsa.⁴⁹ Suomessa nämä vaatimukset törmäsivät vahvaan yksin pärjäämisen eetokseen, joka periytyi, kuten suuri osa suomalaisen mieheyden keskeisistä arvoista, agraarikulttuurista. Suomalaisessa kulttuurissa oli sotavuosina ja pitkään sen jälkeen vallalla ajatus, että miehen on pärjättävä omillaan turvautumatta toisten apuun. Epäonnistuminen tai jopa kuolema olivat parempia vaihtoehtoja kuin alistuminen toisten kannateltavaksi.⁵⁰

Tässä kulttuurissa kasvaneilla nuorilla miehillä oli rajoitetusti mahdollisuuksia käsitellä avoimesti vaikeita kokemuksia ja tunteita, joita taistelukentällä väistämättä kohtasi. Miesten oli erityisen hankalaa ilmaista pelkoaan, koska se olisi käsitetty pelkuruudeksi.⁵¹ Tämän takia puheenaiheet korsuissa olivat enimmäkseen kevyitä. Vakavista asioista, elämästä, ajatuksista ja kokemuksista puhumista välteltiin tai niistä mainittiin vain aivan luotetuimmalle kaverille kahdenkeskisessä keskustelussa. Miehet purivat huulta ja pitivät mietteensä sisällään, kuten eräs sotilas kuvasi korsujen tunneilmastoa: ”Monen sielu ei juuri auennut kovin helposti. Vain se vähin mahdollinen.”⁵² Rintamayhteisön patoavaa tunnekulttuuria kuvaa myös toisen etulinjojen sotilaan kertomus hänen joukko-osastonsa seuraan lyöttäytyneestä koirasta: ”Kustun silittelemi-

seen oli ollut niin helppo purkaa niitä kurkkuun nousevia tunteita, joita mies ei kehdannut toisille ilmaista.”⁵³

Sodankäynnin synnyttämien kokemusten suoran ilmaisemisen sijaan sotilaiden kielenkäyttöä sävytti määrätietoinen tunteiden pakoilu. Sodassa kieli rikastui, kun kauheimmatkin tapahtumat saivat kymmeniä uusia nimiä. Rintamakielen rikkauden voi todeta esimerkiksi tutkimalla Simo Hämmäläisen kokoamaa *Suomalainen sotilaslangi* -kirjaa, josta hirveyksille, kuten ”kaatua/kuolla” löytyy 109 synonyymiä ”hiekansyöjästä” ”kylmän pierun pieraisemiseen” ja ”tupakkalakkoon”.⁵⁴ Slangin tarkoituksena oli tehdä kestäättömistä kokemuksista puhuttavia. Kun järkyttäviä asioita kutsui tavallisilla termeillä, ne menettivät tunteellisen merkityksensä. Sotilaiden rintamaslangin olennainen osa oli huumori, joskus makaaberikin.

Kaikkein puhtaimmillaan tunteiden pakoilu oli silloin, kun sotilaat puhuivat fyysisistä tapahtumista kirjaimellisesti niiden oikeilla nimillä ilman viitteitä niiden herättämiin tunteisiin. Tämä lakoninen ja minimalistinen kielenkäyttö, jossa ”asioiden sanat” hallitsivat ”ajatusten sanoja”, kuten ensimmäisen maailmansodan sotakirjallisuutta tutkinut Randall Stevenson sitä kuvaa,⁵⁵ kukoisti kirjeissä, joita sotilaat kirjoittivat veljilleen ja kavereilleen. Sotilaat saattoivat kuvailla yksiköiden etenemistä, tykkien jylinää ja ojissa makaavia vihollisen raatoja sivukaupalla ilman viitteitä omiin mielenliikkeisiinsä. Ne nousevat esiin usein vain asiayhteydestä irrallisina lyhyinä mainintoina, jotka kuvaavat henkilökohtaisia tunteita kollektiivisina asiantiloina, kuten ”Täällä rupeaa jo olemaan kaikki niin ärtyneitä ettei enää haluta tapella” tai ”Siellä taitaa olla kiva. Toista se on olla näissä porukoissa”.⁵⁶

Ainoa miehelle selkeästi sallittu tunne oli viha. Sen esittäminen ei vaarantanut hänen miehuuttaan vaan saattoi jopa vahvistaa sitä. Vihan ilmaiseminen symbolisoi kokemusten aggressiivista haastamista, ei niiden valtaan alistumista.⁵⁷ Tämä näkyi sotilaiden kielenkäytössä erityisesti kiroiluna. Sotaelämän herättämiä tuntemuksia saattoi ilmaista esimerkiksi tokaisemalla, että ”aika kusista hommaa tää on” tai ”Saatana tää keljuttaa”.⁵⁸ Sotilaiden ylei-

sin tuntemuksien kuvaus kirjeissä veljilleen ja kavereilleen oli, että häntä vituttaa. ”Vittu” oli käytännöllinen sana, koska se taipui kuvaamaan esimerkiksi henkilökohtaista mielentilaa ”vituttaa”, asioiden olotilaa ”vittumainen” ja niiden toteutumisen tapaa ”vittumaisesti”. Eräs kynästään taitava sotamies käytti ”vittua” kaverilleen lähettämissään kirjeissä jopa kahdeksassa eri muodossa. Hänen eräässä kirjeessään esittämässään tunteittensa kuvauksessa ”Välillä vituttaa ja sen semmoista” yhdistyvät miehiltä odotetun tunteellisuuden keskeiset piirteet – aggressiivisuus, minimalismi ja vähätely.⁵⁹

Kysymys sotakokemuksista ja niiden nostattamista tuntemuksista vaikenemisesta on todella monimutkainen ja voi johtaa anakronistisiin päätelmiin. Nykypäivän puhumista ja tunteiden avointa kohtaamista korostavasta kulttuurista katsottuna voi näyttää siltä, että sotilaat epäonnistuivat täydellisesti järkyttävien kokemustensa käsittelyssä. Sotavuosina ajateltiin, että paras tapa päästä yli vaikeuksista oli itsehillintä ja vaikeneminen. Piinaavien tuntojen hautaaminen mielen perukoille raastoi monia miehiä etenkin sodan jälkeen, mutta puhumattomuus ei silti aina tarkoittanut traumaa. Vaikeneminen vaikeista kokemuksista ja niiden yhteisöllinen kääntäminen vitseiksi saattoivat myös helpottaa oloa.⁶⁰ Keskeistä on kuitenkin ymmärtää, että sotilaille ei ollut vaihtoehtoja. Jos heillä oli vakava polte sanallistaa ja läpikäydä kokemuksiaan, miesihanteet estivät sen rintamayhteisössä. Tämä ei ollut kaikille ongelma, mutta oli miehiä, jotka kaipasivat kuuntelijaa – kuten seuraavasta käy ilmi.

Kirjeet sodan pakopaikkana

Rintamayhteisöä avoimemman tunneilmaston tarjosivat rakkaille kirjoitetut kirjeet. Kotona odottavat läheiset olivat äärettömän tärkeitä sotilaille. Ukkomiehet kirjoittivat ahkerasti vaimoilleen ja poikamiehet osoittivat viestinsä vanhemmilleen. Kotoa pojilleen vastasi yleensä äiti, vaikka myös isät lukivat poikiensa kirjeet ja lisäsivät viesteihin terveisiään. Sotilaat lähettivät kirjeitä kotiin hurjalla tah-

dilla. Avioparit kirjoittivat usein liki päivittäin ja myös vanhemmat saivat pojiltaan useamman kirjeen viikossa.⁶¹

Kirjeenvaihto avasi sotilaille poikkeuksellisen mahdollisuuden kertoa ja kuunnella intiimejä ajatuksia. Kirjoittamista ja vuoropuhelua ei missään muodossa pidetty tavallisesti miehisenä käyttäytymisenä. Ne miellettiin perinteisessä sukupuolijärjestyksessä naisten toiminnaksi. Esimerkiksi kirjeiden kirjoittaminen sukulaisille oli naisille kuuluva työtehtävä.⁶² Rauhan aikana kirjeitä päivittäin kynäilevää miestä olisi katsottu kummasti, mutta näin ei ollut sota-aikana. Sodan olosuhteissa kirjeenvaihdosta tuli täysin hyväksyttävää myös miehille – kukaan ei tuominnut soturia, joka turvautui kirjeisiin, ainoaan tarjolla olleeseen mahdollisuuteen olla säännöllisessä yhteydessä kotijoukkoihin.

Kirjeenvaihto tarjosi miehille pakopaikan rintamayhteisön maskuliinisesta tunnekkulttuurista. Kirjeenvaihdossa mies saattoi hypätä rakkauden maailmaan, kertoa ikävästään ja unelmoida paluusta normaaliin elämään. Kynän käteensä ikävässään nostaessaan tavallisesta pulliaisesta saattoi kuoriutua pieni Shakespeare: ”Et usko rakkaani kuinka olen alkanut ikävöidä Sinua: on sentään aina mielessä vapaus ja Sinä, Sinua en voi koskaan unhoittaa”, kirjoitti sotamies Aukusti L. rakkaalleen ylimääräisten harjoitusten erotettua heidät syksyllä 1939.⁶³ Aviomiesten ja vaimojen kirjeiden tärkein keskustelunaihe oli rakkaus. Kirjeet alkoivat yhteydenpidon ilon ilmaisuilla ja päättyivät polttavan ikävän osoituksiin. Kirjeiden muulla sisällöllä ei usein ollut mitään merkitystä: ”minusta tuntuu, ettei olisi ollut kuin yksi asia, josta olisin halunnut kirjoittaa koko paperin täyteen ja se on minulla on Sinua ikävä. Sinun silmiäsi, huuliasi, nenäsi, Sinun alati temperamenttista olemustasi, kaikkea sinussa. – – Minulla on ikävä sinua!” runoili ”tipullensa” kersantti Erkki I.⁶⁴

Sodan vaarat ja elämän epävarmuus voimistivat rakastavien tunneilmaisua. Ilman varmuutta jälleennäkemisestä aviomiehet ja vaimot kertoivat toisilleen rakkaudestaan avoimemmin kuin normaalissa elämässä. Erossaolon ensimmäisinä päivinä monet läheiset tunnustivat toisilleen, kuten luutnantti Oiva S. kirjoitti vaimolleen

Aunelle: ”Nyt vasta erossa ollessamme huomaamme, kuinka paljon toisillemme merkitsemme.”⁶⁵ Tunneilmaisua tiivistä monelle uusi kommunikaation muoto, kirje. Sepustaessaan kirjettä rakastavaiset joutuivat refleктоimaan ajan kanssa ajatuksiaan, mikä teki mahdolliseksi ilmaista tunteita, joita oli vaikea päästää suustaan spontaanisti kasvoistusten.⁶⁶ Kaikkein tärkein tekijä, joka auttoi miehiä venyttämään perinteisiä tunneilmaisun rajoja, oli kirjeiden yksityisyys. Rintamamiesten kesken oli yleistä lukea yhteiseksi huviksi ääneen tunteittomilta naisilta tulleita kirjeitä. Omien rakkaiden kanssa käydyt intiimit keskustelut sen sijaan pidettiin visusti itsellä. Niitä kirjoitettiin omassa rauhassa, ja sotilaat saattoivat lisätä niihin vaimoilleen ohjeen ”Lue yksin” varmistamaan, etteivät heidän emotionaaliset avautumisensa päätyisi väärien silmien silmäiltäväksi.⁶⁷

Kirjeenvaihto läheisten kanssa auttoi sotilaita kestäämään sodan rasitukset. Silti kanssakäyminen myöskään perheen kanssa ei ollut mutkatonta; mieheyden ihanteet puristivat sotilaita myös kaikkein läheisimpien kanssa. Sotilaiden ei tarvinnut esittää läheisilleen samanlaista jatkua kuin taistelutovereilleen, eivätkä he rehennelleet vaimoilleen ja äideilleen varsinkaan naisseikkailuistaan ja viinanjuonnista. Rakkaitensa silmissä sotilaat halusivat näyttäytyä kunnollisina aviomiehinä, perheenisinä ja tunnollisina poikina, ja näissä rooleissa miesten oli vaikeaa jakaa syvimpiä tuntojaan.

Aviomiehen rooli oli tärkeä osa agraaria mieheyttä. Miesten keskeinen tavoite elämässä oli hankkia oma tupa ja joukko, jota kaitsea ja johtaa. Tämä rooli oli vastuullinen. Mies oli perheen pää, jonka harteilla oli leivän ja toimeentulon turvaaminen perheelle. Miesten vastuullinen asema perheissä näkyi myös heidän kirjeissään. Jouduttuaan jättämään maatilansa vaimojensa hoidettavaksi miehet jatkoivat perheiden ohjaamista neuvomalla kirjeissä perunannostossa ja verojenmaksussa. Aviomiesten ja vaimojen suhteen epätasainen dynamiikka näkyi myös heidän emotionaalisessa kanssakäymisessä. Vaimot olivat kirjeissään tunteellisempia kuin miehet kertoen avoimesti huolistaan ja peloistaan. Miehet taas pitivät vaikeutensa itsellään. He kertoivat taisteluista ja väkivallasta vaimoilleen vain yli-

malkaisesti eivätkä myöntäneet, että ne olisivat aiheuttaneet heille suurta vaaraa tai jännitystä. Kirjeiden sävy oli lohduttava; miehet toistivat fraaseja, kuten ”ei täällä ole mitään hätää”, ja pyrkivät luomaan uskoa tulevaan. Kuvaava esimerkki on seuraavassa kirjeenpätkässä, jossa kersantti Erkki I. vakuuttaa vaimolleen Julialle sodan kurjuuden surkuttelun turhuutta:

Ja vaikka hyvin tietää ettei siitä tuskailemisesta ole mitään apua, pikemminkin se vaan tekee olon yhä vaikeammaksi, ei aina sittenkään jaksa olla tuskailematta. Eihän täällä mitään hätää sinänsä ole. On rauhallista, on ruokaa ja juomaa ja asunto-olotkin kunnolliset, mutta sittenkin tämä on vain väliaikaista kaikki.⁶⁸

Tämä tunteellinen dynamiikka kuvaa miesten vaikeutta ylittää aviomieheyden ja perheenpään roolien langettamaa vastuuta. Aviomiehet, joiden velvollisuutena oli huolehtia perheistään, pyrkivät tyyntyttelemään ja rauhoittelemaan vaimojaan, vaikka olisivat itse kaivanneet tukea kokemustensa käsittelyssä. Tähän mieheyteen kannusti sotilaita myös armeija. Sotilaille jaetuissa ohjeissa heitä kehoitettiin ”välttämään vaikeuksistaan valittamista” läheisilleen ja kirjoittamaan ”iloisia ja pirteitä” kirjeitä, jotka herättäisivät rakkaissa turvallisuudentunnetta.⁶⁹

Sotilaiden oli vaikea kertoa kokemuksistaan myös vanhemmilleen, vaikka nämä tukivat poikiaan monin keinoin. Monissa sodan kulttuurihistorian tutkimuksissa on korostettu erityisesti äitien merkitystä nuorten sotilaiden tukena ja turvana. Sodan kulttuurihistorian tutkijat, kuten Sonja Hagelstam ja Michael Roper, ovat muuttaneet radikaalisti kuvaa sotilaiden elämästä esittämällä, että äitien tarjoama huolenpito oli keskeinen tekijä sotilaiden henkisellem jaksamiselle.⁷⁰ On totta, että äidit olivat nuorille, usein suoraan syntymäkodeistaan sotaan revityille miehenaluille erittäin rakkaita. Äidit, jotka olivat poikiaan lapsuudessa hoitaneet, jatkoivat tehtävänsä myös sota-aikana kirjoittamalla heille tunnollisesti kotiseutujen kuulumisia ja kannustusta. Äitien materiaallinen tuki oli myös

merkittävää. He kasasivat pojilleen vimmaisesti paketteja sulloen niihin jalkoja lämmittäviä villasukkia ja uunituoretta pullaa.⁷¹ Äidit pyrkivät vaistomaisesti ruokkimaan ja vaatettamaan poikiaan, kuten ennenkin.

Poikien suhde äiteihin oli kuitenkin harvoin syvän dialoginen. Sotilaat kirjoittivat äideilleen kokemuksistaan, peloistaan ja tunteistaan jopa vähemmän kuin vaimoilleen. Kirjeet äideille olivat usein hyvin lyhyitä. Pojat kiittivät niissä saamistaan lähetyksistä, kertailivat ylimalkaisesti kuulumisiaan ja vakuuttivat hyvää vointiaan, kunnes kirje jo loppui ensimmäisen sivun alalaitaan. Esimerkiksi Vänrikki Esko L. oli harvoin paljoa seuraavaa kirjettä runsassanaisempi kirjoittaessaan äidilleen elämästään juoksuhaudoissa.

24.4.44.

Äiti hyvä!

Parhaat kiitokset sinne kotiin hienosta paketista ja kirjeestä. Paketti tuli eilen, kirje tänään. Kyllä teidän pitäisi saada kirjeitä useammin, kun lähetän niitä aika usein. Tänne ei kuulu ihmeempiä. Ensi kuun alkupuolella sitä kai tullaan lomille. Täällä on täysi kesä jo. Miten siellä on vastaavat jutut. Soittelin äsken L:n Pekelle, muttei poika ollut kotosalla. Hän lähtee keskiviikkona sinne päin. Tein äsken pitkän lenkin tuolla edessä. Hiljaista oli kovasti. Täällä ei juuri osaa mitään kirjoittaa, joten on parasta taas lopettaa. Voikaa hyvin!

Monin terveisin

Esko⁷²

Vaikenemalla kokemuksistaan sotilaat suojelivat vanhempiaan huolelta: äitien säästäminen surulta oli jopa tärkeämpää kuin vaimojen. Sotilaiden kyvyttömyys uskoutua äideilleen juontui kuitenkin myös aikakauden kasvatusihanteista. 1900-luvun alussa lapsia ei kasvatettu ilmaisemaan avoimesti tunteitaan. Liiallinen eloisuus ja

itseilmaisu olivat ominaisuuksia, joita ennemminkin pyrittiin kitkemään lapsista. Heistä pyrittiin muovaamaan itsenäisiä ja nöyriä työntekijöitä, jotka eivät valittaneet rasituksiaan.⁷³ Tässä kulttuurissa muovatut nuoret miehet eivät olleet valmiita heittäytymään vanhempiensa emotionaalisesti kannateltaviksi sotavuosina. Heille oli luontevampaa esittää miestä, joka suoritti velvollisuuttaan murheistaan mukisematta.

Kuuntelijan kokemuksilleen sotilaat löysivät yllättävästä suunnasta: tuntemattomista naisista. Kuten edellä kerroin, sotilaiden ja siviilinaisten kirjeenvaihdosta tuli valtava ilmiö sotavuosina. Kirjekaveruus oli suosittua erityisesti jatkosodan asemasotavuosina, jolloin sotilailla oli runsaasti luppoaikaa mutta niukasti virikkeitä. Tämän kirjoittelun seksuaalisesta puolesta on kirjoitettu paljon,⁷⁴ mutta vähän on käsitelty sitä, miten tärkeä osa tunteellinen dialogi oli näitä suhteita. Monet sotilaat ja naiset vaihtoivat kirjeitä kuukausia tai jopa vuosia ilman, että he olisivat koskaan tavanneet toisiaan kasvotusten. Näiden kirjeenvaihtojen liima oli se, mitä sotilaat eivät pystyneet sanomaan läheisilleen: sodan nostattamat tunteet.

Sotilaat olivat poikkeuksellisen avoimia peloistaan ja ahdistuksesta kaukaisille kirjeenvaihtovereilleen. He kertoivat ”alastoman totuuden”, kuten alikersantti Arvi V. kuvasi kirjekaverilleen Jenny S:lle. Hänen tapauksessaan se tarkoitti monisivuista avautumista kiusaavista upseereista, masennuksen turruttamisesta alkoholiin ja nuorten sotilaiden kaikkein perimmäisestä murheesta, elämän parhaiden vuosien hukkaamisesta sotilasunivormussa.

Näky entistä selvemmin se, että kaikinainen järki häipyä vähin erin aste asteelta, muiltakin eikä itseltäni. Sillä vaikka tahtoisinkin olla toinen, niin ajanoloon ei voi muuttumatta seistä. Aivan kuin kaikki elollinen luonnossa kalpenee pimeässä, samoin on järjen laita täällä. Viides peräkkäinen kesä alkaa minullekin asetakki päällä parhaassa nuoruudessa. Ja kun a i n a jatkuvasti saa osakseen pelkkää nyösimistä, niin ihmekö jos ei se voi olla vaikutta-

matta mieleen. Tuntuu kuin olisin ollut koko ajan ihan tarpeeton näissä hommissa.⁷⁵

Mahdollisuus jakaa murheita kirjeenvaihtokavereiden kanssa oli erittäin merkityksellistä monille miehille. Alikersantti Arvi V. kuvasi sitä uskotulle kirjeenvaihtoystävälleen seuraavasti: ”Kerron Sinulle sydämeni keveäksi, sillä Sinähän olet se joka viitsii minua kuunnella.”⁷⁶ Nämä viestit haastoivat mieheyden keskeisen normin, vaatimuksen vahvuudesta, ja jopa kurkottivat naiseuteen. Saksalaisten ensimmäisen maailmansodan sotilaiden tunnehistoriaa tutkineen Jason Crouthamelin mukaan sotilaat etsivät kokemustensa piinaamina raivoisasti pakopaikkoja hegemonisen maskuliinisuuden vaatimuksista. He halusivat löytää tiloja, joissa heidän ei tarvinnut esittää teräshermoista urhoa vaan saivat tuoda esiin simpäänsä piinaavan poltteen. Tässä mielentilassa miehet saattoivat jopa ”haaveilla naiseksi tulemisesta.”⁷⁷

Miksi sotilaiden oli mahdollista avautua tunnoistaan niin avoimesti tuiki tuntemattomille naisille? Miksi he pystyivät paljastamaan heikkoutensa ja riisumaan miehuuden viittansa? Viestit alleviivaavat maskuliinisuuden sosiaalista rakentumista: miehet rakentavat miehuuttaan vuorovaikutuksessa elämänsä ihmisiin. Kirjekaveruksien suhteet eivät kuitenkaan kuuluneet normaaliin elämään. Ne olivat vain kahden henkilön välillä paperilla, eivätkä niitä päässeet arvioimaan ulkopuoliset henkilöt. Tässä yksityisessä ja turvallisessa, sodan poikkeusolojen synnyttämässä tilassa maskuliinisuuden vaatimukset eivät kahlinneet miehiä. Paradoksaalisesti miehet olivat vapaimpia ilmaisemaan itseään ihmisille, jotka olivat heille fyysisesti kaikkein kaukaisimpia.

Rakkaus ja läheisyys

Kirjeenvaihto tuntemattomien naisten kanssa tarjosi joillekin miehille mahdollisuuden purkaa sotakokemusten nostattamia tunteita. Suurimmalla osalla miehistä ei kuitenkaan ollut kuuntelijaa tai kykyä sanallistaa ahdistustaan. Paljon yleisempää oli, että mie-

het lääkitsivät puhumattomia traumojaan perinteisillä keinoilla, kuten päihteillä, joista viina oli vanha ja huumeet uusi tuttavuus, johon moni tutustui sodassa.⁷⁸ Näiden lisäksi oli kuitenkin myös yksi inhimillisempi keino, josta miehet hakivat helpotusta: rakkaus ja läheisyys. Niissä sotilaat venyttivät kaikkein eniten perinteisiä miesten käyttäytymisen rajoja.

Sodan kauhujen keskellä ihmiset takertuivat toisiinsa. Tämä näkyi kirjeissä, joissa aviomiehet ja vaimot löysivät uuden tunteellisen yhteyden. Sodan koettelemat etsivät myös kiivaasti uutta rakkautta, mikä näkyi esimerkiksi avioitumiskäyttäytymisessä. Huolimatta sodan asettamista hankaluuksista, joista merkittävin oli tietenkin se, että suurin osa naimaiässä olevista miehistä oli rintamalla ja naiset kotirintamalla, avioliittoa solmittiin sotavuosina runsaasti. Erityisesti kiivaiden taisteluiden aikana talvella 1939–1940 ja kesällä 1941 solmittiin paljon enemmän avioliittoa kuin rauhan aikana.⁷⁹

Sotilaat etsivät myös irtosuhteita. Sodan kokemukset yllyttivät iloitsemaan elämästä hetkessä, mikä nuorille kuoleman kentille lähetetyille miehille tarkoitti ennen kaikkea seksuaalisia seikkailuja. Eräs sotilas kuvasi lomamatkaansa: ”Koko junamatkan oli yksi toive, saada pillua mahdollisimman pian.”⁸⁰ Tutkimukset ovat osoittaneet, että nämä aatokset eivät jääneet vain haaveiksi, vaan sotavuosina todellakin harrastettiin poikkeuksellisen paljon vapaata rakkautta. Suomalaisten seksuaalista käyttäytymistä 1970-luvulla kartoittanut laaja hanke osoitti, että sotavuosina nuoruuttaan eläneet suomalaismiehet menettivät poikuutensa paljon useammin tilapäisissä suhteissa kuin sotavuosien jälkeiset ikäluokat.⁸¹ Myös sukupuolitaudit, selvä merkki hetkellisistä seksisuhteista, yleistyivät sodassa.⁸²

Sotavuodet olivat poikkeuksellisen sukupuolikulttuurin aikaa, mutta venyivätkö samalla miehisyiden ihanteet? Jos asiaa katsotaan puhtaasti seksuaalisuuden näkökulmasta, ei välttämättä tapahtunut suurta murrosta. Porvarillis-kristillisen ideologian mukaan nuorten, myös miesten, oli pidättäydyttävä seksuaalisesta kanssakäymisestä ennen avioliittoa, mutta tämän ideologisen kuoren alla lepäsivät todellisen elämän toiset säännöt. Seksuaalista käyttäytymistä sääteli

kaksoisstandardi, jonka mukaan himojen hillitseminen oli naisten vastuulla. Esiaviollisesta seksistä tai aviottomasta lapsesta kiinnijääminen oli häpeällistä myös miehelle, mutta yleisesti kuitenkin ymmärrettiin nuorukaisten tekevän piilossa kokeiluja.⁸³

Asian katsominen tunnehistoriallisesta näkökulmasta kertoo kuitenkin muutoksesta. Se näkyy erityisesti avioitumiskäyttäytymisessä. Sotaa edeltävänä aikana taloudellisilla tekijöillä oli tärkeä rooli avioliittojen solmimisessa. Avioitumista pohtiva mies mietti kykyään huolehtia perheensä taloudellisesta toimeentulosta, ja haasteet tämän velvollisuuden täyttämässä painoivat suomalaisten avioitumisastetta 1900-luvun alussa. Sota-aikana miehet eivät murehtineet omistamiensa lehmien määrää. Olosuhteisiin nähden korkean avioitumisen syynä oli, että nuoret astelivat alttarille tunteiden vallassa ilman huolia, lyhyen seurustelun tai pikemminkin lyhyen tuntemisen päätteeksi. Sotilaat naivat kirjeenvaihtokavereitaan tai tyttöjä, jotka he olivat tavanneet kerran kaksi lomalla. Itse asiassa juuri rakastumiseen perustuvat avioliitot haastoivat suomalaisia miesihanteita. Rientäessään avioon miehet hylkäsivät heiltä odotetut rationaalisuuden ja velvollisuuksien täyttämisen vaatimukset ja päästivät itsensä tunteiden ohjattavaksi, tavoittelemaan läheisyyttä.⁸⁴

Sukupuolten välisiä suhteita enemmän sukupuolinormien venyminen näkyi miesten välisissä suhteissa. Tämä tarkoitti joskus puhdasta miesten välistä rakkautta. Suomalaisessa tutkimuksessa, kuten myös kansainvälisessä kirjallisuudessa on vallalla käsitys, jonka mukaan homoseksuaalisuus oli tavallista yleisempää maailmansotien vuosina. Homoseksuaalisten suhteiden roihahtamista edistivät samat tekijät kuin heteroseksuaalista rakkautta: järkyttävät kokemukset ja sosiaalisen kontrollin löystyminen. Elämän epävarmuudessa seksuaalisuuttaan piilotelleet miehet rohkaistuivat etenkin kotirintamalla, kuten esimerkiksi Touko Laaksosen eli Tom of Finlandin muistelmat ovat osoittaneet.⁸⁵

Varsinaisissa rintamajoukoissa miesten väliset seksisuhteet eivät muistitietoaineistojen ja oikeudenkäyntitilastojen mukaan olleet yleisiä. Sotilaita tuomittiin kriminalisoiduista homoseksuaalisista

teoista esimerkiksi vähemmän kuin eläimiin sekaantumisesta, mikä kertoo myös siitä, ettei miesparin rakkautta nähty räikeänä rikoksena. Todennäköisesti suuri osa tapauksista hoidettiin epävirallisesti armeijan yksiköissä ilman, että niistä olisi tehty oikeusjuttuja. Sotilaiden romansseja hillitsivät etulinjan olosuhteet: joukoissa oli yksityisyyttä niin vähän, ettei salaisen suhteen solmiminen ollut mahdollista.⁸⁶ Homoeroottista värettä rintamalla kuitenkin oli ilmassa. Nuorten miesten puheet ja haaveet pyörivät alituisesti seksuaalisissa fantasioissa, ja naisten puuttuessa paineita oli purettava poikien keskeisissä leikeissä. Esimerkiksi rintama-drag, jossa sotamiehet tanssivat toistensa iloksi mekot päällä, oli suosittua viihdettä asemasodan aikana. Miehet saattoivat myös esittää toisilleen seksiaktia laittamalla luudan jalkojensa väliin.⁸⁷

On myös alleviivattava, että sotavuosien sukupuolikulttuurissa homoseksuaalisuudella oli verrattain pieni rooli. Sotilaiden suhteita ei voi tarkastella tämän päivän näkökulmasta, jossa miesten välinen seksuaalisuus on tunnistettu. Jan Löfström, joka on tutkinut homoseksuaalisuuden ja suomalaisen sukupuolijärjestyksen agraarista historiaa, on tuonut esille, että homoseksuaalisuudella oli verrattain pieni rooli perinteisessä suomalaisessa sukupuolijärjestelmässä. Toisin kuin urbaaneissa läntisissä yhteiskunnissa, joissa homoseksuaalisuus oli noussut 1800-luvun lopulla keskeiseksi mieheyden vastakohtaksi, Suomessa homoseksuaalisuus ei noussut julkiseksi kysymykseksi ennen kuin vasta toisen maailmansodan jälkeen. Syy tähän oli agraariyhteiskunnassa, jonka keskeinen vaatimus miehelle oli kyky tehdä työtä, mutta myös arjen käytännöllisyydessä ja totutuissa tavoissa. Esimerkiksi miesten nukkumisessa vieri vieren ei ollut maalaisyhteiskunnassa mitään ihmeellistä: se oli esimerkiksi tukkikämpillä olosuhteiden luoma pakko.⁸⁸ Kaikki sotilaat eivät välttämättä edes tienneet, että miesten välillä saattoi olla seksuaalista kanssakäymistä. Sandra Hagman kertoo miehestä, joka kuuli homoseksuaalisuudesta ensimmäisen kerran vasta sodassa, kun oli valittanut kersantille asetoverin kourineen häntä yöllä teltassa⁸⁹

Sotilaiden väliset suhteet venyttivät sukupuolinormeja seksuaalisuuden sijaan ennemminkin tunteellisella tasolla. Monista korsukavereista tuli sodassa poikkeuksellisen läheisiä tovereita ja ystäviä. Elämä kuoleman kentillä synnytti Ville Kivimäen sanoin tunteen ”aivan erityisestä läheisyydestä, jota ei siviilissä voinut kokea”.⁹⁰ Tätä rintamayhteisön toveruutta on perinteisesti tarkasteltu kollektiivisesta näkökulmasta aseveljeytenä, eikä sen ole ajateltu rikkoneen sukupuoli-ihanteita, koska sen perusta oli armeijan rakentamassa maskuliinisessa yhteisöllisyydessä. Lähempi tarkastelu on kuitenkin osoittanut, että rintamatoveruuteen kuului myös runsaasti naisellisia piirteitä. Sotilaiden suhteita tutkineet historiantutkijat, kuten Thomas Kühne, ovat osoittaneet, että sodan olosuhteet ajoivat miehiä huolehtimaan ja hakemaan turvaa toisistaan tunteellisilla ja pehmeillä tavoilla, jotka olivat ristiriidassa vahvuutta korostaneiden maskuliinisten ihanteiden kanssa.⁹¹

Rintamatoveruuden feminiininen puoli korostui korsuväen henkilökohtaisissa suhteissa. Isossa ryhmässä eläville miehille oli luontevaa etsiä joukosta kaveri, jonka kanssa viettää aikaa ja jakaa askareita. Näitä kahden tai kolmen miehen ryhmiä on kutsuttu ”keitto-” tai ”pakkiporukoiksi”, koska niiden keskeinen tehtävä oli rintama-askareiden, kuten ruuanlaiton ja tiskaamisen, jakaminen. Käytännöllisten töiden lisäksi keittoporukat jakoivat usein myös muun rintamaelämän hovit ja rutiinit: he nukkuivat kylki kyljessä, tappoivat aikaa pelaamalla korttia, jakoivat postissa tulleet paketit, jakoivat salaisuudet tuntemattomista kirjekavereista ja kyyristelivät vierä vieressä poteroissa. He jakoivat ilot ja surut ja vaipuivat massenukseen, jos porukkaan kuuluneelle kävi huonosti taistelussa.⁹²

Pakkikaveruudessa ei useinkaan ollut mitään seksuaalista, kuten esimerkiksi Knut Pipping on alleviivannut. Rintamaelämän realiteettien takia miesten suhteet kuitenkin luonnollisesti syventyivät tasoille, joita ne eivät tavallisessa elämässä saavuttaneet. Ensimmäisen maailmansodan brittisotilaiden suhteita tutkinut Michael Roper on esimerkiksi todennut, että rintamasotilaiden toisilleen osoittama tuki ja askareiden jakaminen muistuttivat perinteisesti naisille ja eri-

tyisesti äideille kuulunutta hoivatyötä. Rintaman arjessa miesten oli otettava kontolleen tämä naisellinen elämän alue, koska naisia ei rintamalla muutamaa lottaa lukuun ottamatta ollut.⁹³ Jokapäiväisen elämän jakaminen kuukausien ja vuosien ajan ahtaissa korsuissa johti miehet myös väistämättä fyysisesti läheisiin kontakteihin. Maa-kuoppien ahtaudessa kosketukset olivat väistämättömiä, eivätkä ne välttämättä tuntuneet ollenkaan pahoilta. Eräs sotilas muisteli sodan jälkeen, että miehet saattoivat hyvillä mielin ”kieriskellä keskenään” laverilla.⁹⁴ Korsuelämän läheisyys oli olosuhteiden sanelema pakko, mutta jotkut sotilaat aistivat, että se rikkoi perinteisiä käyttäytymisen malleja. Eräs sotilas muisteli sodan jälkeen, että vaikka hän epäili fyysisten homoseksuaalisten suhteiden olleen rintamalla harvinaisia, oli joukossa miehiä, jotka ”ikään kuin rakastuivat toisiinsa ja viihtyivät hyvin kahden kesken”. Näitä miesten välisiä syviä ystävyyksiä, joita hän kutsui ”piilohomoudeksi”, nimitettiin hänen mukaansa rintamalla ”asevelihengeksi”.⁹⁵

Tavallisia miehiä sodassa

Vuosien 1939–1945 Suomea häikäisee myöhempien aikojen tuottama glorifiointi. Sodasta kehittyi vuosien saatossa kansallisen päättäväisyyden ja periksiantamattomuuden esikuvallinen myytti, jonka myös sodan kokeneet miehet omaksuivat osaksi identiteettiään. Todellisuudessa sota ei ollut sitä, mitä sen kuviteltiin ja haluttiin olevan. Tavallisen kansalaissotilaan ei ollut yksinkertaista unohtaa siviiliminäänsä ja esittää järkähtämätöntä sankaria sodan mieltä kalvavien tapahtumien keskellä. Taistelukentillä miehet kaipasivat kotia ja rakkautta ja jotkut myös kuulijaa huolille ja murheille. Niitä kohti kurkottaessa sotilaat taivuttivat keskeisiä mieheyden normeja.

Olisi väärin sanoa, että nämä ristiriidat olisi tyystin unohdettu. Niistä kertoi jo Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* vuonna 1954: tosin on kuvaavaa, että teoksen filmatisoinneista ne on vuosien saatossa siloteltu pois ja teosta juhlietaan tänä päivänä kansallisen yhtenäisyyden sankaritarinana.

Kiinnostavaa on sen sijaan se, miten vähän veteraanit ovat sotamuisteluissaan kertoneet yksityiselämästään. Esimerkiksi sotilaiden rintamamuistoista 1970-luvulla kerätty Korsuperinneaineisto kuvaa sotilaiden elämää hyvin maskuliinisessa valossa. Pelot ja ahdistus esiintyvät muistoissa vain verhotuissa sivulauseissa, eivätkä sotilaat kertoneet niissä turvautumisesta toisen apuun tai lämpöön. Seksiseikkailuja kirjoituksissa on runsaasti, mutta äideistä, vaimoista, toverisuhteista tai kirjekavereista sotilaat eivät hiisku.⁹⁶

Veteraanien vaitonaisuus sota-ajan suhteistaan ja tunteistaan kuvaa sotakokemusten ja miesihanteiden pinttynyttä ristiriitaa. Sodan inhimillistä kokemusta oli sodan aikana vaikea tuoda esiin jätkämäisessä rintamayhteisössä, eikä turvautuminen kotona oleviin läheisiinkään ollut yksinkertaista, vaikka kenttäposti tarjosi siihen mahdollisuuden. Puhumattomuus oli ongelma myös sodan jälkeisinä aikoina, kun piilotettaviksi määrättyt kokemukset jäivät kummittelemaan painajaisiin. Ristiriita on alkanut purkautua vasta aivan viime vuosina, kun tunteet ja mielen järkkäminen ovat tulleet osaksi sodan tarinaa.

Sodan jättämät fyysiset vammat olivat arkisia näkyjä sodanjälkeisessä yhteiskunnassa. Sotainvalidi joulukuussa 1957 Helsingin Aleksanterinkadulla. Kuvaaja Helge Heinonen, Museovirasto.

Ville Kivimäki

ASEVELJISTÄ VETERAANEIKSI

Kotiinpaluu, tappion kokemus ja entiset sotilaat sodan jälkeen 1944–1960

Viimeiset noin 40 vuotta ovat lyöneet leimansa nykyiseen mieli-kuvaamme sotaveteraaneista. Veteraanit ja heidän puolisonsa ovat 1980-luvulta eteenpäin siirtyneet pois työelämästä ja osallistuneet jälkikasvunsa elämään varttuneina iso- ja isoisovanhempina. Suomalaisessa julkisuudessa sotasukupolven ihmiset ovat esiintyneet ennen kaikkea juuri ”veteraaneina”, samalla kun heidän monet muut roolinsa yhteiskunnassa ovat jääneet koko ajan pienemmälle sijalle. Sitä mukaa kun vanhemmat sotaikäluokat ovat harventuneet, elossa olevat veteraanit ovat muuttuneet ikänsä puolesta entistä yhdenmukaisemmaksi joukoksi: nykyisin kyse on etupäässä sodan loppuvaiheisiin osallistuneista miehistä, jotka ovat syntyneet 1920-luvun puolivälissä.

Viimeistään 1990-luvulta alkanut sotasukupolven ”kunnianpalaus”¹ on kaventanut käsitystä siitä, että veteraanit ovat olleet sekä poliittisesti että muulta arvo- ja ajatusmaailmaltaan hyvin kirjjava joukko. Vaikka nuorena eleyt sotavuodet 1939–1945 loivat yhdistäviä kokemuksia, ovat sotasukupolven ihmiset muuten olleet läpileikkaus aikansa suomalaisesta yhteiskunnasta eroineen ja ristiriitoinen. Monelle sodan kokeneelle ”sotaveteraanisuus” tai ”rintamamieheys” eivät välttämättä olleet elämän tärkeimpiä identiteettejä, ainakaan ennen vanhuusikää. Vielä 1960-luvun lopulla kahteen sotaveteraanijärjestykseen kuului vain alle kolmannes sodassa olleista miehistä – ja Sotainvalidien Veljesliitto huomioidenkin vain noin 36 prosenttia. Järjestöihin kuulumisen ymmärrettiin ennen kaikkea

etujärjestötoimintana eläke-, kuntoutus- ja muiden tukiasioiden edistämiseksi ennemmin kuin arvopohjaisena perinne- tai identiteettityönä.²

Veteraanit ennen veteraanien aikakautta

Tarkastelen artikkelissani sodasta palanneita suomalaissoilaita sekä heidän paikkaansa suomalaisessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa välittömästi sodan jälkeen.³ Aikarajaukseni kattaa vuodet jatkosodan päättymisestä 1950-luvun loppuun, jolloin muutkin entiset sotilaat kuin sotainvalidit ryhtyivät varovaisesti järjestäytymään uusiin veteraanijärjestöihin. Tavoitteenani on siis katsoa sotaveteraaneja ennen kuin heistä oikeastaan tuli sotaveteraaneja. Miten nuoret rintamamiehet kokivat siirtymisen takaisin siviilielämään sodan jälkeen? Miten heihin suhtauduttiin ja miten heidät ymmärrettiin osana suomalaista yhteiskuntaa ennen selkeää käsitystä siitä, mitä sotaveteraanina oleminen tarkoittaa? Kuinka käsitykset sotaveteraaneista muuttuivat sodan päättymisestä 1950-luvun lopulle?

Tarkastelunäkökulmani kannalta on välttämätöntä karistaa mielestä se vakiintunut mielikuva iäkkäistä sotaveteraaneista, joka meillä 2020-luvulla on. Koko armeijan keski-ikästä kotiuttamishetkellä ei ole tilastotietoa, mutta vuoden 1944 aikana vammautuneiden suomalaissoilaiden keski-ikä oli 25,2 vuotta, mediaani-ikä 23 vuotta ja yleisin syntymävuosi 1921. Luvut kuvaavat hyvin etulinjan keskivertosotilaan ikää sodan päättyessä. Kaikkien toisen maailmansodan suomalaisten sotainvalidien keski-ikä vuonna 1945 oli 29 vuotta.⁴ Koko armeijan ikähaitari oli tosin laaja: kotiin palasi sekä yli 40-vuotiaita perheellisiä miehiä että 18-vuotiaita nuorukaisia. Hyvin suurella osalla miehistä oli joka tapauksessa vasta edessään perheen perustaminen, koulujen päättäminen, työelämään siirtyminen ja kotoa muuttokin.

Suomalaisen yhteiskunnan modernisaation jakolinja kulki sotakupolven lävitse: suuri osa vanhemmissa ikäluokissa oli vielä monin tavoin kiinnittynyt 1800-luvun ja 1900-luvun alun agraariseen Suomeen ammattitaustaltaan ja muun muassa koulutuksen (tai

sen puuttumisen) osalta. Oppivelvollisuuslaki oli astunut voimaan vasta vuonna 1921 ja syrjäisemmällä maaseudulla sitä toteutettiin pitkällä siirtymäajalla. Näin ollen 1900-luvun alussa syntyneiden veteraanien joukossa oli vielä runsaasti kouluja käymättömiä miehiä. Heillä oli suoria omakohtaisia kokemuksia vuoden 1918 sisällissodasta, olipa iäkkäin osa ehtinyt ottaa osaa taisteluihinkin. Sen sijaan 1910-luvun lopulla ja 1920-luvulla syntyneillä veteraaneilla ammattien kirjo kasvoi ja modernisoitui, lähes kaikki olivat käyneet ainakin kansakoulun pakolliset luokat, ja myöhemmässä elämässään he kiinnittyivät tiiviimmin nopeasti kaupungistuvaan ja teollistuvaan moderniin Suomeen.⁵

Vanhimpien, vuosisadan vaihteessa syntyneiden sotaikäluokkien edustajat ovat jo kuolleet, kun taas kaikkein nuorimpien, vuosina 1925–1926 syntyneiden ikäluokkien edustajat lähestyvät tätä kirjoitettaessa sadan vuoden ikää. Mutta tuolloin sodan päättyessä he kaikki elivät vielä elämänsä aamu- tai keskipäivää.

Näkökulman siirtäminen sodan päättymisen ajankohtaan tarkoittaa myös sitä, että itse sotaakin on katsottava senhetkisestä tilanteesta. Vaikka yleinen näkemys toisen maailmansodan lopputuloksesta Suomen osalta on myöhemmin vaihtunut korostamaan maan itsenäisyyden säilymistä ja torjuntavoittoa, vuodenvaihteessa 1944–1945 suomalaiset ajattelivat kokeneensa karvaan tappion – jos he ylipäätään ehtivät ajatella sodan lopputulosta tällaisesta kansallisesta näkökulmasta, sillä elämä oli täynnä sodasta ja puutteesta johtuvia arkisia selviytymisvaikeuksia. Edes itsenäisyyden säilyminen ei tuossa hetkessä vaikuttanut varmalta tai todennäköiseltä, sillä Suomi näytti jääneen hyvin yksin Neuvostoliiton, maailmansodan voittajan ja suurvallan, naapuriin. Vaikka Suomea ei ollut Baltian tavoin miehitetty, valvontakomissio käytti maassa määräysvaltaa. Sekä sota edeltävään aikaan että jatkosodan alun voitonvarmuuteen verrattuna tilanne oli sodan päättyessä synkkä: Karjala oli menetetty, Pohjois-Suomi tuhoutunut, lähes 100 000 suomalaista menettänyt henkensä ja maa oli köyhtynyt lähes nälänhädän partaalle. Kokemus tappion jyrkkyydestä alkoi loiventua jo 1940-luvun lopulla, mutta

hitaasti ja asteittain. Huomioin tämän, kun tarkastelen sotaveteraanien muuttuvaa kuvaa suomalaisessa kulttuurissa 1950-luvulla. Yhtä kaikki on silti kiistatonta, että sotilaiden kotiinpaluu siviiliin tapahtui tappion maisemassa – millä oli vaikutusta myös siihen, miten nuoria sotaveteraaneja julkisuudessa kuvattiin ja käsiteltiin.⁶

Artikkelin aluksi tarkastelen armeijan kotiutusta, sotilaiden välitöntä kotiinpaluun kokemusta sekä sitä, miten suomalainen yhteiskunta otti sotilaat vastaan. Tutkin, millaiseksi suomalaisen sotilaa ja veteraanin kuva muodostui sodanjälkeisessä kirjallisuudessa, elokuvissa sekä ammattiupseerien kirjoituksissa, joissa arvioitiin edeltävien sotavuosien kokemuksia. Veteraanien sotakokemusten esittämisessä ja sodan muistamisessa tapahtui kuitenkin 1950-luvulla muutoksia, jotka alkoivat tarjota positiivisempaa samaistumispintaa sodan kokeneille miehille. Pohdin vielä lopuksi 1950-luvun loppupuolen tilannetta, jolloin suomalaisessa yhteiskunnassa ja kulttuurissa syntyi tilaa ja tilausta varsinaiselle sotaveteraanin identiteetille. Tältä pohjalta käynnistyi vuosikymmenen vaihteessa kehitys, joka johti sotaveteraanien järjestäytymiseen ja 1960-luvun joukkomittaiseen sotaveteraaniliikkeeseen.

Armeijan demobilisaatio ja sotilaiden kotiinpaluu

Suomen armeijassa toisen maailmansodan aikana palvelleiden suomalaismiesten tarkkaa lukumäärää ei ole tiedossa, mutta heitä oli arviolta noin 750 000–800 000 henkilöä – noin viidennes koko maan väestöstä ja noin 80 prosenttia vuosina 1897–1926 syntyneistä suomalaismiehistä.⁷ Lähes 100 000 sotilasta kuoli sotapalveluksessa. Kun samalla kertaa palveluksessa olleen armeijan koko oli suurimmillaan syksyllä 1944 noin 500 000 henkilöä, voidaan karkeasti laskea, että noin 150 000–200 000 jossain vaiheessa toista maailmansotaa palveluksessa ollutta miestä oli kotiutettu jo ennen jatkosodan päättymistä. Lisäksi osa nuorimpiin ikäluokkiin kuuluneista asevelvollisista jäi sotapalvelukseen Lapin sodan päättymiseen saakka keväällä 1945. Aiemmin kotiutettujen joukkoon kuuluivat sodassa pysyvästi vammautuneet tai sairastuneet, jotka oli sodan kestäessä

vapautettu sotapalveluksesta. Osa kaikkein vanhimpia ikäluokkia vain piipahti palveluksessa talvisodan lopulla ja uudelleen kesällä 1941. Heidät kotiutettiin syksyllä 1941 tai keväällä 1942, mutta osa heistä kutsuttiin vielä uudelleen palvelukseen kesällä 1944. Vaikka enemmistö suomalaissotilaista palasi sodasta kotiin syksyllä 1944, huomattavalla joukolla sotilaita sotapalvelus päättyi joko aiemmin tai vasta myöhemmin.⁸

Kun jatkosodan taistelut olivat päättyneet ja välirauhansopimus Suomen ja Neuvostoliiton välillä solmittu syyskuussa 1944, Suomen armeija kotiutti kireän työvoimatilanteen vuoksi saman tien kaikkein vanhimmat, ennen vuotta 1907 syntyneet ikäluokat sekä aivan kaikkein nuorimmat, vuonna 1926 syntyneet varusmiehet – yhteensä noin 70 500 miestä. Tämän jälkeen kotiutustoimet viivästyivät valvontakomission puututtua asiaan. Armeijan yleinen kotiutus päästiin lopulta käynnistämään 8.11.1944 alkaen. Tällä kertaa valvontakomissio kiirehti kotiuttamista, joka tuli saada päätökseen 5.12.1944 mennessä. Osa kotiutettavista joukoista oli tässä vaiheessa kiinni taisteluissa saksalaisia vastaan ja ne määrättiin kotiuttamis-
marseille etelään, kohti lähimpiä rautatieasemia ja satamia. Lop-
pusota saksalaisia vastaan jäi varusmiehistä koostuneiden joukko-
jen vastuulle. Yleisenä periaatteena oli, että joukkoyksiköt kotiuteti-
ttiin sen sotilaspiirin alueelta, jossa ne oli vuonna 1941 perustettu. Usein tämä tarkoitti, että sotilaat kotiutettiin suhteellisen lähellä kotiseutuaan, sillä yksiköt oli koottu alun perin alueellisesti. Toi-
saalta pitkän jatkosodan aikana joukkojen alueellinen koostumus oli sekoittunut, kun sotilaita oli koottu ja siirretty eri yksiköihin – ja näin ollen kotimatka saattoi olla pitkäkin. Palautettuaan aseensa ja varusteensa sotilas sai mukaansa välttämättömän vaatekerran, joka tuli palauttaa viikon kuluttua kotiuttamisesta omaan sotilaspiiriin. Asetakista poistettiin olkaimet ja arvomerkit ja sotilaille maksettiin rästissä olevat päivärahat, sotilaskuukausipalkat sekä erityinen kotiuttamisraha. Marras-joulukuun 1944 yleisessä kotiutuksessa lähes 380 000 entistä sotilasta palasi siviileiksi. Palvelukseen jäi edelleen

noin 37 000 sotilasta.⁹ Lisäksi joulukuun 1944 alussa vielä yli 20 000 miestä oli hoidossa sotavammassaairaloissa.¹⁰

Armeijan demobilisaatio tapahtui samaan aikaan, kun välirauhansopimuksen ehdot, valvontakomission kontrolli ja muuttunut poliittinen tilanne alkoivat näkyä konkreettisesti suomalaisessa yhteiskunnassa. Suojeluskuntajärjestö oli lakkautettu marraskuun 1944 alussa, ja Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin muutama viikko myöhemmin. Pitkään maan alla toimineet kommunistit palasivat julkiseen toimintaan. Valvontakomission edustajat tekivät tarkastuksia kotiuttamispaikoille, mikä alleviivasi kokemusta siitä, että Suomi oli kärsinyt sodassa tappion.¹¹

Kun joukkoyksikkö oli ollut viimeistä kertaa koolla, oli usein pidetty lähtökatselmus, jumalanpalvelus ja yksikön päällikön viimeinen puhuttelu. Tämän jälkeen sotilaat erosivat tovereistaan, joiden kanssa oli vietetty usein jopa vuosia. Sotilaiden kotipaikkakunnilla järjestettiin virallisia kotiuttamisjuhlia, joista vastasivat yleensä kunta tai kaupunki, seurakunta, paikallinen aseveliyhdistys, nuorisoseura, työväenyhdistys tai suuremmilla tehdaspaikkakunnilla työnantaja. Juhlat keskittyivät etenkin itsenäisyyspäivän tienoille, jolloin armeijan kotiutus oli saatu päätökseen. Viralliset tilaisuudet järjestettiin usein paikallisen kansakoulun tai kirkon tiloissa. Sanomalehtikirjoitusten perusteella juhlat olivat luonteeltaan vahvasti sota-ajan isänmaallisten ja uskonnollisten tilaisuuksien jatkumoa: ohjelmaan kuuluivat jumalanpalvelus, käynti sankarihaudoilla, isänmaalliset musiikkiesitykset, yhteislaulut ja puheet.¹² Esimerkiksi Oulussa kaupunki, seurakunta ja Suomen Aseveljien Liiton (SAL) paikallisyhdistys järjestivät 6.12.1944 suuren tilaisuuden, jossa vastakotiutuneille sotilaille tarjottiin ilmainen päivällinen kaupungin ravintoloissa, vierailtiin sankarihaudoilla ja lopuksi pidettiin kansalaisjuhla puheineen kaupungintalolla. Tilaisuuteen ilmoittautui 1 700 kotiin palannutta reserviläistä. Lisäksi 10.12.1944 ainakin Oulu Oy, Oulun Osuuskauppa ja Hämmälän sähköliike järjestivät omat kotiuttamisjuhlansa armeijassa palvelleille työntekijöilleen.¹³

Vaikka kotiuttamisjuhlia siis järjestettiin, ne eivät näytä jättäneen kovin suurta muistijälkeä veteraaneille. Kun asiasta kysyttiin oululaisveteraaneilta vuonna 1999, suurin osa heistä ei muistanut osallistuneensa mihinkään kotiinpaluutilaisuuteen tai edes tiennyt niitä järjestetyn, vaikka joitain poikkeuksiakin oli.¹⁴ Ilmeisesti sotilailla oli päällimmäisenä mielessä paluu oman perheen ja läheisten luo, ja virallisista tilaisuuksista oli ehditty saada sotavuosina jo kylliksi. Epävirallisemmat juhlat – siis yleensä paikkakunnan nuorten omaoimiset tilaisuudet – näyttävät jääneen paremmin mieleen. Tilanekuvan kotiutushetken tunnelmista antaa tuolloin 20-vuotias rintamamies Tauno Leino, jonka Ihantalassa taistellut joukkoyksikkö kotiutettiin Keravalla:

Keravan asemalle tullessa meitä oli suojeluskunnan soittokunta vastassa. (En minä ollut suojeluskuntalaisia rintamalla nähnykään.) Siellä oli naisia ja lapsia vastassa. Eukoilla oli nyssyköissä kahvinkorviketta ja pullaa ja mitä ikinä parasta olivat korttiannoksistaan saaneet säästetyksi. Joku upseeri piti puhetta mutta se meni kyllä vituiksi kun porukka lähti painumaan rivistä kuka eukonsa luo ja kuka mihinkin. Ei siinä enää auttanut muu kuin antaa olla. Majoitus meille oli Keravan työväen- tai olisiko ollut nuorisoseuratalo. Joku semmoinen sahalaitos siitä ikkunasta näkyi. Siihen minäkin näyttämölle kasasin manttelini petiksi ja yrittelin unta. Ei siitä mitään tullut. Pian se talo oli täynnä naista ja miestä ja hanurit soivat ja karkelot alkoivat.¹⁵

Ensimmäistä kotiuttamisen jälkeistä talvea 1944–1945 leimasi rauhattomuus, johon yhdistyi paljon katkeruutta ja välinpitämättömyyttä. Sotilaiden kotiinpaluun myötä alkoholinkäyttö, rikollisuus ja yleinen levottomuus lisääntyivät huomattavasti. Pula-aika ei hellittänyt sodan päättyessä, vaan ennemmin kiristyi. Tämän seurauksena etenkin omaisuusrikokset kasvoivat huomattavasti. Rikostilastot lähtivät dramaattiseen nousuun juuri joulukuussa 1944, kun armeijan kotiutus oli päättynyt: tilastoidut juopumusrikokset, vä-

kivaltaiset hengenriistot ja pahoinpitelyt noin kolminkertaistuivat edelliskuukauteen verrattuna. Usein kyse oli siitä, että armeijan kurista vapautuneet rintamamiehet ottivat yhteen virkavallan ja auktoriteettien kanssa. Poliisiin lisäksi myös armeijan kantahenkilökuntaan kuuluneet upseerit ja aliupseerit saattoivat joutua hyökkäysten kohteeksi. Oma osansa oli sillä, että tarjolla oli vain väkeviä alkoholi-juomia, sillä sota-aikana mietojen juomien valmistus oli lopetettu lähes kokonaan. Viinan ja muun väkevän alkoholin kulutus kaksinkertaistui 1930-luvun loppuun verrattuna.¹⁶

Sekä kotiutustilaisuuksissa että yleisessä julkisuudessa kotiutuville sotilaille osoitettiin runsaasti velvoittavia sanoja. Päiväkäs-kyissä, puheissa ja lehtiartikkeleissa vedottiin siihen, että pitkien sotavuosien jälkeen sotilaiden tuli edelleen pitää kiinni rintamalla syntyneen aseveljeyden ihanteista, vaikka nyt siirryttiinkin siviilitöihin. Uusi, epävarma aika vaati suomalaisilta itsekuria ja kestäväää luottamusta valtiovaltaan.¹⁷ Käänteisesti näistä vetoomuksista voi lukea huolen siitä, että armeijan kontrollista siviiliin palaavat sotilaat muodostivat potentiaalisesti vaarallisen, tyytymättömien ja aseita käyttämään oppineiden miesten joukon, joka saattaisi horjuttaa yhteiskuntarauhaa. Ilmiöstä oli kokemusta etenkin ensimmäisen maailmansodan jälkeen, jolloin entisistä sotilaista muodostui useissa maissa vallankaappausten ja vastavallankaappausten etujoukko.¹⁸ Suomessakin Valtiollisen poliisin (Valpo) etsivät tarkkailivat kotiutuvien sotilaiden käytöstä ja mielialoja sillä silmällä, oliko heidän keskuudessaan havaittavissa yleisempää poliittista kapinamieltä tai yhteiskunnalle vaaraksi katsottavaa asennetta. Jyrkin tuomio tuli Valpon Rovaniemen osaston tilannekatsauksessa marraskuulta 1944:

Mutta kyllä meidän on totuuden nimessä suomalaisesta sotamiehestäkin sanottava – niin helppo kuin se sivilin ja sodassa käymättömän sanotaankin olevan sana – että ei se hankään ole enää se Talvisodan aikainen, taruissa ylistetty miehinen mies. Vihollisen vihaa, sisua, kuria ja miehistä mieltä sekä miestä jo edes näke-

Pitkät sotavuodet ovat takana, edessä on siirtyä siviiliin. Rukajärven suunnan suomalaisjoukkoja marssilla koti-Suomeen 27.9.1944, etualalla luutnantti ja Mannerheim-ristin ritari Toivo Korhonen. Kuvaaja sotilasvirkailija P. Jänis, SA-kuva 160790.

mäksi yltä ja päältä – puhumattakaan nyt siisteydestä ja käytösta-voista – on meikäläisestä sotilaasta, niin kotiutetusta ja kotiinsa kulussa olevasta kuin sitä vielä armeijan rullissa ollen käyttävästä, vaikea tuta ja havaita. Surullista, mutta niin vain on, että enemmästä kuin 50 prosentista nykyisistä katujemme ja ravintoloittemme sotilaista kuultaa sälli ja renttu jokaisen nähtäväksi ja hävettäväksi.¹⁹

Oletettavasti Rovaniemen seudulla jouduttiin tekemisiin kaikkein katkerimmin sotaan väsyneiden miesten kanssa, jotka olivat joutu-

neet ajamaan saksalaisia takaa pitkin poltettua Pohjois-Suomea ja joita nyt syyspimeällä marssitettiin etelään kotiutettavaksi. Tällaisten luonnehdintojen ja tilastotietojen vastapainoksi on sanottava, että kaikkineen noin puolenmiljoonan miehen kotiutus syksyllä 1944 sujui varsin ripeästi ja onnistuneesti. Sotilaiden suuri enemistö palasi nopeasti kotiinsa, ja henkilökohtaisella tasolla kotiinpaluu oli yleensä lämmin ja onnellinen tapahtuma, vaikkei suuria tulojuhlia olisikaan järjestetty.²⁰

Siirtymä siviiliin ja ”entisten sotilaiden” arvostus

Monista ongelmista huolimatta suomalaisen yhteiskunnan siirtyminen rauhan oloihin tapahtui paljon nopeammin ja varhaisemmassa vaiheessa kuin muissa Euroopan maissa. Karjalaisen siirtoväen ja monien rintamamiesten kannalta merkittävä maanhankintalaki säädettiin jo keväällä 1945, kun maailmansodan taistelut muualla riehui pahimmillaan. Vaikka lain toimeenpanossa tuli vielä vastaan monia mutkia, se antoi silti jo lupauksen tulevaisuudesta. Sodan jälkeen perustettiin yli 100 000 uutta maatilaa, ja perheenjäsenet huomioiden laki vaikutti suoraan lähes 700 000 suomalaisen elämään.²¹

Verrattuna niihin maihin, jotka joutuivat miehitytyiksi tai joiden yli vieraat armeijat kulkivat, Suomessa valtiovalta ja paikallis hallinto jatkoivat toimintaansa keskeytyksettä. Tämä loi jatkuvuutta, ja asialla oli suuri merkitys sen kannalta, miten viranomaiset kykenivät vastaamaan erilaisiin arjen haasteisiin. Karjalaiset ja tuhotun Pohjois-Suomen asukkaat olivat menettäneet kotinsa, mutta muuten sodan aiheuttamat materiaaliset tuhot olivat Suomessa suhteellisen rajallisia. Ihmisillä oli pääsääntöisesti koti, johon palata, vaikka kaupungeissa asuntopula olikin ankara. Edellä mainituista tekijöistä johtuen – ja koska suomalaissotilaat palasivat koteihinsa jo loppuvuodesta 1944 – suuret sodanjälkeiset ikäluokat alkoivat Suomessa syntyä selvästi aiemmin kuin muualla. Nuorten ihmisten voimat sitoutuivat työhön ja perheen perustamiseen.²²

Todennäköisesti suurin yksittäinen seikka, joka Suomessa edisti nopeaa siirtymää siviiliin, oli aina talveen 1948–1949 jatkunut täys-

työllisyys. Vuoden 1945 alussa ilmeni lyhyen hetken työttömyyttä, joka kuitenkin johtui siitä, että osa kotiinpalaaajista ei heti hankkiutunut töihin. Käytännössä työtä oli kaikille ja maassa vallitsi työvoimapula.²³ Suomessa ei syntynyt tilannetta, jossa suuri joukko nuoria miehiä olisi jäänyt pidemmäksi aikaa työtä vailla oleviksi, katkeroituneiksi ”entisiksi sotilaksi”. Tarjolle tuli nopeasti uusia siviili-identiteettejä asutustilallisina, työmiehinä, aviopuolisoina ja perheenisinä.

Talvisodan jälkeen vuonna 1940 perustetusta Suomen Aseveljien Liitosta (SAL) olisi voinut tulla järjestö, joka olisi jo heti sodan jälkeen ylläpitänyt ja rakentanut veteraani-identiteettiä entisille sotilaille. Liitto korosti työssään rintamakokemusten synnyttämää kansallista yksituumaisuutta ja yhteisvastuuta, joka ylitti aiemmat poliittiset ja luokkarajat. Syksyllä 1944 SAL toimi aktiivisesti sen eteen, että valtio ja kunnat kiinnittäisivät huomion sodasta palaa-
vien miesten työllisyys-, koulutus- ja asuntotilanteeseen. Lisäksi liitto oli järjestämässä sotilaiden paikallisia kotiutumisjuhlia, kuten edellä Oulussa. Liiton toiminta jatkui sotilaiden kotiutumisen jälkeenkin: vielä tammikuulta 1945 löytyy lehti-ilmoituksia, joissa entisiä rintamamiehiä kutsutaan SAL:n järjestämiin aseveljijuhliin ja -iltoihin²⁴. SAL paikallisjärjestöineen kuitenkin lakkautettiin suomalaisten kommunistien ja valvontakomission vaatimuksesta tammikuun 1945 lopulla.²⁵

SAL:n lakkauttamisen aikoihin kommunistit ja kansandemokraatit perustivat Entisten Sotilaiden Toverikuntien Liiton, jonka oli tarkoitus koota yhteen vuoden 1918 punakaartilaisia ja toisen maailmansodan vasemmistolaisia suomalaisveteraaneja. Liiton jäsenmäärä kasvoi 30 000 henkilöön, mutta mitään veteraaneja laajasti yhteen kokoavaa järjestöä siitä ei jyrkän poliittisen luonteensa vuoksi voinut muodostua.²⁶ Näin ollen 15 vuoden ajan suomalaisen veteraanikentän ainut järjestötoimija oli noin 50 000 jäsenen Sotainvalidien Veljesliitto, jonka toiminta rajautui luonnollisesti sodassa vammautuneiden sotilaiden asioiden edistämiseen.²⁷ Vielä myöhemminkin vuodelta 1945 sanomalehdistä löytyy ilmoituksia, joissa

sen ja sen joukkoyksikön entisiä sotilaita kutsuttiin illanviettoihin tai muihin kokoontumisiin. Tuntuu luonnolliselta, että erottaessa syksyllä 1944 sotilaiden kesken on tehty sopimuksia vuotuisten tapaamisten järjestämisestä. Seuraavana vuonna 1946 tällaiset ilmoitukset kuitenkin hiipuvat, vaikka epävirallisia kokoontumisia toki järjestettiin. Todennäköisesti miesten osallistumisinto laimeni, kun elämä alkoi täyttyä muista riennoista – ja ehkä sodastakin haluttiin ottaa etäisyyttä.²⁸

Toinen syy tapaamisten – tai ainakin niiden julkisen mainostamisen – tyrehtymiselle oli tilaisuuksien joutuminen ääriivasemmis-
ton sanomalehtien silmätikuksi. *Työkansan Sanomissa* ja *Vapaassa Sanassa* aseveli-illoja kuvailtiin sotakiikkoilijoiden, SS-miesten ja ”uraliinmarsijoiden” kokouksiksi, joissa ylläpidettiin sodanaikaista vihaa Neuvostoliittoa vastaan.²⁹ Entisten sotilaiden kokoontumisten arveltiin jatkavan lakkautetun Suomen Aseveljien Liiton työtä. Myös kommunistien haltuunsa saama Valtiollinen poliisi, niin sanottu punainen Valpo, tarttui toimeen. Helsingissä lokakuussa 1945 erään sodanajan joukkoyksikön illanistujaiset Ravintola Kaisaniemessä katkesivat Valpon etsivien väliintuloon, jolloin seitsemän tilaisuuden järjestäjää vietiin kuulusteltavaksi. Valpon päällikkö Otto Brusiin perusteli iskua sillä, että ennakkotietojen mukaan kyse oli ”aseveli-illasta” ja Valpon tehtävänä oli valvoa, ettei lakkautetun aseveliliiton toimintaa jatketa ”naamioidussa muodossa”.³⁰ Näin tulkituna koko aseveli-termi joutui epäilyttävään valoon ja poliittisesti tulenarassa tilanteessa sen saattoi nähdä viittaavaan ”fasistisena” ja ”neuvostovastaisena” kielletyn järjestön työn elvyttämiseen.³¹

Joka tapauksessa veteraanit katosivat varsin nopeasti julkisuudesta nimenomaan entisinä sotilaina. Vammautuneet sotainvalidit kuuluivat tietenkin sotienjälkeisen ajan arkeen, mutta Sotainvalidien Veljesliitto pyrki huollon, tiedotuksen ja valvonnan kautta ehkäisemään tilannetta, jossa kerjäävistä sotavammaisista olisi tullut huomattava osa suomalaista katukuvaa.³² Kun sodan käyneet miehet palasivat siviilielämäänsä ja erilaisiin sosiaalisiin, ammatillisiin ja poliittisiin viiteryhmiinsä, eivät he välttämättä itsekään ajatelleet

Jalkaväkirykmentti 11:n kotiutustilaisuus Meltauksessa Rovaniemen pohjoispuolella syksyllä 1944: lähtöviinaksia jaetaan. Kuvaaja sotilasvirkailija Uno Laukka, SA-kuva 166139.

muodostavansa kiinteää yhteisöä entisten rintamatovereidensa kanssa huolimatta yhteisistä sotakokemuksista. Lisäksi yleinen kokemus oli, ettei ympäröivä sodanjälkeinen yhteiskunta arvostanut heitä veteraaneina, mikä sekkin sai välttämään sotamuistojen esiin nostamista. Tälle kokemukselle oli itse asiassa taustaa jo sodan ajalta, jolloin rintamamiehet varsin yleisesti ajattelivat, ettei kotirintamalla käsitetty niitä koettelemuksia, joita he joutuivat rintamalla kestämään. Pitkän asemasodan aikana kotiseudulla oli siirrytty eräänlaiseen sotanormaaliiin, jossa elämä pyöri omine arkisine vaikeuksineen eteenpäin ja itse taistelutapahtumat tuntuivat kaukai-

silta. Kyseessä on hyvin yleinen sotaan liittyvä vieraantumisilmiö, jossa rintaman ja kotiseudun todellisuudet erkanevat toisistaan.³³

Sodanjälkeisessä tilanteessa kokemus arvostuksen puutteesta kuitenkin korostui. Jos sotilaiden virallisia kotiintulojuhlia maras-joulukuussa 1944 oli vielä vietetty sota-ajan isänmaallis-uskonnollisella eetoksella, arkinen selviytymiskamppailu ja uudet poliittiset realiteetit sodanjälkeisessä yhteiskunnassa veivät pohjaa ajatukselta, että nuoret rintamamiehet nauttivat yleistä arvonnantoa tai olisivat erityisasemassa. Yleisen nykykäsityksen mukaan sotaveteraanien arvostuksen aallonpohja ajoittuu 1960-luvun lopun ja 1970-luvun nuorisoradikalismien aikaan. Kun pohjoissuomalaisilta sotaveteraaneilta kysyttiin vuosina 1999–2000 kokemuksia arvostuksesta ja sen puutteesta, yleisempi toteamus kuitenkin oli, että arvostusta ei ollut etenäkään ”sodan jälkeen”. ”Välittömästi sodan jälkeen oli työpaikallakin joku haukkumassa kun menit sotaan”, totesi eräs vastaaja.³⁴ Sotaveteraani Ensio Kyppö kuvasi vuonna 1973 seuraavalla tavalla sodanjälkeistä suhtautumista kotiin palanneisiin sotilaisiin:

Liiankin useat näistä isänmaan vapauden puolustajista eivät kestäneet sitä pilkkua ja vihaa, joka kohdistui heihin, heidän saavutuaan siviilielämään. Näitä ideologisen murroksen ryysyisiä uhreja näemme päivittäin pyytämässä rahaa seuraavaa ateriaa tai kaljaa varten. Niin yllättävältä kuin asia tuntuukin, niin näitä sotakokemuksen omaavia miehiä kadehdittiin ja vihattiin. Se lähti jostain toteutumattomista sankaruuskomplekseista, joita tunsivat ne, jotka jostain syystä eivät olleet menneet tai kelvanneet sotaan. Kun raaputtaa vähän kauniita ideologioita, löytää alta kovin helposti mitä omituisempia komplekseja.³⁵

Mistä arvostuksen puute nimenomaan välittömästi sodan jälkeen kertoi? Vanhempien ikäluokkien suhtautumisessa kotiin palanneisiin sotilaisiin saattoi olla yleistä asennevammaa nuorisoa kohtaan: olivathan veteraanit todellakin iältään yleensä 20–30-vuotiaita. Ih-

miset, jotka eivät olleet rintamalla palvelleet, saattoivat vähätellä nuorten rintamamiesten kokemuksia omista psykologisista syistä, kuten Ensio Kypön maininta ”toteutumattomasta sankaruuskompleksista” kertoo. Niissä ympäristöissä ja työmailla, joilla kommunistit olivat vahvoilla, rintamamiehiin saatettiin tosiaankin suhtautua nuivasti – ainakin, jos he korostivat sota-ajan ansioitaan ja kokemuksiaan. Vanhemmille kommunisteille, jotka eivät olleet joutuneet sotaan tai olivat palvelleet työjoukoissa tai jopa paenneet metsäkaartiin, Neuvostoliitto oli sodan ehdoton voittaja, joka samalla syrjäytti vallasta vanhan ”valkoisen Suomen” ja loi edellytykset työväenluokan valtaannousulle. Talvisodan sijaan he näkivät Suomen osallistuneen natsi-Saksan rinnalla hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan, mitä tulkintaa myös äärivasemmiston sanomalehdet rummuttivat.³⁶

Monet sotaveteraanit kokivat äänekkäästi julkisuuteen palanneiden kommunistien kritiikin jatkosodan Suur-Suomi- ja sotapolitiikkaa kohtaan hyökkäyksenä myös itseään ja sota-ajan uhrauksia vastaan. Asetelma ei kuitenkaan ollut näin yksinkertainen: myös entisten sotilaiden joukossa monet suhtautuivat jatkosodan päämääriin ja lopputulokseen katkeruudella. Kansandemokraatit ja kommunistit saivat sotaveteraanienkin keskuudessa laajan kannatuksen sodan jälkeen – ja sosiaalidemokraatit mukaan luettuna lähes puolet sotasukupolven ihmisistä äänesti sodanjälkeisissä vaaleissa vasemmistoa.³⁷ Ei siis ollut mitään erikoista siinä, että kun esimerkiksi Valtimon työväenyhdistys järjesti itsenäisyyspäivänä 1944 kotiintulojuhlan rintamalta palanneille asemiehille, tilaisuus aloitettiin laulamalla ”Kansainvälinen”.³⁸ Jakolinja asenteissa sota-ajan perimmäistä merkitystä kohtaan kulki vasemmistolaisten sotaveteraanien keskeltä. Sosiaalidemokraattien piirissä entiset rintamamiehet muodostivat oman asevelisocialistien ryhmittymänsä, joka korosti itsenäisyyden säilyttämistä sodan tärkeimpänä saavutuksena ja ylläpiti rintamalla syntynyttä asevelihenkeä. Rintamamiesten keskuudesta nousseiden kommunistien ja kansandemokraattien asenne sota-ajan ”tannerilaista” politiikkaa kohtaan oli sen sijaan jyrkän kriittinen.

Toisaalta rintamakokemus usein erotti nuoria kommunisteja edeltävästä sukupolvesta: historioitsija Kimmo Rentola on kuvannut heitä suomalaisten kommunistien ensimmäiseksi sukupolveksi, joka koki itsenäisen Suomen puolustamisen arvoisena maana ja jolle suhtautuminen Neuvostoliittoon oli vanhempia ikäluokkia varauksellisempi.³⁹

Eri poliittisten kantojen sijaan todennäköisesti kaikkein yleisin asenne juuri päättynyttä sotaa kohtaan oli kuitenkin välinpitämättömyys ja halu työntää raskaat sotavuodet mielestä pois. Sodanjälkeisessä tilanteessa nuoret veteraanit symboloivat hävittyä sotaa ja sen monin tavoin vaikeaa muistoa, josta haluttiin päästä mahdollisimman pian eroon ja elämässä eteenpäin. Näin ajattelivat monet entiset sotilaatkin. Kun kyse oli pääasiassa nuorista, perheenperustamisiässä olleista ihmisistä, sodan muiston vaaliminen ja oman identiteetin rakentaminen sen ympärille tuskin tuntui veteraanien enemmistöstä kovin ajankohtaiselta asialta. Lisäksi koska rintamalla oli ollut niin suuri osuus aikuisikäisestä miesväestöstä ja koska sota oli koskettanut monella muullakin tapaa lähes kaikkia suomalaisia, entisiä sotilaita ei ajateltu niin erityisenä ihmisryhmänä kuin nykynäkökulmasta tuntuisi luonnolliselta. Myös kotirintamalla oli koettu yhtä ja toista, ja sodan jälkeen jatkunut arjen kamppailu pulan ja säännöstelyn kanssa vei voimat.

Hävitty sota ja suomalaisen miehen muuttuva kuva

Toisen maailmansodan voittoisissa maissa kotiin palaavat sotilaat otettiin vastaan juhlin ja paraatein. Vaikka henkilökohtaisella tasolla nuoret veteraanit saattoivat kohdata hyvin samanlaisia vaikeuksia ja sopeutumisongelmia kaikissa sodankäyneissä maissa, voittajan ja sotasankarin asema saattoi ainakin tarjota julkista arvontoa ja positiivisen merkityksen sotavuosien koettelemuksille. Suomessakin kokemus talvisodasta ”moraalisena voittona” oli saanut aikaan sen, että valtiovalta, armeija ja paikallisyhteisöt osoittivat välirauhan aikana 1940–1941 eri tavoin kunnioitustaan sodan kokeneita sotilaita kohtaan muun muassa juhlatapahtumissa, puheissa, muistomerkki-

hankkeissa ja muissa tunnustuksissa.⁴⁰ Saatesanoiksi kotiinpaluulle keväällä 1940 suomalaissotilaat saivat marsalkka Mannerheimin päiväkäskyn, jossa ei ollut häivähdystäkään tappion tunnelmaa:

Suomen kunniakkaan armeijan sotilaat! [– –] Te ette tahtoneet sotaa, Te rakastitte rauhaa, työtä ja kehitystä, mutta teidät pakotettiin taisteluun, jossa olette tehneet suurtöitä, tekoja, jotka vuosisatoja tulevat loistamaan historian lehdillä. [– –] Sotilaat! Olen taistellut monilla tantereilla, mutta en ole vielä nähnyt vertaisianne sotureita.⁴¹

Niissä maissa, joissa sota päättyi tappioon, sotilaiden kotiinpaluuta ei kuitenkaan voitu juhlistaa samoilla äänensävyillä kuin voittajavaltioissa. Ensinnäkin itse kotiinpaluu tapahtui usein sotavankeuden kautta. Toisen maailmansodan jälkeen erityisesti pitkä ja raskas vankeusaika Neuvostoliiton vankileireillä riisui saksalaisten ja Saksan liittolaisina taistelleiden maiden sotilaiden kotiinpaluusta kaiken sankaruuden. Länsi-Saksassa käydyssä julkisessa keskustelussa ja palaavien sotavankien kulttuurisessa kuvassa näkyi pelko veteraanien mieheyden kyseenalaistumisesta. Verrattuna kansallissosialismin aikaiseen äärimaskuliiniseen ja äärintationalistiseen soturikuvastoon vihollisen armoille joutuneet ja sotavankeudessa riutuneet miehet synnyttivät mielikuvia epämiehekkyydestä, heikkoudesta ja passiivisesta uhriudesta. Kotiin palanneiden sotilaiden haavoittunutta mieheyttä pyrittiin pönkittämään korostamalla konservatiivisia perhearvoja sekä miesten auktoriteettiasemaa elannonhankkijana ja perheenpäänä.⁴²

Tätä taustaa vasten suomalaisten veteraanien tilanne välittömästi sodan jälkeen on kiinnostava. Suomalaisia sotavankeja oli väestöön ja armeijan kokoon nähden sen verran pieni joukko, ettei heistä muodostunut millään lailla hallitsevaa kotiin palaavan sotilaan kuvaa Suomessa. Suomen armeija kotiutti itse omat sotilaansa. Suomalaiset sotavangit myös palasivat hyvin nopeasti Neuvostoliitosta Suomeen verrattuna muiden maiden vankeihin: jo kevääseen 1945

mennessä lähes kaikki hengissä selvinneet suomalaisvangit oli palautettu kotimaahansa, kun taas Neuvostoliiton vangiksi jääneiden saksalaissotilaiden palautukset kestivät vuoteen 1956 saakka.⁴³

Tästä huolimatta oli selvää, etteivät suomalaissotilaat palanneet loppuvuodesta 1944 koteihinsa sodan voittajina, vaan sodan ymmärrettiin päättyneen tappioon, jonka lopullinen syvyys tosin oli vielä epävarmaa. Tämä tappion konteksti loi pohjaa niille pohdinnoille, joihin lähes viiden vuoden sotakokemukset antoivat aihetta. Suomessakin kotiin palaava sotilas nähtiin ennemmin ongelmien ja haasteiden kautta kuin arvostettuna sankarina. Sodan lopputulos pakotti arvioimaan uudelleen niitä suomalaiseen mieheen liitettyjä ominaisuuksia ja ihanteita, joissa oli vielä sota-ajan propagandassa ja julkisuuskuvaan vaikuttanut vahva kansallisromanttinen käsitys suomalaisuudesta. Etenkin jatkosodan alkuvaiheen aggressiiviset, hyökkäävät mieskuvat sekä niiden taustalla näkyneet valkoisen Suomen soturi-ihanteet joutuivat kyseenalaisiksi.⁴⁴

Upseereiden ammattijulkaisussa *Sotilasaikakauslehdessä* käynnistyi pian jatkosodan päätyttyä vilkas kirjoittelu siitä, millainen suomalainen mies oli sotilaana, miten häntä olisi johdettava ja mitä virheitä sodanajan armeijassa oli tässä suhteessa tehty. Keskustelua lehdessä jatkui 1950-luvun alkuvuosiin saakka. Etenkin pitkän asemasodan ja kesän 1944 vaikeiden puolustustaistelujen kokemukset ”hiippailuineen” ja ”uupumisilmiöineen” haastoivat upseerit miettimään, mitä tulevaisuudessa olisi tehtävä toisin. Suomalainen mies oli osoittautunut monessa suhteessa toisenlaiseksi sotilaaksi kuin mihin rauhanajan asevelvollisuusarmeija ja vanhahtavat kristillis-kansalliset ihanteet olivat upseereita valmistaneet. Korsiissa, taistelun tiimellyksessä, epävirallisissa pakkiporukoissa ja raskailla vetäytymismarsseilla upseerit olivat joutuneet tekemisiin sellaisten ihmisten ja ilmiöiden kanssa, joihin heidän koulutuksensa ei ollut heitä valmistanut. Sotilaat panikoivat ja karkailivat, niskoittelivat ja purnasivat; heidän ”henkiset kykynsä” eivät vastanneet modernin taistelukentän vaatimuksia. Jos aiemmin sotilaan ihannekuvana oli ollut *Vänrikki Stoolin tarinoiden* Sven Dufva, joka yksinkertaisena

mutta jääpäisenä piti asemansa ylivoimaista vihollista vastaan, nykyaikainen sodankäynti vaati sekä sotilalta että hänen johtajaltaan toisenlaisia ominaisuuksia. Kuten rintamaupseeri ja yksi uuden sotilaspsykologian uranuurtajista Erkki Mielonen totesi: ”Yhä kapeammaksi käy se alue, jossa Sven Duva voi vielä toimia menestyksellisesti.”⁴⁵ Myös kova muodollinen kuri ja hierarkkiseen auktoriteettiasemaan vetoaminen olivat osoittautuneet huonoiksi lääkkeiksi, kun piti johtaa monenkirjavista luonnetyypeistä koostuvia reserviläisjoukkoja. Ennen kaikkea uudenaikaiselta sotilasjohtajalta vaadittiin psykologista silmää, kykyä rakentaa luottamusta joukossa sekä joustavuutta erilaisten ihmisten käsittelyssä.⁴⁶

Näissä havainnoissa ei lopulta ollut kyse siitä, että suomalainen mies olisi osoittautunut huonoksi sotilaaksi – osittain jopa päinvastoin. Itsenäisinä ja omapäisinä, omista näkemyksistään kiinni pitävinä reserviläissotilaat olivat vain paljon vaikeampia ja monimutkaisempia johdettavia kuin mihin nuorten asevelvollisten kanssa harjaantuneet suomalaisupseerit olivat tottuneet. Aiemmat käsitykset suomalaisesta miehestä ja sotilaasta tuli päivittää vastaamaan sodassa saatua kuvaa. Kun jatkosodassa konekiväärikomppaniassa palvelut sosiologi Knut Pipping julkaisi vuonna 1947 väitöskirjansa *Kompaniet som samhälle* (suom. *Komppania pienoisyhteiskuntana*, 1978), nämä *Sotilasaikakauslehdessä* esitetyt pohdinnat saivat vahvaa akateemista tukea. Talvisodan lumipukuiset sankarit ja jatkosodan alkuvaiheen itään rynnistävät hakkapeliittojen perilliset saattoi vielä helposti yhdistää vanhaan runebergiläiseen sotasankarikuvastoon. Kesän ja syksyn 1944 jälkeen tämä ei enää ollut yhtä lailla mahdollista.⁴⁷

Sotilasaikakauslehdien kirjoitukset jäivät tietenkin vain rajatun joukon keskusteluiksi. Niissä oli hyvin käytännöllinen sävy: kuinka uudistaa suomalaista sotilaskoulutusta vastaamaan uutta psykologisempaa ihmis- ja sotilaskäsitystä. Paljon laajemmin kotiin palaavan sotilaan ja miehen kuva problematisoitui 1940-luvun jälkipuolen suomalaisessa kirjallisuudessa ja elokuvissa. Tähän kulttuurikeskusteluun osallistuivat myös nuoret veteraanit itse. Vastoin yleistä

käsitystä, ettei sotaa olisi käsitelty ennen Väinö Linnan *Tuntematonta sotilasta* (1954), sota oli keskeinen, joskin usein epäsuorasti käsitelty aihe suuressa osassa suomalaista sodanjälkeistä kirjallisuutta. Erityisesti niin sanotussa kotiinpaluukirjallisuudessa, jota alkoi ilmestyä heti syksyn 1944 jälkeen, sotasukupolven nuoret miehet ja naiset kirjoittivat rauhaan siirtymisen psykologisista, moraalisisista ja yhteiskunnallisista ongelmista. Kirjojen keskeisenä juonteena oli etsiä elämälle uutta merkitystä, kun tappioon päättyneet sotavuodet olivat jättäneet jälkeensä henkisen tyhjiön tai haaksirikon. Kirjoissa sota näyttäytyy vielä sirpalemaisena ja hahmottomana kokonaisuutena, joka ahdistaa ihmisten elämää ja saa heidät tekemään harkitsemattomia tekoja.⁴⁸

Vastikään kotiin palanneiden mieskirjailijoiden suhde sotaan oli kaksijakoinen. Toisaalta romaaneista voi lukea epämääräistä vetoa takaisin rintamalle, jossa vallitsi lämmin aseveljeys ja jossa sotilaiden tehtävät olivat selkeitä. Unto Ahokiven pohjoissuomalaiselle jälleenrakennustyömaalle sijoittuvassa romaanissa *Juurettomat* (1946) sodanjälkeinen rikkinäisyys ja poliittiset eturistiriidat työnnetään syrjään, kun uhkaava metsäpalo vaatii kaikkia miehiä jälleen yhteiseen taisteluun. Romaanin päähenkilö, elämästään otteen menettänyt entinen rintamamies, löytää itsestään jälleen vastuuntuntoisen johtajan: ”Karppinen lähti miehineen edelleen. Hänestä tuntui, kuin hän olisi tullut sodan, oikean sodan rintamalle, kuin hän olisi ollut lähdössä miehineen hyökkäykseen. Kaikki hänen ympärillään tuntui hetken aikaa samalta: Savuverho, palavaa metsää, huutoja...”⁴⁹ Taistelussa tulta vastaan entisten sotilaiden roolit ovat selviä ja miehet sulautuvat yhdeksi joukoksi, joka kamppailee, vetäytyy, muodostaa uuden puolustuslinjan ja lopulta nujertaa metsäpalon, ennen kuin se saavuttaa läheisen kylän.

Näitä kokemuksia vasten siviilielämä oli täynnä ristiriitoja, jännitteitä ja arkisia vastoinkäymisiä, joiden edessä nuoret veteraanit kokivat olevansa yksin ja ekyksissä. Ennen kaikkea se yhteiskunta, johon sotilaat palasivat, ei tuntunut lainkaan tunnistavan ja arvostavan rintamamiesten uhrauksia. Sodassa nuorukaiset olivat kas-

vaneet raskaaseen vastuuseen ja nähneet tovereidensa kuolevan, mutta nyt näillä kokemuksilla ei tuntunut olevan mitään merkitystä. Toisaalta sota itse oli paljastunut joksikin muuksi, kuin mihin isänmaallinen juhlapuheretoriikka ja koulukasvatus olivat nuorukaisia valmistaneet. Pitkät juoksuhaudoissa vietetyt vuodet olivat tuoneet esiin sodan raadollisuuden ja mielettömyyden – samaan aikaan kun kotirintamalla keinottelijat menestyivät ja ravintoloissa huviteltiin. Jyrki Mikkosen romaanissa *Vuoroloma* (1946) sota-ajan kiihkoisänmaallisuutta kuvataan entisen IKL-aktiivin ja juopon ”kotirintamaupseerin” hahmossa:

”Haka... hakaristin. Se on hemmetin hie... hieno risti... Hitlerin ri... risti.” Tuon mielikuvan voimasta näytti [luutnantti] Ravakala piristyvän. Siinä keskellä toria hän ojentautui suoraksi asentoon, kääntyi kissakomppaniaan päin ja kohotti kätensä tervehdykseen:

”Heil Hitler!”

”Moaaau... mouaaauu... uuu...” kuului haikea vastaus.⁵⁰

Sodassa menetetty nuoruus ja tästä kumpuava katkeruus kulkevat kotiinpaluuroomaanien keskeisenä juonteena.⁵¹ Veteraanit olivat kahden identiteetin välissä sotilaina ja siviileinä kykenemättä kuulumaan kunnolla kumpaankaan ryhmään. Samaan aiheeseen tarttuivat myös sodanjälkeiset suomalaiselokuvat, joista on tutkimuksessa käytetty nimityksiä ”ongelma- tai kuppaelokuva” – viitaten juuri elokuvien yhteiskunnalliseen ongelmakeskeisyyteen.⁵² Erona kotiinpaluuromaaneihin oli, että elokuvaohjaajat olivat pääasiassa vanhempia kuin varsinaiset rintamaikäluokat, eikä heillä itsellään siis ollut samaa kokemusta sodasta kuin nuorilla veteraaneilla.

Myötämielisin ja pohjimmiltaan optimistisin kuvaus kotiin palaavista sotilaista löytyy heti vuonna 1945 ilmestyneestä elokuvasta *Suomisen Olli yllättää* (ohjaaja Orvo Saarikivi). Elokuvan alkukohtauksessa Olli ja hänen toverinsa ovat juuri kotiutumassa armeijasta. Nuorukaiset palaavat koulunpenkille, ja vanhempi opettaja kutsuu

heitä väheksyen ”sotasankareiksi” ja ”sotilasneuvostoksi” – joskin pojat saavat myös ymmärrystä rehtorilta ja nuorelta naisopettajalta: ”Kaikki ihmiset ovat nykyään hermostuneita. Ehkäpä poikien hermot ovat kärsineet enemmän kuin meillä täällä kotona.” Ollin ja kumppaneiden siviilielämä lähtee kuitenkin huonoille urille, kun mukaan tulevat alkoholi, naissuhteet ja rikollinen keinottelija. ”Sanon, mikä meihin on mennyt – sota!” Ollin katuva ystävä toteaa haksahdettuaan ilotytön matkaan. Syytökset ”turmeltuneesta nuorisosta” kirvelevät nuorten veteraanien mieltä. Elokuvan käännekohtassa jo itsemurhan partaalla käynyt Olli keskustelelee isänsä kanssa, joka osoittaa ikkunasta pommituksissa tuhoutunutta taloa: ”Katsopas, tuon rakennuksen on sota runnellut, ja kuitenkin se rakennetaan uudelleen. Sellainen on ihminen.” Loppukohtauksessa Olli kumppaneineen on päässyt ylioppilaaksi. Kuva käväisee koulun seinällä olevassa Pro Patria -taulussa ja rehtori toteaa puheessaan, että sodan kokeneet nuorukaiset ovat karaistuneet voittamaan vaikeutensa ja heidän kuolleet toverinsa seisovat heidän vierellään tukien ja velvoittaen poikia työssä rakkaan isänmaan eteen.⁵³

Samoin kuin aiemmin käsitellyissä sotilaiden kotiintulojuhliissa marras-joulukuussa 1944 oli selvä jatkumo sotavuosien ideologiseen retoriikkaan, *Suomisen Olli yllättää* -elokuvassa on vahvoja yhtymäkohtia sota-ajan elokuvien reippaaseen henkeen, jossa vaikeudet lopulta voitetaan. Sen sijaan useissa myöhemmissä elokuvissa sävyt ovat synkempiä ja osin tyystin lohduttomia. Toivo Särkän ohjauksessa *Nuoruus sumussa* -elokuvassa (1946) palanneita sotilaita nimitellään ”rentuiksi”. Rikokset, alkoholi ja sukupuolitaudit vaanivat kaikkialla. Yksi päähenkilöistä lankeaa kaatuneen rintamatoverinsa katalan vaimon pauloihin ja ajaa erään toisen hyveellisen tytön itsemurhaan. ”Koko tämä mieletön maailma, se heittää meidät milloin minnekin, säälittä. Ja me olemme kuitenkin vielä niin nuoria. Siinä on jotakin väärin”, synnintuntoinen veteraani parahtaa.

Veikko Itkosen ohjauksessa *Silmät hämärässä* (1952) Tauno Palo näyttelee rintamalla järkyttynyttä veteraania, joka oli hylännyt haavoittuneen luutnantin kuolemaan. Muiston häpeä ajaa miehen

Nuori veteraani (Hannes Häyrinen) joutuu kohtaamaan siviilielämän houkutukset ja rappion Toivo Särkän elokuvassa *Nuoruus sumussa* (1946). Etenkin kaupungit kuvattiin sodanjälkeisissä elokuvissa todellisina paheiden pesinä. Kuva: Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, Elonet.

epätoivoon ja lopulta rikokseen. Elokuviissa *Lähellä syntii* (ohjaaja Hannu Leminen, 1955) ja *Verta käsissämme* (ohjaaja William Markus, 1958) sodanjälkeisiä rikkinäisyyden kokemuksia käsitellään vankeudesta palaavan sotavangin hahmon kautta. ”Jos sä kerran ryyppäät, niin ryyppää kunnolla / Jos sä kerran unhoitat, niin kaikki unhoita”, laulaa entisten sotavankien ryyppyremmi Lemisen eloku-

vassa. Vaikka sotavangit olivat lukumääräisesti hyvin pieni joukko suomalaisten veteraanien keskuudessa, heidän hahmonsarjansa tarjosi elokuvaohjaajille hyödyllisen draamakeinon alleviivata sodan aiheuttamaa katkosta, sopeutumisvaikeuksia ja sodanjälkeistä hämmennystä ihmisten elämässä. Aarne Tarkaksen elokuvan *Jokin ihmisessä* (1956) toinen päähenkilö on erikoinen sekoitus väkivaltaista alkoholista, sotilaskarkuria ja Lapin sodassa kunnostautunutta sotainvalidia, joka kulkee päämäärättömästi rikoksen teillä. Vielä Jack Witiikan ohjaamassa ja Alkon tuottamassa elokuvassa *Mies tältä tähdeltä* (1958) alkoholi ja asetovereidien ryyppyporukka ajaa perheenisän hunningolle ja lopulta alkoholistiparantolaan.

Useissa muissa jo 1940-luvulla ilmestyneissä elokuvissa sotaa ei suoraan mainita, mutta kuvaukset kaupunkien paheista, kaikkialla vallitsevasta juurettomuudesta ja nuorten moraalista voimattomuudesta viittaavat sotasukupolven ristiriitaisiin kokemuksiin.⁵⁴ Elokuvien miehet ovat varsinaisia ongelmakimppuja; eri tavoin haavoittuvaisia ihmisiä, joita olosuhteet heittelevät ja joiden oma tahto on heikko. Elokuvia voi katsoa sillä silmällä, että niissä yritetään ymmärtää nuoren ikäluokan kohtaamia vaikeuksia. Kotiinpaluukirjallisuuden tavoin niiden tarjoama samaistumispinta veteraaneille oli kuitenkin hyvin ongelmakeskeinen ja negatiivinen: etenkin moraaliset vaarat vaanivat kaikkialla. Entiset sotilaat eivät olleet elokuvissa oman elämänsä herroja, saati miehekkäitä sotasankareita; sen sijaan he tuntuivat tarvitsevan apua sekä puolisoiltaan että koko yhteiskunnalta, jotta eivät jatkuvasti horjahtaisi päihtheisiin, rikoksiin ja muille syrjäpoluille. Samoin 1950-luvun suosittu sotilasfarssit voi tulkita elokuviksi, joissa käsiteltiin huumorin ja karnevalisoinnin keinoin aikakauden ”miesongelmaa” sekä armeijainstituution aseman muutosta ja kyseenalaistumista hävityn sodan jälkeen.⁵⁵

Kun *Sotilasaikakauslehdien* kirjoituksia, sotasukupolven kirjoittamia kotiinpaluromaaneja sekä suomalaisia sodanjälkeisiä elokuvia katsoo yhdessä, niissä piirtyy kuva suomalaisen miehen kriisistä. Hyvin vastaavalla tavalla tappioon päättyneet sodat ovat muualakin asettaneet kyseenalaiseksi mieheyteen liittyneet kansalliset

arvot ja ihanteet, jotka olivat sodan aikana kiteytyneet taistelevan soturin hahmoon. Tappion seurauksena sodanjälkeisissä yhteiskunnissa on havaittu pyrkimys eri tavoin palauttaa miehinen toimijuus ja auktoriteetti ennalleen esimerkiksi korostamalla patriarkaalisia perhearvoja, työnteon merkitystä tai määrittelemällä mieheyden ihannemalleja uudelleen. Vaikka tällainen ”remaskulinisaatio” onkin yleinen ilmiö, kukin sodanjälkeinen yhteiskunta vastaa siihen omalla tavallaan.⁵⁶ Suomalaisia erityispiirteitä olivat kärsityn tappion suhteellisuus verrattuna muihin hävinneisiin maihin sekä tästä johtuva mahdollisuus rakentaa positiivisia identiteettejä sotakokemusten varaan jo varsin pian sodan päätyttyä, kuten ryhdyn seuraavaksi käsittelemään.

Tuntemattomien sotilaiden palaava itsetunto

Suomalaisen tappionkokemuksen erikoisuus verrattuna muihin toisen maailmansodan häviäjävaltioiden oli pohjimmiltaan siinä, ettei Suomea koskaan miehitetty – ja että tämä voitiin nähdä maan oman armeijan puolustustaistelun ansiona. Sodan seurauksena Suomen poliittinen järjestelmä muuttui muttei murtunut: vaikka pieni joukko sota-ajan johtavia poliitikkoja tuomittiin sotasyyllisiin, maan poliittisessa johdossa ja virkamieskunnassa säilyi voimakas jatkuvuus sotaa edeltävään aikaan ja sotavuosiin. Heti sodan jälkeen voimalla julkiseen toimintaan palanneet kommunistit joutuivat 1940-luvun jälkipuolelta lähtien pitkäksi aikaa paitsioon hallitusvastuusta ja jäivät omaksi äänekkääksi mutta eristyneeksi saarekkeeseen suomalaisen politiikan kentällä. Samaan aikaan Suomen ja Neuvostoliiton keskinäiset suhteet muodostuivat selkeämmiksi ja tappion lopulliset rajat alkoivat piirtyä näkyviin. Sodan lopputuloksena Suomelle oli Karjalan ja Petsamon menetyt, Porkkalan alueen pakkovuokraus, sotakorvaukset, sotasyyllisyysoikeudenkäynnit sekä erilaiset poliittiset ja sotilaalliset rajoitteet ja velvoitteet, jotka määriteltiin syksyn 1944 välirauhansopimuksessa, Pariisin rauhansopimuksessa 1947 ja vuoden 1948 YYA-sopimuksessa. Seuraukset olivat raskaita, mutta niiden kanssa opittiin selviytymään. Kun so-

dan ja tappion liikevoimat alkoivat vuosikymmenen vaihteeseen mennessä asettua paikoilleen, näissä raameissa tuli mahdolliseksi tehdä yhteenvetoa menneistä sotavuosista.⁵⁷

Merkittävä tapahtuma tässä suhteessa olivat marsalkka Mannerheimin hautajaiset helmikuussa 1951. Mannerheim oli ylivoimaisesti voimakkain talvi- ja jatkosodan taisteluihin liittyvä symbolihahmo, jonka nähtiin edustavan suomalaista maanpuolustushenkeä, isänmaallisia arvoja ja pitkää jatkuvuutta maan itsenäistymisen alkuvaiheista alkaen. Suurelle osalle vasemmistoa Mannerheim oli edelleen hyvin kiistanalainen henkilö vuoden 1918 tapahtumien vuoksi. Hautajaisissa korostui kuitenkin talvi- ja jatkosodan perintö, ja tilaisuuden luonne antoi mahdollisuuden palata sota-ajan muistoihin hartaan juhlavasti ja kunnioittaen. Mannerheimin kuoleman jälkeen hänen ympärillään alkoi voimakas sankarikuvan ja henkilökultin rakentaminen, joka huipentui lopulta marsalkan ratsastajapatsaan paljastamiseen Helsingissä vajaa kymmenen vuotta myöhemmin 4.6.1960. Oli harvinaista, ellei ainutlaatuista, että toisessa maailmansodassa hävinneen valtion sota-ajan keskeistä johtajaa voitiin julkisesti muistaa näin arvokkaasti ja suorastaan palvoen vain muutamia vuosia sodan päättymisen jälkeen.⁵⁸

Mannerheim haudattiin Hietaniemen sankarihauta-alueelle Helsingissä. Marsalkan muiston tavoin sankarihaudat, jotka oli sotavuosina perustettu jokaisen suomalaisen kaupungin ja kirkonkylän kunnipaikoille kirkon viereen, edustivat jatkuvuutta ja sodan uhrien kestävästä merkitystä suomalaisessa kulttuurissa. Haudat olivat sekä yksityisiä surun ja muistamisen kohteita että julkisia muistin paikkoja, joiden äärelle kokoonnuttiin erityisinä juhlapäivinä ja joissa näin rakennettiin sodan suomalaista muistikulttuuria.⁵⁹ Kommunisien piirissä uhrien isänmaallinen merkitys saatettiin kiistää, ja kaatuneita asetovereita muistettiin sodan ”hulluuden” ja ”julmuuden” uhreina.⁶⁰ Yleisesti ottaen sankarihautoista tuli kuitenkin yhdistävän, kollektiivisen sotamuiston rakennuspaikkoja, joiden suhteen pyrittiin välttämään ristiriitoja ja poliittisia konflikteja. 1940-luvun lopulta alkaen ja etenkin 1950-luvun mittaan sankarihautoille pys-

tytettiin muistomerkkejä, joiden muotokielessä tasapainoiltiin tappion ja sodan uhrien kestävien kollektiivisten merkitysten välillä. Vuoden 1918 valkoisten vapaussotapatsaiden sotaisa hyökkäävyys katosi toisen maailmansodan jälkeisistä sotamuistomerkeistä. Tilalle tulivat aseettomat, lumipukuiset mieshahmot, joiden sankaruus oli puhdasta, kristillistä ja veljellisen huolehtivaa. Sankaripatsaissa yleisillä nais- ja lapsihahmoilla kuvattiin sekä surua että kansallista tulevaisuudenuskoa, jonka sodassa kaatuneet sotilaat olivat uhrillaan lunastaneet tuleville sukupolville.⁶¹

Yksityisen muiston ja sankarihaudoilla tapahtuneen julkisen muistamisen kautta toisen maailmansodan sankarivainajilla oli siis kestävä paikka suomalaisessa kulttuurissa koko 1940-luvun, ja nyt sodanjälkeisten patsashankkeiden myötä sankarihaudat kohotettiin uudelleen paikallisyhteisöjen keskeiseksi paikaksi. Saattaa olla niinkin, että sankarivainajien puhtaana säilynyt uhrimuisto jopa varjosti hengissä selvinneitä sotaveteraaneja, ”ohiamuttuja”, joiden osaksi oli jäänyt käydä arkista pula-ajan selviytymiskamppailua sekä muistuttaa sodassa kärsitystä tappiosta. Esimerkiksi edellä mainitun *Silmät hämärässä* -elokuvan (1952) alussa kamera käy ohimennen Hietaniemen sankarihautausmaan kauniilla, hiljaisilla hautakummuilla, minkä jälkeen siirrytään kuvaamaan sodasta hengissä selvinneen mutta mieleltään sairastuneen sotaveteraanin ajautumista rikosten polulle. Veteraania kesällä 1944 auttanut ja siinä yhteydessä sankarina kaatunut luutnantti kummittelee syyttävästi miehen mielessä. Kun elokuvan *Mies tältä tähdeltä* (1958) päähenkilö kertoo veteraanien illanistujaisissa ajattelevansa sääliäni niitä nuoria tovereita, jotka kuolivat sodassa, entinen rintamaupseeri toteaa: ”Ne pojat, jotka silloin meni, niillä ei ole ainakaan mitään syytä kadehtia minun elämäni. Kaikki sotilaat eivät saa kuolla saappaat jalassa. Muutaman täytyy kuolla ilmoitushankkijoina.”⁶²

Entisten sotilaiden asema ja näkyvyys suomalaisessa yhteiskunnassa alkoi kuitenkin muuttua noin kymmenen vuotta jatkosodan päätyttyä. Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* (1954) rooli oli tässä hyvin suuri. Romaanin ja sen pohjalta seuraavana vuonna il-

mestyneen elokuvan ilmiömäinen suosio sodan kokeneiden riviso-tilaiden keskuudessa selittyy pitkälti edellisen alaluvun taustaa vasten. Linnan kuvauksessa toteutui kaksi asiaa yhtä aikaa: siinä vietiin pohja paatokselliselta ihanneisänmaallisuudelta, josta oli sotavuosien rintamatodellisuudessa saatu kyllin, mutta samalla romaanissa annettiin perimmältään positiivinen ja samaistuttava kuva suomalaisesta rintamamiehestä, joka teki parhaansa ja kantoi harteillaan sodan raskaimman taakan. Linnan taitavuutta oli antaa ääni sotakokemusten katkeruudelle ja monenkirjavuudelle, ilman että kaikki sodassa koetut kärsimykset ja uhraukset olisivat menettäneet merkityksensä. *Tuntematon sotilaskin* päättyi silti kiistattomaan tappioon:

Niin. He olivat hävinneet. Saaneet rangaistuksen. Mistä se oli tullut, siihen tulisi varmasti monenlaisia vastauksia. Eräs myönteinen seikka siinä asiassa sentään oli. Kohtalo oli vapauttanut heidät kaikesta vastuusta antamalla heille selkäsaunan. [...] He olivat jo sovittaneet syntinsä selkänahallaan. Vain yksi toive heillä enää oli: he halusivat viedä henkiriepunsa näiden viimeisten minuuttien läpi.

Sen jälkeen he seisoisivat vapaina, puhtaina ja syyttöminä. Onnelliset.⁶³

Mutta Vanhalan tunnetuilla sanoilla tappion kokemuskin suhteutetaan kirjassa vastaamaan suomalaisia erityispiirteitä: ”Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liitto voitti, mutta hyvänä kakkosena tuli maaliin pieni sisukas Suomi.”⁶⁴ Aiemmin mainittuun remaskuliniisaatio-teesiin nähden on kiinnostavaa, että siinä missä Linnan rintamamiehet säilyttivät kunniansa sodan päättyessäkin, perinpohjainen häviö ja siihen liittyvä moraalinen konkurssi projisoitiin Raili Kotilaisen hahmon kautta lottiin ja naisiin. Entiset lotat kokivat romaanin oman sota-aikaisen työnsä mitätöimisenä ja uutena häpäisynä.⁶⁵ Sen sijaan entinen rintamamies saattoi romaanin luettuaan tai elokuvan katsottuaan tuntea ylpeyttä siitä, että oli ollut näissä koettelemuksissa mukana – ehkä ensi kertaa sodan jälkeen. Pylkönmäke-

Vartioparaati Helsingin Kauppatorilla 1950-luvulla. Puolustusmäärärahat olivat sodan jälkeen niukat ja armeijan julkisuuskuva varsin matala ja kotikutoinen. Kuvaaja tuntematon, Museovirasto.

läinen Matti Hokkanen on kuvannut Linnan romaanin vaikutusta keskiuomalaisessa maalaiskylässä seuraavasti:

Rintamatilalliset kokivat uuden heräämisen, he nousivat kymmenen vuoden unestaan jälleen elämään. Kuluneet kymmenen vuotta olivat vaientaneet keskustelun sodasta. Heidän osuuttaan sodassa vähäteltiin. Heitä rintamamiehiä oli jotenkin hiljaisesti pidetty tappioon syyllisinä. [– –] Mutta uudisraiviotaan raatavan rintamamiehen selkä oikeni. Pää nousi pystyyn, vastaantulija sai rävähtämättömän tuijotuksen takaisin. Enää ei tunnettu syyllisyyttä, ei häpeää tappiosta.⁶⁶

Tuntemattoman sotilaan merkityksestä tässä suhteessa on kirjoitettu paljon. Linnan teoksen merkitystä on vaikea yliarvioida, mutta samalla on huomattava, etteivät *Tuntematon sotilas* ja sen filmatisointi kuitenkaan olleet ainutlaatuisia yksittäistapauksia, kun rintamasotilaiden paikkaa alettiin määritellä uudelleen suomalaisessa kulttuurissa. Muissakin 1950-luvun sotaa käsittelevissä elokuvissa alkaa näkyä aiempaa positiivisempia sävyjä suhteessa sotaan ja sotilaisiin. Sodan päättymistä tappioon ei kiistetä ja sodan jäljiltä rikkinäisen veteraanin hahmo säilyy, mutta sen rinnalle nousee ”miehekkäämpiä” sotilaskuvauksia – ja samalla tappion kuva alkaa loiventua. *Tuntemattoman sotilaan* filmatisoinnin alussa ja lopussa soiva ”Finlandia-hymni” on tunnetuin esimerkki siitä, kuinka sodan ankara raadollisuus kaikesta huolimatta saa kollektiivisen kansallisen raamituksen.⁶⁷ Vastaavalla tavalla sota-ajan sankarihautajaisissa laulettu ”Oi kallis Suomenmaa” ilmestyy 1950-luvun elokuvaan viittaamaan sodassa annettujen uhrien raskaaseen mutta kestävään merkitykseen.⁶⁸ Elokuvasa *Lähellä syntii* (1955) sota-aikaa kuvataan arkis-tofilmillä, jonka päälle kertojanääni puhuu: ”Voimakas itsesäilytysvaisto pakottaa puolustautumaan. Me tahdomme elää, elää vapaina ihmisinä.” 1950-luvun puolivälin elokuvissa ryhdyttiin myös käsittelemään menetettyä Karjalaa, evakkokokemuksia sekä lottien sotapalvelusta.⁶⁹

Kaikissa näissä yhteyksissä myös suomalaisten sotilaiden ja heidän kokemustensa merkitystä uudelleenarvioitiin, joko suoraan tai epäsuoraan. Edvin Laineen elokuvassa *Niskavuori taistelee* (1957) jatkosodan päättymistä tarkastellaan kaikkein ilmeisimmin. Samoin kuin Laineen ohjaaman *Tuntemattoman sotilaan* lopussa, myös *Niskavuori*-elokuvassa syyskuun 1944 juoksuhaidoista nousee väsynyt mutta edelleen antautumaton armeija. Tykistötulessa runneltu metsä kuvaa taistelujen ja tappion raskautta. Kahden sotilaan kantaessa paareilla haavoittunutta toveriaan taustalla alkaa soida ”Oi kallis Suomenmaa”. Kuva siirtyy sankarihautausmaalle valkoisten ristien luo. Tämän jälkeen palataan *Niskavuoren* tupaan, jossa radiosta kuuluvat välirauhansopimuksen raskaat ehdot. Vaikka

Vaikka sotaveteraanien viralliset kokoontumiset tyrehtyivät alkuunsa sodan jälkeen, epävirallisesti veteraanit pitivät yhteyttä ja järjestivät tapaamisia. Ilomantsin suunnalla kesällä 1944 taistelleet 21. Prikaatin miehet vierailivat kesäkuussa 1952 entisillä taistelupaikoillaan: kuvassa luutnantti Esko Eskola sodanaikaisen poteronsa edustalla. Museovirasto: Ilomantsin Sotahistoriallisen Työryhmän kokoelma.

sota on hävitty, rauha saadaan kuitenkin tehtyä arvokkaasti ja elämä Niskavuoressa jatkuu sodassa annettujen uhrausten ansiosta. Samalla tavalla Hannu Lemisen elokuvassa *Ratkaisun päivät* (1956) isänmaallisen ja suoraselkäisen suomalaisupseerin perikuva majuri Hartti ottaa vastaan tiedon sodan päättymisestä: ”Ei auta itku markkinoilla, selvä tappio.” Sankarihahmona Hartti säilyttää silti sotilas-

kunniansa ja miehekkään asenteensa, vaikka joutuukin punaisen Valpon kynsiin.⁷⁰

Kiinteytyvä sotaveteraani-identiteetti

Väinö Linnan romaanin lisäksi 1950-luvun suomalaisessa kulttuurissa entisille sotilaille alkoi siis ilmaantua muutakin samaistumispintaa kuin rikosten ja moraalisten vaarojen keskellä rimpuileva ongelmatapaus. Samassa saumassa aloitti ilmestymisensä *Kansa taisteli – miehet kertovat* -lehti, jonka julkilausuttuna tavoitteena oli antaa ääni tavallisille suomalaisille rivisotilaille ja heidän kokemuksilleen, vaikka lehden toimituskunta koostuikin sota-ajan korkea-arvoisista upseereista. Seuraavina vuosikymmeninä lehdestä tuli keskeinen rintamamiesten kokemuksia jakanut kanava, jota luki 1960-luvun lopulla tehdyn tutkimuksen perusteella arviolta noin 60 prosenttia suomalaisista sotaveteraaneista – yli kaksi kertaa enemmän kuin mitään muuta veteraanilehteä.⁷¹ Marsalkka Mannerheimin syntymäpäivänä 4.6.1957 julkaistussa lehden ensimmäisessä numerossa toimituskunnan puheenjohtaja, kenraaliluutnantti K. L. Oesch sanoi lehden tarkoituksen tavalla, jossa suomalaisen sotilaan luonnehdinta oli jo kaukana sodanjälkeisten ”kuppaelokuvien” luomasta kuvasta:

Kuvaamatta ja kertomatta on vielä satoja ja tuhansia rohkeiden, epäitsekäiden, uhrivalmiiden, neuvokkaiden ja pelottomien miesten, taistelijain ja pienten taisteluryhmien tekoja, taisteluyrityksiä ja sankaritekoja, jotka milloin erikseen, milloin yhteisesti ovat ratkaisevalla tavalla vaikuttaneet taistelun kulkuun. Ne ovat omiaan meissä taistelun tuhoilta säilyneissä ja nousevissa sukupolvissa herättämään ihailua, arvonantoa ja kunnioitusta.⁷²

Tultaessa 1950-luvun viimeisiin vuosiin siirryttiin selvästi vaiheeseen, jossa entisten sotilaiden yhteiskunnallinen asema oli murroskohdassa ja jolloin alkoi kehkeytyä uudenlainen sotaveteraanin identiteetti. Sankarimuistomerkit, Linnan romaani, elokuvat, *Kansa*

Sankarihaudat säilyivät keskeisenä sodan muistin ja muistamisen paikkana myös sodan jälkeen, ja 1950-luvun mittaan lähes jokaiselle hautausmaalle nousi sankaripatsas. Olhavan sankarivainajien muistomerkin paljastustilaisuus 18.8.1957. Kuvaaja tuntematon, Museovirasto.

taisteli -lehti sekä muut sotaan viittaavat vaikutteet alkoivat luoda kulttuurista perustaa, jonka varaan entiset sotilaat saattoivat rakentaa positiivista omakuvaa itsestään. Asioita alkoi tapahtua yhtä aikaa eri puolilla maata. Sotaveteraanien järjestäytymisen ensimmäisenä ituna olivat entisten rintamamiesten maanhankintaan, asunto-oloihin ja huoltoon liittyvät paikallisyhdistykset, joita alettiin perustaa vuodesta 1956 alkaen. Alku oli varovainen ja tapahtui matalalla profiililla: mielessä oli edelleen Suomen Aseveljien Liiton lakkauttaminen ja ylipäättään halu olla ärsyttämättä Neuvostoliittoa millään revanssihengeksi tulkittavalla toiminnalla.⁷³ Askel askeleelta sotavete-

raanin status alkoi kuitenkin muuttua virallisemmaksi. Vuonna 1957 jatkosodan rintamamiehille myönnettiin oma muistomitali, jonka talvisodan veteraanit olivat saaneet jo vuonna 1940. Myös talvisodan henkeen ja puolustustaisteluun rohjettiin palata entistä avoimemmin: lokakuussa 1959 tuhannet talvisodan veteraanit eri puolilla Pirkanmaata kokoontuivat viettämään syksyn 1939 ”ylimääräisten harjoitusten” 20-vuotismuistojuhlaa YH-59-tapahtuman merkeissä. Juhlaan osallistuneet veteraanit pitivät ensi kertaa rinnassaan pahville painettua veteraanitunnusta.⁷⁴

Tammikuussa 1945 tapahtuneen Suomen Aseveljien Liiton lakautuksen jälkeen entisiä sotilaita oli suomalaisessa julkisuudessa kutsuttu ennen kaikkea rintamamieheksi.⁷⁵ Termillä oli juridistakin merkitystä, sillä se liittyi maanhankintalaissa määriteltyyn perheelisten rintamamiesten maansaantioikeuteen. Verrattuna sotaveteraaniin, joka on jälkikäteinen, jo päättyneisiin sotavuosiin viittaava identiteettinimike, rintamamies oli sota-ajan aikalaistermi, joka tarkoitti sotapalvelusta etulinjoilla ja taistelujoukoissa. Yksityisissä keskusteluissa entiset sotilaat kutsuivat itse itseään 1940- ja 1950-luvuilla vaihtelevilla termeillä aseveljiksi, rintamamieheksi, sotakavereiksi ja milloin miksin,⁷⁶ mutta ainakaan julkisuudessa sotaveteraani-käsitettä ei käytetty suomalaisveteraaneja yhdistävänä nimikkeenä ennen 1950-luvun loppupuolta.

Itse käsite oli kyllä suomalaisillekin tuttu, mutta sillä viitattiin yksinomaan ulkomaalaisiin sotaveteraaneihin, erityisesti Yhdysvaltain armeijassa palvelleisiin sotilaisiin.⁷⁷ Käytännössä ainoat julkiset viittaukset ”suomalaisiin sotaveteraaneihin” ilmestyivät amerikkalaisuomalaisissa sanomalehdissä – ja niissäkin kyse oli yleensä Yhdysvaltain armeijassa palvelleista suomalaisista.⁷⁸ 1940-luvun mittaan sotaveteraaneiksi alettiin kutsua myös Neuvostoliiton ja muiden maiden entisiä sotilaita, joiden kotiinpaluusta ja järjestäytymisestä oli suomalaislehdissä laajaakin kirjoittelua, mutta 1950-luvun puoliväliin saakka sanaa ei koskaan käytetty sanomalehtikirjoituksissa synonyymina suomalaisille toisen maailmansodan rintamamiehille.⁷⁹ Sen sijaan termiä saatettiin kyllä käyttää Suomen sodan 1808–1809

entisistä sotilaista, vuoden 1918 sisällissodan valkoisista rintamamiehistä ja vieläpä autonomian ajan tarkk'ampujapataljoonissa palvelleista suomalaismiehistä.⁸⁰

Sotaveteraani-sanana välttely suomalaisessa julkisuudessa 1950-luvun puoliväliin saakka on niin johdonmukaista, että sanaa pidettiin selvästi sopimattomana kuvaamaan toisen maailmansodan suomalaissotilaita. Kyse saattaa olla siitä, että sotaveteraanit ymmärrettiin järjestäytyneeksi ihmisryhmäksi, mikä ei sopinut Suomen tilanteeseen. Termillä oli todennäköisesti poliittista painolastia suomalaisessa kontekstissa, sillä se voitiin yhdistää lakkautettuun Suomen Aseveljien Liittoon. On myös mahdollista, että nimityksenä rintamamies tuntui suomalaisittain riittävältä ja kuvaavammalta, koska sodan päättymisestä oli vain joitain vuosia eivätkä entiset sotilaat ennen 1950-luvun jälkipuoliskoa muodostaneet mitään omaa tunnusomaista, ”sotaveteraaniuden” määrittelemää ryhmää. Sotainvalidit olivat asia erikseen.

Samassa aikahaarukassa kun entiset sotilaat alkoivat osoittaa aktivoitumisen merkkejä, myös suomalaislehdissä alkoi 1950-luvun puolivälistä eteenpäin ilmestyä satunnaisia hajamainintoja rintamamiehistä sotaveteraaneina.⁸¹ Viimein vuosikymmenen lopulla 1958–1959 toisen maailmansodan suomalaissotilaista ryhdyttiin ensimmäistä kertaa laajemmin ja järjestelmällisemmin käyttämään sotaveteraani-termiä. Aluksi käyttöyhteytenä olivat sota-ajan joukkoyksiköiden kokoontumiset ja jatkosodan muistomitalien jakotilaisuudet.⁸² Kun sitten syksyllä 1959 vietettiin jo edellä mainittuja talvisodan syttymisen 20-vuotismuistojuhlia, tilaisuuksiin kootuneista entisistä sotilaista puhuttiin ainakin porvarilehdistössä itsestäänselvästi sotaveteraaneina: ”Eilinen, talvisodan alkamisen 20-vuotispäivä, kokosi eri puolilla maata järjestettyihin tilaisuuksiin runsaasti sekä noiden aikojen ankaruuden omakohtaisesti kokeneita sotaveteraaneja että myöskin nuoremman polvemme edustajia.”⁸³ Jouluna 1959 ilmoitettiin lehdissä vielä pienimuotoisesti, että Suomussalmella 29.11.1959 vietetyn talvisodan muisto- ja patsasjuhlan

merkeissä oli virinnyt ajatus ”sotaveteraanien valtakunnallisen huoltoliiton perustamiseksi”⁸⁴

Näin 15 vuotta toisen maailmansodan päättymisestä oltiin Suomessa tilanteessa, jossa menneiden rintamakokemusten ympärille alkoi kehkeytyä kiinteämpiä sotaveteraani-identiteettejä ja rintamamiesten yhteistä samaistumispintaa, joka johti 1960-luvulla veteraanien järjestäytymiseen. Kehityskulku ei kuitenkaan ollut missään nimessä ilman jännitteitä, eikä sotaveteraaniudella tarkoitettu mitään yhtä, kiistatonta asiaa. Päinvastoin: tulevina vuosina ja vuosikymmeninä suomalaisveteraanit ottivat kiivaasti yhteen siitä, kenellä oli oikeus pitää itseään ”sodan käyneenä miehenä”, mitä sotaveteraani- ja rintamamies-nimityksillä tarkoitettiin, millä tavoin koettuja sotavuosia tuli muistaa ja mitä poliittisia, aatteellisia ja yhteiskunnallisia johtopäätöksiä sodasta tuli johtaa.

Järjestäytyminen kahteen kilpailevaan veteraanijärjestöön, Suomen Sotaveteraaniliittoon ja Rintamamiesveteraanien Liittoon, kuvasi tätä kamppailua sotakokemusten merkityksestä. Martti Kukkonen vuonna 1972 julkaistun veteraanitutkimuksen perusteella voidaan todeta, että Sotaveteraaniliitto oli jäsenistöltään keskimäärin oikeistolaisempi, siihen kuului suhteellisesti enemmän upseereita ja sen jäsenkunnan tavoitteissa korostui vahvemmin sotaveteraanien yleisen arvostuksen, sotakokemusten muistelun sekä aatteellisen maanpuolustustoiminnan merkitys. Rintamamiesveteraanien Liittoon puolestaan kuului suhteellisesti enemmän alempien tulo luokkien veteraaneja, sen jäsenistö oli keskimäärin vasemmistolaisempaa ja jäsenten järjestäytymismotiivina korostui vahvemmin veteraanien taloudellisten kysymysten ratkaiseminen. Nimensä mukaisesti Rintamamiesveteraanien Liitto pyrki myös rajaamaan veteraanistatuksen vahvemmin rintamamiehille, kun taas Sotaveteraaniliitto ajoi väljempää veteraanin määritelmää.⁸⁵ Toisaalta hyvin suuri osa suomalaisista sotaveteraaneista ei kokenut tarvetta liittyä kumpaankaan veteraanijärjestöön. Tällä perusteella voidaan sanoa, että vaikka veteraani-identiteetit alkoivatkin kiinteytyä 1950-luvun

lopulla, veteraanit itse säilyivät heterogeenisenä ja moniäänisenä ihmisjoukkona, joka antoi sodalle hyvinkin erilaisia merkityksiä.

Katkoksia ja jatkuvuuksia rintamamiehen kuvassa

Kun Suomen armeija kotiutettiin syksyllä 1944, viimeisissä puhuteluissa ja kotiseudulla järjestetyissä virallisissa kotiintulojuhliissa säilyi vielä sotavuosien isänmaallis-uskonnollinen sävy. Pitkien sotavuosien jälkeen demobilisaatio näkyi kuitenkin myös sotilaiden riehakkuutena, katkeruutena ja kyllästymisenä auktoriteetteihin. Talvella 1944–1945 konkretisoituivat sodassa koetun tappion seuraukset, ja Suomen Aseveljien Liiton lakkauttaminen tammikuussa 1945 vei pohjan entisten sotilaiden järjestäytymiseltä. Myös veteraanien omatoimiset kokoontumiset sodan jälkeen joutuivat tarkkailun ja äärivasemmiston kritiikin kohteeksi. Arjen tasolla siirtymä siviiliin tapahtui Suomessa poikkeuksellisen nopeasti, mitä edesauttoivat hyvä työllisyystilanne sekä yhteiskunnan sopeutustoimet. Nuorista veteraaneista tuli jo kevästä 1945 alkaen työmiehiä, maansaa- jia, aviomiehiä ja pian perheenisiäkin.

Sodanjälkeisessä suomalaisessa kulttuurissa kotiin palaaville sotilaille ei ollut varattu sankarin roolia, vaan heitä kuvattiin pääasiassa eksyneinä, heikkoina ja moraalisesti hairautuvaisina hahmoina. Sotasukupolven miesten ja naisten rikkinäisyys heijasteli sekä häviöön päätyneen sodan katkeraa tilinpäätöstä että sodanjälkeisen yhteiskunnan akuutteja ristiriitoja. Entisten sotilaiden esittäminen ”ongelmatapauksina” jatkui 1950-luvulla, mutta vuosikymmenen mittaan tähän rinnalle alkoi ilmestyä kuvauksia, joissa sodassa kärsitty tappio alkoi suhteellistua ja jotka tarjosivat veteraaneille positiivisempaa samaistumispintaa. Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* filmatisointineen oli tässä suhteessa merkittävin yksittäinen tapaus, mutta kyse oli laajemmasta muutoksesta suhteessa sotaan ja sotilaisiin. Etenkin 1950-luvun jälkipuoliskon osalta voidaan puhua sodan suomalaisen muistikulttuurin paluusta kansalliseen julkisuuteen, missä yhteydessä palattiin myös sota-ajan kollektiivisiin tunnelmiin. Samalla entiset rintamamiehet alkoivat muuttua keski-ikäisiksi sota-

Edvin Laineen Väinö Linnan romaanin pohjalta ohjaaman *Tuntemattoman sotilaan* (1955) loppukohtauksessa on sekä hävityn sodan katkeruuden symboliikkaa että orastavaa ylpeyttä itsenäisyyden säilymisestä. Laineen vuonna 1957 ohjaaman *Niskavuori taistelee* -elokuvan loppu on hyvin samankaltainen. Kuva: Kansallinen audiovisuaalinen instituutti, Elonet.

veteraaneiksi, joiden identiteettiä nuorena koetut sotavuodet alkoivat määritellä voimakkaammin kuin ennen.

Jo 1950-luvun jälkipuolella menneitä sotavuosia voitiin siis muistella tavoilla, joissa oli jatkuvuutta sota-ajan isänmaalliseen retoriikkaan. Suomalaisen sotilaan kuva ei kuitenkaan palannut 1930-luvun suojeluskuntaihanteisiin tai jatkosodan alun aggressiivisiin ristiretkeläissotureihin. Kuten muun muassa Linnan *Tuntematon sotilas*

alleiviivasi, pitkät sotavuodet olivat tuoneet suomalaisista miehistä pintaan niin rosoisia ja realistisia piirteitä, ettei niitä voinut sellaisenaan mahduttaa aiempiin kansallisiin sankarityypppeihin. Vaikka vuodenvaihteen 1944–1945 tappion kokemus oli loiventunut, kesän 1944 raskaat kokemukset, sodanjälkeinen poliittinen tilanne ja Neuvostoliiton läsnäolo sävyttivät sodan muistikulttuuria ja koko suomalaista yhteiskuntaa. Niinpä esimerkiksi edellä mainitun *Kansa taisteli* -lehden ensimmäisen numeron kannessa ei komeillut sotaisia sankarihahmo, vaan juoksuhaudassa vartiopaikallaan värjöttelevä rintamamies, joka vetoavasti katsoi kohti lehden lukijaa. Erilaisista painotuksista huolimatta molempien veteraanijärjestöjen julkisessa työssä näkyi sopeutuminen Suomen ja Neuvostoliiton välisiin YYA-henkisiin suhteisiin sekä rauhan painottaminen – ja pitkäksi aikaa suomalaisen sotilasmiehen malliksi nousi Yhdistyneiden Kansakuntien tehtävissä palveleva rauhanturvaaja, joka kykeni ratkaisemaan konfliktitilanteet puhumalla ja sovittelemalla.

Siirryttäessä 1960-luvulle kaksi asiaa oli tapahtumassa yhtä aikaa. Ensiksi keski-ikään ehtineet sotaveteraanit olivat sekä järjestäytymässä että nousemassa muutenkin vankkaan asemaan suomalaisen yhteiskunnan kaikilla osa-alueilla. Voidaan puhua alkavasta veteraanien aikakaudesta, joka jatkui aina 1980-luvulle saakka. Toiseksi veteraanisukupolven lapset, suuret ikäluokat, olivat tulossa aikuisikään. Heille omien vanhempien ikäluokka (tai kaikki ”vanhat ihmiset” ylipäättään) näytti aina olleen vallankahvassa. 1950-luvun jälkipuoliskon eräänlainen renessanssi sodan muistamisessa – Mannerheimin patsashanke, talvisodan muistojuhlat, käynnit sankarihaudoilla, veteraanien kokoontumiset – oli osa suurten ikäluokkien varhaista kokemushistoriaa; sen sijaan nuoren sodasta palanneen sukupolven vaikeat ja rikkinäiset kokemukset 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkuvuosina olivat sodan jälkeen syntyneille liian varhaista aikaa muistettavaksi. Sukupolvien väliin aukeni kokemusten kiulu, joka paikoin kärjistyi sukupolvikonfliktiksi.

RINTAMAMIEHEN SANA:

MYRSKY KIIHTYY:
RINTAMAMIEHET NURIN-HINTAAN MIHIN TAHANSA

URHO MYRSKY:
"... MINÄ TAHDON TURKKISI,
JA ELLET SITÄ HYVÄLLÄ ANNA,
RAVISTELEN SINUA NIIN,
ETTÄ VILLATUKOT LENTE-
LEVÄT!" (puhaltaa raivokkaasti)
Z. Topelius:
MYRSKY JA PÄIVÄNPAISTE

✻

MIKÄ OLI SADUN ORETUS?

Olli Kleemola

”SIKSI KYSYVÄT LAPSEMME:
MIKSI TE MENITTE SINNE”

Veteraanipolven asema suomalaisessa 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnassa

1960-luku oli ensimmäinen aikakausi itsenäisen Suomen historiassa, jolloin nuoriso nousi toden teolla kyseenalaistamaan ja haastamaan vanhempiensa ikäluokan arvoja ja asenteita.¹ Suomalaisessa historiankirjoituksessa on toistuvasti esitetty radikaalin nuorison kritiikin kohdistuneen voimakkaasti viime sotien veteraaneihin ja heidän työnsä merkityksellisyyteen.

Usein 1960-luvun ajankuvaa luonnosteltaessa esiin nousee lause ”mitäs sinne menitte”, joka on väitetyksi osoitettu talvi-, jatko- ja Lapin sotien veteraaneille. Sen ajatellaan heijastavan vuosikymmenen nuorison mielenmaisemaa ja yleisempääkin yhteiskunnallista ilma-
piiriä sekä siihen liittynyttä väheksyvää tai halveksuvaa suhtautumista veteraaneihin.² Sanonnan alkuperää ei kuitenkaan ole kyetty yksiselitteisesti osoittamaan.

Ajatus laajamittaisesta veteraanien halveksunnasta suomalaisessa yhteiskunnassa 1960- ja 1970-luvuilla saattaa tosiasia-
ssa olla vasta Neuvostoliiton hajoamisen aikoihin asemansa lujittanut myytti, jonka myös veteraanipolvi on kylmän sodan jälkeisenä vuosikymmeninä ehtinyt omaksua. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisenä aikana 1960- ja 1970-lukuja on niin ikään alettu luonnehtia ”vaikenemisen ajaksi”, millä tarkoitetaan sitä, että veteraanipolvi ei olisi tuona aikana saanut puhua tai esiintyä vapaasti.³ Tämä ei

tietenkään tarkoita sitä, etteikö osa veteraaneista olisi kokenut tullessa tuolloin halveksituksi tai vaiennetuksi.⁴

Artikkelissani pyrin lehdistökirjoittelua analysoimalla selvittämään, miten veteraanipolveen⁵ kuuluvat henkilöt näkivät oman asemansa suomalaisessa yhteiskunnassa 1960- ja 1970-luvuilla.⁶ Tarkastelen tässä artikkelissa laadullisen sisällönanalyysin keinoin veteraanijärjestöjen lehdissä esitettyjä näkemyksiä ympäröivän yhteiskunnan suhtautumisesta veteraaneihin sekä veteraanien omaa ymmärrystä asemastaan suomalaisessa yhteiskunnassa. Järjestölehdet tarjoavat levikkiään ja painoarvoaan merkittävemmän kurkistussaukon tuon ajan yhteiskuntaan, sillä niissä seurattiin kiinteästi eri foorumeilla käytyjä keskusteluja – muun muassa sotainvalideille ja veteraaneille kuuluvista tuista – ja referoitiin niitä oman jäsenkunnan luettavaksi. Nuorison näkökulmaa veteraaneihin puolestaan tarkastelen *Ylioppilaslehden* avulla. Päähuomio tarkastelussa on miespuolisissa veteraaneissa.⁷

Veteraanijärjestöistä vanhin on Sotainvalidien Veljesliitto, joka perustettiin talvisodan jälkeen 1940, ja jonka äänenkannattajan toimii *Sotainvalidi*.⁸ Tarkastelun kannalta olennainen vuosi on kuitenkin 1964, jolloin perustettiin molemmat vammautumattomien veteraanien järjestöt: Sotaveteraaniliitto (jäsenlehtenä *Sotaveteraani*) ja Suomen rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliitto (jäsenlehtenä *Veteraani*). Sotaveteraaniliiton edeltäjäorganisaatio Rintamamiesten Asuntoliitto oli tosin perustettu jo 1957, mutta tuolloin kyseessä oli enemmänkin yhden asian liike, joka ei edes pyrkinyt edustamaan kaikkia veteraaneja.

Vuodesta 1964 muotoutui muutenkin merkittävä vuosi veteraanisukupolvelle, sillä Tampereella järjestetyn, rauhalle ja vapaudelle omistetun YH-64-marssin myötä rintamalla taistellut sukupolvi toteutti sodanjälkeisessä Suomessa siihen saakka suurimman julkisen esiintymisensä. Marssille osallistui kaikkiaan 2 000 veteraania. Vastaava, joskin mittakaavaltaan pienempi, marssi oli toteutettu myös 1959.⁹

Järjestöjen perustamisajankohta osuu samoihin aikoihin, jolloin suomalainen radikalismi alkoi nosta päätään. Puolueiden ulkopuolelle itsensä asemoinut radikaalinuoriso alkoi hakeutua 1960-luvun loppuvuosina puolueisiin. 1970-luvun radikalismi oli sisällöllisesti jatkumoa 1960-luvun radikalismille, mutta toimintaväylänä olivat nimenomaan puolueet ja poliittiset järjestöt. 1970-luku olikin esimerkiksi äärivasemmistolaisen taistolaisuuden ydinkausi.¹⁰ 1970-luvun loppupuolella ”perinteisen poliittisen radikalismin” kulta-aika oli ohitse punkin ja vihreän liikkeen noustessa uusina toimijoina esille ja 1980-luvulle tultaessa myös veteraanipolven tuki- ja etuusjärjestelmä oli peruspiirteiltään muotoutunut, vaikka siihen tehtiinkin esimerkiksi kotipalveluiden osalta täydennyksiä vielä 2000-luvulla.¹¹

Yhteiskunnan ja erityisesti nuorison suhtautumista veteraaneihin on sivuttu monessa eri tutkimuksessa ja teoksessa, kuten muun muassa Kaarlo Sulamaan, Tuomas Hopun, Elina Martikaisen sekä Jussi Jalosen tutkimuksissa. Kattavimmin sotasukupolven ja nuorison suhdetta sotainvalidien osalta on käsitellyt Markku Honkasalo. Nuorten näkökulmasta asiaa on käsitellyt Marja Tuominen klassikoksi muodostuneessa tutkimuksessaan *Me kaikki ollaan sotilaiden lapsia*. Teema nousee niin ikään esille Ari Uinon veteraanipolven sukupolvitarinaksi luonnehditussa teoksessa *Sotiemme veteraanit – rintamalta rakentamaan*.¹²

Vaikka veteraanien ja nuorison suhdetta on käsitelty jonkin verran, ei oletetun sukupolvien välisen konfliktin laajuutta ja taustoja ole kattavasti selvitetty. Lähimmäksi tätä tavoitetta pääsevät edellä mainitun Markku Honkasalon tutkimuksen lisäksi Elina Martikainen, joka Yrjö Siloon keskittyvässä henkilöhistoriallisessa tutkimuksessaan tarkastelee 1960-luvun murrosta sukupolvien välisenä konfliktina, sekä Jussi Jalonen, joka Summan taistelua käsittelevässä tutkimuksessaan tarkastelee taistelun muistamista sodan jälkeen sekä ympäröivän yhteiskunnan suhtautumista Summan veteraaneihin ja taistelun muistamiseen sekä veteraanipolveen laajemminkin.¹³ Kokonaan oman lukunsa tematiikassa muodostavat ”kirjasodat”, jotka olivat syttyneet Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* ilmestymisen

aikoihin. 1960-luvulla taistelut riehuivat kiivaimmin Paavo Rintalan teoksesta *Sissiluutnantti*, jonka väitettiin muun muassa häpäisevän lottia. Tätä debattia Tiina Kinnunen on käsitellyt artikkelissaan.¹⁴

Ei almuja vaan oikeutettuja korvauksia

Ensimmäisissä *Sotaveteraani*-lehdissä keskityttiin kuvaamaan muodostuvan järjestön toimintaa ja yhdistysten muotoutumista eikä kantaa ympäröivään yhteiskuntaan otettu muuta kuin yleisellä tasolla toteamalla, että kunniavelkaa rintamamiehille on vielä maksamatta.¹⁵ Sama sävy toistuu vuonna 1965 ilmestymisensä aloittaneen *Veteraani*-lehden sivuilla usein, esimerkiksi numeron 2/1965 pääkirjoituksessa: ”jäimme itse osattomiksi. Kuluihan paras nuoruutemme velvollisuutta suorittaessamme. Olemme kuin välieriin jääneitä.” Järjestölehdet kritisoivat voimakkaasti Suomen hidasta linjaa parannusten suhteen ja niissä myös vertailtiin etuuksien tasoja muihin maihin.¹⁶ Samanaikaisesti kaikkien järjestöjen lehdet myös korostivat veteraanipolven keskinäisen avun ja veljesavun merkitystä ja toivat esille sen, että etuudet eivät olleet eivätkä saaneet olla armosta annettuja almuja vaan oikeutettuja korvauksia.¹⁷

Asunto- ja maansaantikysymys oli 1960-luvulla edelleen osin ratkaisematta, ja lehtien sivuilla aiheeseen palattiin toistuvasti. *Sotaveteraanin* artikkelissa yhteiskunnan hitautta kommentoitiin pisteliäästi: ”Tänä päivänä askarruttaa hyvin monia sotaveteraaneja kysymys siitä, joko vihdoin on tullut aika, jolloin tätä maata ase kädessä puolustanut saisi itselleen ja perheelleen kunnollisen asunon.”¹⁸ Ajatusta maksamattomasta kunniavelasta voidaankin pitää eräänlaisena peruslähtökohtana, joka määrittä veteraanipolven ymmärrystä asemastaan suomalaisessa yhteiskunnassa tutkittuina vuosikymmeninä ja joka nostettiin esiin etuuksista keskusteltaessa, olipa kyse sitten rintamasotilaskortista, kuntoutuksesta tai erityiseläkkeistä.¹⁹

Ajatus maksamattomasta kunniavelasta nousi toistuvasti esille myös keskusteluissa veteraaneja koskevasta eläkelainsäädännöstä. Molempien järjestöjen lehdissä seurattiin tiiviisti rintamamiehille

tärkeiden lakiesitysten etenemistä, ja *Sotaveteraanin* numerossa 1/1965 nostettiin esille, että Rafael Paasio oli tehnyt hallitukselle eduskuntakyselyn, jossa hän monien muiden kansanedustajien tukemana vaati asutuslainsäädännön laajentamista kaikkia rintamamiehiä koskevaksi Sotaveteraaniliiton vaatimusten mukaisesti. Paasion kysely ei kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin.²⁰ *Veteraanin* numerossa 2/1967 referoitiin muiden lehtien kantoja vireillä olleeseen eläkelakiuudistukseen. Kaikki sanomalehdet pitivät eläkeasiaa tärkeänä ja huomioivat myös presidentti Kekkonen noteeranneen sen valtiopäivien avajaispuheessaan. *Vaasa*-lehti kirjoitti terävästi: ”Unohdettuina ja pilkattuina suomalaiset veteraanit ovat tyynesti odottaneet jo pitkäksi yli kaksi vuosikymmentä, että valtiolta ja yhteiskunta tämänkin kysymyksen hoitaisivat.” *Kansan Lehti* puolestaan korosti, että lakiesitys tulisi nyt ensimmäistä kertaa vasemmistoenemmistöisen hallituksen käsiteltäväksi ja pohti samalla, miksi aiemmat porvarihallitukset eivät olleet saaneet uudistusta toteutettua.²¹

Veteraanit saattoivat 1960-luvulla todeta yleisen mielipiteen olevan puolellaan, kuten Rintamamiesten asunto- ja tukiliiton edustaja Pauli Marle korosti järjestön kesäjuhlilla 1966 pitämässään puheessa.²² Myös *Sotaveteraanin* lehdistökatsaukset kertoivat 1960-luvun puolivälin paikkeilla kansanedustajien kautta koko puoluekentän suhtautuneen myötämielisesti rintamamiesten asiaan näiden aktivoitua vaatimaan itselleen kuuluvia etuja. Sanomalehdetkin uutisoivat rintamamiesten vaateista ymmärtävään ja myötämieliseen sävyyn. Vuonna 1967 toteutetun tutkimuksen mukaan 71 prosenttia kansasta kannatti rintamamieseläkkeitä.²³ Tuki veteraanien asialle yli puoluerajojen jatkui myös 1970-luvulla.²⁴

Ajatus siitä, että suomalaisella yhteiskunnalla oli veteraaneille ja sotainvalideille maksamatonta kunniaavelkaa, toistui järjestölehdissä läpi koko 1960- ja 1970-luvun.²⁵ Tätä voidaan selittää sillä, että veteraanipolven sosiaalietujärjestelmää oltiin vasta luomassa. Rintamasotilastunnus saatiin aikaiseksi 1970, vuonna 1971 puolestaan rintamasotilaseläkelaki, jonka tarjoamien eläkkeiden taso todettiin

Näin asuu muuan veteraani. Mitä mieltä on valtiolta?

Onko tämä kunnostautuneen sotavanhuksen arvon mukainen asunto?

Veteraani-lehden 2/1967 sivu esittelee valokuvin erään veteraanin surkeita asuinoloja.

järjestöjen tarkastelussa kuitenkin heti riittämättömäksi. Rintamasotilaseläke oli ensimmäinen haavoittumattomille rintamamiehille luotu etuus, mutta sen myöntökriteerit olivat järjestöjen näkökulmasta liian tiukat.

Samana vuonna saatiin myös sotilasvammalakiin kauan kaivatut tasokorotukset, jotka paransivat monien sotainvalidien asemaa. Vuonna 1977 rintamasotilaseläkelakia uudistettiin molempien veteraanijärjestöjen lukuisien vetoamusten seurauksena perusteellisesti, mutta uudistettu lakikaan ei lopulta täyttänyt kaikkia toiveita.²⁶

Rintamamiesten ikääntyessä myös avun ja tuen tarpeet muutuivat: 1960-luvun alussa huomio oli vielä vailla ratkaisua olevissa asuntokysymyksissä ja siirtyi vähitellen ja vaiheittain eläke- ja kuntoutuskysymyksiin.²⁷ Valtion budjettiin saatiin ensimmäistä kertaa 1977 varoja rintamamiesten kuntoutukseen, vaikkakin ensin vain nimellinen summa kuntoutuskokeiluun. Kokeilun hyvien tulosten perusteella järjestöt ryhtyivät vaatimaan kuntoutuskäytännön vakiinaistamista ja lisää varoja kuntoutustyöhön.²⁸

Veteraanien järjestösota ja jakolinjat

Rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliiton kesäjuhlien päätösesanat 1966 lausunut Naantalin kaupunginjohtaja, liiton valtuuston varapuheenjohtaja Lasse Kangas kritisoi puheenvuorossaan nimenomaan rintamamiehiä vanhemman polven suhtautumista: ”Juuri niitten menneen ajan isänmaallisten taholta [– –] ovat rintamamiehet [– –] saaneet kokea ankarinta vastustusta. [– –] on parjattu, painostettu ja keinoja kaihtamatta yritetty vaientaa. Meitä on häväistetty, pilkattu ja isketty selkään ulkoapäin.”²⁹ Kankaan kovasanaisen puheenvuoron kärki ei kuitenkaan ollut suunnattu radikaalia nuorisoa vaan Sotaveteraaniliittoa vastaan, joka Rintamaveteraaniliiton näkökulmasta näyttäytyi vanhoillisena ja oikeistolaisena, upseerien ja muiden taloudellisesti paremmassa asemassa olevien ”salaseurana”, joka todellisen avustamistyön sijaan keskittyi ”asuntokeinotteluun” ja ajoi vain omia, ei suinkaan kaikkien rintamamiesten etuja.

Vain muutama kuukausi toistensa jälkeen perustetut järjestöt kiistelivät siitä, kuka saisi edustaa rintamamiehiä. Kiistakapulana oli ennen kaikkea kysymys siitä, ketä voitaisiin pitää ”rintamamiehenä” ja siten rintamamiehille suunnattuihin etuuksiin oikeutettuna. Peitsen taitto asiasta kiihtyi, kun 1960-luvun lopulla alettiin

suunnitella tukiin oikeuttavan rintamasotilaskortin käyttöönottoa. Sotaveteraaniliitto halusi määritellä kortin saajiksi myös sotavuosina sotatoimialueen ulkopuolella palvelleet, Rintamamiesveteraaniliitto puolestaan halusi rajata etuuden saajiksi vain etulinjassa palvelleet.³⁰

Järjestöjen välejä kiristi myös se, että Rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliiton johto koki järjestönsä tulleen Sotaveteraaniliiton häiritsemäksi ja painostamaksi, kuten edellä siteeratusta Kankaan puheenvuorostakin kävi ilmi. Kitkaa ei myöskään vähentänyt se tutkimuksin todennettu seikka, että vaikka molemmat liitot olivat sääntöjensä nojalla epäpoliittisia, Sotaveteraaniliiton jäsenkunnan poliittiset kannat painottuivat oikeistoon, Rintamamiesveteraaniliiton taas vasemmistoon. Jako ei tosin ollut ehdoton. 1960- ja 1970-luvuilla elettiin aikoja, jolloin asioiden politisoitumista ei voitu välttää.³¹

Järjestöjen ulkopuoliset suhtautuivat lehdistökatsausten perusteella tilanteeseen kriittisesti. Kahden järjestön mallin pelättiin aiheuttavan hajaannusta ja vaikeuttavan rintamamiesten asian ajamista.³² Ongelma tunnistettiin myös järjestöissä, mutta 1966 aloitetuista ja läpi 1960-luvun jaksottain jatketuista yhdistymisneuvotteluista ja yhteistyöyrityksistä huolimatta voimavaroja haaskaantui järjestöjen väliseen nokitteluun ja keskinäiseen kissanhännänvetoon. Kampailu järjestökentällä oli kiivasta: syytöksiä esitettiin puolin ja toisin, huhuja levitettiin ja niihin uskottiin tai sitten ei.³³

Eräänlaisen symbolin järjestöjenvälinen nokittelu sai 1967, kun Rintamamiesveteraanien liiton edustajia ei oltu kutsuttu itsenäisyyden 50-vuotisjuhlavuoden pääjuhlaan, mutta Sotaveteraaniliiton edustajia kylläkin. Juhlavuoden neuvottelukunnan pääsihteeri Jouko Hulkon kirje, jossa hän pani kutsun puuttumisen kiireen syyksi, herätti katkeruutta järjestön jäsenissä, jotka kokivat tulleen valtiovalnan taholta kylmäkiskoisesti kohdelluksi ja unohtetuksi.

Itsenäisyyden juhlavuosi toi myös esiin toisen jakolinjan veteraanipolven sisällä. Taustaltaan radikaali Marraskuun liike, joka perustettiin 1967, järjesti samaan aikaan itsenäisyyden 50-vuotisjuhlien kanssa juhlat vähäosaisille ja osattomille, joiden joukossa

oli kuva-aineiston perusteella myös sodankäyneitä miehiä.³⁴ Nämä kaikkien sosiaalisten turvaverkkojen ulkopuolelle pudonneet veteraanit eivät olleet kummankaan liiton huolenpidon kohteena: heitä ei lehtiaineistossa mainita. Nousiaisten Sotaveteraanit ry:n vuosikertomuksesta heijastuu rintamasotilaseläkelain hyväksymisvuonna 1971 vieläkin jyrkempi kanta: ”Piiri tiedusteli lain voimaantumisen jälkeen, millaisen vastaanoton se oli yhdistyksissä saanut. Oman yhdistyksen kanta oli yksimielisesti se, että ’eläke on Eduskunnan toimenpitein ohjattu puliukoille.’”³⁵ Kovasanaisen puheenvuoron taustalla saattaa olla paitsi lainsäätäjien suuntaan osoitettua kritiikkiä eläkkeen liian tiukoista myöntökriteereistä myös tietoista tai tiedostamatonta halua määritellä ”hyvä veteraani”, joka olisi oikeutettu etuuksiin. Puhujan näkökulmasta ”puliukot” eivät sitä olleet, vaikka olisivat aikanaan rintamalla palvelleetkin.

Veteraanipolven sisällä oli kiivaita erimielisyyksiä myös sotien muiston vaalimiseen liittyen: kun talvisodan 20-vuotismuistojuhlien yhteydessä 1960 taisteluun osallistuneiden miesten kotipaikkakunnille luovutettiin Summan ristit, Hämeenkyrön kunnan SKDL-valtuustoryhmä asettui vastustamaan ristien esillepanoa ja leimasi ristien luovutuksen ”sotakiikhoiseksi oikeistopolitiikaksi” 1930-luvun hengessä. Yksi ryhmän edustajista oli Summassa taistellut rintamamies Reino Kotakorpi, jolla itsellään oli siis kanto-oikeus kyseiseen muistoristiin.³⁶

Vuonna 1969 järjestöjen välinen kamppailu puolestaan kietoutui valtakunnanpolitiikkaan, kun SDP:n kansanedustaja Väinö Leskinen piti valtakunnallisessa rintamamiestapaamisessa Helsingin Messuhallissa puheen, jossa hän kritisoi Sotaveteraaniliiton samana vuonna järjestämää 18 000 osanottajan marssia pääkaupunkiseudulle vertaamalla sitä ensimmäisen tasavallan vapaussoturikulkueisiin ja toivoi vastaavien marssien Sotaveteraaniliiton osalta kuuluvan historiaan. Puheella oli eittämättä vaikutusta: rintamamiesäänestäjien käännettyä selkensä Leskille tämä putosi eduskunnasta seuraavan vuoden vaaleissa.³⁷ Myöskään Leskisen toivomus marssien jäämisestä ei toteutunut: 1975 Sotaveteraaniliitto järjesti Helsingin

Olympiastadionilla 22 000 osanottajan suurmarssin antaakseen lisäpainoa muun muassa kuntoutusta ja eläkettä koskeville vaatimuksilleen.³⁸ Vuoden 1975 marssi jäi kuitenkin viimeiseksi suurmarssiksi – kenties sen vuoksi, että veteraanien etuus- ja turvaverkko alkoi olla keskeisiltä osiltaan valmiina. Tulevina vuosina keskustelu keskittyikin lähinnä etuuksien tasoon ja korotuksiin.

Järjestökamppailun kiihkeimmät hetket painottuivat 1960-luvun puolelle. 1970-luvulle tultaessa perusasetelma pysyi alkuun samanlaisena kuin edellisellä vuosikymmenellä: ajoittain eri tahot esittivät järjestöjen yhdistämistä ja neuvotteluja asiasta käytiin. Syytöksiäkin esitettiin puolin ja toisin jo edellisellä vuosikymmenellä sovitusta ”linnarauhasta” huolimatta.³⁹ Sopua välejä aiemminkin hiertäneistä kysymyksistä ei kuitenkaan löydetty. Kaikki eivät kiistelyä luonnollisestikaan ymmärtäneet.⁴⁰

Tilanne jähmettyi eräänlaiseksi asemasodaksi, jonka katkaisivat ajoittainen kiistely sekä yksittäiset suuremmat tapahtumat, kuten vuonna 1977 esille tuotu ajatus uuden, kolmannen veteraanijärjestön perustamisesta sekä samalle vuodelle sattunut Rintamamiesveteraanien liiton puheenjohtaja Yrjö Keinosen ulostulo Yle TV2:n *Itse asiassa kuultuna* -ohjelmassa. Keinonen luonnehti Sotaveteraaniliittoa sanomalla, että kyseessä ei ollut todellinen veteraanijärjestö, vaan aatteellinen kansalaisjärjestö, joka voitaisiin tarvittaessa lopettaa. Lausunto syytti järjestökiistat uuteen liekkiin, ja asiaa mutkisti vielä Keinosen lähetystä seuranneena päivänä tapahtunut kuolema.⁴¹

Vielä vuonna 1979 nostettiin uudelleen esille ajatus kolmannen veteraanijärjestön perustamisesta. Idean taustalla olivat jo 1975 Rintamamiesjärjestöjen Valtakunnallisen Yhdistämistoimikunnan perustaneet henkilöt, jotka nyt perustivat Sotiemme Veteraanien Yhteisjärjestön. Uusi järjestö ei kuitenkaan saanut kannatusta veteraanien keskuudessa.⁴²

Edelleen jatkuneista kiistoista huolimatta järjestöjen välillä oli 1970-luvulla myös yhteistyötä, vaikkakin aluksi lähinnä pienimuotoista sellaista.⁴³ Yhteistyön merkitys omien tavoitteiden tehok-

V. Karuman pilakuva *Veteraani*-lehdessä 1/1968 kertoo itsenäisyyden 50-vuotisjuhlien kutsun unohtumisen herättämästä närkästyksestä.

kaaksi edistämiseksi kyllä ymmärrettiin molemmissa järjestöissä, ja ajan kuluessa yhteistyö syveni, kunnes sotakirveet lopullisesti hau- dattiin 1980-luvulle tultaessa.⁴⁴

Sukupolvien välistä kuilua on tasoitettava

Seinäjoen sotaveteraanijuhlilla 1966 Sotaveteraaniliiton Leevi Ju- nes kommentoi juhlapuheessaan pasifistisia ajatuksia: ”On surulla todettava, että kansammekin keskuudessa on yhä voimia, jotka lei- maavat puolustusvalmiuden tehostamisen jopa sotakiikhoiluksi”.⁴⁵

Junes lienee puheessaan viitannut ennen kaikkea nuorisoon, sillä radikaalien nuorten polven noustessa haastamaan vanhempiaan, oli pasifismi, sodanvastaisuus, yksi niistä keskeisistä arvoista, jotka uutta sukupolvea yhdistivät. Pentti Linkola oli tuonut oman näkemyksensä sodan tarpeettomuudesta ja sotaveteraanien uhrin turhuudesta julki Suomen Sadankomitean julkaisemassa, 1960 ilmestyneessä pamfletissaan: ”Kun rintamalla olleiden joukko muodostaa tämänhetken yhteiskunnassamme merkittävimmän, johtavan sosiaalisen ryhmän, on selvää että nuoriso on sen taholta tavattoman voimakkaan henkisen painostuksen alainen [– –] [veteraanien] on toisaalta mahdoton tunnustaa, että he uhrautuivat moraalisesti arveluttavan asian puolesta”. Linkola tuomitsi kaikenlaiset sotiin liittyvät muistamisen tavat sotapropagandana.⁴⁶

Veteraanit näkivät itsensä monessa yhteydessä rauhan puolestapuhujina: *Suomen Sotaveteraani* uutisoi näytävästi 18.10.1964 järjestetystä Tampereen Sotaveteraanien tilaisuudesta, johon rauhalle omistettu YH-64-marssi liittyi. Artikkelin näkökulmana olivat yksinomaan juhlan tapahtumat, eikä lehden sivuilla noteerattu vasemmistolaisen *Ylioppilaslehden* marssia vastaan esittämää sävylltään pasifistista kritiikkiä.⁴⁷ *Veteraani*-lehti korosti rauhan tärkeyttä veteraanipolvelle vielä selväsanaisemmin: ”Rakastamme rauhaa ja itsenäisyyttä, emme kypäräin loistetta, emmekä sapelien kilinää.” Samansävyiset viestit toistuivat järjestölehdissä myös 1970-luvulla.⁴⁸

Muutamille 1960-luvun tapahtumille on veteraaneja koskevassa historiankirjoituksessa annettu suuri historiapolitiittinen merkitys, ja niiden on nähty heijastavan yhteiskunnallista ilmapiiriä laajemmin. Yksi näistä tapahtumista on niin kutsutun Päämajapatsaan eli Mannerheimin patsaan paljastus Mikkeliissä 4. kesäkuuta 1967, Mannerheimin satavuotispäivänä. Tuolloinen pääministeri Rafael Paasio jättäytyi pois juhlaparaatin vastaanottajien joukosta ilmoittaen syyksi osallistumisensa Jukolan viestin avajaisiin. Mannerheimia tutkinut Martti Turtola näkee tapahtuman ilmentymänä 1960-luvun vasemmistolaisuudesta.⁴⁹

Paasion poisjäämistä on käytetty eri yhteyksissä osoituksena suomalaisen vasemmiston vihamielisyydestä veteraaneja kohtaan. Huomionarvoista on kuitenkin, että mikään kolmesta veteraanijärjestöjen lehdestä ei kommentoinut tapausta. Mahdollisena selityksenä vaitonaisuudelle voidaan nähdä se, että veteraanijärjestöt mielsivät Suomen itsenäisyyden 50-vuotisjuhluvuodelle osuneen tapahtuman kytkeytyvän kiinteästi vuosien 1917–1918 tapahtumiin, jotka puolestaan eivät kuuluneet veteraanijärjestöjen ”tontille”. Tämä sellittäisi myös sosiaalidemokraatti Paasion poissaolon.

Veteraanijärjestöjen lehdet eivät myöskään uutisoineet Tampereen Ratinassa toukokuussa 1968 tapahtunutta mielenosoitusta: vajaa sata vasemmisto-opiskelijaa häiritsi veteraanitilaisuutta laulamalla vasemmistolauluja ja heiluttelemalla kylttejä. Kyltteihinsä mielenosoittajat olivat kirjoittaneet: Sorry, uhrinne oli turha. Veteraanit, joille nämä sanat oli suunnattu, eivät kuitenkaan olleet viime sotien rintamamiehiä, vaan sisällissodan valkoisia taistelijoita – toukokuun 16. päivänä vietettiin Ratinassa vapaussodan 50-vuotisjuhlaa. 1960-luvun Suomessa oli elossa verrattain runsaasti sisällissodan kokeneita ihmisiä, ja nuoret vasemmistoradikaalit kapinoivatkin nimenomaan sisällissodan valkoista perintöä kannattaneita vastaan, samalla toki kyseenalaistaen isänmaalliset arvot laajemminkin.⁵⁰ Osa veteraaneista ymmärsi tämän ja vetosi ikätovereihinsa, jotta nämä yrittäisivät madaltaa sukupolvien välistä kuilua.⁵¹ Tarkasteltuina vuosikymmeninä sisällissota oli monilla tavoin tapetilla niin tutkimuksen kuin esimerkiksi kaunokirjallisuuden piirissä.

Ainakin Rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliiton lehdestä heijastui varsin toiveikas suhtautuminen nuorisoon, mitä ilmentää myös savonlinnalaisen opettajan, liiton valtuuston puheenjohtajan Sakari Korhosen artikkelissaan 1968 esittämä arvio: ”On paljon puhuttu myös nuoren polven piittaamattomuudesta koskien [– –] rintamaveteraanien vaatimuksia. On totta, että nuoret ovat radikaalisia ja puhuvat mielellään suuriäänisesti rauhanaatteesta [– –] sehän on luonnollista, jopa ihailtavaa. Päämäärät ovat ajan hengen mukaisia ja tähtäävät juuri siihen, minkä me entiset rintamamiehetkin olemme

omaksuneet, joskin karmeiden kokemusten kautta. Ei pidä kuitenkaan kuvitella, että nuoret unohtaisivat olla suomalaisia. Varmaan tämä asia on heille kirkastunut yhtä hyvin kuin vanhemmalle polvelle, ehkä vielä paremminkin, vaikka usein toisin väitetään. Ainakin on voitu todeta, että rintamamiehet ovat heidän sydäntään lähellä.⁵²

Nuorisoa ymmärsi ja siihen luotti myös veteraanipolven näkyimpiin edustajiin lukeutunut professori Matti Kuusi, joka Porrassalmen taistelun 175-vuotisjuhlassa pitämässään puheessa totesi: ”Nuoriso on uudelleenarvioinnissaan harvoin kokonaan väärässä. Veteraaneilla on kokemuksensa, mutta nuo kokemukset monesti sitovat heidät maailmaan, joka ei enää ole tämän päivän maailma. Kokematon, ennakkoluuloton nuoriso saattaa nähdä tulevaisuuteen selkeämmin kuin ne, jotka seisovat toinen jalka kesän 1944 taisteluhaudassa, toinen oman haudan partaalla.”⁵³ Kuusen puhe herätti läsnäolleiden veteraanipolven edustajien keskuudessa kiivasta kritiikkiä.⁵⁴

Markku Honkasalo on tutkimuksessaan osoittanut, että sotainvalidit eivät suhtautuneet nuorisoon yksinomaan optimistisesti ainakaan 1960-luvun alkuvuosina, vaan ilmassa oli huolta siitä, miten asiat kehittyisivät tulevaisuudessa, kun nuoriso kiisti veteraanipolven uhrausten merkityksen julkisissa ulostuloissaan. Honkasalo kuitenkin toteaa, että nuorten harjoittaman kritiikin terävin kärki ei tosiasiaa ollut suunnattu sotainvalideja vastaan, vaikka nämä saattoivat kokea esimerkiksi pasifistiset ulostulot itseensä suunnatuna kritiikkinä. *Sotainvalidi*-lehden linja ei myöskään heijasta yksinomaan tai edes korostetusti edellä mainittua huolestumista, vaan lehdessä julkaistiin myös kannanottoja, joissa nuoreen sukupolveen suhtauduttiin luottaen ja optimistisesti.⁵⁵ Huolia ja kritiikkiä nuorisoa kohtaan esitettiin lähinnä konkreettisten tapausten yhteydessä, esimerkiksi kun Teiniliitto 1975 kieltäytyi osallistumasta Sairaala so-tavammaisille -keräykseen.⁵⁶ Myös valtionjohdolta saatiin kaikkina vuosina vähintäänkin muodollista tukea, joka ilmeni aineistossa esimerkiksi presidentin esittämien vuotuisten tervehdysten muodossa.⁵⁷ Veteraanit saattoivat tosin kokea Kekkosen kääntäneen selkänsä

heidän edustamilleen arvoille tämän ottaessa 1960-luvulla askeleita lähemmäs nuorison ajatusmaailmaa.⁵⁸

Kenraali, pääesikunnan päällikkö Reino Arimo totesi Rintamaveteraaniliiton järjestämään talvisodan päättymisen 25-vuotismuistojuhlaan tuomassaan puolustusministeriön tervehdyksessä: ”Meidän vanhemman polven velvollisuus on siirtää seuraavan sukupolven tietoon omat kokemuksemme [...]. Uskon, että tämäkin juhla omalta osaltaan antaa juuri nuorelle polvelle selvän kuvan vaikeuksissa voitokkaasti kamppailleesta talvisodan Suomesta ja että nykyinen polvi osaa antaa oikean arvon erityisesti niille miehille ja naisille, jotka antoivat kaikkensa isänmaan hyväksi.”⁵⁹ Vastaavia odotuksia nuorisolle asetti myös Keski-Suomen läänin maaherra Eino Palovesi Rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliitolle esittämässään tervehdyksessä toukokuussa 1967.⁶⁰ Myös Sotaveteraaniliiton paikallisyhdistysten tapahtumista kertovat uutiset heijastelivat 1970-luvulla veteraanipolven uskoa siihen, että nuoriso arvostaa heidän uhrauksiaan.⁶¹

Ajoittain varsin radikaalin sävyn 1960-luvulla omaksunut *Ylioppilaslehti* tarjoaa väylän aikakauden nuorison ajatusmaailmaan.⁶² Lehdestä käy ilmi, että nuoria puhuttivat 1960- ja 1970-luvuilla armeija instituutiona, rauhanliike ja siviilipalvelus suomalaisessa yhteiskunnassa sekä ydinase- ja arvokysymykset.⁶³ Tarkastellut asiat ja niistä esitetyt näkemykset ovat epäilemättä provosoineet ja huolestuttaneet monia veteraanipolven kuuluneita, mikä osaltaan selittää esimerkiksi *Karjalainen*-lehden teräväsanaisen kritiikin: ”Moraalin häiväkin, isänmaallisuus, puolustustahto ovat kadonneet *Ylioppilaslehden* ns. toimittajista ja *Ylioppilaslehden* palstoilta. Suomalaiset rajuotteiset kirjailijat ovat saaneet kannattajapiirin, joka haluaa oikein nuorin voimin repiä rikki isänmaan, kodin ja uskonnon kunnioituksen ja arvon, väärentää nykyisten kirjailijaimme tavoin Suomen historian, himmentää nuorisomme ja kansamme puolustustahdon.”⁶⁴

Ylioppilaslehden puheenvuoroja ei kuitenkaan niiden kirjoittajien näkökulmasta suunnattu veteraaneja tai heidän asiaansa vastaan. Veteraanipolven arvoille löytyi nuorten joukosta myös

ymmärtäjiä ja puolustajia, eli keskustelu ei ollut yksiaänistä, vaan päinvastoin erittäin vilkasta, etenkin 1960-luvulla vuosittain itsenäisyyspäivän tienoilla. Monessa yhteydessä nuoret itse korostivat, että vaikka he eivät hyväksyneet esimerkiksi itsenäisyyden juhlimistapaa, he kuitenkin arvostivat itsenäisyyttä sinänsä.⁶⁵ Sotiin osallistuneen polven yksilöitä kohtaan ei myöskään ilmaistu halveksuntaa yksittäisiä tapauksia lukuun ottamatta. Näkyvimpänä tällaisista oli 1971 julkaistu Alamainen-nimimerkin pakina, jossa parodioidaan Mannerheim-ristin ritarien kokoontumisia ivalliseen sävyyn.⁶⁶ Kiistelyä toisen maailmansodan merkityksestä ja Suomen roolista käytiin *Ylioppilaslehdessä* myös kirja-arvosteluja lyömäaseina käyttäen.⁶⁷

1960-luvun nuoriso ei muodostanut homogeenistä joukkoa: esimerkiksi *Sotaveteraani*-lehdessä uutisoitiin loppuvuodesta 1969, miten Pirkanmaan yhteiskouluissa oli kerätty taksvärkkivaroja sotaveteraanien hyväksi. Sotainvalideille nuoret olivat keränneet varoja koko 1960-luvun.⁶⁸ Eino Loikkanen nosti 1971 *Sotaveteraani*-lehdessä esiin Tampereen yliopiston professori Antti Eskolan surullisen kuuluisaksi nousseen ulostulon *Vasen laita lavea* -kirjassa, jossa Eskolan luonnehti veteraanipolvea ”sodassa kivettyneiden, kärsimyksilleen sääliä kerjäävien isien” sukupolveksi.⁶⁹

Sotaveteraani-lehdessä 1973 julkaistussa ”Nuoriso ja me” -kirjoituksessa puolestaan todetaan, että sotienjälkeisenä jälleenrakennusaikana veteraanien uhrauksille oli vielä annettu arvoa, mutta jälleenrakennuskauden päätyttyä ”osa kansasta, nimenomaan nuorisosta, joka ei ollut kokenut sodan aiheuttamaa puutetta ja hätää, alkoi osoittaa penseyttä, ellei suorastaan vihamielisyyttä, veteraaneja kohtaan. Kirjoittaja kuitenkin toteaa, että kyse oli vain osasta nuorisoa ja korostaa vielä kirjoituksensa loppupuolella sotaveteraanien arvostuksen nousseen, vaikka se ei vielä olekaan muiden maiden tasolla.⁷⁰ *Sotaveteraani*-lehdessä todettiin 1978 uudelleen sotaveteraanien arvostuksen kansan keskuudessa kasvaneen, vaikka se ei vielä ollutkaan samalla tasolla kuin veteraanien arvostus monissa muissa maissa. Arvostuksen toivottiin tulevina vuosikymmeninä kasvavan entisestään.⁷¹

Kuten edellä olen osoittanut, veteraanit eivät suinkaan pyrkineet 1960- ja 1970-luvuilla piilottamaan menneisyyttään, päinvastoin. Rintamalla vietettyä aikaa käytettiin tehokkaasti ”lyömäaseena”, olipa kyse sitten joukkomarsseista vaatimusten läpimenon vauhdittamiseksi tai sanomalehtien palstoilla tai muilla foorumeilla tapahtuneesta tehokkaasta lobbaustyöstä.⁷² Lisänäkyvyyttä toi vuodesta 1967 alkaen vuosittain valtakunnallisesti vietetty sotaveteraaniviikko, valtakunnallisesti järjestetty varainkeräys sekä muut tapahtumat, joissa veteraanipolvi oli näkyvässä roolissa.⁷³ Myös sotainvalideilla oli oma viikkonsa, jonka viettäminen oli aloitettu jo syksyllä 1944, sekä siihen kiinteästi liittynyt syyskeräys.⁷⁴

Vuoden 1970 vaalien yhteydessä lieene ensimmäistä kertaa nousut esille myös kuuluisaksi tullut sanonta ”mitäs sinne menitte”. Kalevi Sorsan mukaan kyse oli SDP:tä vastustaneiden propagandistien liikkeelle laskemasta lausahduksesta, jonka pääministeri Rafael Paasion väitettiin tokaisseen jollekin tarkemmin nimeämättömälle rintamamiesvaltuuskunnalle näiden tuodessa Paasion tietoon epäkohtia rintamamiesten sosiaaliturvassa. SDP kuitenkin pyrki vaalien alla ottamaan rintamamiesten ongelmat vakavasti, joten on epätodennäköistä, että Paasio olisi päästänyt suustaan tällaisen sammakon. Sorsan mukaan erityisesti SMP kampanjoi rintamamiesasiassa SDP:tä vastaan, joten lausuma saattaisi tosiasiasa olla lähtöisin Vennamon puolueen riveistä.⁷⁵ Myös SDP:n puoluetoimiston tuolloinen tiedotussihteeri ja puoluetoimikunnan sihteeri Pekka Korvenheimo muistaa lauseen olleen lähtöisin ennen vaaleja oppositiossa olleiden puolueiden eli Kokoomuksen tai SMP:n suunnasta. Tieto perättömästi Paasion suuhun laitetusta lausahduksesta saatiin puoluetoimistoon usealta eri suunnalta, mutta huhu Paasion lausumasta jäi elämään, vaikka hän useassa yhteydessä kielsi tällaista lausuneensa.⁷⁶

Toisaalta turkulainen sosiaalidemokraatti ja ammattiyhdistysaktiivi Veikko Hellgren on kertonut olleensa 1951 mukana turkulaisten rintamamiesvaltuuskunnassa tapaamassa tuolloin sosiaaliministerinä toiminutta Rafael Paasiota tuodakseen tämän tietoon epäkohtia rintamamiesten sosiaaliturvassa. Hellgrenin mukaan rintamamies-

ten patistelusta tuskastunut Paasio olisi tuolloin tokaissut lähetystön jäsenille ”mitäs sinne menitte”.⁷⁷ Lausuman synty saattaakin siis ajoittua huomattavasti oletettua aikaisempaan ajankohtaan.

Myöhemmin ajankuvan osalta keskeisessä roolissa ollut kysymys esiintyy kolmesta järjestölehdessä kahdessa, mutta hieman yllättävässä kontekstissa. *Sotainvalidi*-lehden numerossa 4/1975 julkaistiin Elvi Rajalan 23.3.1975 Sotainvalidien Veljesliiton Kanta-Hämeen piirin vuosikokouksessa esittämä juhlaruno, jonka neljännen säkeistön ensimmäiset säkeet ovat ”Silloin kysyttiin miestä / Nyt kysytään, miksi menitte sinne?”.⁷⁸

Rintamamiesveteraanien liiton *Veteraani*-lehdessä puolestaan julkaistiin järjestön 15-vuotisjuhlavuonna 1979 Sirkkaliisa Marttilan järjestölle omistama juhlaruno ”Tänä päivänä – rintamamies”, jonka kahdeksannessa säkeistössä lausutaan: ”Siksi kysyvät lapsemme: miksi te menitte sinne / miksi ollenkaan lähditte taistelurintamille.”⁷⁹ Sanontaa ei runon kontekstissa kuitenkaan esitetä veteraanien halveksuntana, vaan pikemminkin ihmettelynä siitä, miksi veteraanit lähtivät sotaan, vaikka valtiovalta jätti heidät sodan jälkeen vaille tukea ja suhtautui ylenkatsoen heidän avuntarpeeseensa. Onkin mahdollista, että sanontaa ei noina vuosikymmeninä koskaan esitetty halveksuvassa kontekstissa, vaan tämä konteksti on liitetty siihen myöhemmin.

Mainettaan paremmat vuosikymmenet?

1960- ja 1970-lukujen aikaa on etenkin 1990-luvun uuspatriottisen käänteän jälkeen esitetyissä puheenvuoroissa luonnehdittu vaikene-
misen ajaksi. Tutkimuksessani olen osoittanut, että väitteet vaikene-
misen ajasta ovat liioiteltuja: veteraanien järjestäytyessä 1960-luvun
alkupuoliskolla heitä nimenomaan kehoitettiin useaan otteeseen le-
vittämään tietoa järjestöistään. Vuosien 1964 ja 1975 välillä järjeste-
tyt suurmarssit, joista suurimmassa oli mukana 22 000 veteraania,
olivat valtakunnallisesti näkyviä tapahtumia. Tässä tietysti näkyy
myös uusien järjestöjen dilemma: vuodesta 1940 saakka toimineen
ja asemansa vakiinnuttaneen Sotainvalidien Veljesliiton ei tarvin-

nut vastaavassa määrin pyrkiä tekemään toimintaansa tunnetuksi. Kaikki kolme järjestöä olivat kuitenkin luonteeltaan etujärjestöjä, jotka tarvitsivat, hakivat ja saivat toimintansa tueksi julkisuutta. Myöskään järjestöjen jäsenkunta, veteraanipolvi, ei ollut passiivinen sivustakatsojien joukko vaan aktiivisina toimijoina yhteiskunnassa ja työelämässä. He katsoivat uhraustensa vuoksi olevansa oikeutettuja korvauksiin. Järjestölehtien uutisoinnin perusteella he saivat vaatimuksilleen myös kansan enemmistön tuen. Veteraanit eivät siis vaienneet, eikä heitä ainakaan järjestölehtien kertoman valossa yritetty vaientaa.

Kaikissa veteraanijärjestöissä tarkasteltiin varsin valppaasti oman jäsenistön asemaa yhteiskunnassa, mikä tietysti kuuluikin etujärjestöjen tehtäviin. Järjestölehdistä välittyy pääosin positiivinen kuva veteraanipolven asemasta: veteraaneihin kriittisesti suhtautuvan joukon olemassaolo tunnustetaan, mutta korostetaan kyseessä olevan pieni vähemmistö, ja veteraanien arvostuksen kehitys nähdään viimeistään 1970-luvun alkupuolelta lähtien nousujohteisena. Veteraanipolven ja radikaalin nuorison keskinäinen suhde ei myöskään ole ollut niin yksiselitteiseen vastakkainasetteluun perustuva kuin millaisena se on monesti esitetty.

Samantyyppiset tavoitteet ja rintamalla koetun sodan avainkokemus eivät tarkoittaneet sitä, että veteraanit olisivat toimineet aina yhtä köyttä vetäen. Järjestökamppailu, esiin piirtyneet jakolinjat veteraanien ja ”puliukkojen” välillä sekä kiistat Summan taistelun muistamisesta kertovat veteraanipolven sisäisestä konfliktista, joka aikalaisille oli huomattavasti vaikkapa veteraanien ja radikaalin nuorison välistä kiistaa merkittävämpi. Kiistaa käytiin lopulta siitä, kuka oli oikeutettu asemaan osana tätä sukupolvea, kaikkine etuineen ja haittoineen. Rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliitto olisi halunnut rajata edut vain miespuolisille rintamataistelijoille ja jättää varttuneemman upseeriston ja muut sotatoimialueen ulkopuolella palvelleet niitä vaille. Nousiaisten Sotaveteraaniyhdistyksen näkemyksen mukaan taas ”puliukot” eivät olisi oikeutettuja rintamasotilaseläkkeeseen.

Nousevaan polveen suhtauduttiin järjestölehtien perusteella pääpiirteittäin levollisesti. Nuorison ylilyönnit saatettiin mainita, oli kyse sitten Teiniliiton haluttomuudesta ottaa osaa Sairaala so-tavammaisille -keräykseen tai radikaalien nuorten esittämistä, vie-raiksi koetuista ajatuksista. Näiden mainintojen yhteydessä todet-tiin kuitenkin, että kyse oli vähemmistöstä, vaikkakin äänekkäästä sellaisesta. Vastapainoksi nostettiin esiin hyviä esimerkkejä nuori-son toiminnasta, olipa kyse sitten paikallisen veteraaniyhdistyksen juhlassa esitetystä tervehdyksestä tai taksvärkkituoton luovuttami-sesta veteraanien hyväksi. Nuorten radikaaleille ajatuksille löytyi myös ymmärtäjiä, etenkin aatesuunnaltaan nuoria lähempänä ol-leen Rintamamiesveteraanien asunto- ja tukiliiton piiristä. Etenkin Sotaveteraaniliiton, mutta myös muiden järjestöjen, piirissä tuotiin toistuvasti esille tärkeänä pidetty ajatus veteraanien perinnön siir-tämisestä nuorille.

Veteraanipolvi tiesi, että heillä oli kansan enemmistön tuki taka-naan koko tarkastellulla ajanjaksolla. Viimeistään 1970-luvulla vete-raanien arvostuksen todettiin myös olevan nousussa. Järjestölehtien maalaama kuva veteraanien arvostuksesta on varsin positiivinen – pessimismi ja kriittinen äänensävy korostui, kun huomioitiin, että puoluerajat ylittävästä tuesta huolimatta veteraanien etuusasiat eivät ole edenneet halutulla tavalla.

Veteraanijärjestöjen huomio oli tarkastellulla aikakaudella en-nen kaikkea nykyhetkessä: veteraanipolvelle haluttiin apua nyt eikä vain ilmaisia hautapaikkoja ja kunnioitusta tulevaisuudessa. Osit-tain pessimististä sävyä, mutta myös veteraanien nousevaa omanar-vontuntoa heijastaa onnistuneesti esimerkiksi Sirkkaliisa Marttilan vuonna 1979 laatiman juhlarunon ”Tänä päivänä – rintamamies” kolmas säkeistö:

Hädän hetkellä kyllä luvattiin maat ja taivaat
 vaan lupailematta on saatu vanhuus ja vaivat
 Kun maamme on vapaa, kyllä täällä olla nyt kelpaa
 Kuka rintamamiestä nyt muistais, mitä sille on velkaa

Niin vähään on oppinut tyytymään rintamamies
On ollut hyvillään, kun on leipää ja lämmin lies
Vaan enää tyydytä ei, nyt on aika maksaa se laina
– se on myöhäistä sitten, kun jokainen jermu on vainaa.⁸⁰

Talvina
taistele. Kuva SF-ri-
kuvasta "Tuntemattomasta sotilaasta". Ali-
kersantti Rokkana Reino
Tolvanen.

Olisipa ollut tätä silloin...

***...niin olisi savussa ollut
paljon parempi maku***

Club 20 on korkean elintason sävuke. Se on täynnä väärentämätöntä tupakkanautintoa. Sen Te huomaatte Club 20:n aromista... ja hienosta mausta... ja siitä, ettei Club 20 jätä sivuvaikutusta... Club 20 on tehty kalliista tupakkalaaduista... samoista, joista parhaat virginiasavukkeet ovat saaneet suosionsa. Ja Club 20:n nikotiinipitoisuus on virkistävän sopuuhainen. Siksi poltatte parempaa ja nautitte enemmän kun valitsette Club 20:n.

Pankaa tänään palamaan – palaatte varmasti asiaan

RETTIG

Aku Louhimiehen versio Tuntemattomasta sotilaasta (2017) herätti keskustelua elokuvan tuotteistamisesta ja oheismainonnasta. Edwin Laineen ensimmäinen filmatisointi Tuntemattomasta sotilaasta (1955) sai liikkeelle sekin jo mainostajat, ainakin Rettigin. Mainos Suomen Kuvalehdessä 7/1956.

Jussi Jalonen

UUSPATRIOTISMIN RIEMUVUODET

Suomalaisen uusisänmaallisuuden läpimurto ja hegemonia 1990–2017

Sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtaja ja myöhempi pääministeri Paavo Lipponen kirjoitti joulukuussa 1993 *Helsingin Sanomiin* lohduttoman arvion taloudelliseen taantumaa suistuneen Suomen henkisistä oloista. Lipponen lähestyi kirjoituksessaan ajan henkeä omasta 1960-lukulaisesta näkökulmastaan ja näki kansalliskiihkon ja sulkeutuneisuuden sävyttämän ”uuden taantumuksen” nousseen haastamaan menneen radikalismien perintöä.¹ Lipponen ounasteli synkin mielin, ettei lama-ajan Suomi kykenisi enää tuottamaan uutta nuorta radikaalipolvea, joka voisi ottaa mittaa kummittelemaan palkanneista menneisyyden arvoista.

Vuosikymmen tuotti lopulta omat erityiset arvonsa, jotka eivät juurikaan muistuttaneet aiempaa radikalismia, mutta niissä ei silti ollut kyse myöskään Lipposen kavahtamasta kolmisenkymmentä vuotta aiemmin selätetystä taantumuksesta. Totta kuitenkin oli, että 1990-luvun Suomi ammensi entistä enemmän menneestä, ja vuosikymmenen aikana ennen muuta suhtautuminen sotavuosiin koki uudenlaisen käänteän. Ilmiötä on totuttu kutsumaan *uuspatriotismiksi*, uusisänmaallisuudeksi. Prosessi vaikutti suomalaisten suhtautumiseen historiaansa ja kansalliseen identiteettiinsä ja säteili laajemmin politiikkaan, populaarikulttuuriin ja yleisiin arvoihin.

Uuspatrioottinen käänne oli tosiasia jo Lipposen joulukuun 1993 puheenvuoron aikoihin, ja ajan mittaan hän itsekin otti siihen osaa yhtenä monista ajankohdan poliitikoista. Pääministeriksi noussut Lipponen kuvaili vain kolme vuotta myöhemmin juhlapuheissaan,

miten kesällä 1944 ”Suomi pysäytti puna-armeijan hyökkäyksen suurimmassa taistelussa, mitä Pohjoismaiden maaperällä on koskaan käyty”.² Sanavalinnasta huokui tulkinta jatkosodan päätösvaiheesta täpärästi vältetyn romahduksen ja tappioksi kääntyneen rauhanteon sijasta kunniakkaana, itsenäisyyden pelastaneena torjuntavoittona, mikä oli vakiintunut osa uuspatrioottista historiakuva. Vielä 1990-luvun alussa Lipponen oli valitellut nuorison radikalismien puutetta, mutta vuoden 2002 veteraanipäivän juhlatilaisuudessa hän antoi pääministerinä tunnustusta sille, miten nuoriso oli viimeinkin ”asettanut sotasukupolven kunniapaikalle” ja ”sukupolvien välinen side oli vahvistunut”.³ Sanankäänteet saattoivat vaikuttaa ristiriitaisilta Lipposen aiempiin huoliin verrattuna, mutta tosiasia ne tulivat luontevasti mieheltä, jonka perheessä työväenliike ja isänmaa olivat aina lyöneet kättä ja jonka molemmat enot oli aikoinaan palkittu Mannerheim-ristillä.⁴ Sanoista kuului ajan henki; uutta ja vanhaa yhdisteltyt tapa kohdata mennyt ja tuoda sen muisto nykyisyyteen.

Uuspatriotismi ja 1990-luvun murros postmaterialistisessa Suomessa

Mitä uspatriotismi – tai uusnationalismi, jota nimitystä myös on käytetty – lopulta oli ja on? Käsitteellä on yleisesti kuvattu Suomen toisen maailmansodan aikaisten kokemusten uutta käsittelyä kotimaisessa muistamisen kulttuurissa 1980- ja 1990-lukujen taitteesta alkaen. Tätä murrosta on käsitelty tutkimuskirjallisuudessa ja artikkeleissa, joista on syytä erikseen mainita etenkin Tiina Kinnusen ja Markku Jokisipilän tekemät huomiot 1990-luvun ”patrioottisesta purkautumisesta”.⁵ Uuspatriotismi on ensisijaisesti, kuten Kinnunen ja Jokisipilä ovat maininneet, identiteettipoliittikkaa. Sota ja sen muisto alkoivat muotoutua Suomessa kansallisen identiteetin peruspilariksi jo sotien aikana ja aseitten vaiettua, ja sodan elänyt, yhteiskunnassa aktiivisesti toiminut veteraanisukupolvi vaikutti tähän itse ratkaisevasti. Myöhemmän 1990-luvun uspatriotismin myötä sodan merkitys identiteetille vahvistui entisestään, mutta

nyt äänessä oli jo uusi sukupolvi, veteraanien lapset ja lapsenlapset. Myös sotaa käsittelevä narratiivi muotoutui uudenlaiseksi, ja ajatus itsenäisyyden säilymisestä synnytti mielikuvan Suomesta sodan tosiasiallisena voittajana.⁶

Olennaista uuspatriotismille oli tulkinta siitä, että Suomi oli toisen maailmansodan jälkeen elänyt pitkiä vaikenemisen vuosikymmeniä, joiden aikana sodan muisto oli jäänyt vähäiselle huomiolle tai kokonaan katveeseen julkisessa elämässä.⁷ Uuspatriotismi pyrki näin ollen luomaan uudenlaista historiatulkintaa ei ainoastaan sotavuosista, vaan myös sotienjälkeisestä ajasta. Sillä oli alusta asti kytköksensä niin sanotusta suomettuneisuudesta käytyyn keskusteluun, mikä jatkuu yhä. Tässä artikkelissa on tarkoitus käsitellä uuspatriotismia ennen muuta *laajana* ilmiönä, jossa kuvatun kaltainen uusi tapa käsitellä toista maailmansotaa ja sen jälkeisiä vuosia säteilivät yleisemmin yhteiskunnalliseen ilmapiiriin, poliittiseen retoriikkaan ja kulttuurielämään. Uuspatriotismi synnytti oman kulttuurinsa, retoriikkansa, ikonografiansa, mieskuvansa, ja määrittäi ajan henkeä monin tavoin.

Uusisänmaallisuuden läpimurto on ajoitettavissa vuosiin 1989–1994, joihin osui neljä merkittävää tapahtumaa. Ensinnä sodan muistamisen kulttuuri sai vuonna 1989 uutta virikettä kun talvisodan syttymisestä tuli kuluneeksi puoli vuosisataa. Talvi- ja jatkosotaan liittyneet muistojuhlat, joihin valtiolta panosti näkyvästi, jatkuivat lähes katkeamatta vuoteen 1994, ja näihin vuosiin osuivat myös Suomen itsenäisyyden 75-vuotisjuhlat vuonna 1992. Toiseksi Euroopan yleinen kuohunta, rautaesiripun murtuminen ja Neuvostoliiton romahdus vaikuttivat sotia koskeneeseen historiakeskusteluun ratkaisevalla tavalla.⁸ Neuvostoliiton tunnustettua Mihail Gorbatšovin valtakaudella Molotov–Ribbentrop-sopimuksen ja syyllisyytensä talvisotaan Suomi sai symbolisen voiton historiakiistoissa. Neuvostojärjestelmän lopullinen hajoaminen näyttäytyi tapahtumana, joka osoitti Suomen selvinneen myös konkreettisesti voittajana. Samalla aiemmin poliittisesti ristiriitaisiksi koetut aiheet, kuten suojeluskunnat ja Lotta Svärd -järjestö, palasivat osaksi

isänmaallista kaanonia. Kolmanneksi Suomi koki näinä vuosina sotienjälkeisen ajan pahimman talouskriisinsä, ja massatyöttömyys ja lama ruokkivat yleistä kansallista tarvetta etsiä nostalgisia kiinnekohtia menneistä kunnian päivistä.⁹

Lopulta Suomi päätti hakea jäsenyyttä Euroopan yhteisössä – josta vuonna 1992 tuli Euroopan unioni – mikä sekin vaikutti historiakäsityksiin. Uudessa isänmaallisuudessa ja eurooppalaisuudessa piili aluksi latentti vastakohtaisuus, ja vuonna 1991 historioitsija Juha Siltala kirjoitti *Image*-lehdessä siitä, miten ”arvaamattoman rahvaan” uusisänmaalliset tuntemukset aiheuttavat päänvaivaa ”eurooppalaiseksi profiloituneelle sivistyneistölle”.¹⁰ Siltalan ounastelema ristiriita ei ollut mitenkään yhteensovittamaton vielä 1990-luvulla, jolloin EU-vastainen oikeistopopulismi jäi ensin poliittisessa vastakkainasettelussa vähemmistöön ja vajosi sitten marginaaliseksi ilmiöksi. Talvisodan 60-vuotisjuhlien yhteydessä 1999 *Helsingin Sanomien* pääkirjoitustoimittaja Erkki Pennanen kirjoittikin jo, miten EU-jäsenyys oli vahvistanut kansallista itsetuntoa ja miten jäsenyys oli ollut mahdollista juuri siksi, koska Suomi oli sodanaikaisella vastarinnallaan onnistunut säilyttämään itsenäisyytensä.¹¹ Liittyminen läntiseen valtioliittoon oli lisäosoitus taistelunsa taistelleesta Suomesta historian voittajana; kotimaan omintakeinen historia, etenkin sotahistoria, oli nyt osa uuden, eurooppalaisen Suomen kansallista suuruudentarinaa. Uuspatriotismissa oli siis kyse lopullisen merkityksen antamisesta vuosien 1939–1944 kokemuksille, Suomen itsenäisyyden historian ansaitusta päätepiteestä. Se sinetöi vuosisadan pitkän kamppailun ja sopi aikakauteen, jolloin ”historian loppu” oli suosittu teema.

Yleisemminkin kansakunta ei enää 1990-luvulla sotien vuosipäivinä niinkään muistellut täpärää selviytymistään sodan kurimuksesta sekä mutkikasta tietä rauhaan ja ystävällismielisiin suhteisiin entisen vihollismaan kanssa. Sen sijaan Suomi juhli torjuntavoittoja, jotka olivat mahdollistaneet itsenäisyyden ja yhteiskuntajärjestyksen säilymisen, sotienjälkeisen hyvinvoinnin ja lopulta myös oivien avaamisen länteen. Jatkosodan ratkaisutaisteluksi kääntyneen

Tali-Ihantalan taistelun asema ylivertaisena torjuntavoittona sineitöitiin sodan loppumisen 50-vuotismuistojen yhteydessä. Toimittaja Reijo Vahtokari kuvaili vuonna 1994 *Suomen Kuvalehdessä* veteraanien kuntoutusta käsitelleessä artikkelissaan rintamamiesten muuttuneita mielialoja ja sitä, miten Neuvostoliiton luhistuttua ”sodanaikaisen vihollisen kaatuminen oli vapauttanut lopullisesti uskomaan oman asian oikeutukseen” ja ”voitiin ryhtyä voittajiksi, jotka aina kirjoittavat historian”.¹² Markku Jokisipilä on osuvasti huomauttanut suomalaisen sotien muistamisen omaksuneen näinä vuosina elementtejä, jotka heijastelivat länsiliittoutuneiden puolella taistelleiden sodan voittajamaiden mentaliteettia. Aivan kuten Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa, myös Suomessa vuodet 1939–1944 olivat nyt alusta loppuun taistelu tyranniaa vastaan, jossa kansakunta ja sen ”suurin sukupolvi” olivat näyttäneet parhaat puolensa. Sotavuosien asema kansallisessa identiteetissä vertautui myös Venäjän tapaan korostaa suuren isänmaallisen sodan merkitystä.¹³

Jokisipilän rinnastukset osoittavat erään olennaisen seikan, joka on syytä pitää mielessä suomalaista uuspatriotismia arvioitaessa: kyseessä oli 1990-luvulla kansainvälinen ilmiö, ja toinen maailmansota nousi uuteen arvoon hyvin monien maiden historianarratiiveissa. Yhdysvalloissa vuosien 1990–1991 voittoisa Persianlahden sota merkitsi maan irtautumista Vietnamin tappion aikoinaan jättämistä ristiriitaisista tuntemuksista, mikä vaikutti myös toisen maailmansodan muistamiseen uudella tavalla. Populaarikulttuurissa ja Hollywood-elokuviissa, tyyppiesimerkkinä *Pelastakaa sotamies Ryan* (1998), näennäisen realistiset ja visuaalisesti vaikuttavat taistelukohtaukset tasapainoutuivat kirkasotsaisen sankarikuvausten ja amerikkalaisten sotilaitten uhrimielen ylistyksellä. Edeltävän maailmansodan korostettu muistaminen vaikutti osaltaan siihen, miten syyskuun 11. päivän iskut näyttäytyivät myöhemmin amerikkalaisessa mediassa historiallisena toisintona Pearl Harborin hyökkäyksestä ja miten George W. Bushin hallinto esitti sodan terrorismia vastaan jälleen uutena vapaan maailman puolustustaisteluna.¹⁴ Venäjän tapauksessa Neuvostoliiton romahdus puolestaan jätti nat-

si-Saksasta saavutetun voiton ainoaksi myönteiseksi historialliseksi kiinnekohdaksi, jonka varaan rakentaa kansallista identiteettiä.¹⁵ Vladimir Putinin itsevaltiuden ohjaamana uusi venäläinen patriotismi alkoi tuottaa lopulta tuhoisia seurauksia vuosien 2014 ja 2022 hyökkäyksissä Ukrainaan.

Suomen kaltaisessa pienessä maassa uusisänmaallisen käänteeseen vaikutukset olivat harmittomia, vaikkakin niiden vaikutukset yleiseen yhteiskunnalliseen ilmapiiriin kirvoittivat huolta ja arvostelua. Marraskuussa 1994 *Helsingin Sanomien* kotimaanosaston uutispäällikkö Ilkka Malmberg ironisoi lehden sunnuntaisivuilla suomalaisen sotamuistelun ja maanpuolustushengen nousua hakien tuttuun tapaan esimerkin Väinö Linnan *Tuntemattoman sotilaan* henkilöhaamoista, nimenomaan sotaintoilevan pohjalaisen sotamies Salon uhoamisesta. Malmberg tunnusti päätöksellisten äänenpainojen silti osoittavan, että ”Suomi oli vapautunut raskaasta traumasta”.¹⁶ Malmbergin kuvailema maksullisten maanpuolustuskurssien suosio, sotilasmusiikkifestivaalien yleisömenestys ja vieläpä puolustusvoimien näkyvämpi läsnäolo messuilla ja näyttelyissä kertoivat siitä, miten 1990-luvulle tultaessa PR- ja mediaosaaminen oli omaksuttu entistä tehokkaammin myös maanpuolustuspiireissä. Mediatutkija Heikki Luostarisen arvion mukaan Suomen puolustusvoimat olivat ottaneet oppia brittien aiemmin Falklandin sodassa ja Yhdysvaltain Persianlahdella soveltamasta julkisuudenhallinnasta.¹⁷ Suomessa vastaava mielikuvamarkkinointi näyttäytyi julkisessa keskustelussa hävittäjäkaupoista, naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta ja ylipäätään yleisenä maanpuolustusmyönteisyyden nousuna. Luostarinen päätyi lopulta kritisoimaan puolustusvoimien tiedotus- ja suhdetoimintaa ”makaaberiksi kuolemanviihteeksi”.¹⁸

Kriittiset ja usein kitkerätkin puheenvuorot uuspatriotismia vastaan olivat käypiä osoituksia ilmiön vaikuttavuudesta. Samalla ne kertoivat 1990-luvulla tapahtuneen asenneilmapiirin murroksen voimakkuudesta. Uuspatriotismin nousu osui vuosikymmenelle, jonka aikana tapahtunutta yleisempääkin suomalaisten arvojen muutosta voi pitää varsin moninaisena. Ensi vaiheessa vuosikymmenen alun

talouskriisi ja lama-ajan hallituksen piinkova politiikka lisäsivät pysyvästi suomalaisten enemmistön epäluuloja kansanvaltaisen järjestelmän toimivuutta kohtaan. Entistä suurempi osa kansalaisista koki vieraantuneensa poliittisista puolueista, ja myös arvot kovenivat.¹⁹ Toisaalta vuosikymmenen lopulla EU-jäsenyys miellettiin yleisesti Suomen asemaa kohentaneeksi seikaksi, ja yhä useampi suomalainen alkoi suhtautua kansainvälistymiseen myönteisemmin, jos kohta empivä varauksellisuus muun muassa maahanmuuttoa kohtaan säilyi edelleen vahvana. Kansallinen itsetunto puolestaan vankistui, osaksi nimenomaan suomalaisten hahmottaessa entistä enemmän asemaansa vertailussa muihin Euroopan maihin.²⁰ Lopulta yleiset asenteet muuttuivat lamaa seuranneen nousukauden aikana asteittain vapaamielisemmiksi 1970-luvulla syntyneen sukupolven aikuistessa, ja arvomaailman kehittyminen individualistisempaan suuntaan jatkui sekini tasaisena. Vihkiytyminen perinteisiin arvoihin säilyi silti yhä vahvana etenkin toimeentuloltaan epävarman ja syrjäytymisuhan kokeneen kansanosan keskuudessa.²¹

Uuspatriotismi soinnahi yhteen kaikkien näiden 1990-luvun arvokehityksen piirteiden kanssa. Maanpuolustustahto ja kansallistunne nimettiin kyselytutkimuksissa säännöllisesti kansallisen minäkuvan merkittävimmiksi kulmakiviksi.²² Epäpoliitisoituminen ja menetetty usko valtiojohtoon ruokkivat nostalgiaa kunniakasta kansallista menneisyyttä kohtaan ja uskoa isänmaahan, joka oli ideana valtiota korkeampi. Samalla puolueiden ja poliittisen järjestelmän sijasta puolustusvoimat nautti instituutiona korkeampaa luottamusta kuin milloinkaan.²³ Uudenlainen narratiivi sota-ajan sankaruudesta, jota edustivat muun muassa uudet upseerielämäkerat ja Mannerheim-ristin ritarien henkilökuvaukset, puolestaan sopi yhteen individualististen arvojen renessanssin kanssa.²⁴

Uutta oli se, että patriotismi löi nyt kenties ensi kerran yksii ei ainoastaan perinteisten arvojen vaan edellä kuvaillun vapaamielisemmän ja sallivamman, vieläpä kansainvälistyvän ilmapiirin kanssa. Aatehistorioitsija Veikko Suvanto kuvaili tammikuussa 1999 tieteen päivillä, miten ”vapaan yksilön autonomiasta” oli tullut uusi

länsimainen elämäntapa, ja miten kansallisuusaatteen elinvoimaisuus yhdentyvässä Euroopassa todisti siitä, miten ”ihminen voi olla samaan aikaan sekä kosmopoliitti että kansallisuusaatteen edustaja”.²⁵ Vaikka 1990-luvun uusi isänmaallisuus säilytti yhä paljon konservatiivisia äänensävyjä ja lamaa edeltäneen ajan hyvinvointi-Suomelle ominaista ajattelua, se läpäisi samalla koko arvomurroksen keskellä olleen yhteiskunnan ja yhdistyi saumattomasti myös arvo-liberalismiin. Uuspatriotismien ja arvo-liberalismin kohtaaminen on usein jäänyt huomiotta, mutta se oli eräs vääjäämätön lopputulos. Uuspatriotismissa kyse oli laajoihin kansankerroksiin vedonneesta ilmiöstä, joka vaikutti kautta koko poliittisen kentän.²⁶ Yhteiskunnallinen vapaus – myös vapautuneet arvot – näyttäytyivät nekin osana sitä henkistä voittoa, minkä Suomen selviytyminen talvi- ja jatkosodassa oli mahdollistanut. Aiemmin vastaava merkitys oli annettu hyvinvointivaltiolle. Vasta 2000-luvulle tultaessa, poliittisten suhdanteiden muuttuessa, uuspatrioottiset tuntemukset alkoivat kanavoitua vanhakantaisemmin oikeistopopulismin ja uuden arvo-konservatismien nousuun.

Tässä suhteessa uuspatriotismien läpilyöntiä 1990-luvulla voi peilata Ronald Inglehartin postmaterialistisia arvoja koskevaa teesiä vasten. Inglehart määritteli nimenomaan Suomen edistyneenä, modernina maana maailman postmaterialistisimmaksi yhteiskunnaksi.²⁷ Inglehartin arvokartalla vahvan maanpuolustuksen kannatus sijoittui ”materialistisiin” arvoihin yhdessä taloudellisen vakauden ja yleisen yhteiskuntarauhan arvostamisen kanssa. Suomen tapauksessa voi kuitenkin todeta maanpuolustustahdon ja isänmaallisuuden yhdistyneen 1990-luvulle tultaessa ”postmaterialistisiin” arvoihin, joissa puolestaan on kyse identiteetistä, aatteellisista valinnoista ja performatiivisuudesta. Vapaaehtoisen maanpuolustustyön uusi suosio toi tuolloin maanpuolustuksen valtiollaan piiristä lähemmäs kansalaisyhteiskuntaa, ja naisten astuminen asepalvelukseen mursi armeijan vanhakantaisuutta instituutiona. Tähän ilmiöön liittyi identiteetin, itseilmaisun ja ilmaisunvapauden vahvistuminen, koska kylmän sodan päätyttyä vanhemmat sodan eläneet kansalaiset

tosiaan *kokivat* voivansa entistä rohkeammin tuoda julki isänmaallisuuttaan, ja vastaavasti nuoremmat ikäluokat toivat julki kunnioitustaan sodanajan sukupolvea kohtaan.

Kaikki nämä – ilmaisunvapaus, kansalaiskeskustelu – ovat Inglehartin määritelmässä postmaterialistisia arvoja. Viime kädessä uuisänmaallisuuden pysyvyys ja valtavirtaistuminen myös talouskriisin jälkeisen nousukauden ja arvoliberalismin oloissa vain alleviivasi ilmiön postmaterialistista luonnetta. Jere Kyyrö on väitöskirjassaan soveltanut Robert N. Bellahin luomaa ”kansalliskonnon” (*civil religion*) käsitettä nimenomaan marsalkka Mannerheimin ympärille luotuun kansalliseen kulttiin, joka piti pintansa vielä 2000- ja 2010-luvun kulttuurikiistojen aikana. Käsite sopii laajemminkin kuvaamaan koko uuspatriotismia ilmiönä.²⁸ Se uusi isänmaallisuus, joka vakiintui 1990-luvun ja 2000-luvun alun Suomessa hegemoniaksi, oli oma uskomusjärjestelmänsä. Sillä oli omat rituaalinsa ja seremoniansa, oma tulkintansa historiasta, vieläpä oma lähetystehävänsä.

Mielialat muuttuivat 1990-luvulla paitsi yksilökeskeisemmiksi myös markkinataloudelle myönteisemmiksi, joten uuspatriotismien voi katsoa kulkeneen käsi kädessä myös *uusliberalismin* kanssa. Laman jälkeisenä aikana kilpailutalous, ulkoistaminen, yksityistäminen, julkisen sektorin tulosvastuu ja -ohjaus sekä ylipäättään aiempaa teknokraattisempi suhtautuminen valtiontalouteen vakiintuivat osaksi suomalaista politiikantekoa. Samaan aikaan media koki internetin myötä murroksen uudenlaiseen huomiotalouteen – näkyvyyden tavoitteluun, brändeihin ja tarinallistamiseen.²⁹ Tässä artikkelissa on tarkoitus käsitellä uuspatriotismia myös tässä kontekstissa. Kilpailutalous ei murtautunut uuisänmaallisia mielialoja, päinvastoin, ja uusi huomiotalous puolestaan tarjosi uusia kanavia sotavuosien muistamiseksi ja sotahistorian elävöittämiseksi. Koska sodalla oli niin vahva asema osana kansallista narratiivia, se oli itsestään selvästi populaari aihe, ja siten helposti tuotteistettava. Aatteellisuuden ja kaupallisuuden välillä oli myös latentti jännitteensä ja ristiriitansa, mutta lopulta uuspatriotismi muunsi sota-ajan huomiotalouden

polttoaineeeksi tavalla, jota ei oltu aiemmin Suomessa nähty. Kytkös voimistui selvemmin vuosituhaten vaihtumisen myötä, ja tällöin myös sota-aikaa koskevat historiakiistat tarjosivat medialle runsain mitoin palstantäytettä.

Itsenäisyyden seremoniat

Vuosi 1994 oli monella tavoin vaihe, jolloin uuspatriotismi kasvoi täyteen mittaansa. Keväällä jalkaväenkenraali Adolf Ehrnrooth julkaisi teoksensa *Kenraalin testamentti*. ”Savolaisia kansanmiehiä johtaneen suomenruotsalaisen aateliskenraalin” – kuten Jukka Kemppinen Ehrnroothia luonnehti – muistelmista tuli välittömästi eräänlainen uusisänmaallisuuden katekismus.³⁰ Samana vuonna jatkosodan päättymisestä tuli kuluneeksi viisikymmentä vuotta, ja kesällä *Suomen Kuvalehti* julkaisi sarjan Risto Lindstedtin laatimia historiaesseitä Kannaksen vuoden 1944 taisteluista, Paavo Haavikon kommenteilla siivitettyinä. Artikkelit esittivät Tali-Ihantalan suurtaistelun ehdottomana torjuntavoittona.³¹ Marraskuussa puolustusvoimien entinen komentaja, talvi- ja jatkosodassa rintamamiehenä palvellut kenraali Lauri Sutela esitti suojeluskuntien ja Lotta Svärd-järjestön muistojuhlissa molempien maanpuolustusjärjestöjen toiminnan elvyttämistä.³² Lopulta syksyn kirjamarkkinoille julkaistiin peräti viisi upseerielämäkertaa: Juha Vaheen *Kenraali Paavo Talvela sodan ja rauhan tehtävissä*, Pentti Kilkin *Valo Nihtilä – päämajan eversti*, Markku Onttosen *Väinö Valve: viimeinen jääkäri*, Veli-Pekka Lehtolan *Wallenius: kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto* ja Erkki Käkelän *Ruben Lagus – panssarikenraali*.³³

Uuspatriotismi ei enää myöskään ollut pelkästään spontaani kansalaisilmiö, vaan myös valtiovalta otti sen omakseen. Tammi-kuussa 1994 presidentinvaalit sosiaalidemokraattien ehdokkaana voittanut Martti Ahtisaari suhtautui alusta asti kaitsevasti ja hyväksyen uusisänmaallisiin tunnelmiin eikä empinyt heittäytyä niiden vietäväksi. Vaikka presidentinvaalien aikana Ahtisaaren kampanjapäki oli korostanut hänen ansioitaan rauhantekijänä ja kansainvälisenä diplomaattina vastapainona toisella kierroksella vastaehdok-

kaana kisanneen puolustusministeri Elisabeth Rehnin imagolle, valtionpäämiehenä Ahtisaari ei jäänyt kilpakumppanistaan jälkeen patrioottisissa äänenpainoissa. Evakkoperheeseen syntynyt Ahtisaari, jonka isä oli toiminut huoltojoukkojen aliupseerina Kuopion varuskunnassa, alleviivasi haastatteluissa mielellään taustaansa ”Kuopion kasarmin kasvattina” ja koki isänperintönsä myötä veteraanien asian ilmeisen aidosti läheiseksi.³⁴ *Savon Sanomien* haastattelussa huhtikuussa 1994 vastikään virkaansa astunut tasavallan presidentti valitteli sitä, miten veteraanien asia oli aikoinaan jäänyt taka-alalle ”sotienjälkeisen suomettuneisuuden” vuoksi ja toivoi veteraanien perimätiedon välittämistä nuoremmille sukupolville esimerkkinä siitä, miten Suomi voi selvitä ”määrätietoisuudella” kaikista haasteistaan, ennen muuta senhetkisestä 1990-luvun lamasta. Taantumaa ja työttömyyden selättäminen veteraanien esikuvan voimalla ei jäänyt viimeiseksi kerraksi, kun talouskriisit ja sotavuodet nivottiin poliittisessa retoriikassa yhteen.

Ahtisaaren huomio veteraanien aseman jäämisestä taka-alalle menneinä vuosikymmeninä oli kiinnostava. Sotaveteraanien asema ja heidän nauttimansa arvostus olivat tosiasiaa kohentuneet huomattavasti 1960-luvulta 1980-luvulle tultaessa, nimenomaan vanhan idänpolitiikan aikana. Viimeisimmät ratkaisut oli tehty Ahtisaaren edeltäjän, rintamamiehenä itsekin taistelleen Mauno Koiviston presidenttikaudella. Pääministerinä istunut Kalevi Sorsa oli ollut varsin aktiivinen rintamamiespolitiikassa, ja vuosina 1982–1983 toteutetut veteraanien varhaiseläke- ja kuntoutuslait olivat täydellistäneet edeltäneellä vuosikymmenellä veteraanijärjestöjen vaatimusten seurauksena aloitetun työn rintamamiesten sosiaalisten etuuksien parantamiseksi. Sosiaalipolitiikan ohella sotasukupolven saavutukset saivat myös yleistä tunnustusta, mistä merkittävin esimerkki oli kansallisen veteraanipäivän vakiintuminen näyttäväksi merkkipäiväksi vuodesta 1987 alkaen, Suomen itsenäisyyden 70. juhluvuotena. Huhtikuun 27. päivänä, Lapin sodan päättymisen ja siten vuosien 1939–1945 sotien viimeisenä päivänä vietetty veteraanipäivä oli monin tavoin rintamamiesten sodan jälkeen jatkuneen aktivismin hui-

pentuma, ja vuoden 1987 pääjuhlaan Lahdessa osallistui kymmenentuhatta sotaveteraania. Vastaavassa määrin veteraaneja oli aiemmin ollut mukana vuosien 1969 ja 1975 mielenilmauksissa.³⁵

Monille vuonna 1987 Lahteen saapuneista itsensä tasaval-
lan presidentin kunnioittama tilaisuus osoitti sen, kuinka marssit
asian puolesta olivat saavuttaneet tavoitteensa. Samana vuonna
presidentti Koivisto kutsui itsenäisyyspäivän vastaanotolle kaikki
Mannerheim-ristin ritarit, ja kaksi vuotta myöhemmin, talvisodan
50-vuotisjuhlien yhteydessä 1989, hän kutsui veteraanijärjestöjen
kautta itsenäisyyspäivän vastaanotolle runsaasti talvisodan rivi-
miehiä.³⁶ Vain kolme päivää ennen juhlia journalisti Sakari Määttänen oli *Helsingin Sanomissa* valitellut, miten itsenäisyyspäivän
vastaanotolla näyttyivät vain tyylittömyys ja ”vallan korruptio”
eivätkä isänmaan puolesta taistelleet sotaveteraanit. Pitkän uran ul-
komaankirjeenvaihtajana tehneen Määttäsen kirjoituksessa oli jo
aistittavissa uuspatrioottinen tunnelma, sillä hän valitteli samalla
myös sitä, miten hänen oma ikäluokkansa ei ollut saanut nauttia
”isänmaallisesta vapaudesta”.³⁷ Veteraanijärjestöjen kautta lähetetyt
kutsut olivat tuolloin jo postissa, ja talvisodan veteraanit saapuivat
Koiviston vastaanotolle 6.12.1989 hänen vertaisinaan. Veteraanivie-
raiden määrä ylipäätään nousi Koiviston kauden vastaanotoilla.³⁸
Hyvinvointivaltioksi noussut Suomi muisti taistelua kansanvaltansa
ja itsenäisyytensä puolesta, ja omien järjestöjensä kautta kutsutut
veteraanit osallistuivat vastaanotolle arvostettuina kansalaisina,
mutta ennen muuta kansalaisina muiden joukossa, aktiivisena osana
yhteiskuntaa. Mediassa veteraanien läsnäolo ei juurikaan herättänyt
huomiota; sen sijaan valokeilassa olivat totuttuun tapaan kulttuuri-
elämän vaikuttajat.³⁹

Selvimmän vuosina 1989–1994 tapahtunut erikoislaatuinen
käännös uuspatriotismiin ilmenee nimenomaan verrattaessa itsenäisyy-
syyspäivän vastaanottoja Koiviston ja Ahtisaaren kaudella. Itsenäisyy-
syyspäivänä 1994 presidentinlinna asteli ensimmäisten joukossa
jalkaväenkenraali Adolf Ehrnrooth, ja hänen johtaminaan ensisi-
jaisina kunniavieraina aivan kaikki viimeiset Mannerheim-ristin ri-

tarit. Juhlien etujoukkona oli korkea-arvoisin elossa ollut rintamakomentaja, vanavedessään korkeimmalla kunniamerkillä palkitut sotilaat.⁴⁰ Kyseisestä tapahtumasta on sittemmin tullut eräänlainen käännekohta, mikä sekin kertoo uuspatrioottisesta tavasta valita muistamisen kohteena olevat asiat. Kansallisarkiston seminaarissa vuonna 2011 professori Seppo Hentilä kuvaili Mannerheim-ristin ritarien kättelykierrosta peräti seremoniana, mitä ”ei ollut Kekkonen aikana koskaan tapahtunut”.⁴¹ Marskin ritarien saapuminen linnan jo Koiviston vuoden 1987 vastaanotolle ja vuoden 1989 talvisodan rivimiesten vierailu Linnan juhlissa eivät enää riittäneetkään todistamaan veteraanisukupolven nauttimasta kansallisesta arvonnosta; samaten unohtui myös Suomen 70. itsenäisyyspäivänä tapahtunut viimeisten jääkärien saapuminen Linnan juhliin.⁴² Mittapuuksi nousivat jalkaväenkenraali Ehrnrooth ja Mannerheim-ristin ritarit, ja vasta heidän läsnäolonsa, ei ainoastaan kutsuvieraiden joukossa, vaan ehdottomana kärkijoukkona, riitti todistamaan isänmaallisuuden lopullisesta voitosta suomettuneisuuden ylitse. Hentilän vertaus, mikä ei ole ainoa lajissaan, kuvastaa osaltaan sitä, miten vasta vuoden 1994 itsenäisyyspäivän seremonioiden on koettu *todella* määritelleen isänmaallisuuden renessanssin.

Ahtisaaren kausi kieltämättä oli käännekohta, muttei niinkään suomettuneisuuden ja isänmaallisuuden välillä. Päinvastoin se merkitsi enemmänkin vedenjakajaa aiemman, 1980-luvulla täydellistyneen veteraanipolvea kohtaan osoitetun kunnioituksen ja 1990-luvun uuspatriotismin välillä. Itsenäisyyspäivän vastaanotoissa voi myös havaita eron hyvinvointi-Suomen ja lamasta nousseen Suomen arvoissa ja asenteissa. Aiemmin Linnan juhlien veteraanivieraat olivat heijastelleet käsitystä yhteisöllisestä, eri kansalaispiirejä koskettaneesta sotakokemuksesta. Nyt sotasukupolvella oli presidentin hyväksymä etujoukko, jossa ensisijaiseen asemaan oli korotettu palkituimmat sotasankarit. Ritarien kättelyseremoniasta tulikin säännöllinen osa itsenäisyyspäivän vastaanottoa. Uuspatrioottista käännettä alleviivasi seuraavan vuoden huhtikuussa Ahtisaaren antama rauhan oloissa poikkeuksellinen ylipäällikön päiväkäsky, jossa

presidentti tähdensi uudelleen arvonantoaan veteraaneja kohtaan. Tahatonta eli ei, valittu sodanajan nostalgiaa huokunut julistus korosti samalla tasavallan presidentin omaa asemaa auktoriteettina ja instituutiona. Tasavallan presidentti valmistautui tuolloin Boris Jeltsinin Moskovaan kutsumana Venäjän voitonpäivän juhlallisuuksiin ja nimesi päiväkäskeyssään Suomen veteraanipäivän 27. huhtikuuta ”meidän voitonpäiväksemme”.⁴³

Suomen juhliessa 80-vuotisiaan 6.12.1997 Ahtisaari täydensi itsenäisyyspäivän vastaanottoa vielä vakiinnuttamalla ”Jääkärimarssin” osaksi jalkaväenkenraali Ehrnroothin ja Mannerheim-ristin ritarien kättelykierrosta. Kaartin soittokunnan tiedottaja nimesi valinnan perusteeksi ”veteraanien arvostuksen nousemisen”, mikä oli vähintäänkin erikoinen peruste valita sisällissodassa valkoisen armeijan kärkijoukkona taistelleita jääkäreitä juhlistanut marssi.⁴⁴ Toisaalta ratkaisu oli omanlaisensa ilmentymä jo pitkään jatkuneesta vuosien 1939–1944 muistamisesta kansakunnan todellisena itsenäisyystaisteluna. Luonteva päätös oli suorittaa myös vuosien 1917–1918 muistoihin kuuluvan sävelmän osalta haltuunotto, joka irrotti sen aiemmasta merkityksestään ja sulautti sen osaksi uusia perinteitä, etenkin kun marssin nuotit olivat lähtöisin kansallissäveltäjän kynästä. Satunnainen, eri elementtien vapaamuotoinen yhdistäminen ja niiden merkityssisällön uudistaminen antoi 1990-luvun uuspatriotismille suorastaan postmodernin sävyn.

Uusisänmaalliset sanankäänteet ja seremoniat olivat Ahtisaarelta ilmeisen vilpittömiä valintoja, jos kohta samalla niissä oli havaittavissa tarkoitushakuisuutta. Valtiollisia instituutioita kohtaan tunnettu luottamus oli kokenut lama-ajan oloissa kolhuja, joten presidentinlinnan itsenäisyysjuhliin vuosittain saapunut kulttimainetta nauttineen jalkaväenkenraalin luotsaama tarunhohtoinen ritarikaarti oli omiaan kohentamaan valtionpäämiehen arvovaltaa. Uuspatrioottinen loiste oli yksi esimerkki siitä, miten suoralla kansanvaalilla valittu presidentti pyrki vetoamaan kansalaisiin ja myötäilemään näiden tuntemuksia; samaa tarkoitusta palvelivat myös säännölliset maakuntamatkat. Lehdistössä uuden presidentin tyyli

kirvoitti vähemmän yllättäen syytöksiä populismista, ja vaikka tiedotusvälineet olivat itsekin eläneet samassa uuspatrioottisessa huumassa, ne suuntasivat vielä tässä vaiheessa nyreähköä arvostelua presidentin antamaa ylipäällikön päiväkäskyä kohtaan.⁴⁵ Tasavallan presidenttinä nimenomaan Ahtisaaren voi joka tapauksessa perustellusti katsoa vakiinnuttaneen 1990-luvun uudenlaisen isänmaallisuuden institutionaalisesti tuomalla sen osaksi valtiollisia seremonioita ja samalla myös vallan symboliksi.

Uudistettujen Linnan juhlien kättelykierroksen kärjessä kulkenut jalkaväenkenraali Ehrnrooth itse muotoutui 1990-luvulla kansalliseksi instituutioksi, jonka mielipidettä tiedusteltiin asiaan kuin asiaan. Seppo Hentilä on antanut jalkaväenkenraalin ”rehelisellemme, puhtaasti sinivalkoiselle isänmaallisuudelle” tunnustusta ja nähnyt sen merkittävänä tekijänä 1990-luvun muotoutumisessa ensimmäiseksi vuosikymmeneksi, jolloin veteraanit ”kokivat saavansa kaipaamaansa arvostusta nuoremmilta sukupolvilta ja laajemminkin suomalaiselta yhteiskunnalta.”⁴⁶ Ehrnrooth oli vielä 1980-luvun lopulla verraten matalan profiilin hahmo, jos kohta hänen ansionsa veteraanityön edistäjänä olivat kiistattomat. Presidentti Koivisto oli itsenäisyyspäivänä 1989 palkinnut hänet tästä hyvästä vapaudenristin suurristillä. Hänellä oli myös vanhastaan vakiintunut asema Mannerheim-ristin ritarien keskuudessa, ja Suomen marsalkan poismenon 30-vuotisseremonioissa vuonna 1981 nimenomaan Ehrnrooth oli lausunut muistosanat sodanajan ylipäällikön haudalla.

Uuden vuosikymmenen myötä Ehrnrooth nousi kuitenkin omaa luokkaansa olevaksi kansalliseksi ikoniksi ja mediapersoonaksi. Pääsyy oli hänen asemansa viimeisenä merkittävänä sodanaikaisena rintamakomentajana, jonka persoonaan oli helppo projisoida koko uuteen kukkaansa puhjennut isänmaallinen nostalgia.⁴⁷ Muut rintamalla palvelleet ja myöhemmin kenraalikuuntaan nousseet upseerit, kuten Lauri Sutela, olivat yhä aktiivisia kansalaisia, mutta iältään nuorempia. Heiltä myös puuttui loppusilauksena olennainen Mannerheim-risti, johon 1990-luvun tunnelmissa yhdistettiin omanlainen maaginen hohtonsa – siitäkin huolimatta, että monet

ansioikkaat rintamakomentajat ja rivimiehet olivat aikoinaan jääneet vaille mainittua kunniamerkkiä, jota alettiin jakaa vasta jatkosodan aikana ja jonka myöntöperusteissa oli omat pedantin tekniset piirteensä.⁴⁸ Ansioistaan huolimatta Sutela ja muut mieluummin myös pysyttelivät loitommalla julkisuudesta, koska halusivat jättää tilaa Ehrnroothille, jonka toiminta koettiin riittäväksi ja joka selvästi nautti esiintymisistä.⁴⁹

Ehrnrooth kammettiin jalustalle tavalla, jossa harras kunnioitus ja aito arvojohtajan asema tuntuivat yhdistyvän estottomaan mediailotteluun. Ehrnrooth oli lamasta nousseessa maassa television keskusteluohjelmien ja aikakauslehtien vakiohaastateltava, joka ei väistellyt rooliaan poliittisena mielipidevaikuttajana. Jalkaväenkenraali tuki voimakkaasti EU-jäsenyyttä, mutta kehotteli kuitenkin malttiin NATO-jäsenyyden osalta.⁵⁰ Eurooppalaisena kosmopoliittina ja uuspatriotismin ikonina jalkaväenkenraali sopi keulakuvaksi jopa 1990-luvun rasismiongelman kitkemisessä. Iltaapäivälehtien etusivuille päätynyt Ehrnroothin tuomitseva lausunto ulkomaalaisia pahoinpidelleistä Joensuun skinheadeista raukkamaisina pelkureina kertoi hyvin siitä, miten uuspatriotismi nivoutui luontevasti yhteen jo kuvatun 1990-luvun suvaitsevaisemman arvomurroksen kanssa.⁵¹ Uusisänmaallisuudessa oli nimensä mukaisesti eteenpäin katsova puolensa, silloinkin kun lipunkantaja oli vanha rintamakenraali, jolle kansallinen kulta-aika löytyi menneisyydestä.⁵²

Erikoisempaa oli Ehrnroothin marssittaminen motivaatiopuhujaksi Suomen jääkiekkomaajoukkueelle vuoden 1995 ratkaisevien maailmanmestaruuskisojen aikana. Reilu viisikymmentä vuotta aiemmin Äyräpäässä sotilailleen rajuja evästyksiä ladellut komentaja julisti nyt lätkäjoukkueelle, että ”vaikka suolet olisivat pihalla, ei saa luovuttaa”.⁵³ Vaikka urheilu ja isänmaallisuus ovat Suomessa kulkeneet aina käsi kädessä, tempauksessa oli jo karnevalisoinnin sävyä. Jalkaväenkenraalin luoviminen 1990-luvun mediayhteiskunnassa ja hänen kehkeytymisensä kulttihahmoksi todistivat osaltaan, miten uuspatriotismi tasapainotti toisaalta elitismisiä ja populistisia, toisaalta vakavamielisyttä ja miltei itsetarkoituksellista farssimai-

suutta. Ajan henkeä kuvasi Gustav Hägglundin mainitsema keskustelujen asteelle jäänyt hanke, jossa ”vara-marskiksi” mielletylle Ehrnroothille ehdittiin jo haikailla virallistakin korotusta marsalkan sotilasarvoon.⁵⁴

Tiina Kinnunen ja Markku Jokisipilä ovat tulkinneet Adolf Ehrnroothin suosiota osana 1990-luvun uuspatrioottista ”muistin tuottamista” (*memory production*) ja pitäneet suosion osaselityksenä myöhäsyntyistä protestia Kekkonen kauden oletettua vaikenemistä vastaan. Taustalla olisi ollut myös Ehrnroothin ylpeä suhtautuminen sotavuosiin ”syvimmän suomettumisen” aikana.⁵⁵ Ehrnroothin aiemmilla toimilla Kekkonen kautena tuskin oli suoranaista osuutta asiaan, etenkin kun hän oli ollut julkisuudessa verraten näkymätön aina 1980-luvulle asti. Aktiiviupseerina ja eläkkeelle vetäytyttyään hän oli myös pitänyt hyvät välit presidenttiin, ja juuri Kekkonen ylensi hänet jalkaväenkenraaliksi viimeisen presidenttivuotensa itenäisyyspäivänä.⁵⁶ Monin tavoin Ehrnroothin voi siis katsoa myös edustaneen jatkuvuutta, mutta tämä jäi muistin tuottamisessa katvealueelle. Loppujen lopuksi jalkaväenkenraaliin projisoitiin hyvin paljon uusia odotuksia ja tuntemuksia, ja kenraalin suosioon liittynyt uuspatrioottinen innostus tapahtui sekin ikään kuin alusta asti uudelleen rakentaen.

Isänmaallinen nostalgia valkokankaalla

Uuspatrioottiset tunnelmat jatkuivat Suomessa 1990-luvun alun laman jälkeisenä nousukautena ja määrittivät kielikuvillaan ajan henkeä. Meneillään oli ”jälleenrakennuskausi”, ja Suomen ”nousu lamasta” edellytti jälleen kovaa työtä ja kansallista yksituumaisuutta mutta myös yksilöllisiä kykyjä ja markkinoiden vapautta.⁵⁷ Kuvaan sopi, että kulttuuri ja viihdeteollisuus seurasivat mielialoja ja isänmaallinen nostalgia popularisoitiin ja tuotteistettiin nopeasti. Keskeinen merkitys oli elokuvateollisuudella, joka sekin aloitti 1990-luvun lopulla komean nousukauden. Historian voi jopa katsoa toistaneen itseään, sillä sotaa seurannut 1950-luvun jälleenrakennuskausi oli ollut suomalaisen elokuvan kulta-aikaa.⁵⁸ Laman jälkeinen

kansallinen uudestisyntyä tapahtui sekin valkokankailla, ja kuten aina, tulevaisuutta rakentanut kansakunta etsi elokuvateattereissa-kin itselleen tukipilareita menneisyydestä. Suosituimmat elokuvat välittivät kaikki nostalgisia tunnelmia, ja niiden aiheina olivat Lapin kulturyritys, suuret suomalaiset iskelmätahdet ja tietystikin sota-
vuodet.

Pekka Parikan vuoden 1989 *Talvisota*-elokuvan jälkeen suomalainen filmitoiminta oli elänyt ankeita aikoja vailla uusia kassamagneetteja. Vuonna 1999 ensi-iltansa saanut Olli Saarelan ohjaama ja Marko Röhrin tuottama *Rukajärven tie* ponnahti kuitenkin kertaheitolla koko vuosikymmenen katsotuimmaksi kotimaiseksi elokuvaksi. Antti Tuurin jatkosota-aiheiseen *Elämä isänmaalle* -romaanin pohjannut, jatkosodan alussa Lieksajärvellä tapahtuneen kiuruveististen sotilaiden partioretken tarinan kertonut elokuva mitteli yli 400 000 katsojallaan kassaluukuilla samassa sarjassa kovan rahan Hollywood-tuotantojen kanssa.⁵⁹ Elokuvan tulkitseminen vain uus-patrioottisena aikansa tuotteena ei tekisi sille oikeutta, sillä kyse oli taiteellisesti kunnianhimoisesta teoksesta. Ohjaaja itse halusi kertoa päähenkilön, morsiantaan partisaanien surmaamaksi uskovan, vuoroin kosta ja lunastusta etsivän luutnantti Perkolan tarinan eksistentialistisesta näkökulmasta yhdistäen kerrontaan myös kristillisen kiirastulen allegorioita.⁶⁰ *Helsingin Sanomien* Mikael Fränti ja Helena Ylänen puolestaan ylistivät elokuvaa ”uuden sukupolven sotaelokuvaksi” ja ”yksilödraamaksi”. Elokuva sopi tässä mielessä tavallaan ajan henkeen ja uuteen 1990-luvun individualismiin. Samalla se oli ensimmäisiä kansainväliseen sotaelokuvagenreen luontevasti istuneita suomalaisia elokuvia ja rinnastui kerronnaltaan ja kuvaukseltaan vuotta aiemmin valkokankaalle tulleeeseen, niin ikään sotaa yksilökertomuksena kuvanneeseen Terrence Malickin *Veteen piirrettyyn viivaan* (1998).⁶¹

Kuten aina, varsinainen keskustelu sukeutui siitä, oliko elokuvan sotakuvaus lopulta riittävän autenttista. Sodan aikana kadettikoulun käynyt kenraaliluutnantti Ermei Kanninen paheksui Peter Franzénin esittämän luutnantti Perkolan roolihahmon ”vaikutusta

nuoriin sotilasjohtajiin”. Kanninen moitti etenkin kohtausta, jossa kihlattunsa menettämisen seurauksena piittaamattomaan vihaan vajonnut luutnantti passittaa kyvyttömän rivimiehen yksin takaisin, ja totesi ykskantaan, ettei ”yksikään suomalainen johtaja lähettäisi miestä surman suuhun”.⁶² Kaksi sotaveteraania, jotka olivat olleet mukana Tuurin teoksessa kuvaillulla todellisella tiedusteluretkellä Lieksajärven ympäri – Aake Hauru ja Pentti Perttuli – antoivat ohjaustyölle ja tulkinnalle kuitenkin pääpiirteissään myönteisen arvon. Partiota johtanut Perttuli oli itse asiassa toiminut luutnantti Perkolan esikuvana.⁶³ Uuden sukupolven tulkintanakin elokuvan draama ja tunnelma onnistuivat tavoittamaan niin rintamamiehet kuin suurten ikäluokkien ja 1990-luvulla nuoruuttaan eläneen X-sukupolven edustajat.

Rukajärven tien sotakuvaus ei ollut silottelevaa eikä kiiltokuvaista, ja draaman uskottavuus lisäsi sen painoarvoa. Filmihullujen ja kriitikkojen ohella ”aitoutta” janosi myös suuri yleisö, jolle elokuvan vakuuttavuus näytti tarjoavan keinon sodanajan rintamakemusten tavoittamiseen. *Helsingin Sanomien* pääkirjoitustoimittaja Erkki Pennanen näki *Rukajärven tien* osana kansalaisten historiatietoisuutta ja ”kollektiivista muistia” ylläpitävien ”suurten kotimaisten sotaelokuvien” jatkumoa, Edvin Laineen *Tuntemattoman sotilaan* ja Parikan *Talvisodan* kanssa. Talvisodan 60-vuotispäivänä kirjoittanut Pennanen huomioi elokuvan kassamenestyksen osana laajempaa uuden isänmaallisuuden nousua ja kansallisen itsetunnon lujittamista, johon hän laski mukaan myös EU-jäsenyyden, Nokian menestyksen, jääkiekon maailmanmestaruuden ja vieläpä Mika Häkkinen suoritus F1-kisoissa.⁶⁴ Elokuvateollisuuden renessanssi ja kansakunnan kohtalonhetkien taidokas ikuistaminen valkokankaalle asettuivat suoranaisesti osaksi uutta, suurta, lamasta nousevan Suomen kansallista menestystarinaa, ja tässä mielessä Saarelan elokuva tosiaan päätyi – todennäköisesti paljolti tahattomasti – lujiittamaan uuspatriotismia.

Asiaan kuului, että menestyksekkäs sotaelokuva oli tarina ennen muuta *miehestä*.⁶⁵ Siinä missä Irina Björklundin tulkitsema lotta-

morsian jäi *Rukajärven tiessä* statistiksi ja Dante Alighierin Beatricea muistuttavaksi unihahmoksi, kiirastuleen joutuneen luutnantti Perkolan hahmo määritti jälleen kerran ”sinivalkoisen miehen kuvan”. Uuden sukupolven tulkitsemana tämä tapahtui entistä tyylietioisemmin, ja vaikka suomalainen mieselokuva välitti patrioottisia kuvia, se oli samalla nyt eurooppalaisempaa kuin milloinkaan.

Isänmaallisen kuvaston uusiutuminen ei silti ollut pelkästään maskuliinista, ja 1990-luvun populaarikulttuuri tuotteisti halukkaasti myös Lotta Svärd -järjestön. Vuonna 1997 MTV3:n tuottama, Kirsti Mannisen ja Markku Onttosen kirjoittama *Kun taivas repeää* -minisarja välitti kotiyleisöille sinivalkoisia naiskuvia televisioruutujen kautta, ja lääkintälotta Ainon tarinan katsojaluvut nousivat miljoonaan jaksoa kohti. Alun alkaenkin viihderomaanimainen televisiosarja muokattiin kirjaksi äitienpäivän markkinoita varten. Seuraavana vuonna Ilmajoella esitettiin Jussi Tapolan ohjaama ooppera *Isänmaan tyttäret*, ja sanomalehdet puhuivat jo ”lottaboomista”.⁶⁶ Valkokankaalla sodanajan naiset saivat puolestaan tunnustuksensa Taru Mäkelän ohjaamassa elokuvassa *Pikkusisar* vuonna 1999. Aiemmin lotta-aiheisen dokumentin ohjanneen Mäkelän elokuva oli sekin realismia tavoitellut yksilödraama, ja vaikka sen kassamenestys olikin *Rukajärven tietä* paljon vaatimattomampi, elokuva kuittasi Suomi-palkinnon.

Vesa Vares on kuvaillut 1990-luvulta alkaneita isänmaallista kuvastoa hyödyntäneitä uusia elokuva- ja televisiotuotantoja pesäerona aiempaan 1970-lukua sävyttäneeseen ”itseruoskintaan” ja ”yleiseen pasifismiin”.⁶⁷ Tutkijan näkökulmasta tehty arvio kertoo tahattomasti jo itsessään siitä, miten tekoaikanaan ”uuden sukupolven elokuvina” ylistetyt tuotannot haluttiin lopulta ankkuroida menneisyyteen ja symboliseen ylönousemiseen suomettuneisuudesta, riippumatta siitä, oliko tämä ollut elokuvantekijöiden itsensä ajatuksena. Vuoden 1999 kassamenestysten jälkeisissä elokuvissa uuspatriotismien myötäily muuttui, kuten Vares mainitseekin, joka tapauksessa avoimeksi ja itsetarkoitukselliseksi. Lauri Törhösen *Hy-lätyt talot, autiot pihat* (2000) oli omistettu sodassa kaatuneille sekä

”menetetyn Karjalan naisille ja lapsille”, ja Åke Lindmanin *Framom främsta linjen* (Etulinjan edessä, 2004) puolestaan lujitti elokuvan loppusanoissa torjuntavoitto-narratiivia. Ilkka Vanteen lottaelokuva *Lupaus* (2005) puolestaan syntyi lottaperinnejärjestön myötävaikutuksella, ja naiskuvien sievistelevä kiiltokuvamaisuus oli kaukana Mäkelän *Pikkusisaren* elämänmakuisuudesta ja verevistä sodanajan hoitajahahmoista.⁶⁸ Likemmäs kaksisataatuhatta katsojaa saanut Lindmanin *Tali-Ihantala 1944* (2007) oli jatkosodan suurtaistelun esityksenä jo käytännössä kokonaan torjuntavoitto-tulkinnan ympärille rakennettu uuspatrioottinen dokudraama.

Vuosina 2000–2007 kotimaisen filmitoiminnan voi katsoa siirtyneen korkeatasoisista ohjaustöistä uuspatrioottiseen liukuhina-tuotantoon, jossa yksilötarinan tilalle astui julistuksellisuus ja ajan-kuvan tilalle paatos. Elokuvat eivät olleet enää taideteoksia, joiden pyrkimyksenä oli esittää tulkinta sotakokemuksesta, vaan varta vasten pystytettyjä kansallisia monumentteja. Tämä sai huipentumansa vuonna 2001 käynnistyneessä Markus Selinin omistaman Solar Filmsin ja ohjaaja Renny Harlinin Mannerheim-elokuvaprojektissa. Hankkeen taustalla olleen ”Champion of Liberty” -yhdistyksen perustajista toinen oli *Rukajärven tietä* moitiskellut kenraaliluutnantti Ermei Kanninen, ja Suomen marsalkan elämäntarinan kertovasta elokuvasta toivottiin Nokian kaltaista suurmenestystä. Olennaista oli saada elokuvalla Adolf Ehrnroothin suostumus, ja ohjaaja Harlin ja tuottaja Selin tekivätkin pyhiinvaellusmatkan kuullakseen jalkaväenkenraalin epistolan Suomen marsalkasta.⁶⁹ Elokuvasta tuli lopulta suuri kansallinen projekti, jota vuonna 2007 virkaansa astuneen sinivihreän porvarihallituksen aikana markkinoitiin puolustusministerin kutsuilla. Lopputulos oli hankkeen konkurssi ja miljoonatappiot tuottanut uuspatrioottinen fiasko, mikä oli tavallaan enteellistä ja heijasteli osaltaan vuosituhaanvaihteen jälkeen käynnistynyttä uuspatriotismin rappiota.

Uuspatriotismi, uusliberalismi ja uusi sotahistoria

Uuspatriotismin, kaupallisuuden ja mediajulkisuuden suhde ei alkuvaiheessaan ollut yksiselitteinen, ja sitä voi kuvailla jännitteiseksi. Mielipidevaikuttajiksi korotetut vanhan koulukunnan miehet, kuten jalkaväenkenraali Ehrnrooth, suhtautuivat usein enemmän tai vähemmän pitkin hampain ajatukseen isänmaallisuuden tuotteistamisesta tai sen muuttamisesta markkinointihyödykkeeksi. Vanhojen sotilaiden idealismissa lompakon paksuus ei ollut itseisarvo. Ehrnrooth oli aikoinaan moitiskellut 1980-luvun juppikulttuuria ja pörssipelureita ja säilytti nihkeytensä sikariportaan optiomiljoonia kohtaan vielä vuosituhannen vaihteessa.⁷⁰ Mannerheim-elokuvaprojektin yhteydessä hän oli ollut ymmärrettävästi huolestunut filmin kaupallisuudesta, ja myös kenraaliluutnantti Kanninen oli pitänyt tärkeänä, ettei tärkeä ja hellitty eepos Suomen marsalkasta saisi taantua ”Hollywood-hömpäksi”.⁷¹ Kansallisiin hankkeisiin liittyvän patrioottisen hartauden säilyttäminen oli erikoisella tavalla ristiriidassa julkilausuttujen toiveiden kanssa elokuvasta uutena Nokian kaltaisena menestystarinana.

Viime kädessä 1990-luvun nousu lamasta, johon myös uuspatriotismin nousu oli liittynyt, oli kuitenkin ollut markkinatalouden riemujuhlaa, ja Suomen kaikki suuret saavutukset liittyivät talouden elpymiseen, innovaatioihin ja suuryritysten voittokulkuun maailmalla. Neuvostosotalismin kukistuttua historian voittajaksi oli suomalaisen kansakunnan ohella suoriutunut myös kapitalismi ja uusliberalismi. Isänmaallisuuden ja voiton maksimoinnin sydämessä piili omanlaisensa vastakohtaisuus, jossa toisen oli lopulta alistuttava toisen ehdoille. Vuosituhannenvaihteen jälkeinen aika ei jättänyt epäselvyyttä siitä, kumpi näistä voimavirroista oli määrittävämpi. Populaarikulttuurin, massamedian ja viihteen tuotantolinjat sylkivät taukoamattomana vyörynä uuspatrioottista kuvastoa kassakoneen kilkattaessa taustalla. Runsaudentarvi oli loputon, olipa kyse sitten Suomen vuosien 1939–1945 sotiin sijoittuvista *Korkeajännitys*-sarjakuvista, kulttihahmoksi nousseen Lauri Törnin elämäkertapokarien uusintapainoksista tai iltapäivälehtien sotahistoria-aihei-

sista teemanumeroista, joiden menekki oli valtaisa. Näiden ohella myyntipisteisiin ilmaantuivat myös muut oheistuotteet, kuten Mannerheim-elokuvan rahoittamista varten vuonna 2007 lanseerattu kansalaismitali. Asiaan kuului, että itsenäisyyden 90-vuotisjuhlien ja Mannerheimin syntymän 140-vuotisten kunniaksi markkinoitu mitali oli myynnissä R-kioskeissa kautta maan.⁷² Isänmaallisuus oli hyvää vauhtia muuttumassa asiaksi, jota pystyi ostamaan kioskilta.

Markkinaehtoisuus toi mukanaan lieveilmiönsä. *Ilta-Sanomien* ja *Iltalehden* sotaveteraaneja käsittelevien teemanumerojen yhteneväisyys aiheutti absurdin tilanteen, jossa edellinen julkaisu syytti jälkimmäistä brändin kopioimisesta, ja veteraanien asia tuntui muuttuvan markkinaoikeudessa ratkaistavaksi kaupallisen median brändikiistaksi.⁷³ Kahden uutiskoneen kinastelu veteraaniteeman omistamisesta oli lähinnä huvittava, mutta muutamissa tapauksissa sotamuistojen hyödyntäminen alkoi jo siirtyä irvokkuuden sfääreihin. Vuonna 2011 Canal + markkinoi Karjala-jääkiekkoturnausta mainoksella, jossa sodanajan asepukeihin sonnustautuneet urheiluvaikuttajat jättävät jäähyväiset perheelleen, viskaavat reppunsa kuormurin lavalle ja lähtevät kohti tuntematonta. Parikymmenvuotisen lätkäpatriotismin kruunanneella videolla esiintyivät urheiluselostaja Antero Mertaranta, valmentaja Hannu Aravirta ja kiekkoveteraani Juhani Tamminen.⁷⁴ Repäisevä mainos herätti hämmennystä mediassakin, ja markkinointijohtaja Anu Perrotta perusteli sitä todeten, että kiekkoileijat ”taistelevat tämän päivän taisteluja” ja ”silloinkin [sota-aikana] Suomen kansa oli yhtenäinen, kun oli tilanne, miksi piti olla yhtenäinen”.⁷⁵

Politiikassa uuspatrioottisia tunnelmia hyödynnettiin yhtä kynniseen sävyyn. Jo vuonna 1999 eduskuntavaaleihin oppositiojohtajana valmistautunut ex-pääministeri Esko Aho oli jakanut kampanjatilaisuuksissaan *Rukajärven tie* -elokuvaan ilmaislippuja.⁷⁶ Vuoden 2008 finanssikriisin myötä 1990-luvun alun laman tunnelmat kertautuivat, jos kohta vaimeampina, mutta taloudellisen shokin jälkihoito päättyi Suomessa silti taas kerran patrioottisten kielikuvien teatteriksi. Valtiovarainministeripuolue kokoomus julisti talous-

poliittiset toimet ”talouden talvisodaksi”, ja salkkua kantanut puoluejohtaja Jyrki Katainen sätii eduskunnassa oppositiota ”Terijoen hallitukseksi”, mitä hän tosin joutui lopulta pyytämään anteeksi.⁷⁷ Vuoden 2008 jälkeen voimistunut oikeistopopulismi siirsi aloitteen uuspatriottisessa retoriikassa perussuomalaiselle puolueelle, joka verhosi EU-vastaisuuden, muukalaisvihän ja antifeminismin sinivallokoisten sotamuistojen kaapuun ja on tehnyt näin siitä asti.⁷⁸ Vielä 1990-luvun lopun nousukautena uuspatriotismi oli lyönyt kättä kansainvälisyyden ja liberaalien arvojen kanssa, mutta finanssi- ja eurokriisi käynnistivät välittömän rappeutumisen kohti kansalliskiihkoa. Vaalikampanjoissa omanlaisensa lakipisteen saavutti vuonna 2011 kokoomuksen Wille Rydman, joka yhdisti katumainontaansa veteraanikeräyksen ja puki kampanjaväkensä Sotaveteraaniliiton keräysliiveihin. Sotaveteraaniliiton suuttumus keräyksen valjastamisesta vaalivankkurien eteen ei juurikaan hämmentänyt ehdokasta, joka sanoi ”ajatelleensa liittää kaksi itselleen tärkeää asiaa yhteen”.⁷⁹ Kansalaisuskonto alkoi saada huijarisaarnaamisen ja laholaisfa-naattisuuden muotoja, ja sen nimissä käydyt ristiretketkin alkoivat kääntyä itseään vastaan.

Tilaus uskonpuhdistukselle oli jo ilmeinen. Vuosina 2007–2008 ja sen jälkeen uuspatriotismi kirvoitti jo vastareaktion, joka alkoi, erikoista kylläkin, ensimmäisenä hahmottua akateemisella suunnalla. ”Uuden sotahistorian” avaukseksi muodostunut Tiina Kinusen ja Ville Kivimäen artikkelikokoelma *Ihminen sodassa* ei ollut päivänpoliittinen kannanotto eikä sellaiseksi tarkoitettu, mutta teoksen asema määrittyi myös väistämättä suhteessa aikansa ilmapiiriin. Sodan sosiaali- ja kulttuurihistoriaa sekä kokemushistoriaa esitellyt teos tunnusti jo esipuheessaan monien suomalaisten suhteen sota-vuosiin olevan ”intiimi ja voimakkaita tunteita herättävä”, peräti ”kanonisoitunut”. Teos omaksui kriittisen asenteen ”yksiäänistä, kansakunnan poliittista kertomusta tukevaan sotahistoriaan” ja piti tärkeänä ”kansallisten myyttien tarkastelemista ja purkamista”. Toive ”suvaitsevuudesta” ja ”uudesta keskustelun tasosta” aiemman ”suurten kansallisten kysymysten” parissa askaroineen sotahistoriallisen

tutkimuksen kanssa kertoi kenties tarpeesta luovia varovasti uuspatriotismin hankatuudessa.⁸⁰ Teoksen kirjoittajista kirjailija Sirpa Kähkönen toi suoranaisesti julki oman törmäyksensä uuspatriotismin kanssa avatessaan artikkelinsa anekdootilla, jossa hän kuvaili jäämistään altavastaajaksi kirjallisuustapahtumassa käydyssä, jatkosodan taustoja koskeneessa kiivassävyyisessä pöytäkeskustelussa.⁸¹

Aikana, jolloin uuspatriotismi oli muuttumassa osin karikatyyriksi itsestään ja jolloin myös uusliberalismi horjahteli finanssikriisin jälkimainingeissa, uusi sotahistoria lavensi suurta kansallista kertomusta. Olennaista oli, että urauurtavin akateeminen sotahistorian tutkimus keskittyi yhä edelleen toiseen maailmansotaan, joten kriittisestä otteestaan huolimatta se päätyi sittenkin lujittamaan vuosille 1939–1945 annettua erityistä kansallista merkitystä. Historiografinen erittely ei ole tämän artikkelin puitteissa mahdollista, mutta riittää kun toteaa, miten esille nousivat kansainvälisten esikuvien mukaisesti aiempaa pintakuvausta syvemmät, suoraan ihmisyyteen pureutuneet teemat, kuten sotatrauma, särkyneet perhesuhteet, sodan haavoittama lapsuus, miehisuus sodassa, vähemmistökokemukset, seksuaalisuus ja niin edelleen. Julkisuudessa nämä uudet aiheet näyttäytyivät ”vaiettuina”, josta tulikin nopeasti muotisana. Muun ohessa tasavallan presidentti Tarja Halosen vuonna 2008 järjestämä, kansalaisuutta ja vuosia 1939–1945 käsitellyt tutkijafoorumi sai otsikokseen ”Vaietet vuodet”, ja samana vuonna uuden sotahistorian trendiä jatkanut *Ruma sota* -kokoelma esitteli jo alaotsikossaan ”talvi- ja jatkosodan *vaietun* historian”.⁸² Sanavalinta loi vaikutelman siitä, että vallinnut uuspatrioottinen hegemonia olisi, vaikka sitten tahattomastikin, päätynyt sivuuttamaan tai ulossulkemaan tietyt sodanajan ilmiöt sotavuosien käsittelystä yleisessä keskustelussa.

Uusi sotahistoria ja uuspatriotismi olisivat periaatteessa voineet ajautua poikkiteloin, mutta näin ei käynyt. Uudesta akateemisesta tutkimuksesta tuli hyvin nopeasti populaaria tutkimusta, ja 2010-luvun sotahistoriallinen tutkimus oli paitsi sisällöllisesti laadukasta myös popularisoitua tutkimusta parhaimmillaan. Sotavuosista yhä edelleen kiinnostunut suuri yleisö arvosti syvempää ihmisyyden ja

ajankuvan erittelyä, joka vastasi aiempaan muistin tuotannon luomaan kysyntään paremmin kuin perinteinen operaatiohistoria tai sotatoimikuvaukset. Niin sanottu pienen ihmisen näkökulma tarjosi myös kaivattua ”aitouden” tuntua, jopa tunneväylän eläytymiseen.⁸³ Klikkiotsikointiin siirtyneelle medialle ”vaietut” aiheet olivat puolestaan riemunaihe, ja kansallisten myyttien purkamisen takasi loputtomat otsikot ”myytinmurtamisesta” aina uuden sotahistoriateoksen ilmestyessä.⁸⁴ Eräiltä osin 2010-luvulla käyty julkinen keskustelu sotahistoriasta oli aiempien kirjasotien toisinto. Olipa kyse sitten Suomen ja Saksan liittosuhteesta, Lauri Törnistä tai talvisodan myyteistä, mediahuomio oli aina taattu, ja uudet kriittisetkin tutkimukset päätyivät lopulta ruokkimaan tiedotusvälineiden narratiivia. Myyttien murtaminen muuttui itsetarkoitukselliseksi.

Akateemisen tutkimuksen, mediajulkisuuden ja uuspatrioottisten tunnelmien välinen kolminaisuus ei lopultakaan ollut erityisen jännitteinen. Uuden sotahistorian voi jopa katsoa olleen peräti tahaton piristysruiske uuspatriotismille, joka osoittautui näin huomattavan muuntautumiskykyiseksi ilmiöksi. Tutkijat myös osallistuivat keskusteluun isänmaallisuuden ja kansallisten symbolien merkityksestä yhdistävinä asioina, joita ei saisi jättää vain ääriainesten käsiin.⁸⁵ Uusista tutkimuksen käsittelemistä teemoista esimerkiksi Ville Kivimäen Finlandia-palkitussa *Murtuneet mielet* -teoksessaan käsittelemät sotatraumat olivat helposti yhdistettävissä kansalliseen kertomukseen. Ymmärrys suomalaisten rintamasotilaiden henkisistä kärsimyksistä toi inhimillisen lisäulottuvuuden sodasta vallinneeseen narratiiviin. Se ei myöskään himmentänyt tarinaa kansakunnan läpikäymistä koettelemuksista, joka oli edelleenkin yleisen mielipiteen hyväksymä suuri ja yhteinen kansallinen kertomus ja nyt, sodan todellisuuden tultua julki, entistä vakaammalla pohjalla. Vuonna 2019 tekemässään kansalaisykselyssä Yleisradio käsitteli traumoja jo ”ylisukupolvisena” asiana, jossa myös nykyiset ikäluokat olivat ”esivanhempiansa summa”.⁸⁶ Kansankokonaisuudessa tapahtuvaa sodan arpien periytymistä hahmotellut kielikuva oli hyvä

esimerkki alun alkaen kriittisen tutkimuksen eheyttämisestä osaksi kansallista narratiivia.

Myös populaarikulttuurissa trauman kuvaamisesta tuli olennainen, jopa välttämätön osa sotakertomusta. Vuonna 2017 ilmestynyt Hannu Lukkarisen ja Pekka Lehtosaaren *Raatteen tie* -sarjakuva, joka uusinsi Teemu Keskisarjan viisi vuotta aiemmin *Raaka tie Raatteeseen* -teoksella aloittamaa boomia Kainuun korpitaisteluista talvisodan kohtalonhetkenä, sisällytti rintamamieskuvaukseensa myös traumatisoituneet, auki rävähtäneet silmät, vieläpä kotiin palanneen veteraanin ajautumisen vuosikausiksi heroiniikoukkuun.⁸⁷ Raadollisuus ei tarinassa suinkaan särkenyt taistelun ja torjuntavoiton sädekehää, vaan kirkasti sitä entisestään: näinkin paljon nämä miehet olivat uhranneet. Uuspatriotismi oli, kuten mainittu, sitä paitsi alun alkaenkin perustunut käsitykseen siitä, ettei sotavuosista ollut aiemmin voinut puhua, joten henkisesti kärsineet veteraanit oli helppo yhdistää narratiiviin niin ikään yhtenä aiemmin unohdetuksi jääneenä ihmisryhmänä. Uudessa tutkimuksessa taajaan mainittu käsitys sodanjälkeisestä ”vaikenemisen kulttuurista” ja ylipäätään keskustelu ”vaietuista aiheista” ei näin ollen ollut ristiriidassa uuspatrioottisen narratiivin kanssa; päinvastoin se avasi mahdollisuuden yhdistävään tulkintaan.⁸⁸

Tiivistetysti voi todeta uuden sotahistorian olleen lopulta helposti haltuun otettavissa uuspatriotismin ehdoilla. Iltapäivälehtien talvisota- ja jatkosotaliitteet alkoivat viitata uusimpaan, populaariin akateemiseen tutkimukseen, vieläpä jäljitellä sen ilmaisua; ja vuodesta toiseen ilmaantui yhä uusia ja uusia ”vaiettuja” aiheita.⁸⁹ Samalla sankaritarinoiden murtaminen synnytti uusia sankaritarinoita. Teemu Keskisarjan *Raaka tie Raatteeseen* sai vuonna 2013 kehuja ”paatoksen ja suuren voiton hymistelyn” korvaamisesta ”aidolla ihmettelyllä ja kunnioituksella” taistelun läpikäyneitä ihmisiä kohtaan. Suomussalmella käyty mottitaistelu säilyi edelleen koko talvisotaa määrittäneenä voittoisana suurtaisteluna, enemmän kuin koskaan aiemmin.⁹⁰ Samana vuonna Seija Aunila totesi Ylen *Näkökulmassa* ajan ”todella ikäväksi isänmaallisen sotasankaruuden nä-

kökulmasta” ja viittasi Keskisarjan, Oula Silvennoisen, Juha Pohjosen ja Tuomas Teporan tutkimusten ohella Erkka Pehkosen väitöskirjaan *Poikasi täältä jostakin*, jonka aiheena oli jatkosodan aikainen rintamamiesten kirjeenvaihto. Aunila julisti ”sankarisotilasmyytin” murtuneeksi, koska väitöskirja olikin osoittanut miehet ”vaimojaan rakastaviksi, väsyneiksi ja nälkäisiksi miehiksi, joiden mielessä pyöri huoli perheen arjesta”.⁹¹ Median tapa esitellä väitöskirjaa oli enemmänkin omiaan lujittamaan narratiivia sodanajan miehisyysen esikuvallisuudesta. Muutos aiempaan oli siinä, että ”sankaruus” palasi nyt takaisin Mannerheim-ristin ritarien kaltaiselta etujoukolta tavallisille rivisotilaille – mutta sankaritarina ei suinkaan murtunut.

Elokuvateollisuus puolestaan sai viimeisen loistonhetkensä vuonna 2017 itsenäisyyden satavuotisjuhlien aikaan Aku Louhimiehen ohjaaman *Tuntemattoman sotilaan* ensi-illan myötä. Väinö Linnan romaanin kolmas filmatisointi sai laajalti ylistystä uutena suurelokuvana, jonka nähtiin peräti heijastelevan uusinta sotahistorian tutkimusta. Elokvassa näkyneet natsi-Saksan hakaristiliput Helsingin kaduilla, Itä-Karjalan venäläisen siviiliväestön kohtalo, sotavangin surmaaminen ja taistelutilanteen aiheuttamat pakokauhun ja trauman tuntemukset olivat kiistatta valkokankaalle siirrettyjä tulkintoja akateemisen tutkimuksen 2010-luvulla koskettelemista aiheista. *The Ulkopolitist* -blogissa elokuvaa kehaistiinkin ”irtiottona siihen kiiltokuvamaiseen Suomen sotahistorian muistamiseen, jota isänpäivän lähestyessä kirjakaupat taas mainostavat”.⁹² Toteamus oli tavallaan paradoksaalinen, sillä jo viiden vuoden ajan hehkutetuimpia sotahistoriateoksia olivat olleet akateemiset tutkimukset, joista jokainen oli edempänä kuvatulla tavalla ollut yhtä lailla ”irtiotto”. Elokvatutkimuksen professori Anu Koivunen antoi samaten tunnustusta elokuvan tavasta hyödyntää uusinta sotahistoriaa ja kuvaili Louhimiehen ohjaustyötä tuotannoksi, josta nationalismi oli riisuttu.⁹³

Koivusen sanavalinta oli erikoinen, koska sen paremmin Linnan romaani kuin viimeisin, hyvin pasifistisessa hengessä ohjattu Mollbergin elokuva eivät olleet sisältäneet nationalismia. Vielä vähem-

män sitä sisälsi oman aikansa pastissiksi kääntynyt Kristian Smedsin itsetarkoituksellisen provosoiva näytelmäversio, joka oli irrottanut koko tarinan historiallisesta kehyksestään ja irvailut myös uuspatriotismille. Smedsin näytelmä oli vieläpä kirvoittanut moitteita ”taistolaisuudesta” ja ”uussuomettuneisuudesta”.⁹⁴ Louhimiehen ohjaustyötä arvioitiin ilmeisen tarkoituksellisesti suhteessa Edvin Laineen elokuvaan, ironisesti aivan samalla tavoin kuin 1990-luvulla silloisia uusia uuspatrioottisia seremonioita oli verrattu suomettuneisuuden ajan tunnelmiin. Nytkin asian merkitys tuotettiin väkimmäisesti, hakemalla vertailukohta mahdollisimman etäältä menneisyydestä. Louhimiehen elokuvalla myönteiset arviot antaneista tahtoista kulttuuritoimittaja Sanna Vilkmän päätti alleviivata elokuvan merkitystä nostamalla yleisemminkin esille paitsi sotienjälkeisen ”puhumattomuuden” myös vieläpä ”1960-luvun, joka kommentoi rintamamiesten kohtaloa tyyliin ’Mitäs lähditte’”.⁹⁵ Kuvaus 1960-luvusta veteraaneille irvailleiden radikaalien vuosikymmenenä oli jo sellaisenaan uuspatrioottinen stereotyyppi.

Harva kuitenkaan huomasi tai suostui huomaamaan, että uuspatriotismi oli Louhimiehen ohjaustyössä vankasti läsnä.⁹⁶ Linnan romaanin päätös katkaisi jatkosodan sen viimeiseen päivään, henkiin jääneiden rintamamiesten lopullisiin tuntemuksiin; Louhimiehen ohjaustyö sen sijaan yhdisti vielä elokuvan loppuun otokset kotiinpaluusta, sodanjälkeisestä jälleenrakennuksesta ja seppeleenlaskuista sankarihaudoille. Montaaseissa ja uusissa kohtauksissa tapahtunut kotirintaman esittely, jota oli pidetty uudenaikaisena sotakuvausena, oli tosiasiaa tuttua ja turvallista painottaessaan sotaa koko kansakunnan, myös taaksejääneiden perheenjäsenten, yhteisenä kokemuksena ja kohtalonhetkenä. Konekiväärikomppanian sotaretki muuttui jälleen kansalliseksi selviytymistarinaksi, ja elokuvan televisiosarjaksi muokattu täyspitkä versio lujitti uuspatrioottista historiakäsitystä vielä lisää. Viimeisen jakson lopputekstit alleviivasivat katsojalle varmemmaksi vakuudeksi, että Suomi oli saavuttanut vuonna 1944 torjuntavoiton ja selviytynyt sodasta välttäen miehityksen, mikä oli poikkeuksellista Euroopassa.⁹⁷

Filmituotannon viesti ei olisi voinut olla selvempi. Kaikki, minkä katsojat olivat nähneet, oli osa suurta, historiallisesti ainutlaatuista kansallista kertomusta – sodan kurimuksesta ponnistaneen satavuotisen Suomen menestystarinaa. Televisiosarjan lopun kollaasissa vielä kerran näytetyt draaman henkilöhahmot Rokasta Koskelaan oli mieskuvina ankkuroitu voimakkaammin isänmaalliseen historiaan kuin missään aiemmassa filmatisoinnissa. Uuden sotahistorian kuvauksen mukaisesti he olivat ”ihmisiä sodassa”, ja juuri ihmisyys kaikkine puutteineenkin visualisoi heidät todelliseksi sankareiksi. Lähtökohta ei välttämättä poikennut Linnan alkuperäisestä tarkoituksesta kirjoittaa romaani ”elävän voiman puolesta”, mutta Louhimiehen ohjaamana tämä elävä voima ei enää vain ”astunut maailmanhistorian nieluun”, kuten Linna henkilöahmoistaan totesi. Sen sijaan he jättivät suomalaisen kansakunnan historiaan oman puumerkkinsä torjuntavoiton merkeissä.

Louhimiehen *Tuntematon sotilas* oli lopulta kerronnassaan uuspatriotismin kulminaatio. Ohjaustyö sinetöi linkin uuspatrioottisen populaarikulttuurin ja uuden sotahistorian välillä ja kruunasi uuspatriotismin ja markkinatalouden välisen avioliiton. Elokuvatuotanto oli alusta asti sponsorivetoinen, ja kaupalliset yhteistyökumppanit saivat vastineeksi suurelokuvan tuotantoon osallistumisestaan näkyvyyttä ja mainostilaa. Rokan ja Koskelan nimillä ja elokuvan maisemilla markkinoidut kahvipaketit, kivennäisvedet ja puhtaanapitovälineet herättivät elokuvan aikana kohtalaisen polemiikin, mikä tuotti elokuvalla vielä lisäjulkisuutta.⁹⁸ Jalkaväenkenraali Ehrnrooth ei ollut enää elossa moittiakseen hankkeen kaupallisuutta – sikäli jos työväenkirjailijan romaanin kaupallistaminen häntä olisi liikuttanut – mutta Väinö Linnan perikunta ilmaisi suhtautuvansa tuotteistamiseen kielteisesti.⁹⁹ Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut lopputulokseen. Elokuva omi sekä vanhan kriittisen sotakirjallisuuden että uuden sotahistorian kertaheitolla uuspatriotismille; ja se teki sen uusliberalismin ja uuden huomiotalouden puitteissa. Aikoinaan 1990-luvulla alkanut murros oli saavuttanut ainoan

mahdollisen päätepiteensä, ja sodan muistot ja isänmaalliset tunteukset oli kaupallistettu tehokkaammin kuin milloinkaan.

Uuspatriotismin tilinpäätös?

Suomessa 1990-luvulla versonutta uuspatriotismia voi pitää esimerkkinä itsenäisyyden ajalle ominaisesta konsensuskulttuurista. Uuspatriotismi ei ole ollut alun alkaenkaan tasalaatuista: sen ilmenemismuodot ovat olleet moninaiset, ja sen sisällöstä on käyty kamppailua. Se on vaihdellut sankaritarinoista ja kenraalitestamenteista kuvauksiin traumatisoituneiden rivimiesten kovista kokemuksista. Populaarikulttuurissa se on kääntynyt moneksi, aina *auteur*-elokuvista liukuhihnalta suollettuun massavihteeseen. Hätkähdyttävintä on ilmiön läpitukenuus ja se, miten se on sulauttanut itseensä vaivatta myös kriittiset äänenpainot siten, että lopputuloksena on ollut uusi eheys ja uudenlainen yhteisymmärrys sotavuosista kansakunnan kohtalonhetkenä. Vivahteikkaus ja sodan mustimpien puolien esittely ei ole horjuttanut tätä konsensusta, vaan yksinomaan lujittanut sitä. Vuosien 1939–1945 sotien asema kansallisen kertomuksen, kansallisen minäkuvan ja kansallisen identiteetin peruspilarina on tämän seurauksena paalutettu kolmenkymmenen vuoden aikana hievahtamattomaksi. Sotavuosien merkityksistä ja tulkinnoista on voinut olla erimielisyyksiä, mutta harva on kiistänyt niiden paikkaa itsenäisen Suomen historian sydämessä, koska se olisi mahdotonta.

Suomalainen uuspatriotismi on ollut muuntautumiskykyistä ja resilienttiä todennäköisesti juuri siksi, koska maamme kärsi aikoinaan sodassa kaksi tappiota. Tappioiden mieltäminen torjuntavoitoksi ja ajatus itsenäisyyden säilymisestä todellisena voittona piti jo lähtökohtaisesti sisällään potentiaalinen yhdistää kansalliseen kertomukseen myös traumojen ja menetysten kaltaiset asiat. Tämän seurauksena muistin tuottamisessa ja kansallisen narratiivin muovaamisessa on tasaisesti edetty uusiin aiheisiin, joissa myös akateeminen sotahistorian tutkimus on päätenyt ilmiön välikappaleeksi. Sotiin liittyvien ”vaiettujen” aiheiden rituaalinomaiseksi muuttunut

käsittely ja alati jatkunut myyttien purkaminen on jo pitkään ollut luonteeltaan ennen muuta performatiivista ja mitä suurimmassa määrin postmaterialistista Inglehartin aikoinaan kuvailemalla tavalla. Media-aikakautena, jolloin performatiivisuus on tuotteistetavissa, on myös selvää, että uuspatriotismi on ilmiönä ollut laajalti kaupallinen. Ymmärryksemme Suomen vuosina 1939–1945 käymien sotien historiasta on kenties jo hyvän aikaa sitten saavuttanut eräänlaisen kriittisen massan, jossa aiheeseen ei ole enää kovinkaan paljon lisättävää. Jäljelle on lopulta jäämässä vain tiedon välittäminen seuraaville sukupolville, ja nimenomaan tämä on jo hyvän aikaa tapahtunut huomiotalouden puitteissa ja markkinaehtoisesti. Siinä ei ole sellaisenaan moitittavaa, eikä tämän artikkelin tavoitteena ole ottaa kantaa puolesta tai vastaan, vaan ainoastaan todeta vallinnut kehityskulku.

Aiempien sotien kansallisen merkityksen pystyy yleensä purkamaan vain uusi sota. Venäjän suurhyökkäys Ukraina helmikuussa 2022 on kiinnostavalla tavalla asettamassa suomalaisen uuspatriotismien tienhaaraan. Ei voi sanoa, että diktaattori Vladimir Putinin hyökkäys- ja tuhoamissota ja länsimaiset kommentaattorit yllättänyt Ukrainan menestyksekkäs puolustustaistelu olisivat varsinaisesti aktivoineet talvisodan muistoa Suomessa, koska sodan muistoa on muutenkin vaalittu aktiivisesti vuosikymmenten ajan. Vain paria vuotta aiemmin talvisodan henki oli manattu esille koronapandemian aikaisten karanteenien keskellä.¹⁰⁰ Venäjän aggressio kuitenkin sysäsi nämä muistot uudelleen todellisuuteen. Uuspatriotinen asenneilmapiiri ei enää kumpua pelkästään kansallisen identiteetin kannalta merkittäviksi koetuista menneisyyden tapahtumista, vaan sen on määritettävä suhteensa myös vallitsevaan nykyisyyteen, jossa voitetuksi ja karkotetuksi luultu uhka on jälleen noussut. Uuspatriotismi on tilanteessa, jossa sen on tavallaan ensi kertaa vastattava huutoonsa muutenkin kuin performatiivisesti.

Kansalaismielipide on vastannut vallitsevaan tilanteeseen kunnioitettavalla horjumattomuudella, ja suomalaiset ovat osoittaneet valmiutensa vapaaehtoistyöhön Ukrainan hyväksi. Kaupallinen

media käytti sodan alussa markkina-asemaansa vastaavalla tavoin, ja maaliskuussa 2022 *Iltalehti* lahjoitti puolet irtonumeromyyntinsä tuotosta Ukrainan hyväksi lööpillä ”Kaveria ei jätetä”. Sodanajan lausumalla oli ensi kerran vuosikymmeniin sisältö, joka liittyi välittömästi meneillään olevien taistelujen keskellä olevien ihmisten ahdinkoon.¹⁰¹ Monet uuspatriotismin ilmentymistä ja retorisisista sanavalinnoista voi kyseenalaistaa, mutta todennäköisesti 1990-luvulla alkunsa saanut uusi isänmaallisuus edesauttoi monia kansalaisia kohtaamaan henkisesti vuonna 2022 tapahtuneen Venäjän hyökkäyssodan. Solidaarisuuden tunne Ukrainaa kohtaan oli monella tavoin sekin seurausta aktiivisesta sodan muistamisesta ja tämän muistin tuottamisesta.

Reaktioissa on ollut silti myös nyrjähtäneisyyttä. Kuten aina kriisin oloissa, myös vuoden 2022 tunnelmat kirvoittivat keskinäistä syytösten sinkauttelua, ja samalla uuspatriotismille ilmaantui omat portinvartijansa. Mukana tunnelmissa ovat kaikki kansalaispiirit, myös ne, joita uuspatrioottiset mielialat eivät välttämättä alun alkaen ole koskettaneet, ja vaikka kriisi kosketti kaikkia, kaikkien reaktioita ei haluttu hyväksyä kyllin aitoina, ilmeisen poliittisista syistä. Surkuhupaisa esimerkki saatiin heti sodan ensi viikkoina, jolloin rap-muusikko Palefacen esiintyminen Ukrainan tukikonsertissa aiheutti ärtyneisyyttä. Sosiaalisessa mediassa äityneen kiukuttelun perusteluna oli se, että artisti oli vastustanut Nato-jäsenyyttä ja hävittäjäkauppoja.¹⁰² Se, että laulaja oli aiemmin protestoinut näkyvästi Putinin hallintoa vastaan, ei riittänyt; pasifismi ja vasemmistolaisuus olivat ei-toivottavia ominaisuuksia Ukrainan tukemisessa. Näytöt sotilaallisen liittoutumisen kannattamisesta riittävän pitkältä ajalta kehkeytyivät hyvin nopeasti määrittäväksi tekijäksi sille, miten suuri painoarvo Ukrainan sodan kommentaattoreille annettiin.

Oma lukunsa olivat eduskunnassa Nato-äänestyksen yhteydessä pidetyt seremoniaaliset muistopuheet Adolf Ehrnroothin haamulle, jotka kääntyivät pian antiklimaksiksi Turkin pakotettua Suomen hyväksymään nöyryyttävät ennakkoehdot vastineeksi jäsenyydestä sotilasliitossa.¹⁰³ Muiltakin osin sodan vauhdittama retoriikka alkoi

jo vuoden 2022 aikana kääntyä itseään vastaan. Käypä esimerkki tästä oli Ukrainan sodan puoliviralliseksi pääkommentaattoriksi nousseen Ulkopoliittisen instituutin johtajan Mika Aaltolan pyrkimys esittää 1990-luvun jälkeinen aika eräänlaisena jatkosuomettu-neisuuden kautena, josta kansakunta havahtui vasta Venäjän hyök-käyssodan myötä.¹⁰⁴ Yritys toisintaa 1990-luvulla jo tapahtunut irtau-tuminen menneisyydestä on hankala, koska tällöin myös viimeiset kolmekymmentä vuotta jatkuneella uuspatrioottisella hegemonialla olisi oma tilinteon hetkensä. Performatiivisuus alkoi tässä kohtaa väkisinkin kärsiä jatkuvasta toistamisesta. Murroksen kokenut ilmiö oli saavuttanut jo uuden vaiheen, jossa se oli perusteltua määritellä kokonaan uudelleen jälkiuuspatriotismiksi.

Vaikka uuspatriotismi näytti saavan piristysruiskeen Ukrainan sodan alkaessa, sodan pitkittyessä myös nämä tunnelmat ovat kääntyneet apeampaan suuntaan. Kuten usein ennenkin, julistuksellinen isänmaallisuus on käynyt suojakilveksi, jonka takaa on ollut helppo heristellä leimakirvestä poliittisia vastustajia kohtaan. Aiemmin kokoava ilmiö on osoittautunut nyt myös jakolinjoja jyrkentäväksi tekijäksi; innokkaimmat patriootit ovat myös ajaneet itsensä nurkkaan, hyvänä esimerkkinä sittemmin tapahtunut, poliittiseksi nöyryytykseksi kääntynyt puolustusministeri Antti Häkkäsen yritys säätää aseistakieltäytyminen reservissä laittomaksi.¹⁰⁵ Aiempi 1990-luvun uuspatriotismi kykeni yhdistämään maanpuolustushengen liberaaleihin arvoihin, mutta 2020-luvulla samoja pyrkimyksiä näyttää julkisuudessa johtavan taantumus. Konservatiivisten portinvartijoiden hellimä uuspatriotismi pyrkii myös korostetusti pa-toamaan sodan todellisuutta loitommalle, aivan kuin pitääkseen sen varta vasten etäisenä asiana, jota voi kuitenkin valikoivasti hyödyn-tää. Oma ristiriitansa aiheutuu siitäkin, että suomalainen uuspatriotismi nousi aikoinaan 1990-luvulla postmaterialistisena ja jälki-modernina ilmiönä. Ukrainan sota on kaikessa kuluttavuudessaan ja tuhoavuudessaan perinteisellä tavalla materialistinen ja moderni taistelukenttä.

Tulevaisuus voi saada monenlaisia käännteitä. Isänmaallisuus on voimakas ja kunnioitettava tunne ja osoitus kansallisesta elinvoimasta, mutta myös se voi uupua jatkuvasta, väkinäisestä julistuksellisuudesta. Mikäli haluaa etsiä vertauskohdan aiemmasta historiasta, *Vänrikki Stoolin tarinat* eivät nekään selvinneet talvi- ja jatkosodasta vailla ivailua, ja vuoden 1918 jälkeen pystytetty valkoisen Suomen sankariperinne, joka alun alkaenkaan ei ollut puhutellut kuin osaa kansakunnasta, haalistui sitäkin nopeammin. Voi olla, että nykytilanne näkee Suomessa 1990-luvulla alkaneen uuspatrioottisen ajanjakson päätöksen, ja Euroopan sotatilanne saattaa asettaa sille lopullisen sinetin. Vuosien 1939–1945 muisto tuskin katoaa ja haipuu, mutta se voi saada rinnalleen jotain muuta, jotain uudempaa. Tällä hetkellä voi vain toivoa, ettei se vaadi kansakunnalta liian raskasta hintaa, mutta viime kädessä sekin on silti kyettävä maksamaan.

Sata vuotta mielikuvia suomalaisista sankareista

Tämä artikkelikokoelma on pyrkinyt hahmottamaan vuosisadan mittaista kaarta ilmiölle suomalainen, ”sinivalkoinen”, sotilas. Sotilaan kuva on rakentunut paitsi yhteisön vaihtuvista toiveista, odo- tuksista ja näiden havaintojen pohjalta tehdyistä aikalaistulkintoista myös monisärmäisistä suomalaisten miesten – sotilaiden – koke- muksista, joita miesten erilaiset lähtökohdat ja toisaalta ympäröivä yhteiskunta ovat tuottaneet.

On sitten ollut kyse vapaaehtoisista, asevelvollisista, sotaan jou- tuneista sotilaista tai sodan taakseen jättäneistä veteraaneista, yh- teisöt ovat rakentaneet erilaisia tulkintoja sotilaistaan, niin negaa- tioita kuin ideaalikansalaisuuksia. Tulkinta on ollut paitsi ideologi- nen väline, myös hyvä tuote: toisen maailmansodan suomalaisesta sotilaasta on tuotteistettu lopulta jopa kaupallinen brändi 2010-lu- vun Suomessa.

Sankarihahmoksi on brändätty yleensä nimenomaan toisen maailmansodan sotilas, jonka kuvan muutoksia ajassa tämäkin ko- koelma eri artikkeleissaan pitkälti seuraa; eri aikoina ambivalentim- mat suomalaiset sotilashahmot, kuten sisällissodan punainen tai valkoinen sotilas, tai suojeluskuntalainen, on pyritty usein häivy- tämään taustalle.¹ Toisessa maailmansodassa sotineen sukupolven kokemus oli merkittävä niin yksilötasolla, eturyhmänä kuin kulttuu- risena ilmiönäkin. Se vaikutti ja vaikuttaa yhä niin aikalaisten kuin myöhempien sukupolvien käsityksiin sodasta ja sotilaista.

Sisällissodasta toipuneen valkoisen Suomen jalustalle kohotettiin jääkärit: vapausotakertomuksen valossa Saksasta palanneet jääkärit vapauttivat maan ja loivat itsenäisen Suomen.

Lähempänä tavallisia suomalaisia olivat kuitenkin suojeluskuntalaiset, lähes sadantuhannen miehen vapaaehtoisarmeija. Suojeluskuntalaiset edustivat paikallisesti usein hyvin konkreettisesti vapausodan voittajia ja voittoa seurannutta jatkumoa paikalliseikuntineen, harjoituksineen ja paraateineen. Suojeluskuntalaisuus ei kuitenkaan ollut yleisesti hyväksytty sankaruuden muoto, vaan se edusti pikemminkin ambivalenttia sankaruutta: huomattavalle osalle väestöä suojeluskuntalaiset ilmensivät sisällissodan kahtiajaon paikallista manifestaatiota. Suojeluskuntalaisuus olikin vain yksi muoto hyvästä kansalaisuudesta, jolle riitti kilpailijoita 1920-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa.

Asevelvollisuusarmeijan sotilaiden rooli 1920- ja 1930-lukujen Suomessa oli jakautunut kuten asevelvollisten joukkokin. Joukkoon kuului niin paikallisessa suojeluskunnassa peruskoulutusta saaneita valkoisen Suomen ideaalisotilaita kuin asevelvolliseksi käskettyjä – osin taustaltaan ”punaista”, epäluotettavanakin pidettyä väestönosaa. Ajatus asevelvollisuusarmeijasta ja sen tavoitteista oli pitkään ristiriitainen: 1920-luvun yhteiskunnallisessa keskustelussa suhtauduttiin kielteisesti luotuun ”kaaderiarmeijaan,” samalla kun käytännön tasolla armeijasta pyrittiin rakentamaan toimivaa järjestelmää. Poliittiset erimielisyydet vetivät mielikuvaa siitä, mitä armeijan tuli olla, moneen suuntaan.

Toinen maailmansota demokratisoi sotakokemuksen. Satojentuhansien miesten vuosia kestänyt rintamaelämä rakensi monitahoisen kokemuksen, jossa ihanteellisuus kohtasi myös rapaa ja ristiriitoja: näkökulma sotaan oli usein kovin erilainen rivisotilaalla ja upseeristoon kuuluneilla.

Sodan jälkeisinä vuosina tämä sotilaskäsitys koki monenlaisia tulkintoja ja vivahteita. Aivan kuten alkuperäinen rintamakokemuskin, tulkinta toisen maailmansodan sotilaasta oli erilainen riippuen kokijan asemasta ja jopa ideologisista lähtökohdista. SS-miesten kokemus ja heidän jälkimaineensa oli haasteellisempi ja osa jopa sotien unohtusta, siinä missä väinölinnamaiset jermutulkinnat edustivat monille tulkinnan valtavirtaa. Suomalainen sotilas haluttiin nähdä perin inhimillisen tulkinnan kautta, sammakkoperspektiivissä.

Nämä tulkinnat syntyivät kuitenkin kymmenisen vuotta kestäneen etsikkoajan tuloksena. Toisen maailmansodan päätyttyä veteraanitus haki muotoaan ja oli selkeästi julkisuudessa heterogeenisempi ilmiö kuin 1990-luvulta alkanut ”veteraanien kunnianpalautus” on antanut ymmärtää. Yllättävin – mutta samalla hyvin luonnollisesti selittyvä – havainto on ehkä kuitenkin se, että veteraanien oman kokemuksen mukaan heidän arvostuksensa oli pienimmillään heti sotien jälkeisinä vuosina, ei suinkaan radikaalilla 1960-luvulla.

Järjestäytymisen jälkeen veteraanit hakivat paikkaansa 1960-luvun yhteiskunnassa, ja veteraanien itseymmärrys ja kokemus aikakauden yhteiskunnasta oli monisärmäisempi kuin mitä jälkipolvet ovat halunneet ymmärtää. Kliseiseksi ajankuvaksi ja yhdeksi totuudeksi muotoutunut suurten ikäluokkien – eli veteraanisukupolven lasten – suuhun usein laitettu repliikki ”Mitäs sinne menitte” oli monisyisempi kysymys kuin mitä myöhempi tulkinta on antanut ymmärtää; kuvaavaa onkin se, että lausahduksen synty on tässä kirjassa esitetyn tarinan valossa ajoitettavissa 1950-luvun alkuun ja veteraanien aikalaisiin, ei heidän lapsiinsa.

Tätä kysymystä pohtivat myös sodankäyneet veteraanit, osana muotoutuvaan veteraanikansalaisuutta ja historiallisen kokemuksensa itseymmärrystä. Kun veteraaniuden kokemus muuttui taisteluksi veteraanien oikeuksista yhteiskunnassa ja samalla eturyhmäpolitiikaksi, saattoivat petettyjä lupauksia poliittisilta päättäjiltä kuulleet veteraanit itsekkin kyseenalaistaa sotakokemuksensa. Groteski lausahdus ”paska reissu mutta tulipa tehtyä” kuvastaa veteraa-

nien omaa kokemusta sodasta yhtä lailla kuin kysymys ”mitäs sinne menitte?”²

Neuvostoliiton romahdusta seurannut uuisänmaallinen käänne 1990-luvulla saavutti toisen maailmansodan suomalaisen sotakokemuksen hyödyntämisessä lakipisteensä paitsi patriotismin, myös avoimen kaupallisuuden osalta. Fiktiivinen jermuhahmo antoi myönteisen – ja myyvän – brändin niin jääkiekkoturnaukselle, kahvimerkille kuin lattiaharjallekin.

Tätä teosta lähdettiin kirjoittamaan 2020-luvun alussa tilanteessa, jossa suomalaisen sotilaan kuva oli paitsi monella tavalla imaginäärinen myös avoimesti historiaa. Viime vuosien kehitys ympärillämme sekä eurooppalaisen sodan paluu näköpiiriimme ovat kuitenkin muuttaneet arvojamme, asenteitamme ja käsityksiämme ahavoituneempaan suuntaan.³ Tulevaisuuden historiankirjoittajat saavat tehtäväkseen aikanaan selvittää, mihin nykyinen kehitys vei suomalaisen sotilaan kuvaa historiassa ja nykyhetkessä.

Viitteet ja kirjallisuus

JOHDANTO

Viitteet

- 1 Heikki Aittokoski, ”Ei rakenneta Pohjolan Spartaa”, HS 10.2.2024; Sakari Nuutila, ”Sota ja arki”, YLE 7.8.2023; Leila Haaparanta & Sara Heinämaa, ”Sodan ja rauhan moodit: Huomioita militarisoitumisen ’logiikasta’”, *Etiikka* 20.3.2023; Myös mm. Esko Pihkala, ”Militarismintutkijat ampuvat kovilla”, TS 11.9.2022 – Pihkala kommentoi juttua ”Sodan ilonpilaajat” HS 2.9.2022, jossa käsitellään taiteellisen tutkimuksen dosentti Susanna Hastin ja poliittisen historian tutkijatohtori Noora Kotilaisen tutkimushanketta.
- 2 Iltapäivälehtiemme ns. historialitteista huomattava osa keskittynyt toisen maailmansodan historiaan.
- 3 Hyvä esimerkki on Talvisota-elokuvasta tehty juttu, joka poiki laajan debatin sosiaalisessa mediassa siitä, että talvisodasta olisi vaiettu suomalaisissa yläasteikäisten ja lukiolaisten historiakirjoissa 1970- ja 1980-luvuilla, kuten jutussa tuottaja Marko Röhr väitti. Mari Koppinen, ”Elokuva, joka toi suomalaisille historian takaisin”, HS 6.12.2022.
- 4 Torjuntavoitto-termi on itsessään hyvin kiinnostava ilmaisu, koska se pitää sisällään kokonaisen sotahistorian tulkinnan.
- 5 Tässä mielessä 2000-luvulla on tapahtunut huomattava muutos naisten asepalveluksen kasvattaessa suosiotaan; kesän 2023 saapumiserässä palveluksen aloitti ennätyselliset 700 naista. Silti sekä sotilasasiantuntijana että kadettiupseerina nainen on edelleen kohtuullisen harvinainen näky ja herättää edelleen osassa kansalaisia ristiriitaisia tunteita.
- 6 Griffin, Ben, ”Hegemonic Masculinity as a Historical Problem”, *Gender & History* 30:2 (2018), 377–400.
- 7 Ilona Kempainen & Ulla-Maija Peltonen, ”Muuttuva sankaruus”, teoksessa Kempainen & Peltonen (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta*, Helsinki: SKS 2010, 9–43.
- 8 Mosse, George L. (1990) *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford: Oxford University Press; Schilling, René (2002) ”Kriegshelden”: Deutungsmuster heroischer Männlichkeit in Deutschland 1813–1945. Paderborn: Ferdinand Schöningh; Ilona Kempainen (2006) *Isänmaan uhrin: Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: SKS.

VALKOINEN ON YKSI VÄRI

Viitteet

- 1 Hästesko 1918–1919. – Teos ilmestyi kolmiosaisena Arvi A. Kariston kustantamana 1918–1919 ja saavutti useita painoksia. Karisto teki teoksesta kokonaan uuden taskukirjapainoksen vuosina 1937–1938. Kansallisteosnimen kustantaja julkaisi Sankaripojista ensimmäisen painoksen näköispainoksen 1990–1991. Laaja analyysi Siltala 2009, 409–416.
- 2 Sodankäynnistä on oivaltavasti kirjoittanut Roselius 2006, 151–156. Myytin rakentamisesta Roselius 2010, 31–35. Hentilä 2018, 67, 73–78.
- 3 Roselius 2010, 36. Karjalan rintaman valkoisista sankarihautajaisista kirjoittaneen Antti Komosen sanoin ne olivat ”... suruntäyteisiä, mutta synnyttivät uhri mielen mikä toi valkoiselle Suomelle voiton ja maallemme vapauden.” Komonen 1934, 368–370.
- 4 Anna Geifmanin sanoin 1900-luvun alussa venäläisen establishmentin sai hämmennyksiin se seikka, että terroristi kuului älymystöön tai oli sukupuoleltaan nainen; Geifman 1995, 11–13.
- 5 Payne 2011, 70; Bessel 1993, 259.
- 6 Kelly 2006, xxiv. Neuvostosäveltäjä Dmitri Šostakovitšin sanomaksi väitetty repliikki Morozovista on myös ikimuistoinen: hän kuvasi isänsä bolševikeille ilmiantanutta Morozovia ”ihmeelliseksi hirviöksi”, jollaisia nostettiin neuvostovallan esimerkillisiksi sankareiksi. Volkov 1980, 290.
- 7 Siltala 2009, 366.
- 8 Werth 2001, 105–132.
- 9 Tikka 2008, 200–213.
- 10 Yhtenä harvoista suojeluskuntahistoriikeista tätä on käsitellyt Myllyniemi 1994, 90. Tikka 2006, 40–41.
- 11 Jokinen 2019, 277–279.
- 12 Alapuro et al 1987, 12–19.
- 13 Alapuro 1993 kuvaa yhden pitäjän tasolla toimijoiden ryhmiä ja yhteisön sosiaalista rakennetta, Haapala 1995 kuvaa koko yhteiskunnan 1900-luvun alun sosiaaliryhmiä yhteiskuntahistorian näkökulmasta; Mickelsson 2007, 91–109 ja 116–123, puolestaan lähestyy väestöryhmiä poliittisen järjestäytymisen kautta puhuen niiden leirytymisestä.
- 14 Nevala-Nurmi 2013, 397–402.
- 15 Hagman kuvaa varhaisia miesten välisestä haureudesta annettuja tuomioita todeten, että 1910-luvulla tuomioiden määrä oli vielä pieni; esimerkkitapaus kuvastaa hyvin sitä, että yhteisössä asian julkinen käsittely käräjillä oli lopulta poikkeuksellista; Hagman 2016, 12–13, 25–29. Myös Löfström 1999, 34, päätyy toteamaan, että 1900-luvun alussa homoseksuaalisuus oli yleisesti vähemmän tunnettu, mutta myös yksityisyyteen kuuluva asia.
- 16 Tämän hahmottelun taustalla Haapala 1995, Alapuro 1993, Alapuro et al 1989, Mickelsson 2007, Hentilä 2018, Kannisto 2016, Pylkkänen 2001, Siironen 2010, Saarela 1996 ja Santonen 1971.
- 17 Peltonen 2004, 224–225.
- 18 Laajasti tästä Peltonen 2004, 252–260.
- 19 Östman 2004, 59–74.

- 20 Tikka 2019, 182.
- 21 Tikka 2019, 177–190.
- 22 Kannisto 2016, 172; Soikkanen 1975, 418–421; Hentilä 2018, 117–124.
- 23 Kannisto 2016, 131; Hentilä 2018, 121–130.
- 24 Yrjö Varpio on selvittänyt laajasti Linnan trilogian taustaa ja syntyprosessia; Varpion mukaan Linna käytti teoksessa taustana aikalaistekstejä, mm. eduskuntakeskusteluja ja sanomalehtitekstejä sekä erityisesti muistitietoa, jota hän keräsi mm. sisällissodan tapahtumista. Varpio 2006, 416–429, 429–440.
- 25 Siltala puhuu ”vakiintuneista ja epäsäännöllisistä työläisistä”; Siltala 1999, 526–528.
- 26 Jälkiselvittelyistä Tikka 2004, 328–329.
- 27 Hentilä 2018, 86–97; Kaarninen 2008, 35–44; eräs ilmentymä Kähkönen 2010.
- 28 Saarela 1996, 21–23.
- 29 Tietylnlaisena tämän ideaalin julkisena manifestaationa esiintyy Itä ja Länsi-lehti, jossa vuorottelevat vuoden 1918 kauhukuvaukset ja Neuvosto-Venäjän ihannointi.
- 30 Tämä kehitys näkyy hyvin tekijän aikaisemmissa töissä tutkimien Etelä-Karjalan maalaiskuntien kunnallisessa vallankäytössä aikavälillä 1910–1930. Tikka 2019, 117–183.
- 31 Siironen 2012, 80–84, kuvaa osuvasti tätä yläsavalaisen Iisalmen ja körttiläisyyden paikallisten voimahahmojen kautta.
- 32 Esim. Uukuniemen herätys ks. Kakkuri 2014, 167. Tarkemmin Juvonen 2009, 124–132, tai kristillinen työväenliike, jonka piiristä mm. Suomenniemellä tuli eräs ensimmäisistä aseistakieltäytyjistä; ks. Nirkko-Leskelä 1989, 326–328.
- 33 Vuoden 1918 sodassa tämä torjunta oli pakottanut valkoiset propagandassaan huomioimaan mm. heränneet. Ks. tästä esimerkkinä Pihkala 1918, 127.
- 34 Siironen 2012, 85–95, esimerkkinään Iisalmi, erittelee suojeluskunnan rakennetta hyvin; Lehti 2001, 156–160.
- 35 Laajemmin Silvennoinen & Tikka & Roselius 2016. Käsite ”äärivalkoiset” Siironen 2017, 180–185, 184–185, 282–283.
- 36 Roselius 2010, 140–146.
- 37 Silvennoinen & Tikka & Roselius 2016, 54–72.
- 38 Bessel 1993, 255–258.
- 39 Schivelbusch 2004, 5–22. Ks. myös Gerwarth & Horne 2013, 16–19.
- 40 Siironen 2012, 62–68.
- 41 Tikka 2004, 130–146; Siironen 2012, 48–50.
- 42 Laajasti Tikka 2006; paikallisesti myös Myllyniemi 1994.
- 43 Roselius 2010; Tikka 2006. Hyviä paikallisia kuvauksia mm. Siironen 2012 ja Sormunen 2009.
- 44 Siironen 2012, 109–110.
- 45 Roselius 2010, 140–146.
- 46 Roselius 2010, 193–200; Hentilä 2018, 78–85,
- 47 Esimerkkejä Tikka 2006, 123–139 ja 144–148.
- 48 Pylkkänen 2001.

- 49 Tutkimus käsittää yhden kaupungin, kauppalan ja 15 pitäjää. Väestöä alueella oli 60 900 henkeä, joista vähän vajaa 3 800 kuului vuonna 1930 suojeluskuntiin. Tikka 2019, 253–257.
- 50 Vuoden 1930 väestötilaston mukaan (esim. Väestö iän sukupuolen ja siviilisäädyn mukaan 1930, taulu 15, SVT) 52,7 % miespuolisesta väestöstä kuului ikäryhmiin 20–60-vuotiaat: Etelä-Karjalan kuntien miespuolisesta väestöstä 20–60-vuotiaita olisi siis laskennallisesti 32 129. Tästä joukosta suojeluskuntiin kuuluneet 3 797 ovat 11,8 prosenttia.
- 51 Tikka 2019, 253–257.
- 52 Pylkkänen 2001, 162, 173; Tikka 2019, 258–259.
- 53 Lukuun vaikuttaa ikäpyramidi: alaikäisten ja yli 60-vuotiaiden osuus oli maailmansotien välisenä aikana lähes puolet väestöstä. Myös näissä ikäryhmissä oli suojeluskuntalaisia: suojeluskuntapoikina, pikkulottina ja Old Boys -kompanioissa.
- 54 Miestutkimuksen keskeisiä käsitteitä ovat miehisyys ja maskuliinisuus. Miehisyys tarkoittaa käsitystä ideaalista mieheydestä, maskuliinisuus taas lähinnä rakenteita, siis yhteiskunnassa ja yhteisöissä sukupuolittuneita käytäntöjä ja vakiintuneita tapoja esittää sukupuolta.
- 55 Nevala-Nurmi 2014, 231.
- 56 Butler 1990, 56–63.
- 57 Markkola 1994, 232; Löfström 1999, 152–153.
- 58 Löfström 1999, 149–150; Östman 2004, 59–72.
- 59 Markkola 1994, 226–233.
- 60 Nevala-Nurmi 2014, 230–233. – Latva-Äijö on tosin kuvannut maaseudun ja kaupungin järjestäytymisen taustalla olleen erilaisen sukupuolijärjestyksen; Latva-Äijö 2004, 166–169.
- 61 Nevala 2012, 184–185.
- 62 Katainen 2013, 35–37, 209, 233–234.
- 63 Selén 2004, 75–84.
- 64 Nevala-Nurmi 2014, 401–405.
- 65 Kaihovirta 2014, 174–191.
- 66 Kaihovirta 2014, erit. 183–184, 186–191.
- 67 Nevala-Nurmi 2012, 275–278.
- 68 Bessel 1993, 257–258.

Kirjallisuus

- Alapuro, Risto (1993) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1935*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Alapuro, Risto & Stenius, Henrik (1987) *Kansanliikkeet loivat kansakunnan*. Teoksessa Alapuro, Risto & Liikanen, Ilkka & Smeds, Kerstin & Stenius, Henrik: *Kansa liikkeessä*. Toinen painos. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bessel, Richard (1993) *Germany After The First World War*. Oxford: Clarendon Press.
- Butler, Judith (1990) *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Helsinki: Gaudeamus.
- Geifman, Anna (1995) *Thou Shalt Kill. Revolutionary Terrorism in Russia, 1894–1917*. Princeton: Princeton UP.

- Gerwarth, Robert & Horne, John (2013) *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford UP.
- Haapala, Pertti (1995) *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Hagman, Sandra (2015) *Seitsemän kummaa veljestä. Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hentilä, Seppo (2018) *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.
- Hietanen, Silvo (1982) *Siirtoväen pika-asutuslaki 1940. Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hästesko (Heporauta), Elsa (1918) *Sankaripoikia. Vapaussodassa kaatuneiden alaikäisten muistoksi. Ensimmäinen sarja*. Hämeenlinna: Karisto.
- Hästesko (Heporauta), Elsa (1919) *Sankaripoikia. Vapaussodassa kaatuneiden alaikäisten muistoksi. Toinen sarja*. Hämeenlinna: Karisto.
- Jokinen, Arto (2019) *Isänmaan miehet. Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Jaana (2009) *Uukuniemen historia*. Keuruu: Uukuniemen kunta.
- Kaarninen, Mervi (2008) *Punaorvot 1918*. Jyväskylä: Minerva.
- Kakkuri, Teemu (2014) *Suomalainen herätys. Herätyskristillisyyden historia nälkävuosista Nokia-missioon*. Helsinki: Kirjapaja.
- Kaihovirta, Matias (2014) *Käsitykset työläisen mieheydestä sisällissodan jälkeen*. Teoksessa Markkola, Pirjo & Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.): *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Kaihovirta, Matias (2017) *Kielen ja luokan ristiriita Billnäsin ruukintyöläisten poliittisessa toiminnassa vuonna 1917*. Teoksessa Suodenjoki, Sami & Turunen, Risto (toim.): *Työväki kumouksessa*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kannisto, Niko (2016) *Vaalempunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys 1918–1924*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Katainen, Elina (2013) *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus. Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kelly, Catherine (2006) *Comrade Pavlik. The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero*. London: Granta Books.
- Komonen, Antti (1934) *Karjala vapaussodassa. Jälkimmäinen osa*. Helsinki: Otava.
- Kähkönen, Sirpa (2010) *Vihan ja rakkauten liekit. Kohtalona 1930-luvun Suomi*. Helsinki: Otava.
- Lehti, Martti (2001) *Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkrikollisuus Suomessa ja Virossa*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Latva-Äijö (2004) *Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928*. Helsinki: Otava.
- Löfström, Jan (1999) *Sukupuoliero agraarikulttuurissa. ”Se nyt vaan on semmonen.”* Helsinki: SKS.
- Markkola, Pirjo (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Helsinki: SKS.

- Markkola, Pirjo (1994): *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Helsinki: SHS.
- Markkola, Pirjo & Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.) (2014) *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Mickelsson, Rauli (2007) *Suomen puolueet. Historia, muutos ja nykypäivä*. Tampere: Vastapaino.
- Myllyniemi, Seppo (1994) *Hämeen suoja – Vapaaehtoinen maanpuolustustyö Etelä-Hämeessä 1917–1944*. Hämeenlinna: Etelä-Hämeen suojeluskuntien historiatoimikunta.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2012) *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press .
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2014) *Suojeluskuntien soturit, isät ja pojat*. Teoksessa Markkola, Pirjo & Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Nirkko-Leskelä, Tyyne (1989) *Suomenniemi 1689–1989 ajan aalloilla*. Suomenniemi: Suomenniemen seurakunta.
- Payne, Stanley G. (2011) *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge: Cambridge UP.
- Peltola, Jarmo (2008) *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938*. Tampere: Tampere University Press.
- Peltonen, Matti (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteena maatalouskysymys Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Peltonen, Matti (toim.) (2004) *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Helsinki: SKS.
- Pihkala, Martti (1918) *Minkäläinen Suomi meidän on luotava?* Jyväskylä: Gummerus.
- Pykkänen, Ali (2001) *Suojeluskuntalaiset – Keitä he olivat? Vapaaehtoisten maanpuolustajien sosiaalinen kerrostuneisuus 1917–1944*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos.
- Poteri, Juha (2009) *Sankarihautaus vapaussodassa: valkoisten kaatuneiden hautaaminen Suomessa vuonna 1918*. Helsinki: PK-Koulutuskeskus. (Tallennettuna Heldassa)
- Roselius, Aapo (2006) *Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja.
- Roselius, Aapo (2010) *Kiista, eheys, unohtus. Vapausodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Saarela, Tauno (1996) *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Omakustanne: Tampere.
- Santonen, Arvo (1971) *Pienviljelijäin järjestäytymiskysymys ja pienviljelijäjärjestöjen vakiintuminen Suomessa. Tutkimus maatalouden pienviljelyspoliittisesta murrosvaiheesta 1930-luvun alkuun mennessä*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Schivelbusch, Wolfgang (2004) *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning and Recovery*. London: Granta Books.

- Selén, Kari (2004) Suojeluskunnat paikallisyhteisössä. Teoksessa Selén, Kari & Pylkkänen, Ali: *Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944*. Helsinki: WSOY.
- Siironen, Miika (2010) *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Tampere: Vastapaino.
- Siironen, Miika (2017) *Mustan lipun alla. Elias Simojoen elämä ja utopia*. Jyväskylä: Atena.
- Siltala, Juha (1999) *Valkoisen äidin pojat*. Helsinki: Otava.
- Siltala, Juha (2009) *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: Otava.
- Silvennoinen, Oula & Tikka, Marko & Roselius, Aapo (2016) *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.
- Soikkanen, Hannu (1975) *Kohti kansan valtaa 1. 1899–1937. Suomen sosialidemokraattinen puolue 75 vuotta*. Vaasa: Sosialidemokraattinen puoluetuomikunta.
- Sormunen, Esa (2009) *Sivistäviä seuroja, repiviä riitoja, vahvoja vaikuttajia. Kansalaisyhteiskunta Polvijärvellä 1900–1933*. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja.
- Sulamaa, Kaarle (1995) *Hilja Riipinen – Lapuan lotta*. Helsinki: Otava.
- Tikka, Marko (2004) *Kenttöoikeudet. Väliittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Helsinki: SKS.
- Tikka, Marko (2006) *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, viranomaiset ja kansa 1918-1921*. Helsinki: SKS.
- Tikka, Marko (2008) *Tampereen pojat Pirkkalaa ja Akaata puhdistamassa. Teoksessa Tuomas Hoppu (toim.) Tampere 1918*. Tampere: Vapriikki/Tampereen museot.
- Tikka, Marko (2019) *Maailmansodan, laman ja kasvun vuodet. Etelä-Karjala 1913–1936*. Teoksessa Paaskoski, Jyri & Talka, Anu (toim.): *Rajamaakunta. Etelä-Karjalan historia 2*. Lappeenranta: Etelä-Karjalan liitto.
- Varpio, Yrjö (2006) *Väinö Linnan elämä*. Helsinki: WSOY.
- Werth, Nicolas (2001) *Valtio sodassa omaa kansaansa vastaan*. Teoksessa Courtois, Stepanie & Werth, Nicolas et al: *Kommunismmin musta kirja*. Helsinki: Otava.
- Volkov, Solomon (toim.) (1980) *Dmitri Shostakovitsin muistelmat*. Helsinki: Otava.
- Väänänen, Oskari (1941) *Nuoriso aseissa. Maanpuolustuskasvatus Euroopan eri maissa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Östman, Ann-Catrin (2004) *Mekanisoinnin ensimmäinen aalto*. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.) *Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisin aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Helsinki: SKS.

KENTÄLTÄ JA KASARMISTA

Viitteet

- 1 Heikki Nurmio, ”Kurin merkitys armeijassamme”, Suunta 6.12.1922.
- 2 Maskuliinisuuden käsitteestä ks. mm. Reeser 2010; Ekenstam & Lorentzen 2006; Bederman 1995; Griffin 2018.
- 3 Vares 1995.

- 4 Yleiskuvan antaa Tervasmäki 1964.
- 5 Vp II 1917, Liitteet I,2 Anom. Ehd. N:o 4.
- 6 Frevert 2001, 152–163; Jaun 2004, 68–82; Höhn 1961, 10–30.
- 7 Frevert 2001, 152–163; Jaun 2004, 68–82; Höhn 1961, 10–30.
- 8 Vp II 1917 pk, 406–447, 714, 726–730.
- 9 Manninen 1974, 44–62.
- 10 Vp II 1917 pk, 1771 (16.7.1918), Vp 1918 pk, 322–324, 347–349.
- 11 Asevelvollisuuslakikomitean mietintö 1920; Somerkari 1953, 62–63; Tervasmäki 1964, 264; Mylly 1978, 141.
- 12 Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat, 29.9.1921.
- 13 Vp 1921, pk, 2105.
- 14 Ks. esim. Vp 1921, Asiakirjat I, Hallituksen esitys No 1 Laiksi yleisestä asevelvollisuudesta; Vp 1921 pk, 1739–1753, 1775–1786, 1984–1985; Vp 1922 pk, 548–551.
- 15 Sivistyneistön käsityksistä nuorten miesten kehityksestä ks. Tjeder 2003; Häggman 1994.
- 16 Vp 1920 pk, 692, 698, 704; Vp 1921 asiakirjat I, Sotilasasiainvaliokunnan mietintö No 2 [vastalause]; Vp 1920 pk, 692, 698, 704; Vp 1921 pk, 1753–1760, 1987–1988, 2004–2006; Vp 1922 asiakirjat, Sotilasasiainvaliokunnan mietintö No 1 [vastalause]; Vp 1922 pk, s. 470–474, 543.
- 17 Ahlbäck 2012.
- 18 Esimerkkejä lehtikirjoituksista: ”Missförhållandena inom militären”, Östra Nyland 28.1.1920; ”En skrämmande bild av våra militära bostadsförhållanden”, Hufvudstadsbladet 21.12.1923; ”Våra värnpliktigas behandling”, Vasabladet 3.7.1926; ”Skandal i armén”, Svenska Pressen 23.9.1927; ”Militärtjänstens impopularitet”, Vasa Posten 25.10.1927; ”Det bör göras ett slut på skandaliserandet inom armén”, Åbo Underrättelser 4.11.1928; ”Skrämmande mortalitet i armén”, Hufvudstadsbladet 25.11.1928; ”Hälsotillståndet i armén”, Svenska Pressen 9.12.1929.
- 19 Vp 1921, pk 1269.
- 20 Vp 1924 pk 1477–1478, 1511–1512.
- 21 Henkisen hoidon järjestämiseksi sotaväessä asetetun komitean mietintö, 30.6.1919 SARK Puolustusministeriö/Komiteoiden ja toimikuntien mietintöjä no 1–14, v. 1917–1926, Eg 1.
- 22 Kronlund ym. 1988, 325–328.
- 23 Y.J. ”Omaisten päivät”, Suomen Sotilas 28–29/1929.
- 24 ”Sotilaitten lausuntoja sotaväestä: kerätty erään aliupseerinkoulun ainevihoista”, Suomen Sotilas 44–45/1919.
- 25 Vänrikki O. Keskinen, ”Kunniattomuutta”, Suomen Sotilas 37/1920.
- 26 Lääk. majuri Angervo, ”Sotamiehen sonetteja”, Suomen Sotilas 10/1923.
- 27 Jääkärimajuri Heikki Nurmio, ”Sananen sotilaspedagogiikkaa. Harrastuksen herättäminen”, Suomen Sotilas 35–36/1924.
- 28 Pioneereri Kellomäki, ”Asevelvollisuutensa suorittaneille”, Suomen Sotilas 42–43/1922.
- 29 Arvi Korhonen, ”Maamies ja sotilas”, Suomen Sotilas 32/1919.
- 30 Yläluokan kansankuvasta vrt. Högnäs 1995, 127–135.
- 31 Ks. esim. Hall 1994; Blaschke 2008; Malmer 2013, 156–182.

- 32 Funcus, ”Toverielämän varjopuolia kasarmissa: Asevelvollisuutensa suorittaneen mietteitä” Suomen Sotilas 35–36/1924.
- 33 Ahlbäck 2006; Ahlbäck 2017.
- 34 Näistä sekä muista kaunokirjallisista armeijakuvauksista ks. Envall 1984.
- 35 Karonen 1985, 9–17, 32–34.
- 36 Haanpää 1928, 12.
- 37 Haanpää 1928, 23.
- 38 Haanpää 1928, 35–36.
- 39 Haanpää 1928, 24–25.
- 40 Haanpää 1928, esim. 79, 92.
- 41 Olavi Paavolainen, ”Kirja, josta puhutaan”, Tulenkantajat 30.11.1928. Kirjan aiheuttamasta kirjallis-poliittisesta selkkauksesta ks. Sinnemäki 2014.
- 42 Ks. esim. Sasu Punanen: ”Mitä Sasulle kuuluu”, Suomen Sosiaalidemokraatti 16.10.1928; A K-o, [arvostelu] Suomen Sosiaalidemokraatti 24.10.1928; Sissi, ’Päivän kuvia’ Työn Voima 2.11.1928.
- 43 V. A. Koskenniemi: ”Pentti Haanpää sotilaskasvatuksemme kuvaajana”, Uusi Aura 17.10.1928.
- 44 R. K., arvostelu, Uusi Suomi 25.11. 1928.
- 45 H. N., ”Pentti Haanpää ja me”, Helsingin Sanomat 4.11.1928.
- 46 Tuomas, ”Asiasta toiseen”, Ilkka 16.11.1928.
- 47 L. V.nen (Lauri Viljanen), ”Tendenssikirjako?”, Helsingin Sanomat 20.10.1928.
- 48 Olavi Paavolainen, ”Kirja, josta puhutaan”, Tulenkantajat 30.11.1928.
- 49 Olavi Paavolainen, ”Kirja, josta puhutaan”, Tulenkantajat 30.11.1928.
- 50 Waltari 1931, 212.
- 51 Waltari 1931, 166–167.
- 52 Waltari 1931, 114–115.
- 53 Johansson 1994.
- 54 Waltari 1931, 96, vrt. 34–35.
- 55 O. A. K., ”Mika Waltari armeijassa”, Aamulehti 10.4.1931.
- 56 K—n, ”Mika Waltari tasavallan armeijassa”, Työn Voima 11.4.1931.
- 57 Olavi Paavolainen, ”Mika Waltari on ollut sotäväessä”, Helsingin Sanomat 8.4.1931.
- 58 Aiheesta ks. mm. Bagerius, Nilsson ja Lundqvist 2013.
- 59 Mosse 1996.
- 60 Kronlund ym. 1988, 240–244, 328–329, 409–413, 508, 514–515; ”De anhörigas dagar’ vid Tammerfors regemente”, Hufvudstadsbladet 28.6.1929.
- 61 Hufvudstadsbladet 11.3.1933 ja 7–12.3.1937.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Arkistolähteet

Keskustan ja maaseudun arkisto

Maalaisliiton eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1921

Kansallisarkisto

Henkisen hoidon järjestämiseksi sotäväessä asetetun komitean mietintö, 30.6.1919, SArk Puolustusministeriö/Komiteoiden ja toimikuntien mietintöjä no 1–14, v. 1917–1926, Eg 1.

Painetut lähteet

- Aamulehti 1931
 Aasevelvollisuuslakikomitean mietintö, 1920:23
 Brages Pressarkiv, kansio ”Militärfrågor”, sanomalehtiartikkeleita m.m.
Hufvudstadsbladet, Svenska Pressen, Vasabladet 1917–1939
 Haanpää, Pentti (1928) *Kenttä Ja Kasarmi: Kertomuksia tasavallan armeijasta*.
 Helsinki: Kansanvalta.
Helsingin Sanomat 1928, 1931
 Ilkka 1928
 Suomen Sosiaalidemokraatti 1928
 Suomen Sotilas, 1919–1939
 Suunta 1922
 Tulenkantajat 1928
 Työn Voima 1928, 1931
 Uusi Aura 1928
 Uusi Suomi 1928
 Valtiopäiväasiakirjat 1917 II, 1918, 1920–1922, 1924
 Waltari, Mika (1931) *Siellä Missä Miehiä Tehdään*. Porvoo: WSOY.

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Anders (2012) ”Årans och hjältarnas anspråk. Militär manlighet och de svenskspråkiga männens medborgarskap i det nya Finland, 1918–1925”.
Historisk tidskrift för Finland 97, 2012:1, 42–74.
- Ahlbäck, Anders (2006) ”Mitä miehen on kestettävä. Kokemuksia suomalaisesta sotilaskoulutuksesta 1920- ja 1930-luvuilta sukupuolihistorian valossa”.
 Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva kustannus, 107–124.
- Ahlbäck, Anders (2017) ”Armeijakokemusten jatkuvuksia. Kertomuksia asevelvollisuudesta Suomessa 1890-luvulta 1930-luvulle”. Teoksessa Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiia Laukkanen (toim.) *Puolustuslinjalla : Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 21–47.
- Bagerius, Henric, Nilsson, Ulrika Lagerlöf ja Lundqvist, Pia (2013)
 ”Skönlitteraturen i historievetenskapen – några metodologiska reflektioner”.
Historisk Tidskrift 133:3, 384–410
- Bederman, Gail (1995) *Manliness & civilization*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Blaschke, Olaf (2008) ”Fältmarskalk Jesus Kristus. Religiös remaskulinisering i Tyskland”. Teoksessa Yvonne Maria Werner (toim.) *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*. Lund: Nordic Academic Press, 23–50.
- Ekenstam, Claes & Lorentzen, Jørgen (2006) ”Inledning”. Teoksessa Lorentzen, Jørgen & Ekenstam, Claes (toim.) *Män i Norden: manlighet och modernitet 1840–1940*. Möklinta: Gidlund.
- Envall, Markku (1984) *Kirjailijoiden kentät ja kasarmit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Frevert, Ute (2001) *Die Kasernierte Nation: Militärdienst Und Zivilgesellschaft in Deutschland*. München: Beck.

- Griffin, Ben (2018) 'Hegemonic Masculinity as a Historical Problem.' *Gender & History* 30:2, 377–400.
- Hall, Donald E. (1994) *Muscular Christianity: Embodying the Victorian Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Häggman, Kai (1994) *Perheen Vuosisata: Perheen Ihanne Ja Sivistyneistön Elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Högnäs, Sten (1995) *Kustens och skogarnas folk: Om synen på svenskt och finskt lynne*. Stockholm: Atlantis.
- Jaun, Rudolf (2004) "Das einzige wahre und ächte Volksheer". Die Schweizerische Miliz und die helvetische Projektion deutscher Radikal-Liberaler und Demokraten 1830–1870'. Teoksessa Christian Jansen (toim.) *Der Bürger als Soldat. Die Militarisierung europäischer Gesellschaften im langen 19. Jahrhundert*. Essen: Klartext Verl..
- Johansson, Ella (1994) *Skogarnas fria söner: maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Stockholm: Nordiska museet.
- Karonen, Vesa (1985) *Haanpään elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kronlund, Jarl ym. (1988) *Suomen puolustuslaitos 1918–1939. Puolustusvoimien rauhan ajan historia*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja 24. Porvoo: WSOY.
- Malmer, Elin (2013) *Hemmet vid nationens skola: väckelsekristendom, värnplik och soldatmission, ca 1900–1920*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Manninen, Ohto (1974) *Kansannoususta armeijaksi: Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Mosse, George L (1996) *The image of man. The creation of modern masculinity*. New York: Oxford University Press.
- Mylly, Juhani (1978) *Maalaisliitto ja turvallisuuspolitiikka. Suomen ulkopolitiikka ja turvallisuuskysymykset agraaripuolueiden politiikassa maan itsenäistymisestä talvisotaan*. Vol. 1, Aktiivisesta heimopolitiikasta passiiviseen isolaatioon 1918–1933. Turku: Turun yliopisto.
- Reeser, Todd W. (2010) *Masculinities in theory: an introduction*. Oxford: Blackwell.
- Höhn, Reinhard (1961) *Sozialismus und Heer, Vol 1, Heer und Krieg im Bild des Sozialismus*. 2. painos. Bad Harzburg: Verlag Max Gehren.
- Sinnemäki, Anssi (2014) *Sota kentästä ja kasarmista*. Helsinki: Paasilinna.
- Somerkari, V.-P. (1953) *Kansanmiliisi Suomen itsenäisyyden ajan alkuvuosien poliittis-sotilaallisena ongelmana*. [Julkaisematon pro gradu]. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tervasmäki, Vilho (1964) *Eduskuntaryhmät ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917–1939*. Porvoo: WSOY.
- Tjeder, David (2003) *The power of character: Middle-class masculinities, 1800–1900*. Väitöskirja. Stockholm: Stockholms universitet.
- Vares, Vesa (1995) "Kulttuurin vai sotilaan aseinen? Porvarillisen pasifismin tausta ja sisältö vuosisadan vaihteessa sekä murtuminen vuoden 1918 sisällissotaan". Teoksessa Jari Niemelä (toim.) *Niin tuli sota maahan! Sotien ja sotalaitoksen vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan*. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 279–304

TEOLOGIT TAISTELUSSA

Viitteet

- 1 Swanström 2014, 25. Vrt. Aitola & Helle 1995; Eskelinen 2004, 31–32. Jatkosodan AKS-taustaisten sotilaspastoreiden määrä on laskettu sotilaskantakorttien ja sotilaspapiston kortiston (KA Päämaja, Kenttäpiispantoimisto, Henkilökortisto T-22293) pohjalta. Teologiien vahvasta edustuksesta AKS:ssa ks. Alapuro 1973, 84–87.
- 2 AKS:llä oli virallisestikin läheiset välit IKL:n kanssa. AKS:n piirissä arvostettiin Lapuan liikkeen ja IKL:n kommunisminvastaista työtä ja IKL:n piirissä ilmennyttä harrastusta heimoaatteeseen. AKS ei kuitenkaan sitoutunut mihinkään poliittiseen puolueeseen, vaan ratkaisi jokaisen asiakymsyksen erikseen oman ohjelmansa pohjalta. AKS 1933, 13–14.
- 3 Swanström 2014, 25–36.
- 4 Heränneiden ylioppilaskodin arkisto, Luettelot Heränneiden ylioppilaskodin asukkaista. Körttikodista ks. Järveläinen 1988, Karhumäki 1988 ja Karttunen 1988.
- 5 KA Eino Kalvan arkisto, kuitit AKS:n kannatusyhdistyksen jäsenmaksusta 23.9.1943 ja Ajan Suunnan tilausmaksusta 13.4.1943.
- 6 Seppo 2013, 38–40.
- 7 Tilastollisen tarkastelun pohjana ovat Aitola & Helle 1995 ja jäsenluettelosta identifioidujen AKS-teologiien sotilaskantakortit sekä päämajan kenttäpiispantoimiston sotilaspastorikortisto (KA T-22293). Puolustusvoimien joukko-osastojen lukumäärien pohjana on Suomen Sota 1941–1945 (1965).
- 8 Kansanaho 1991, 11–12. Vrt. Swanström 2014, 34.
- 9 Hengellinen kuukauslehti No 8/1937.
- 10 KA Spk 4702, H.K. Erviön sotapäiväkirja 24.6.1942 (pastori / VII AKE).
- 11 KA Jussi Kuoppalan arkisto, Järjestämättömät kirjeet, Tauno Vuorisen kirje Jussi Kuoppalalle 31.7.1941.
- 12 Pentti Haapasalon kirje vaimolleen 1.9.1941. Mikko Porvalin puhtaaksikirjoittama alkuperäisestä kirjeestä (suvun hallussa), vrt. Porvali 2013, 226–227.
- 13 Pentti Haapasalon päiväkirja 4.9.1941 ja Haapasalon kirje vaimolleen 5.9.1941. Mikko Porvalin puhtaaksi kirjoittamat alkuperäisistä (suvun hallussa).
- 14 Mikko Porvalin puhtaaksikirjoittama alkuperäisestä kirjeestä (suvun hallussa), vrt. Porvali 2013, 229–230.
- 15 KA III/JR 23:n sotapäiväkirja 30.9.1941.
- 16 KA Jussi Kuoppalan arkisto, Järjestämättömät kirjeet, Taavi Kilven kirje Jussi Kuoppalalle 4.9.1941.
- 17 KA Jussi Kuoppalan arkisto, Järjestämättömät kirjeet, Arvo Ruskovaaran kirje Jussi Kuoppalalle 4.2.1942.
- 18 Etsijä: Suomen kristillisen ylioppilasliiton äänenkannattaja, tammikuu 1942, s.7.
- 19 Pilke 2017, 47–52.
- 20 Swanström 2018, 290–291.

- 21 KA Päämaja, Kenttäpiispantoimisto 21a Henkilökortisto (T-22293/10), Erkki Kurki-Suonion henkilökortti. Kurki-Suonio toimi kortin mukaan Maaselän piirin valistuspäällikkönä 1.8.1941–15.9.1941. Hänen toimintaansa sisältyi myös tervehdyskäyntejä hiippakuntansa miesten luona Karjalan armeijassa, Repolassa sekä Rukajärven ja Uhtuan suunnilla. Kurki-Suonio lähti valistuspäällikön tehtävään vapaaehtoisena.
- 22 KA Sotilaskantakortit; KA Päämaja, kenttäpiispantoimisto, sotilaspastorien kortisto. Vrt. Kansanaho 1991, 230.
- 23 Lumpeen toiminnasta Äänislinnan yhteislyseossa ks. Hölsä 2011, 235, 237, 240.
- 24 Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 280, 291, 292, 295, 296, 300–304.
- 25 Ajan Suunta 22.5.1936, 11.4.1936, 13.11.1937 ja 21.2.1939; Luo Lippujen! 31.3.1937, 18.2.1938, 16.4.1939 ja 4.10.1939. Luo Lippujen oli Saksan kansallissosialistien Horst-Wessel-Liedin suomalainen versio, ja lehden nimi näin suora viittaus kansallissosialismiin.
- 26 AKS:n tie 1937, 228. Kurki-Suonion toiminnasta IKL:ssä ks. esim. Ajan Suunta 20.12.1934 s. 9 ja Savon Suunta 16.5.1939 s.2.
- 27 KA Sotapäiväkirjat, Maaselän piiriesikunnan valistustoimisto 25621, Erkki Kurki-Suonion raportti 4.9.1941.
- 28 KA Arvi Taneli Malmivaaran arkisto Pk-2319/2, Tatu Malmivaaran kirje Jussi Kuoppalalle 6.12.1941.
- 29 KA Arvi Taneli Malmivaaran arkisto Pk-2319/2, Tatu Malmivaaran kirje Jussi Kuoppalalle 5.1.1942.
- 30 Sodan jälkeen Tatu Malmivaara toimi kokoomuksen kansanedustajana 1945–1948 sekä Kiuruveden yhteiskoulun uskonnonopettajana ja rehtorina.
- 31 KA Vienan piiriesikunta, Valistustoimisto, 3 Salainen kirjeenvaihto (1941–1942) (T-3013/3), Kansallisuusjaoittelun toimittaminen Itä-Karjalassa (muistio 21.8.1941). Jaottelun mukaan etuoikeutettuihin ryhmiin kuuluivat karjalaiset, suomalaiset, inkeriläiset, vepsäläiset, eestiläiset ja muut suomensukuiset. Etuoikeutettujen ulkopuolelle jäivät muut eli venäläiset, ukrainalaiset ja muut kansallisuudet.
- 32 KA Vienan piiriesikunta, Valistustoimisto, 16 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943 (T-5686/8), Kertomus Kolvasjärven keskitysleirillä pidetystä valistuskurssista 17.3.–25.3.1943 ja Kolvasjärven keskitysleirin toimintakertomus joulukuulta 1943. Valistuskurssin piti Ville Muilu Vienan piirin valistuspäällikön kapteeni Koskivirran käskystä. Molemmat olivat AKS:ään kuuluvia sotilaspastoreita. Muilu puhui kurssilla kansallisesta heräämisestä, Suomen hallitusmuodosta ja yhteiskuntajärjestyksestä, Suomen suvun vaiheista, Itä-Karjalan ja Suomen historiasta ja yhteenkuuluvuudesta sekä sosiaalisista oloista Suomessa verrattuna Neuvostoliittoon. Muilu luonnehti leirillä tarjottua ruokaa riittäväksi ja elämää leirillä tyydyttäväksi, vaikka leiriläisiä vaivasikin koti-ikävä. Leirillä suoritettavat työt eivät Muilun mukaan olleet liian raskaita ja leiriläisten terveys oli hyvä. Leiriläiset olivat kuitenkin epätietoisia siitä, miksi heidät oli tuotu leirille. Valistuskurssi oli suosittu, mutta toisaalta leiriläiset suhtautuivat epäillen suomalaiseen propagandaan. Leirin sivistyneistö eli opettajat ja virkamiehet olivat tyytymättömpimpiä, ja juuri opettajien keskuudessa oli virinnyt pakosuunnitelma, joka kuitenkin paljastui.

- Opettajat vietiin pois leiriltä. Mitä heille sen jälkeen tapahtui, ei ole tiedossa. Muilun vierailu oli yksittäistapaus. Joulukuussa 1943 valistustoimintaa hoiti Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnasta lähetetty lotta, joka piti kaksi ohjelmallista tilaisuutta. Leiriä johtava sotilasvirkamies selvitteli vankien kesken tapahtuneita poliittisia keskusteluja. Varsinaista kiihotustoimintaa hän ei ollut havainnut. Leirin vahvuus oli joulukuun 1943 alussa 47 miestä, 41 naista ja 11 lasta. Heitä vartioi 1 upseeri, 2 aliupseeria ja 16 miestä.
- 33 KA T 21731/16 I Aunuksen ryhmän esikunnan pastorin kirje PM:n kirkollisasiain osastolle 6.10.1942.
- 34 Seppo 2013, 91.
- 35 Seppo 2013, 92.
- 36 Seppo 2013, 92.
- 37 Kuoppala 1938.
- 38 KA 8. divisioona, Esikunnan pastori, 20 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (T-9604/5), Reino Niinisen kirje 8. divisioonan pastorille 7.7.1942 ja Mauri Valtamon kirje VI armeijakunnan pastorille 2.6.1942. Vrt. Swanström 2014, 71–72.
- 39 Kansalliskirjasto, Käsikirjoituskokoelma Coll. 263.26 Jussi Kuoppalan kirje Paavo Virkkuselle 14.7.1943.
- 40 Kansalliskirjasto, Käsikirjoituskokoelma Coll. 263.26 Jussi Kuoppalan kirje Paavo Virkkuselle 12.8.1943.
- 41 AKS 1933, 16.
- 42 Swanström 2014, 36.
- 43 AKS Kiertokirje N:o 29 7.11.1942.
- 44 AKS Kiertokirje N:o 29 7.11.1942.
- 45 KA Hannes Anttilan arkisto, Yksityinen kirjeenvaihto (Pk-1331/1), Jussi Kuoppalan Hannes Anttilalle osoittama kokouskutsu 31.4.1937. Hannes Anttila oli jääkärinä AKS:n jäsenkunnan vanhempaa polvea. Jatkosodan aikana hän toimi kotijoukkojen rovastina.
- 46 KA Eino Kalvan arkisto, AKS:n kiertokirje N:o 31, 10.7.1943.
- 47 Suomen sodanaikaista tanssikieltoa tutkineet Marko Tikka ja Seija-Leena Nevala nostavat esiin yhtenä 1890-luvun analyyttisimmistä tanssia käsittelevistä teksteistä herännäispastori Kaarlo Rietrikki Kareksen kirjoituksen Pyrkijä-lehteen. Kares vastusti ennen kaikkea ns. nurkkatansseja, mutta ei tuominut kaikkia muita tanssimisen muotoja, jos tanssi oli rajattuna osana jotain perhejuhlien tai iltamien kaltaista tilaisuutta. Tikka & Nevala 2020, 19–20.
- 48 KA Arvi Taneli Malmivaaran arkisto Pk-2319/2, Tatu Malmivaaran kirje Jussi Kuoppalalle 11.1.1943.
- 49 KA Arvi Taneli Malmivaaran arkisto Pk-2319/2, Tatu Malmivaaran kirje Jussi Kuoppalalle 11.1.1943.
- 50 Lotinapellon liiton jäsenet olivat luvanneet hyökätä Syvärin yli ja tarvittaessa kaatua vihollisen konekiväärituloen. Ks. Porvali 2013, 231. Vihan Veljiä on kuvattu AKS:n sisärenkaaksi, mutta toisten tulkintojen mukaan Vihan Veljet saattoi olla jopa varhaisempi organisaatio kuin itse AKS. Eskelinen 2004, 87–93.
- 51 Turina 7/1942 ja 9/1942.
- 52 AKS Kiertokirje N:o 29 7.11.1942.

- 53 KA Jussi Kuoppalan arkisto, Järjestämättömät kirjeet, Pentti Hämäläisen kirje Jussi Kuoppalalle 24.2.1944.
- 54 KA Jussi Kuoppalan arkisto, Järjestämättömät kirjeet, Taito Lumpeen kirje Jussi Kuoppalalle 24.6.1944.
- 55 KA Juho Wilhelm (Jussi) Kuoppalan kantakortti, Eversti Adolf Ehrnroothin allekirjoittama upseeriarvostelu 11.10.1944.
- 56 KA 8. divisioona, Esikunnan pastori, 20 Yleinen ja salainen kirjeenvaihto (T-9604/5), H. K. Erviön kirje Aunuksen ryhmän sotilaspastoreille 5.7.1944.
- 57 KA Jussi Kuoppalan arkisto, Järjestämättömät kirjeet, H. K. Erviön kirje Jussi Kuoppalalle 30.9.1944.
- 58 Laitinen seurasi kenttäpiispan virassa sodan aikana nimitettyä Johannes Björklundia. Laitinen toimi kenttäpiispana 1956–1969. Laitisen jälkeen kenttäpiispaksi nimitettiin AKS-läinen Yrjö Massa. Massa oli kenttäpiispan virassa 1969–1978. Tämän jälkeen ei kenttäpiispan virkaan tullut enää toisen maailmansodan aikaisia AKS-sotilaspastoreita, vaan virka siirtyi nuorempien hoidettavaksi. Kenttärovastiksi nimitettiin Ville Muilun lisäksi sodanjälkeisinä vuosina AKS-laiset pastorit Rauni Albert Olavi Ojala ja Aaro Pyrhönen.
- 59 Nieminen 1978.

Lähteet

Arkistolähteet

- Heränneiden ylioppilaskodin arkisto
 Kansallisarquivo
 Hannes Anttilan arkisto
 Eino Kalvan arkisto
 Jussi Kuoppalan arkisto
 Arvi Taneli Malmivaaran arkisto
 Päämaja, Kenttäpiispantoimisto
 Sotapäiväkirjat
 Sotilaskantakortit
 8. divisioona
 Kansalliskirjasto
 Käsikirjoituskokoelma
 Paavo Virkkusen kokoelma

Kirjallisuus

- Aitola, Ville-Paavo & Helle, Aarne (1995) *Akateemisen Karjala-Seuran jäsenet*. Helsinki: Kerho 22.
- AKS (1933) *AKS. Päämäärät ja toiminta*. Helsinki: Akateeminen Karjala-Seura.
- Alapuro, Risto (1973) *Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Helsinki: WSOY.
- Eskelinen, Heikki (2004) *Me tahdoimme suureksi Suomenmaan. Akateemisen Karjala-Seuran historia I. Tausta, organisaatio, aatteet ja asema yhteiskunnassa 1922–1939*. Helsinki: WSOY.
- Hölsä, Martti (2011) ”Akateeminen Karjala-Seura ja Karjalan sivistystyö. AKS karjalaislapsia ja –nuoria kasvattamassa jatkosodan Itä-Karjalassa 1941–

SINVALKOISIA SANKAREITA

- 1944.” – teoksessa: Mikko Uola (toim.): *AKS:n tie. Akateeminen Karjala-Seura isänmaan ja heimoaatteen asialla*. Helsinki: Minerva.
- Järveläinen, Petri (toim.) (1988) *Heränneiden ylioppilaskoti 1928–1988*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- Kansanaho, Erkki (1991) *Papit sodassa*. Helsinki: WSOY.
- Karhumäki, Väinö (1988) ”Körttikodissa 1930– ja -40-luvuilla – teoksessa: Järveläinen, Petri (toim.) 1988: *Heränneiden ylioppilaskoti 1928–1988*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- Karttunen, M. O. (1988) ”Aarne Roering – Heränneiden ylioppilaskodin isäntä” – teoksessa: Järveläinen, Petri (toim.) 1988: *Heränneiden ylioppilaskoti 1928–1988*. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.
- Kuoppala, Jussi (1938) ”Kristitty maanpuolustajana” – teoksessa: *AKS:n tie. Akateemisen Karjala-Seuran vuosikirja II*. Helsinki: Akateeminen Karjala-Seura.
- Nieminen, Saul (1978) *Yrjö Kallinen. Mies äänen takana*. Helsinki: Tammi.
- Pilke, Helena (2017) *Propagandaa Itä-Karjalaan. Heimokansan suomalaistajat 1941–1944*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Porvali, Mikko (2013) *Rautasormus ja muita rakkaustarinoita sotavuosilta*. Jyväskylä: Atena.
- Salminen, Esko (1976) *Propaganda rintamajoukoissa 1941–44*. Helsinki: Otava.
- Seppo, Juha (2013) *Kirkonmies ja muuttuva maailma. Martti Simojoki I*. Helsinki: WSOY.
- Silvennoinen, Oula, Marko Tikka & Aapo Roselius (2016) *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY
- Suomen sota 1941–1945. 1. osa*. Toimittanut Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallinen toimisto (1965). Helsinki: Sotateos.
- Swanström, André (2014) *De finländska militärprästerna och krigspropagandan 1941–1944*. Turku: Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi.
- Swanström, André (2018) *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Jyväskylä: Atena.
- Tikka, Marko & Nevala, Seija-Leena (2020) *Kielletyt leikit. Tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Jyväskylä: Atena.
- Tilli, Jouni (2014) *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.

IHMISENÄ VAI SANKARINA SODASSA?

Viitteet

- 1 Sodan kokemushistoriasta ks. Kulomaa 1995; Kinnunen & Kivimäki 2006; Näre & Kirves 2008; Kivimäki 2013; Hagelstam 2014; Taskinen 2024.
- 2 Kronlund 1989, 435.
- 3 Kulomaa 1995, 32–33.
- 4 Kper, SAK/38, 9.12.1939. Isänmaallisuudesta ja uskonnollisuudesta kirjeissä ks. Taskinen et al. 2022.
- 5 Tepora 2015, 122–123.
- 6 Kulomaa 1995, 37–44; Danielsbacka 2008.
- 7 Ahlbäck 2014, 207–220; Östman 2008; Pöysä 2000.

- 8 Pipping 1978, 197–210.
- 9 SKS KRA, Korsi 1973, Vol. 3, Ensio J., 20.
- 10 Mälkki 2008, 12; Suomalaisten sotilaiden ambivalentista sotilasidentiteetistä ks. myös Hagelstam 2006.
- 11 Frevert 2004.
- 12 SKS KRA, Korsi 1973, Vol. 4, Mikko K., 1–3.
- 13 Mälkki 2008, 341–348.
- 14 Kivimäki 2013, 170–178; Kivimäki & Tepora 2012, 235–241.
- 15 Ahlbäck & Kivimäki 2008, 124.
- 16 Pipping 1978, 160–164.
- 17 Kempainen 2006, 225–226.
- 18 Kivimäki 2014.
- 19 Pipping 1978, 213–217; Kantola 2014, 77–87.
- 20 Kper, SAK/38, 20.7.1941.
- 21 Kper, SAK/141, 17.12.1941.
- 22 Flood 2008; Kimmel 1994, 128–133.
- 23 Hautamäki & Coleman 2001.
- 24 Pipping 1978, 216.
- 25 Taskinen 2021, 95.
- 26 Kulomaa 1995, 136–138; Favorin & Heinonen 1972, 78–82; Taskinen 2021, 95–96; Pipping 1978, 204.
- 27 SKS KRA, Korsi 1973, Vol. 4, Mikko K., 6.
- 28 Pietiäinen 1988, 172.
- 29 Taskinen 2021, 102–105.
- 30 Kper, SAK/35, 10.11.1939.
- 31 Kper, SAK/89, 19.1.1940.
- 32 Kirjeenvaihdosta ensimmäisen maailmansodan aikana ks. Hanna 2014.
- 33 KA, Perus 4929/2, PM Kent.post.pääl., Kenttäpostipäällikkö J. A. Vasarla Kenttäpostikonttori 9:n komentajalle, 28.10.1939 (N:o 286/Huolto 1/sal).
- 34 Ahlbäck 2014, 131–133, 220–226.
- 35 Kempainen 2006, 227–228.
- 36 Olsson 2005, 70–72, 152–154; Sulamaa 2009.
- 37 Nevala-Nurmi 2012, 176–190; Olsson 2005, 65–72, 135.
- 38 Tikka & Nevala 2020.
- 39 Timm 2002; Röger & Debruyne 2016.
- 40 Häkkinen 1995.
- 41 Tepora 2015, 98, 143–144.
- 42 Taskinen 2023b.
- 43 Taskinen 2021, 307, 310–311, 320–321.
- 44 Olen tehnyt tämän havainnon tutkiessani sotilaiden kantakorteista rakennettavaa ”Suomen armeija toisessa maailmansodassa”-tietokantaa, ks. Taskinen 2023a.
- 45 Pipping 1978, 183–186; Näre 2016; Mikkola 2008, 1–19; Pöysä 1997, 189–195.
- 46 Goldstein 2001, 264.
- 47 Kivimäki 2013.
- 48 SKS KRA, Korsi 1973, Vol. 1, Eero H., 8. Pipping 1978, 162–164; Kivimäki 2013, 66, 239.
- 49 Stearns 1994, 65; Jansz 2000.

- 50 Kortteinen 1997, 59–62; Roos 1987, 454.
 51 Kivimäki 2014, 256–261; Bourke 2005, 214–215.
 52 SKS KRA, Korsu 1973, Vol. 3, Ensio J., 20.
 53 SKS KRA, Korsu 1973, Vol. 9, Osmo P., 18.
 54 Hämäläinen 1963, 312.
 55 Stevenson 2013, 57; Fussell 1975, 181.
 56 Kper, SAK/141, 17.12.1941.
 57 Shields 2002, 139–166.
 58 Kper, SAK/165, 26.2.1944; Kper, SAK/141, 15.1.1944.
 59 Kper, SAK/141, 18.7.1943.
 60 Winter 2010, 8–12.
 61 Taskinen 2021, 115–118, 147–148, 152–153; Hagelstam 2014.
 62 Häggman 1994, 179; Keravuori 2017, 60–62.
 63 Kper, SAK/102, 29.10.1939.
 64 Kper, SAK/54, 4.2.1942.
 65 Kper, SAK/41, 16.11.1939.
 66 Carter & Renshaw 2015, 2312, 2319–2321.
 67 Pipping 1978, 187; Kper, SAK/53, 23.2.1940.
 68 Kper, SAK/54, 2.9.1943.
 69 Hagelstam 2011, 304–305.
 70 Hagelstam 2014; Roper 2009.
 71 Sotamies Keijo J:n äiti esimerkiksi lähetti pojalleen säännönmukaisesti paketin kahden viikon välein koko Keijon puoleltoista vuoden mittaisen rintamapalveluksen ajan jatkosodassa, ks. Kper, SAK/27.
 72 Kper, SAK/99, 24.4.1944.
 73 Leino & Viitanen 2003, 191; Malinen & Tamminen 2017, 86–92.
 74 Pipping 1978, 186–187; Näre 2016, 93–121.
 75 Kper, SAK/74, 15.4.1943.
 76 Kper, SAK/74, 21.6.1942.
 77 Crouthamel 2014, 98.
 78 Oksanen 2008.
 79 Tunkelo 1951.
 80 SKS KRA, Korsu 1973, Vol. 12, Aarne V., 2.
 81 Sievers et al. 1974, 248.
 82 Putkonen 1948. Sota-ajan vapaasta seksuaalisesta kulttuurista sotilaiden muistitietoaineiston valossa ks. Näre 2016.
 83 Ronkainen et al. 1994, 33, 133–134.
 84 Hietanen 1986, 212.
 85 Mustola 2006; Juvonen 2002, 145–150; Hagman 2016, 162–195; Jackson 2010; Vickers 2015.
 86 Näre 2016, 166–170; Pipping 1978, 184; Vatanen 2010, 17.
 87 SKS KRA, Korsu 1973, Vol. 3, Martti K., 9.
 88 Löfström 1999.
 89 Hagman 2016, 176–177.
 90 Kivimäki & Männistö 2016, 58.
 91 Kühne 2017; Bourke 1996; Crouthamel 2014.
 92 Pipping 1978, 158–159.
 93 Roper 2009, 159–188.

- 94 SKS KRA, Korsu 1973, Vol. 1, Eero H., 8.
 95 Kontula 1992, 171M71NED.
 96 Mikkola 2008, 9; Ahlbäck & Kivimäki 2008, 123.

Lähteet

Arkistolähteet

- Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkisto (Kper)
 Sota-ajan kirjekokoelma (SAK)
 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS KRA)
 Korsuperinnekeräys
 Kansallisarkisto (KA)
 Päämaja, Kenttäpostipäällikkö
 Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto
 Kontula, Osmo (Helsingin yliopisto): Seksuaalisuus osana elämää 1992
 [sähköinen tietoaineisto]. Versio 1.0 (2015-04-27). Yhteiskuntatieteellinen
 tietoarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD2952>.

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Anders (2014) *Manhood and the Making of the Military: Conscription, Military Service and Masculinity in Finland, 1917–39*. Farnham: Ashgate.
 Ahlbäck, Anders & Kivimäki, Ville (2008) Masculinities at war: Finland 1918–1950. *Norma* 2:2, 115–128.
 Bourke, Joanna (1996) *Dismembering the Male: Men's Bodies, Britain and the Great War*. London: Reaktion Books.
 Bourke, Joanna (2005) *Fear: A Cultural History*. London: Virago Press.
 Carter, Sarah P. & Renshaw, Keith D. (2015) Spousal Communication During Military Deployments: A Review. *Journal of Family Issues* 37:16, 2309–2332.
 Crouthamel, Jason (2014) *An Intimate History of the Front: Masculinity, Sexuality, and German Soldiers in the First World War*. New York: Palgrave Macmillan.
 Danielsbacka, Mirkka (2008) Sotilaskurin rajoilla: miehistön vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 106:3, 269–284.
 Favorin, Martti & Heinonen, Jouko (toim.) (1972) *Kotirintama 1941–1944*. Helsinki: Tammi.
 Flood, Michael (2008) Men, Sex, and Homosociality: How Bonds between Men Shape Their Sexual Relations with Women. *Men and Masculinities* 10:3, 339–359.
 Frevert, Ute (2004) *A Nation in Barracks: Modern Germany, Military Conscription and Civil Society*. Oxford: Berg.
 Fussell, Paul (1975) *The Great War and Modern Memory*. New York: Oxford University Press.
 Goldstein, Joshua S. (2001) *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Hagelstam, Sonja (2006) Velvollisuus ja vastahakoisuus: Ambivalentti sotilasidentiteetti jatkosodanaikaisissa kirjeissä. Teoksessa Moilanen, Laura-Kristiina & Sulkunen, Susanna (toim.) *Aika ja identiteetti: Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Helsinki: SKS, 142–167.

- Hagelstam, Sonja (2011) *Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa*. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit & Lahtinen Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 299–328.
- Hagelstam, Sonja (2014) *Röster Från Kriget: En Etnologisk Studie Av Brevdialoger Mellan Frontsoldater Och Deras Familjer 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademi University Press.
- Hägman, Kai (1994) *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Hagman, Sandra (2016) *Seitsemän kummaa veljestä: Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Häkkinen, Antti (1995) *Rahasta - vaan ei rakkaudesta: Prostituutio Helsingissä 1867–1939*. Helsinki: Otava.
- Hämäläinen, Simo (1963) *Suomalainen sotilasslangi*. Helsinki: SKS.
- Hanna, Martha (2014) *War Letters: Communication between Front and Home Front. 1914–1918-online: International Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin.
- Hautamäki, A. ja Coleman, P. G. (2001) Explanation for low prevalence of PTSD among older Finnish war veterans: social solidarity and continued significance given to wartime sufferings. *Aging & Mental Health* 5:2, 165–174.
- Hietanen, Silvo (1986) *Sota ja väestökysymys*. Teoksessa Endén, Rauno (toim.) *Historian Päivät 1985*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 205–218.
- Jackson, Paul (2010) *One of the Boys: Homosexuality in the Military During World War II*. Second edition. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Jansz, Jeroen (2000) *Masculine identity and restrictive emotionality*. Teoksessa Fischer, Agneta H. (toim.) *Gender and Emotion: Sociopsychological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 166–186.
- Juvonen, Tuula (2002) *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Kantola, Arttu (2014) *Henkevää kuria, rohkeaa mieltä ja horjumatonta itseluottamusta. Jatkosodan Päämajan kaukopartiomiesten sotiluuden ilmenemismuodot ja edustavuus verrattuna suomalaisen sotilaspedagogiikan vuosina 1918–1939 luomaan ideaalisotiluuteen*. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Kempainen, Ilona (2006) *Isänmaan uhrin: Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: SKS.
- Keravuori, Kirsi (2017) *Saaristolaisia: Elämä, arki ja vanhemmuus laivuriperheen kirjeenvaihdossa*. Helsinki: SKS.
- Kimmel, Michael S. (1994) *Masculinity as Homophobia: Fear, Shame, and Silence in the Construction of Gender Identity*. Teoksessa Brod, Harry & Kaufman, Michael (toim.) *Theorizing Masculinities*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 119–141.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2006) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva.
- Kivimäki, Ville (2013) *Murtuneet miehet: Taistelu suomalaisotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville (2014) *Sotamies Riitaojan poikauhri: Sota suomalaisen mieheyden myyttisenä lähteenä*. Teoksessa Markkola, Pirjo & Östman,

- Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.) *Näkymätön sukupuoli: Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino, 246–270.
- Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi (2016) *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville & Tepora, Tuomas (2012) Meaningless Death or Regenerating Sacrifice? Violence and Social Cohesion in Wartime Finland. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) *Finland in World War II: History, Memory, Interpretations*. History of Warfare. Leiden & Boston: Brill, 233–276.
- Kortteinen, Matti (1997) *Kunnian kenttä: Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kronlund, Jarl (1989) *Suomen puolustuslaitos 1918–1939*. Porvoo: WSOY.
- Kühne, Thomas (2017) *The Rise and Fall of Comradeship: Hitler's Soldiers, Male Bonding and Mass Violence in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kulomaa, Jukka (1995) *Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Leino, Mia & Viitanen, Kirsi (2003) Aikuiseksi kasvaminen suomalaisessa maalaisperheessä 1940–1950-luvulla. Teoksessa Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi (toim.) *Nuoruuden vuosisata: Suomalaisen nuorison historia*. Helsinki: SKS, 187–198.
- Linna, Väinö (1956) *Tuntematon sotilas*. Porvoo: Helsinki.
- Löfström, Jan (1999) *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: 'Se nyt vaan on semmonen'*. Helsinki: SKS.
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo (2017) *Jälleenrakentajien lapset: Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Mälkki, Juha (2008) *Herrat, jätkät ja sotataito: Kansalaissoitilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla 'talvisodan ihmeeksi'*. Helsinki: SKS.
- Mikkola, Hanna (2008) Puhetta puuttuvasta: Naiset korsuperinteen keruukilpailun aineistossa. *Elore* 15:2, 1–19.
- Mustola, Kati (2006) Homoseksuaalisuus ja sota: Kahden veteraanin tarina. Teoksessa Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) *Ihminen sodassa: Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 171–190.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.) (2008) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga.
- Näre, Sari (2016) *Sota ja seksi: Rintamamiesten seksuaalikerrontaa talvi- ja jatkosodan ajalta*. Helsinki: Tammi.
- Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2012) *Perhe maanpuolustajana: Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampere University Press.
- Oksanen, Atte (2008) Kenraalit vauhdissa ja sotilaat sammuksissa – sotaa huumeissa ja humalassa. Teoksessa *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 181–207.
- Olsson, Pia (2005) *Myytti ja kokemus: Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Östman, Ann-Catrin (2008) The Peasants of the Forest: Masculinity, Nation, and Landscapes in Agrarian Historiography in Finland, 1900–1930. *Agricultural History* 82:1, 62–77.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka (1988) *Suomen postin historia 2*. Helsinki: Posti- ja telelaitos.

- Pipping, Knut (1978) *Komppania pienoisyhdistykset: Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamajoukkokodista 1941–1944*. Helsinki: Otava. Julkaistu alun perin ruotsinkielellä vuonna 1947.
- Pöysä, Jyrki (1997) *Jätjän synty: Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: SKS.
- Pöysä, Jyrki (2000) Jätkä ja suomalainen maskuliinisuus. *Tyväentutkimus*, 8–14.
- Putkonen, Tauno (1948) Suomen sotaväen sukupuolitautien tilasto v. 1919–1947, sen vertailu ja yhdistäminen viralliseen tilastoon. *Sotilaslääketieteellinen aikakauslehti* 23:4, 77–96.
- Röger, Meran & Debruyne, Emmanuel (2016) From Control to Terror: German Prostitution Policies in Eastern and Western European Territories during both World Wars. *Gender & History* 28:3, 687–708.
- Ronkainen, Suvi & Pohjolainen, Pertti & Ruth, Jan-Eerik (1994) *Eroitiikka ja elämänkulku*. Porvoo: WSOY.
- Roos, J. P. (1987) *Suomalainen elämä: Tutkimus tavallisten suomalaisten elämänerästä*. Helsinki: SKS.
- Roper, Michael (2009) *The Secret Battle: Emotional Survival in the Great War*. Manchester: Manchester University Press.
- Shields, Stephanie A. (2002) *Speaking from the Heart: Gender and the Social Meaning of Emotion*. Second Series. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sievers, Kai & Koskelainen, Osmo & Leppo, Kimmo (1974) *Suomalaisten sukupuolielämä*. Helsinki: WSOY.
- Stearns, Peter N. (1994) *American Cool: Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. New York & London: New York University Press.
- Stevenson, Randall (2013) *Literature & The Great War 1914–1918*. Oxford: Oxford University Press.
- Sulamaa, Kaarle (2009) *Lotat, uskonto ja isänmaa: Lotat protestanttis-nationalistisina nunnina*. Helsinki: SKS.
- Taskinen, Ilari (2021) *Social Lives in Letters: Finnish Soldiers' Epistolary Relationships, Intimate Practices, and Emotionality in World War II*. Tampere: Tampere University.
- Taskinen, Ilari (2023a) Construction of the Finnish Army in World War II Database. *Historical Life Course Studies* 13, 44–60.
- Taskinen, Ilari (2023b) Personal advertising and dating culture in World War II Finland. *The History of the Family*. DOI: DOI: 10.1080/1081602X.2023.2286959.
- Taskinen, Ilari (2024) *Terveiseni täältä jostakin. Suomalaissotilaiden kirjeenvaihto talvi- ja jatkosodassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Taskinen, Ilari & Turunen, Risto & Uusitalo, Lauri & Kivimäki, Ville (2022) Religion, Patriotism and War Experience in Digitized Wartime Letters in Finland, 1939–44. *Journal of Contemporary History* 57:3, 577–596.
- Tepora, Tuomas (2015) *Sodan henki: Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.
- Tikka, Marko & Nevala, Seija-Leena (2020) *Kielletyt leikit: Tanssin kieltämisen historia Suomessa 1888–1948*. Jyväskylä: Atena.

- Timm, Annette (2002) Sex with a Purpose: Prostitution, Venereal Disease, and Militarized Masculinity in the Third Reich. *Journal of the History of Sexuality* 11:1/2, 223–255.
- Tunkelo, Aarne (1951) Sota-avioliitot avioerotilaston valossa. Teoksessa *Väestöliiton vuosikirja III: Väestökehityksen ja avioliiton ongelmia*. Helsinki, 105–118.
- Vatanen, Tiina (2010) *Moitteetonta käytöstä sotatoimialueella? Suomalaissotilaiden seksuaalirikokset Karjalassa jatkosodan aikana 1941–44*. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Vickers, Emma (2015) *Queen and Country: Same-Sex Desire in the British Armed Forces, 1939–45*. Manchester: Manchester University Press.
- Winter, Jay (2010) Thinking about silence. Teoksessa Ben-Ze'ev E, Ginio R. & Winter, Jay (toim.) *Shadows of War: A Social History of Silence in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 3–31.

ASEVELJISTÄ VETERAANEIKSI

Viitteet

- 1 Laitan kunnianpalautuksen tässä lainausmerkkeihin siksi, että väite veteraanien kunnian riistämisestä aikaisempina vuosikymmeninä on mielestäni yksipuolinen. Kiistatonta joka tapauksessa on, että 1980-luvulta alkaen sotasukupolven naiset ja miehet ovat saaneet osakseen jatkuvasti kasvavaa arvostusta ja heidät on nostettu kokonaisena sukupolvena erityiseen asemaan.
- 2 Vrt. Kukkonen 1972, 94, 98–99. Tarkkoihin lukuihin on kuitenkin suhtauduttava varovaisesti, sillä sekä veteraanin määritelmästä että sotaan osallistuneiden suomalaisten kokonaismäärästä oli erilaisia käsityksiä.
- 3 Aiempaa tutkimuskirjallisuutta aiheesta ks. Uino 2014; Hännikäinen 2015; Kivimäki 2015a; erityisesti sotainvalideihin keskittyen myös Honkasalo 2000; Hoppu 2015.
- 4 Honkasalo 2000, 251 sekä 17 (tilasto-osa).
- 5 Kivimäki & Männistö 2016, 71–74.
- 6 Kivimäki 2015a, 288–292.
- 7 Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa armeijan palveluksessa olleiden suomalaismiesten lukumäärä vaihtelee paljonkin. Tämä arvio 750 000–800 000 henkilöstä perustuu parhaillaan käynnissä olevaan, Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimushankkeeseemme ”Epätasa-arvoinen sota: Haavoittuvuus, stressi ja selviytyminen Suomen armeijassa toisen maailmansodan aikana”, jossa olemme muodostaneet edustavan otoksen sota-ajan armeijasta Kansallisarkiston kantakorttikokoelman avulla; ks. tarkemmin Taskinen 2023.
- 8 Nurminen 2008.
- 9 Hietanen 1992, 197–202; Vuorenmaa 1996, 73–79.
- 10 Honkasalo 2000, 255.
- 11 Blinnikka 1969, 44–45.

- 12 Ks. tulokset hakusanoilla kotiuttamisjuhla* ja kotiinpaluujuhla* Kansalliskirjaston digitaalisista sanomalehtiaineistoista aikavälillä 1.11.1944–31.12.1944 (haku tehty 26.4.2023). Yksityiskohtainen kuvaus virallisen juhlan kulusta löytyy esimerkiksi Etelä-Suomen Sanomista 20.12.1944, s. 5. – Tässä ja jatkossa sanomalehtiaineistojen analyysit perustuvat Kansalliskirjaston digitaalisen sanomalehtikokoelman (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>) huhtikuuhun 2023 mennessä digitoituihin lehtiin. Lehtien digitointi etenee parhaillaan 1940- ja 1950-luvuilla, eikä digitaalinen aineisto siis kata kuin osan aikakauden suomalaislehdistä. Lehtiä on silti kokoelmassa jo riittävästi, jotta aineistosta voidaan hahmottaa yleisiä piirteitä liittyen sotilaiden kotiinpaluuseen, yhteiskunnan suhtautumiseen ja sotaveteraanidientiteetin muotoutumiseen.
- 13 Honkaniemi 2012, 113–115; ks. myös Kulha 1980, 233–234.
- 14 Kansallisarkiston (KA) Sodasta rauhaan -kokoelma, Oulun kaupungista saapuneet vastaukset (B:26–30); maininta em. suuresta kotiinpaluujuhlasta B:26 Oulu, N:o 00012. – Sodasta rauhaan -lomakekysely toteutettiin vuosina 1999–2000 silloisen Oulun ja Lapin läänin sotaveteraaneille ja rintamanaisille. Kyselyyn saapui yli tuhat vastausta, joista olen tätä artikkelia varten tarkastellut systemaattisesti Oulun kaupungista saapuneet 95 vastausta. Pitkän, 17-sivuisen kyselylomakkeen vastauksista olen katsonut kohdat, jotka käsittelevät kotiutumista (kysymykset 4.1–4.7), siviilielämän alkua (kysymykset 5.1–5.3) sekä suhtautumista veteraaneihin (kysymykset 14.1–14.6). Kyselyn aineistoa säilytetään Kansallisarkiston Oulun toimipisteessä.
- 15 TA TMT, 244:820/7, Muistelma 1990, Tauno Leino, synt. 1924, s. 43.
- 16 Kivimäki 2015a, 294–295.
- 17 Ks. esim. Kulha 1980, 206; Auvinen, Holmila & Lehtimäki 2015, 218–223; Kirves 2015, 260–262.
- 18 Hietanen 1992, 194–196; ks. myös Kulha 1980, 227.
- 19 KA, EK-Valpo I, N:o 413, Rovaniemen osaston tilannekatsaus N:o 11, marraskuu 1944.
- 20 Ks. KA, Sodasta rauhaan, Oulun kaupungista saapuneet vastaukset (B:26–30).
- 21 Palomäki 2011, 248–249.
- 22 Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 18–22.
- 23 Honkasalo 2000, 284–285; Uino 2014, 150, 167; Kivimäki 2015a, 297–298.
- 24 Tulokset hakusanoilla asevelijuh* ja aseveli-il* Kansalliskirjaston digitaalisista sanomalehtiaineistoista aikavälillä 1.11.1944–31.12.1945 (haku 26.4.2023).
- 25 Tienari 1966, 337–351; Kulha 1980, 227–243; Honkaniemi 2012, 186–195.
- 26 Rentola 1994, 507; Uino 2014, 160.
- 27 Honkasalo 2000, 302.
- 28 Tulokset hakusanoilla asevelijuh* ja aseveli-il* Kansalliskirjaston digitaalisista sanomalehtiaineistoista aikavälillä 1.11.1944–31.12.1945 sekä 1.1.1946–31.12.1946 (haku 26.4.2023).
- 29 Ks. esim. Vapaa Sana 13.3.1945, s. 7; Työkansan Sanomat 18.7.1945, s. 4; Vapaa Sana 14.9.1945, s. 3.

- 30 Jaakko S. Holstilan kirjoitus Uudessa Suomessa 16.10.1945 sekä Otto Brusiinin vastaus siihen samassa lehdessä 19.10.1945.
- 31 Vrt. nimimerkki ”Isänmaan ystävän” vastine Otto Brusiinin perusteluihin, Uusi Suomi 26.10.1945. Entisten lottien ja heidän kokemiensa syytösten osalta vastaavasti ks. Kinnunen 2006, 74–84.
- 32 Honkasalo 2000, 259.
- 33 Kivimäki & Männistö 2016, 69, 76–77, 93–94.
- 34 KA, Sodasta rauhaan, B:29 Oulu, N:o 01655. – Systemaattisena aineistona tässä on Kansallisarkiston Sodasta rauhaan -kokoelman Oulun kaupungista saapuneet vastaukset (B:26–30). Osa vastaajista toki mainitsee myös 1960- ja 1970-luvut vaikeana aikana, kunnes 1980-luvulta eteenpäin sotaveteraanien arvostus alkoi nousta.
- 35 SKS KRA, Korsuperinne 1973, nide 4, Ensio Kypö, s. 6.
- 36 Rentola 1996; Uino 2014, 159–161; Kivimäki 2015b, 95–98.
- 37 Kivimäki 2015a, 308–311.
- 38 Kansan Voima 8.12.1944, s. 3.
- 39 Rentola 1992, 86–90.
- 40 Hietanen 1989, 228–236; Tepora 2011, 253, 260–264.
- 41 Ylipäällikön päiväkäsky N:o 34, 14.3.1940, https://mannerheim.fi/pkaskyt/s_paiva.htm (luettu 2.5.2023).
- 42 Ks. esim. Goltermann 2000; Biess 2002; Hanisch 2003.
- 43 Frolov 2004, 257–259; Biess 2006, 45.
- 44 Kivimäki et al. 2021, 453, 456.
- 45 Mielonen 1946, 23.
- 46 Tästä yksityiskohtaisemmin Kivimäki 2012.
- 47 Ibidem.
- 48 Lassila 1994; Turunen 2003, 228–230.
- 49 Ahokivi 1946, 260.
- 50 Mikkonen 1946, 390.
- 51 Jo teosten nimet paljastavat paljon tässä suhteessa, esim. Timo Töyrylä, Kenttäharmaa nuoruus (1943), Jussi Talvi, Tällaistaako siis on nuoruus? (1944), Anja Vammelveuo, Muut ovat nuoria (1945) ja Helvi Erjakka, Mitä meistä on tullut (1946).
- 52 Toiviainen 1993; Koivunen 1995, 108–145; Hakosalo 2008; Kaarninen 2018, 188–195.
- 53 Elokuvesta tarkemmin ks. Talvio 2019.
- 54 Ks. esim. Houkutuslintu (ohj. Roland af Hällström, 1946); Kuudes käsky (ohj. Orvo Saarikivi, 1947); Läpi usvan (ohj. Roland af Hällström, 1948); Laulava sydän (ohj. Edvin Laine, 1948); Ylijäämänainen (ohj. Roland af Hällström, 1951); Olemme kaikki syllisiä (ohj. Aarne Tarkas, 1954).
- 55 Laine 1994, 76–82, 185–201.
- 56 Remaskulinisaaatiosta ks. erityisesti Jeffords 1989; Moeller 1998; Biess 2002.
- 57 Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 25–26.
- 58 Peltonen 2010, 94–98, 104; Tepora 2023, 137–154.
- 59 Kivimäki et al. 2021, 453, 456.
- 60 Ks. esim. Honkasalo 2000, 291.
- 61 Kormano 2014, erit. 453–456; muistomerkkien pystytysajankohdista ks. myös Tuomisto 1998, 276–293.

SINVALKOISIA SANKAREITA

- 62 Eloojäämissyylisyydestä ks. Kirves 2015, 273–278.
- 63 Linna 1954, 473.
- 64 Ibidem, 476.
- 65 Kinnunen 2006, 106–107, 113–121.
- 66 Hokkanen 1980, 126–127.
- 67 Suomalaisten sotaelokuvien musiikista ja äänimaisemasta tarkemmin ks. Välimäki 2008.
- 68 Ks. ...Ja Helena soittaa (ohj. Lasse Pöysti, 1951); Niskavuori taistelee (ohj. Edvin Laine, 1957).
- 69 Opri (ohj. Edvin Laine, 1954); Evakko (ohj. Ville Salminen, 1956); Rintamalotta (ohj. Aarne Tarkas, 1956); Pikku Ilona ja hänen karitsansa (ohj. Jorma Nortimo, 1957).
- 70 Elokuvesta tarkemmin ks. Sedergren 2008, 380–382, 386–400.
- 71 Kukkonen 1972, Liite 5: 54.
- 72 Oesch 1957, 1.
- 73 Tuomisto 1994, 40–42; Sulamaa 2007, 15–32.
- 74 Uino 2014, 254–258, 308; Kulo (toim.) 1986, 23.
- 75 Tulokset hakusanalle rintamamie* Kansalliskirjaston digitaalisista sanomalehtiaineistoista aikavälillä 1.1.1945–31.12.1959 (haku 5.5.2023).
- 76 Vrt. Kukkonen 1972, Liite 5: 63.
- 77 Tulokset hakusanalle sotaveteraan* Kansalliskirjaston digitaalisista sanomalehtiaineistoista aikavälillä 1.1.1945–31.12.1959 (haku 5.5.2023).
- 78 Ensimmäinen löytämäni maininta ”Suomen sotaveteraaneista” löytyy amerikkasuomalaisesta Eteenpäin-lehdestä 30.1.1946 (s. 6), kun Gardnerissa Massachusettissa järjestettiin ”ohjelma- ja tanssi-iltama Suomen sotaveteraanien hyväksi”.
- 79 Eräissä yhteydessä ”sotaveteraania” näytetään käytetyn vahingossa, kun on ollut tarkoitus kirjoittaa suomalaisista sotainvalideista; Suomen Sosialidemokraatti 14.9.1947, s. 3. Lisäksi ”sotaveteraani” esiintyy kerran täsmentämättömänä yleisterminä sanaristikossa; Uusi Suomi 14.9.1949, s. 9.
- 80 Ilta-Sanomats 5.2.1952, s. 2; Uusi Suomi 15.3.1953, s. 13; Helsingin Sanomats 16.9.1951, s. 13.
- 81 Ks. esim. Uusi Suomi 25.3.1956, s. 20; Helsingin Sanomats 16.4.1956, s. 4; Suomen Sosialidemokraatti 1.8.1957, s. 4; Länsi-Savo 19.9.1957, s. 4.
- 82 Uusi Suomi 14.7.1958, s. 2; Uusi Suomi 7.9.1959, s. 6; Helsingin Sanomats 6.9.1959, s. 7.
- 83 Lainaus Helsingin Sanomats 30.11.1959, s. 5; ks. myös Maaseudun Tulevaisuus 1.12.1959, s. 4; Uusi Suomi 30.11.1959, s. 1.
- 84 Helsingin Sanomats 24.12.1959, s. 19; Etelä-Suomen Sanomats 24.12.1959, s. 15.
- 85 Kukkonen 1972, 94–99. Ks. myös Tuomisto 1994, 49–51, 83–87; Sulamaa 2007, 40–42, 191–199.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki: Etsivän Keskuspoliisin / Valtiollisen poliisin arkisto (EK/Valpo)

Kansallisarkisto (KA), Oulu: Sodasta rauhaan -kyselyn kokoelma

- Kansalliskirjaston digitaalinen sanomalehtikokoelma (huhtikuuhun 2023 mennessä digitoidut 1940- ja 1950-lukujen sanomalehdet)
 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA): Korsuperinne-keruu 1973
 Työväen arkisto (TA), Helsinki: Työväen Muistitietotoimikunnan (TMT) kokoelmat

Painetut lähteet

- Ahokivi, Unto (1946) *Juurettomat*. Porvoo: WSOY.
 Hokkanen, Matti (1980) Väinö Linna tuli kylälle. Teoksessa Yrjö Varpio (toim.) *Väinö Linna – toisen tasavallan kirjailija*. Porvoo: WSOY, 123–132.
 Linna, Väinö (1954) *Tunteeton sotilas*. Porvoo: WSOY.
 Mielonen, Erkki (1946) Psykologisten soveltuvuuskokeiden järjestäminen armeijassa. *Sotilasaikakauslehti* 21:2, 22–33.
 Mikkonen, Jyrki (1946) *Vuoroloma*. Helsinki: Otava.
 Oesch, K. L. (1957) Taipaleelle lähettäessä. Mitä ja miksi miehet kertovat? *Kansa taisteli – miehet kertovat* N:o 1, 4.6.1957, 1–2.
 Pipping, Knut (1947) *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941–1944*. Acta Academiae Aboensis, Humaniora XVI.1. Åbo: Åbo Akademi.

Kirjallisuus

- Auvinen, Timo & Holmila, Antero & Lehtimäki, Niina (2015) Epävarma itsenäisyys. Julkinen keskustelu sodan päättyessä. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 209–234.
 Biess, Frank (2002) *Männer des Wiederaufbaus – Wiederaufbau der Männer. Kriegsheimkehrer in Ost- und West-Deutschland, 1945–1955*. Teoksessa Karen Hagemann & Stefanie Schüler-Springorum (toim.) *Heimat–Front. Militär und Geschlechterverhältnisse im Zeitalter der Weltkriege*. Frankfurt am Main: Campus, 345–365.
 Biess, Frank (2006) *Homecomings. Returning POWs and the Legacies of Defeat in Postwar Germany*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
 Blinnikka, Aulis (1969) *Valvontakomission aika*. Porvoo: WSOY.
 Frolov, Dmitri (2004) *Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana*. Helsinki: SKS.
 Goltermann, Svenja (2000) Die Beherrschung der Männlichkeit. Zur Deutung psychischer Leiden bei den Heimkehrern des Zweiten Weltkriegs 1945–1956. *Feministische Studien* 8:2, 7–19.
 Hakosalo, Heini (2008) Terve tendenssi – Hannu Lemisen probleemi elokuvat sotienjälkeistä Suomea huoltamassa. Teoksessa Kimmo Laine & Juha Seitajärvi (toim.) *Valkoiset ruusut. Hannu Lemisen ja Helena Karan elämä ja elokuvat*. Helsinki: SKS, 113–137.
 Hanisch, Ernst (2003) Der Untergang des Kriegers. Männlichkeit und politische Kultur nach 1945 in Österreich. Teoksessa Elisabeth Anker et al. (toim.) *Männerkrieg und Frauenfrieden. Geschlechterdimensionen in kriegerischen Konflikten*. Wien: Promedia, 107–117.

- Hietanen, Silvo (1989) Yksimielisyyttä ehdoilta – kesä 1940. Teoksessa Silvo Hietanen (päätoim.) *Kansakunta sodassa, osa 1. Sodasta sotaan*. Helsinki: Painatuskeskus, 225–239.
- Hietanen, Silvo (1992) Aseista mottimetsään – armeijan kotiuttaminen syksyllä 1944. Teoksessa Silvo Hietanen (päätoim.) *Kansakunta sodassa, osa 3. Kuilun yli*. Helsinki: Painatuskeskus, 194–209.
- Honkaniemi, Atte (2012) *Aseveliperheiden auttamiseksi, kansallisen yhtenäisyyden lujittamiseksi. Oulun Aseveljien vuodet 1940–45*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Honkasalo, Markku (2000) *Suomalainen sotainvalidi*. Helsinki: Otava. Teoksen liitteenä erillinen tilasto-osa.
- Hoppu, Tuomas (2015) *Sotainvalidit edellä käyden – vammoista huolimatta. Sotainvalidien Veljesliitto 75 vuotta*. Helsinki: Sotainvalidien Veljesliitto.
- Jeffords, Susan (1989) *The Remasculinization of America. Gender and the Vietnam War*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hännikäinen, Irmeli (2015) *Sota ihmisessä – totta, tarua ja unta. Posttraumaattisen stressihäiriön taustaa ja kuvaa sodan veteraanin mielenmaisemassa*. Helsinki: Sotainvalidien Veljesliitto.
- Kaarninen, Pekka (2018) *Kotimaisen elokuvan maammekirja*. Vantaa: Avain.
- Kinnunen, Tiina (2006) *Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen*. Helsinki: Otava.
- Kirves, Jenni (2015) Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 257–282.
- Kivimäki, Ville (2012) Militärpsykologi och föränderliga uppfattningar om män. Finländska soldater som föremål för psykologiska observationer 1944–1956. *Historisk tidskrift för Finland* 97:1, 95–126.
- Kivimäki, Ville (2015a) Uusi Suomi. Sotasukupolvi ja sodanjälkeinen aika. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 285–321.
- Kivimäki, Ville (2015b) Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet. Suomalaisotilaat ja syksyn 1944 tunnemaaisema. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 73–100.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri (2015) Ennen huomispäivää. Toisen maailmansodan päättyminen Suomessa ja Euroopassa. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 11–36.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri & Malinen, Antti (2021) Sodat ja 1900-luvun suomalaisuudet. Sota kansallisten identiteettien rakentajana ja purkajana. Teoksessa Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Yrteri Haapala (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000, osa 2. Yhteisöt ja identiteetit*. Tampere: Vastapaino, 441–472.
- Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi (2016) *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.
- Koivunen, Anu (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvat. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen elokuvatuotkimuksen seura.

- Kormanen, Riitta (2014) *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Annales Universitatis Turkuensis C 396. Turku: Turun yliopisto.
- Kukkonen, Martti (1972) *Sotaveteraanin erityissosiaaliturvan perustelut*. Sosiaalipoliittikan laitoksen tutkimuksia 1972:2. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kulha, Keijo K. (1980) *Aseveljien aika. Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945*. Porvoo: WSOY.
- Kulo, Oiva (toim.) (1986) *Tampereen sotaveteraanien huoltoyhdistys 1961–1986. 25 toiminnan vuotta*. Tampere: Tampereen sotaveteraanien huoltoyhdistys.
- Laine, Kimmo (1994) *Murheenkryyneistä miehiä? Suomalainen sotilasfarssi 1930-luvulta 1950-luvulle*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.
- Lassila, Pertti (1994) *Min täällä teen, se kaikki kieroon vie*. Teoksessa Lauri Haataja (toim.) *Ja kuitenkin me voitimme. Sodan muisto ja perintö*. Helsinki: Kirjayhtymä, 141–157.
- Moeller, Robert G. (1998) The “Remasculinization” of Germany in the 1950s: Introduction. *Signs* 24:1, 101–106.
- Nurminen, Tapio (2008) *Muuttuva armeija*. Teoksessa Jukka Kulomaa & Jarmo Nieminen (toim.) *Teloitettu totuus – kesä 1944*. Helsinki: Ajatus Kirjat, 47–75.
- Palomäki, Antti (2011) *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtöväen ja rintamamiesten asutus- ja asuntokäytön järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käännteentekevä vaikutus asuntopoliittikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Tampere: Tampere University Press.
- Peltonen, Ulla-Maija (2010) *Yhdistävä ja erottava sankaruus*. C. G. E. Mannerheim. Teoksessa Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kempainen (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta*. Helsinki: SKS, 89–126.
- Rentola, Kimmo (1992) *Kommunismien kahdeksan kohorttia. Ajankohhta. Poliittisen historian vuosikirja 1992*. Helsinki: Tutkijaliitto, 74–102.
- Rentola, Kimmo (1994) *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Porvoo: WSOY.
- Rentola, Kimmo (1996) *Kommunistien esiinmarssi*. Teoksessa Jarl Kronlund (toim.) *Sodasta rauhaan*. Helsinki: Suomen Sotahistorian Komissio, 132–138.
- Sedergren, Jari (2008) *Poliittinen Hannu Leminen – ongelmaelokuviesta Ratkaisun päiviin*. Teoksessa Kimmo Laine & Juha Seitajärvi (toim.) *Valkoiset ruusut. Hannu Lemisen ja Helena Karan elämä ja elokuvat*. Helsinki: SKS, 356–411.
- Sulamaa, Kaarle (2007) *Veteraania ei jätetä. Suomen Sotaveteraaniliitto 1957–2007*. Helsinki: Edita.
- Talvio, Raija (2019) *Lapsisotilaan paluu. Suomisen Ollin turmelus*. Teoksessa Kimmo Laine et al. (toim.) *Unelmatehdas Liisankadulla. Suomen Filmiteollisuus Oy:n tarina*. Helsinki: SKS, 148–160.
- Taskinen, Ilari (2023) Construction of the Finnish Army in World War II Database. *Historical Life Course Studies* 13: special issue 5, 44–60.
- Tepora, Tuomas (2011) *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tepora, Tuomas (2023) *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tienari, Artturi (1966) *Tekojen aseveljeyttä. Viisi vuotta vapaaehtoista aseveltoimintaa Tampereella 1940–1945*. Helsinki: Otava.

- Toiviainen, Sakari (1993) *Lankeemus ja pelastusarmeija. Sodanjälkeinen ongelmaelokuva*. Teoksessa Kari Uusitalo et al. (toim.) *Suomen kansallisleikkimografia, osa 3. Vuosien 1942–1947 suomalaiset kokoillan elokuvat*. Helsinki: Painatuskeskus, 643–648.
- Tuomisto, Antero (1998) *Suomalaiset sotamuistomerkit. Sotiemme muistomerkit Pähkinäsaaren rauhasta 1323 nykypäivään 1998*. Helsinki: Suomen Mies.
- Tuomisto, Tero (1994) *Etulinjassa. Rintamamiesveteraanien liitto 30 vuotta*. Helsinki: Rintamamiesveteraanien liitto.
- Turunen, Risto (2003) *Uhon ja armon aika. Suomalainen kirjallisuusjärjestelmä, sen yhteiskuntasuhteet ja rakenteistuminen 1944–1952*. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Uino, Ari (2014) *Sotiemme veteraanit. Rintamalta rakentamaan*. Helsinki: SKS.
- Vuorenmaa, Anssi (1996) *Kenttäärmearmeijan kotiuttaminen*. Teoksessa Jarl Kronlund (toim.) *Sodasta rauhaan*. Helsinki: Suomen Sotahistorian Komissio, 73–79.
- Välimäki, Susanna (2008) *Miten sota soi? Sotaelokuva, ääni ja musiikki*. Tampere: Tampere University Press.

”SIKSI KYSYVÄT LAPSEMME: MIKSI TE MENITTE SINNE”

Viitteet

- 1 Virtanen 2001, 269–314.
- 2 Lausetta on toisteltu useissa yhteyksissä. Sotaveteraani Yrjö Rimpinen nosti lauseen esille Linnan juhlissa: Appelsin 2020; Myös erilaisten perinnejärjestöjen viestinnässä lause nousee usein esiin: esim Aro 2022, 5.
- 3 Jussi Jalonen problematisoi ”vaikenemisen ajan” myyttiä omassa artikkelissaan tässä artikkelikokoelmassa.
- 4 Hentilä 2011, 1; samansuuntaisia ajatuksia ovat esittäneet mm. tutkija Markku Jokisipilä sekä Ville Kivimäki sekä Jussi Jalonen: Jokisipilä 2008; Jalonen 2020; Halonen 2014.
- 5 Veteraanipolvi ymmärretään tässä yhteydessä sotaa rintamalla, poissa kodin piiristä kokeneena joukkona, johon kuuluvat niin sotaveteraanit kuin invaliditkin. Veteraanipolvi sekä sodan kotirintamalla kokeneet yhdessä muodostavat laajemman kokonaisuuden, sotasukupolven, jota niin ikään määrittää sodan avainkokemus, vaikka kokemus eroaakin merkittävästi sodan rintamalla ja kotirintamalla kokeneiden välillä. Avainkokemuksen yhdistämän sukupolven konseptista ks. Virtanen 2001, 22–24,34–35; Miettunen 2011, 337–339.
- 6 Artikkelini liittyy käynnissä olevaan Veteraanit ja suomalainen yhteiskunta -tutkimushankkeeseen, jossa tarkastelen veteraanipolven asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa talvisodan lopulta nykypäivään useista eri näkökulmista.
- 7 Rintamalla palvelleiden naisten asemasta ja etuuksista käyty keskustelu ansaitsee oman tarkastelunsa, ja tulen käsittelemään sitä nyt meneillään olevassa tutkimuksessani.
- 8 Hoppu 2015, 200.

- 9 Martikainen 2010, 71–72. Martikaisen tulkinta ensimmäisestä sodanjälkeisestä julkisesta esiintymisestä vuonna 1964 ei pidä paikkaansa.
- 10 Rentola 2003, 107–123.
- 11 Virtanen 2001, 289–347; Tuominen 1991. 1980-luvun kehitystä käsittelee Jussi Jalonen artikkelissaan.
- 12 Sulamaa 2007, 300; Hoppu 2015, 198; Martikainen 2010, 71–80; Honkasalo 2000, 273–290; Jalonen 2017, 298–304.
- 13 Jalonen 2017, 298–304.
- 14 Kinnunen 2001.
- 15 Suomen Sotaveteraani 4/1964: ”Vanhan vääpelin mietteitä”.
- 16 Veteraani 2/1965: ”Rintamamiesveteraanit”; myös Veteraani 3/1965: ”Veljet – Rakentaen – ei repien”; Veteraani 5/1965: ”Yhteisvoimin”; Veteraani 8–9/1965: ”Sodan rasituksista”; Veteraani 1/1966: ”Rintamamiesten asuntokysymys”; Veteraani 3–4/1966: ”Komiteat on asetettu – entä tulokset?”; Veteraani 6/1966: ”Yhteiskunnan velka rintamamiehille”; Veteraani 3/1967: ”Työtön veteraani ajattelee”; Veteraani 3/1967: ”Kaliberi 13”; Veteraani 3/1967: ”Suomiko oikeus-, sivistys- ja hyvinvointivaltio?”; Veteraani 45/1967: ”Sotaveteraanien edut eräissä muissa maissa”.
- 17 Esim. Sotaveteraani 8/1972: ”Nyt on veljesavun oikea ajankohta”; Sotaveteraani 4/1967: ”Talkoohenki elää – veljet auttavat veljiään”.
- 18 Sotaveteraani 1/1966: ”Rintamamiesten maansaanti ja tonttipolitiikka”
- 19 Veteraani 1/1967: ”Rintamamiesten asiat olisi saatava pikaisesti lakisääteisel pohjalle”; Sotainvalidi 1/1970: ”Juhlavuosi”.
- 20 Sotaveteraani 1/1965: ”Kielteinen vastaus rintamamiespalstoja koskevaan eduskuntakyselyyn”.
- 21 Veteraani 2/1967: ”Rintamamieseläkekysymys valtiopäivien käsiteltäväksi”.
- 22 Veteraani 5/1966: ”Pauli Marle”.
- 23 Sotaveteraani 2/1965: ”Muut lehdet”; Veteraani 7/1967: ”Rintamamieseläkkeiden kannalla 71 % kansasta”.
- 24 Sotaveteraani 8/1975: ”Kaikilta eduskuntapuolueilta aloitteita veteraanien osalta”; Veteraani 5/1973: ”Eduskunnasta tukea rintamamiesten tavoitteille”.
- 25 Esim. Veteraani 7–8/1979: ”Vekseli lankeaa”; Veteraani 7/1975: ”Yhteiskunta on yhä velkaa rintamamiehille”.
- 26 Veteraani 7/1971: ”Rintamasotilaiden eläkelaki oli monelle pettymys – parannuksia vaatimaan heti eduskunnan kokoonnuttua”; Veteraani 8/1971: ”Rintamasotilaseläkkeen puutteisiin saatava korvaus”; Sotaveteraani 5/1975: ”Rintamamieseläkelain parantaminen tärkein tavoite veteraaneilla”; Veteraani 9/1976: ”Rintamamiesten eläkelakia korjattava pian”; Veteraani 1–2/1977: ”Uusi rintamasotilaseläkelaki astuu voimaan 1.7.77. Laki ei vastaa vieläkkään rintamamiesten tavoitteita; Honkasalo 2000, 441–442.
- 27 Sotaveteraani 4/1975: ”Veteraanit liikkeelle”; Veteraani 9/1976: ”Rahaa eläkkeisiin ja kuntoutukseen”.
- 28 Sulamaa 2007, 59–60; Veteraani 6–7/1978: ”Tarvitaan erityinen kuntoutuslainsäädäntö”; Veteraani 6/1979: ”Rintamaveteraanikuntoutukseen pyydettiin lisää rahaa ja sen vakinaistamista”; Sotaveteraani 7/1978: ”Sotaveteraanien kuntoutus”.
- 29 Veteraani 5/1966: ”Päätössanat: Lasse Kangas”.

- 30 Veteraani 2/1968: ”Vuohet ja lampaat sekä rintamasotilaskortti”; Veteraani 6/1968: ”Miksi rintamasotilaskortti”; Tuomisto 2014, 99–102.
- 31 Tuomisto 2014, 102–103; Veteraani 2/1966: ”Rintamamiesten ja sotaveteraanien yhteistyö- ja yhtymisneuvotteluista”.
- 32 Sotaveteraani 3/1965: ”Muut lehdet”; Veteraani 5/1966: ”Yleisön palsta”.
- 33 Sotaveteraani 3/1965: ”Yhteistyötarjous”; Veteraani 10/1965: ”Veteraanikuulumisia”; Sotaveteraani 1/1966: ”Sotaveteraanasiaa on vietävä eteenpäin”; Uino 2014, 419–423; Veteraani 1/1967: ”Liittomme on selkeästi ilmaissut tavoitteensa”; Veteraani 2/1967: ”Toinenkin liitto herännyt”; Veteraani 3/1967: ”Onko näin?”; Veteraani 9/1967: ”Pelin säännöt”; Veteraani 4/1968: ”Totuuden aika koittanut rintamamiesveteraaneille”; Veteraani 5/1968: ”Jälleen Tampere”; Veteraani 8/1968: ”Nakertajia ja rakentajia”, ”Varsinais-Suomen rintamamiehille”.
- 34 Tuominen 1991, 230–233.
- 35 Tammi 2010, 19.
- 36 Jalonen 2017, 300–301.
- 37 Jalonen 2017, 302.
- 38 Sotaveteraani 6/1975: ”Vaikuttava voimannäyte”
- 39 Esim. Veteraani 5/1970: ”Onko rintamamiehillä vapaus?”; Veteraani 7/1970: ”Uusi salaliitto rintamamiesasian vesittämiseksi”; Veteraani 8/1970: ”Kiehuu – kuohuu”; Veteraani 8/1970: ”Halutaan vain yhtyä – rintamamiehet eivät”; ”Rintamamiehet – varokaa hajoittajia”; Veteraani 3/1971: ”Yhtyminen pettäisi jäsenistön”; Veteraani 5/1972: ”Miksi kaksi veteraanijärjestöä?”; Veteraani 7/1975: ”Rintamamiehen sana”.
- 40 Esim. Sotaveteraani 5/1977: ”Yhdistyneellä veteraanijärjestöllä saadaan veteraanien ongelmat nopeammin ratkaistuksi”; Sotaveteraani 5/1978: Sotaveteraaniliitto johdonmukaisesti järjestöjen yhdistämisen kannalla”; Veteraani 5/1970: ”Jälleenkö kentällä yhdytään?”; Veteraani 7/1970: Taas on neuvoteltu ja tehty päätöksiä”; Helsingin Sanomat 23.8.1970: ”Erottamattomat kaksoiset ajavat veteraaniasioita”; Veteraani 4/1973: ”Muut lehdet”.
- 41 Sulamaa 2007, 61–63; Veteraani 9–10/1977: ”Itse asiasta kuultuna”; Sotaveteraani 5/1970: ”Aina on pyritty yhteen liittoon”; Sotaveteraani 8/1977: Keinonen puhui pötyä”; Sotaveteraani 8/1977: ”Kenraali Keinosen TV-haastattelu”; Sotaveteraani 6/1978: ”Raassina torjuu Keinosen väitteet”; Sotaveteraani 2/1979: ”Yhteistyötä – vai ei”.
- 42 Sulamaa 2007, 61–63; Veteraani 9–10/1975: ”Omituisia pakkonaittajia”.
- 43 Veteraani 5/1972: ”Yhteisetkin hankkeet mahdollisia”.
- 44 Veteraani 1/1975: ”Yhteistyö välttämätöntä”; Veteraani 6/1975: ”Rintamamiesasiaa pidettävä esillä”; Sotaveteraani 1/1976: ”Yhteinen aloite veteraanijärjestöiltä”; Sulamaa 2007, 63.
- 45 Sotaveteraani 1/1966: ”Sotaveteraanimme voivat herättää kansan yhteenkuuluvuuden tunteen”.
- 46 Tuominen 1991, 133–135, 190–215.
- 47 Sotaveteraani 4/64: ”Sotaveteraanien muistojuhlatilaisuus Tampereella”; Martikainen 2010, 71.

- 48 Veteraani 6–7/1965: ”Isänmaa... Kunnia...”; Suomen sotaveteraani 2/1970: ”Pysyvän rauhan puolesta”; Veteraani 4/1979: ”Työskentelemme rauhan hyväksi”.
- 49 Turtola & Friman 2005, 202.
- 50 Rentola 2003, 112–117; Honkasalo 2000, 379–381.
- 51 Sotaveteraani 2/1974: ”Sukupolvien välistä kuilua on tasoitettava”.
- 52 Veteraani 10/1968: ”Rintamamiehet ja maanpuolustus”.
- 53 Kuusi 1965, 56.
- 54 Kuusi 1965, 196.
- 55 Honkasalo 2000, 379–388.
- 56 Sotainvalidi 1/1975: ”Isänmaanrakkaus – kannustava voima”.
- 57 Esim. Sotaveteraani 8/1973: ”Tasavallan presidentin joulutervehdys”.
- 58 Tuominen 1991, 82–85; Honkasalo 2000, 383; Kleemola 2019,104.
- 59 Veteraani 3–4/1965: ”Kenr.luutn. R. Arimo”
- 60 Veteraani 5/1967: ”Maaherran tervehdys”
- 61 Esim. Sotaveteraani 5/1976: ”Nuoriso ei suhtaudu kielteisesti sotaveteraaneihin”.
- 62 Tuominen 1991, 116–117.
- 63 Esim. Ylioppilaslehti 24.1.1964: ”Rauhantyö vai parabellum?”; Ylioppilaslehti 7.2.1964: ”Vänrikin tulikoe”; Ylioppilaslehti 15.5.1964: ”Maanpuolustajat ja pasifistit samassa veneessä”; Ylioppilaslehti 5.11.1964: ”Historiankirjoitus”; Ylioppilaslehti 29.1.1965: ”Militaristin tunnustuksia”; Ylioppilaslehti 28.5.1965: ”Kuinka kieltäytyä aseista”; Ylioppilaslehti 22.4.1966: ”Lakattaisiinko tekemästä miehiä?”; Ylioppilaslehti 19.1.1968: ”Pasifismista”; Ylioppilaslehti 19.4.1968: ”Rahat ja Puolustusvoimat”; Ylioppilaslehti 14.11.1969: ”Suomen armeijan lähitulevaisuus”; Ylioppilaslehti 20.2.1970: ”Seuraava potilas: Armeija”; Ylioppilaslehti 13.5.1971: ”Luokka-armeijan rooli luokkayhteiskunnassa”; Ylioppilaslehti 11.10.1973: ”Rauhan puolesta”; Ylioppilaslehti 20.2.1975: ”Siviilipalveluksesta”; Ylioppilaslehti 10.2.1977: ”Ensimmäisen tasavallan tilinpäätös”; Ylioppilaslehti 1.2.1979: ”Aseistariisunta ja ydinaseiden leviäminen”; Ylioppilaslehti 20.9.1979: ”Kuulustelu”; ”Siviilipalvelusta ei tunneta tarpeeksi”; Ylioppilaslehti 18.10.1979: ”Hyvä Timo!”, ”Karkuruutta”, ”Armeija kuin vpk”; Ylioppilaslehti 25.10.1979: ”Siviilipalvelus ja rauhantyö”; Ylioppilaslehti 15.11.1979: ”Kuka karkaa ja mistä?”.
- 64 Ylioppilaslehti 3.4.1964: ”Die Fahne hoch”.
- 65 Ylioppilaslehti 25.9.1964: ”Perityistä arvoista”; Ylioppilaslehti 4.12.1964: ”Itsenäisyys”, ”Joulukuun kuudes”, ”Arvoisa herra Arijoutsu”; Ylioppilaslehti 18.12.1964: ”Sotaorvolle”; Ylioppilaslehti 24.11.1965: ”Hautamarssi vai rauhanmarssi”; Ylioppilaslehti 3.12.1965: ”Hautamarssi vai kunnianteko?”, ”Ilkka Taipaleelle”, ”Hyi, Ilkka Taipale”; Ylioppilaslehti 10.12.1965: ”Soi tujuja, puheita, seppeleitä, rauhanlauluja, räntää: Itsenäisyyspäivä, tuo ilon ja rauhan ikijuhla!”; Ylioppilaslehti 9.12.1966: ”Itsenäisyys on iloinen asia”; Ylioppilaslehti 9.12.1971: ”Itsenäisyys”, ”Itsenäisyyden elämöiminen”.
- 66 Ylioppilaslehti 21.10.1971: ”Mannerheiminristinritarin elämä”.
- 67 Ylioppilaslehti 11.10.1973: ”Kuka oli Yrjö Leino”; Ylioppilaslehti 7.11.1974: ”Missä työttömän isänmaa?”; Ylioppilaslehti 26.2.1976: ”Annos Talvisotaa”;

- Ylioppilaslehti 14.10.1976: ”Siat ja everstit”; 24.2.1977: ”Francolaisen päiväkirja”.
- 68 Sotaveteraani 7/1969: ”Monella tapaa taksvärkättiin Nokian Yhteiskoulussa”; Honkasalo 2000, 376.
- 69 Sotaveteraani 2/1971: ”Mitä Prof. Antti Eskola ajattelee sotaveteraaneista?”
- 70 Sotaveteraani 3/1974: ”Nuoriso ja me”.
- 71 Sotaveteraani 5/1978: ”Suomalaisen sotaveteraanin tulisi olla maansa kunniakansalainen”.
- 72 Veteraani 3/1970: ”Ovatko rintamamiehet todella valokeilassa?”
- 73 Sotaveteraani 1/1967: ”Yhtenäisen Suomen hyväksi”; Sotaveteraani 2/1967: ”Ensimmäinen sotaveteraaniviikko”
- 74 Sotainvalidi 5/1977: ”Sotainvalidien syyskeräys alkanut”.
- 75 Sorsa 1998, 133, 146.
- 76 Pekka Korvenheimon sähköposti tekijälle 5.7.2023: ”Rafael Paasio ja Sotaveteraanit; muistikuvia”.
- 77 Reuna 2018, 360.
- 78 Sotainvalidi 4/1975: ”Sotainvalidit”.
- 79 Veteraani 4/1979: ”Tänä päivänä: rintamamies”.
- 80 Veteraani 4/1979: ”Tänä päivänä: rintamamies”.

Lähteet

Primaarilähteet

- Sotainvalidi*, vuosikerrat 1964–1979
Sotaveteraani, vuosikerrat 1964–1965, 1976–1979
Suomen Sotaveteraani, vuosikerrat 1966–1975
Veteraani, vuosikerrat 1965–1979
Ylioppilaslehti, vuosikerrat 1964–1979

Kirjallisuus

- Appelsin, Ulla (2020) Ulla Appelsinin kommentti: Linnan juhlassa nousi esiin kipeä kysymys, joka Suomella on vielä käsittelemättä. *Ilta-Sanomien* verkkosivut. Viitattu 7.12.2020. <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000007666966.html> (viitattu 23.5.2022).
- Aro, Martti (2022) Puheenjohtajan puheenvuoro JR56 ja JR60 kilta ry:n vuosijulkaisussa *Jalkaväkirykmentti 56 ja 60 sekä Osasto Törni isänmaamme ja kansamme suojana 1941–1944*, 4–6.
- Halonen, Jukka (2014) Sotaveteraanit pilkan kohteena – mistä kyse? *Iltalehti* 6.12.2014. verkkosivut: <https://www.iltalehti.fi/uutiset/a/2014120118882453> (viitattu 23.5.2022).
- Hentilä, Seppo (2011) Veteraanisukupolvi ulkopolitiikan puristuksessa. Esitelmä Veteraanit sodan jälkeisessä Suomessa 1960-luvulta 1980-luvulle -seminaarissa. Kansallisarkisto, Helsinki 16.3.2011. https://blogs.helsinki.fi/shentila/files/2005/04/Veteraanit_esitelm%C3%A4.pdf
- Honkasalo, Markku (2000) *Suomalainen sotainvalidi*. Helsinki: Otava.
- Hoppu, Tuomas (2015) *Sotainvalidit edellä käyden – vammoista huolimatta*. Helsinki: Sotainvalidien Veljesliitto ry.
- Jalonen, Jussi (2017) *Summan tarina. Talvisodan ratkaisutaistelun ihmiset ja historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Jalonen, Jussi (2020) Twitter-kommentti suhtautumisesta sotaveteraaneihin. <https://twitter.com/joalonen/status/1336019331155628033> (viitattu 9.5.2022).
- Jokisipilä, Markku (2008) Sotaveteraanien pilkkaamisesta. Kirjoitus henkilökohtaisessa blogissa 24.4.2008. <https://jokisipila.blogspot.com/2008/04/sotaveteraanien-pilkkaamisesta.html> (viitattu 14.5.2022).
- Kinnunen, Tiina (2001) Kun lottaharmaata häväistiin – Näkökulmia Sissiluutnantti-debattiin. *Historiallinen Aikakauskirja* 99:1, 84–115.
- Kleemola, Olli (2019) The Visual Narrative of Student Radicalism in Finland. *Media History* 27:1, 86–105.
- Korvenheimo, Pekka (2023) Sähköposti tekijälle 5.7.2023: ”Rafael Paasio ja Sotaveteraanit; muistikuvia”.
- Kuusi, Matti (1965) *Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Martikainen, Elina (2010) *Aseveli Yrjö Silo ja asevelihenki Tampereella*. Tampere: Tampere University Press.
- Miettunen, Katja-Maria (2011) Suomalaista 60-lukua luomassa. Muisteltu menneisyys ja sukupolven rakentuminen muistelun ja tutkimuksen rajapinnalla. *Historiallinen Aikakauskirja* 109:3, 337–349.
- Rentola, Kimmo (2003) Kevään 1968 isänmaan toivot. Teoksessa *Väki Voimakas 2003: Työväen verkostot*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 96–132.
- Reuna, Risto (2018) ”Ei tullutkaan vallankumousta” – sotasukupolvi, joka esti kansandemokratian. Äärivasemmiston kesäkuun 1946 offensiivi ja metallityöväen työpaikkavastarinta. Turku: Turun yliopisto.
- Sorsa, Kalevi (1998) *Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969–72*. Helsinki: Otava.
- Sulamaa, Kaarle (2007) *Veteraania ei jätetä. Suomen Sotaveteraaniliitto 1957–2007*. Helsinki: Suomen Sotaveteraaniliitto ry.
- Tammi, Volmar (2010) *Nousiaisten sotaveteraanit ry:n historiikki: nais- ja tukijaosto*. Nousiainen: Nousiaisten Sotaveteraanit ry.
- Tuominen, Marja (1991) *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia. Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*. Helsinki: Otava.
- Tuomisto, Tero (2014) *Pitkä on askelten kaiku. Puoli vuosisataa Rintamaveteraaniliiton toimintaa ja vaikutusta*. Helsinki: Rintamaveteraaniliitto.
- Turtola, Martti & Friman, Paavo (2005) *Mannerheim-kirja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Uino, Ari (2014) *Sotiemme veteraanit. Rintamalta rakentamaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Matti (2001) *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

UUSPATRIOTISMIN RIEMUVUODET

Viitteet

- 1 Paavo Lipponen, ”1990-luvun alku on revanssia 1960-luvun arvoja vastaan”, HS 12.12.1993; Miettunen 2009, 240–241.

- 2 Seppälä 1998, 178.
- 3 Honkasalo 2007, 104.
- 4 ”Paavo Lipposen enoille Kuopioon muistolaatta”, HS 18.12.2001.
- 5 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 436–439, 450–453; ks. myös Jokisipilä 2005.
- 6 Vares 2007, 185.
- 7 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 439.
- 8 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 451; ks. myös Ritvanen 2021, 48–53.
- 9 Tässä ja seuraavassa kappaleessa mainittujen elementtien merkityksestä uuspatrioottisessa murroksessa ks. esim. Kyyrö 2019, 263–264.
- 10 Juha Siltala, ”Uusisänmaallisuus ja sivistyneistön vastuu”, Image 3/1991, s. 21–22.
- 11 Erkki Pennanen, ”Talvisodan muistelu arvossaan”, HS 1.2.1999.
- 12 Reijo Vahtokari, ”Viimeinen kunniamerkki”, Suomen Kuvalehti 22/1994, 3.6.1994, s. 36–37.
- 13 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 457–458; Jokisipilä 2007. Ks. myös Löf 2021.
- 14 Winfield & Friedman & Trisnadi 2010, 289–292; Sherry 2007, 171.
- 15 Malinova 2017, 45–48.
- 16 Ilkka Malmberg, ”Me sotasankarit”, HS 27.11.1994.
- 17 Teuvo Arolainen, ”Armeijalla menee hyvin”, HS 12.11.1995.
- 18 Heikki Luostarinen, ”Kamppailu kansankuvasta”, Alkoholipolitiikka 1/1997 (62), s.54–58.
- 19 Haikonen & Kiljunen 2003, 19–20.
- 20 Haikonen & Kiljunen 2003, 214.
- 21 Valtioneuvosto 1997, 101–102.
- 22 Haikonen & Kiljunen 2003, 210.
- 23 Valtioneuvosto 1997, 95.
- 24 Upseerielämäkertojen suosiosta ks. esim. Vesa Karonen, ”Kenraalit nousevat kumpujen yöstä”, HS 14.12.1994.
- 25 Timo Paukku, ”Liberalismi voitti aatteelliset kiistat – tällä erää”, HS 15.1.1999.
- 26 Tepora, Roselius & Yliaska 2022.
- 27 Inglehart 1997, 157–159. Ks. myös Pesonen & Riihinen 2002, 127, 300.
- 28 Kyyrö 2019, 32, 65–66.
- 29 Kehityksen kaikkia yksityiskohtia ei ole tässä tarpeen käydä erikseen läpi, koska ilmiö on laajalti tunnustettu, mutta tiivistetyn kuvauksen 1990-luvun laman jälkeisestä murroksesta liberalisoituvan kilpailu- ja huomiotalouteen tarjoaa vaikkapa Alasuutari 2017, 388–389, 396–398.
- 30 Jukka Kemppinen, ”Ehnrrooth on toista maata”, HS 27.3.1994.
- 31 Jatkosarjan keskeinen osa oli Tali-Ihantalan taisteluja käsittelevä Risto Lindstedtin ”Hyökkääjän tie katkeaa”, Suomen Kuvalehti 29/1994, 22.7.1994, 37–40.
- 32 Riitta Vainio, ”Lotta- ja suojeluskuntaväki puhkui puolustusintoa. Muistojuhlaan osallistuneet taputtivat maanpuolustusjärjestöjen elvytysehdotukselle”, HS 1994.
- 33 Vesa Karonen, ”Kenraalit nousevat kumpujen yöstä”, HS 14.12.1994. Kaikki teokset olivat WSOY:n kustantamia, poikkeuksena vain Panssarikillan kustantama Käkelän Lagus-elämäkerta. Seuraavien vuosien aikana kenraalielämäkertoja ja kenraalikuvausjulkaisuja julkaistiin säännöllisesti, huomattavina esimerkkeinä muun muassa Martti Turtolan Aksel Fredrik

- Airo: taipumaton kenraali (Otava, 1997) ja Robert Brantbergin Sotakenraalit (Revontuli, 1998).
- 34 Markku Heiskanen, ”Ahtisaari arvostaa kasarmin kasvattina veteraaneja: Kuopioon ja Jännevirralle tulen aina mielelläni”, *Savon Sanomat* 26.4.1995.
- 35 Honkasalo 2007, 67–70.
- 36 Halonen 2017, 302; Hirvikorpi 2006, 62.
- 37 Sakari Määttänen, ”Sinunkaupatko itsenäisyyden kanssa”, *HS* 3.12.1989.
- 38 Hirvikorpi 2006, 62.
- 39 Muun muassa Helsingin Sanomat eivät noteeranneet talvisodan veteraanien läsnäoloa vuoden 1989 vastaanotolla millään tavoin. Edes Sotaveteraani-lehti ei kiinnittänyt presidentinlinnan vastaanottoon huomiota millään tavalla, vaan uutisoi veteraanien omista juhlallisuuksista kautta maan. Valtiovallan tervehdykset lehti toki julkaisi.
- 40 Peltola 2011, 36.
- 41 Hentilä 2011.
- 42 Uola 2001, 475–476.
- 43 ”’Huhtikuun 27. vuonna 1945 oli meidän voiton päivämme’ – Ahtisaari antoi päiväkäskyn kiitokseksi veteraaneille”, *HS* 27.4.1995.
- 44 Mustamo 2018.
- 45 Erkki Pennanen, ”Ahtisaari hämmennyttää”, *HS* 8.11.1994; Paavo Tukkimäki, ”Ahtisaaren päiväkäskyn tyyli horjuu”, *HS* 28.4.1995.
- 46 Hentilä 2011.
- 47 Sanomalehtikirjoitukset päättyivät tuolloin samaan arvioon. Ks. esim. Arto Astikainen, ”Vara-Marski”, *HS* 1.6.1997.
- 48 Ansoituneille rintamakomentajille ja rivisotilaille tehdyistä mutta hylätyksi päättyneistä Mannerheim-ristin esityksistä ks. Porvali 2006, 7, 30, 41–44, 62–64.
- 49 Lukkari 2003, 281.
- 50 Ehrnrooth & Lehtonen 1994, 36. Ks. myös Jalkaväenkenraali Ehrnrooth: Suomi vetää viisasta NATO-linjaa, Verkko uutiset 11.2.2000. Yleisemmin aiheesta ks. Peltola 2011, 18–20.
- 51 ”Vanha kenraali jylisee rasismia vastaan: ulkomaalaisia potkivat skinit ovat pelkureita”, *IL* 1.12.1995.
- 52 Ehrnroothin historia- ja kansakunta-käsityksestä yksityiskohtaisemmin ks. Peltola 2011, 54–58, 66–67.
- 53 Arto Astikainen, ”Vara-Marski”, *HS* 1.6.1997.
- 54 Hägglund 2012, 378.
- 55 Kinnunen & Jokisipilä 2012, 463.
- 56 Appelsin 2000, 208–211; Ehrnrooth & Lehtonen 1994, 130–133; Hägglund 2012, 374.
- 57 Lindgren 2011, 57–62.
- 58 Pantti 2005, 167.
- 59 ”Rukajärven tie”, *Elonet*.
- 60 Mikael Fränti, ”Olli Saarela teki uuden sukupolven elokuvan jatkosodasta. Luutnantti Perkolan kiirastuli”, *HS* 24.1.1999.
- 61 Vainio 2019, 41.
- 62 Ilkka Ahtiainen, ”Väärin sodittu”, *HS* 21.3.1999.
- 63 Ilkka Ahtiainen, ”Oikein sodittu”, *HS* 28.3.1999.

- 64 Erkki Pennanen, ”Talvisodan muistelu arvossaan”, HS 1.12.1999.
- 65 Mieskuvia koskevasta aikalaiskeskustelusta ks. mm. Helena Ylänen, ”Suomalaisen elokuvan sankari on aina mies, muttei aina viisas”, HS 15.1.1999; kotimaisen 1990-luvun lopun ja 2000-luvun alun ”mieselokuvien” boomista ks. Tapanainen 2001. Ks. myös Vares 2007, 200.
- 66 Ilse Rautio, ”Lotta on 1990-luvun sankaritar”, HS 1.6.1997; Kaisa Iitti, ”Isänmaallinen ooppera on huudossa”, HS 11.6.1998.
- 67 Vares 2007, 183–185.
- 68 Vares 2007, 188–189, 192, 201.
- 69 Kyyrö 2019, 122–123, 157.
- 70 Appelsin 2000, 227–229.
- 71 Kyyrö 2019, 157.
- 72 Magnus Berglund, ”Epäpyhä liitto pilasi Mannerheim-elokuvan”, MOT, Yle 24.2.2014.
- 73 ”Ilta-Sanomat syyttää Iltalehtä Historia-teemalehden brändin kopioinnista”, Kauppalehti 16.11.2012.
- 74 ”CANAL+:n kiekkoitiimi armeijan harmaissa - katso hauska video”, MTV Uutiset 18.10.2011.
- 75 Johannes Laitila, ”Miksi Canal+:n mainos rinnastaa jääkiekon sotaan?” HS 19.10.2011; ”Anteeksi kuinka, Canal+?”, Ylioppilaslehti 29.10.2011.
- 76 Pasi Nuutinen, ”Rukajärven tie -elokuva tuo Esko Ahon nuorten sydämiin”, HS 3.3.1999.
- 77 ”Katainen pyysi anteeksi oppositiolta”, Yle 5.2.2009.
- 78 Perussuomalaisesta retoriikasta on kirjoitettu populismintutkijoiden toimesta hyllymetreittäin vuoden 2011 jälkeen. Aiheesta kiinnostuneille ks. Palonen & Saresma 2017 sekä myös Ylä-Anttila & Luhtakallio 2017. Tuoreimmista parlamentaarisen sotaretoriikan esimerkeistä ks. Tuomo Lappalainen, ”Arkadianmäen juoksuhaudat. Suomalaisten poliitikkojen puheissa ja kirjoituksissa talvisota syytyy yhä uudestaan”, Suomen Kuvalehti 34/2021, 27.8.2021, 30–35.
- 79 ”Vaalimainoksia veteraaniliiveissä”, IL 5.4.2011.
- 80 Kinnunen & Kivimäki 2007, 10, 13–15.
- 81 Kähkönen 2006, 125.
- 82 Teoksen vastaanotosta ks. Ulla Anttila, ”Vaimennetun sotahistorian ääniä”, HS 20.11.2008.
- 83 Ks. esim. Juha Pikkarainen, ”Teemu Keskisarja: Raaka tie Raateeseen”, Yle 6.11.2012 ja Teemu Saintula, ”Sotaminä löytyy vasta oikeassa hetkessä – Mitä sitten, jos se olisin ollut minä?”, Yle 23.5.2017.
- 84 Ks. esim. Lauri Sihvonen, ”Syksyn sotakirjat murtavat myyttejä”, Seura 6.9.2013; Seija Aunila, ”Näkökulma: Isänmaallisen sotasankaruuden lyhyt historia”, Yle 27.12.2013; Vesa Karonen, ”Tutkija kumoaa sotamyytin Summan pettämisestä: Rintama murtui, mutta miehet eivät pettäneet – he murskautuivat panssarivaunujen telaketjuihin”, HS 12.12. ja Tomi Kangasniemi, ”Uusi tutkimus murskaa myytin: Evakkoja asetettiin sittenkin myös ruotsinkielisille alueille”, Uutissuomalainen 24.3.2021.
- 85 Jukka Halonen, ”Sotaveteraanit pilkan kohteena - mistä kyse?”, IL 6.12.2014; Elias Krohn, ”Kokemus kotimaasta kuuluu kaikille”, Kansan Uutiset 3.12.2017.

- 86 Oili Orispää & Stina Tuominen, ”Suomalaiset teinistä eläkeläiseen kertovat, miten sotien jäljet heissä yhä näkyvät – ’Me olemme esivanhempiemme summa’”, Yle 28.12.2019.
- 87 Lehtosaari & Luukkarinen 2017, 65.
- 88 Sotienjälkeistä vaikenemista tähdentäneistä puheenvuoroista ks. esim. Sari Näre & Jenni Kirves, ”Vaiettu sotatrauma tuottaa väkivaltaa”, HS 16.11.2008 sekä Ulla-Maija Vilmi, ”Sota traumatisoi”, Kirkko & Kaupunki 11.11.2014.
- 89 Iltapäivälehtien sotaliitteistä ks. Kari Pitkänen, ”Kansa taisteli, lehdet kertovat – Sodat jatkuivat ennen kotien kirjahyllyissä, nyt lähinnä lehtikioskeissa”, Kulttuuritoimitus 18.12.2019. Viimeisin esimerkki ”vaietuista” aiheista on alkuvuodesta 2022 esitetty laadukas ja kansainvälisestikin palkittu ”Vaietut arktiset sodat” -dokumenttisarja.
- 90 Juha Pikkarainen, ”Teemu Keskarja: Raaka tie Raatteeseen”, Yle 6.11.2012.
- 91 Seija Aunila, ”Näkökulma: Isänmaallisen sotasankaruuden lyhyt historia”, Yle 27.12.2013.
- 92 Ilari Leskelä – Ilmar Metsalo, ”Miksi vuonna 2017 piti taas tehdä yksi Tuntematon”, The Ulkopolitist 27.10.2017.
- 93 ”Uusi Tuntematon sai kiitosta toden tunnusta – ’ei vähääkään nationalistinen’”, Satakunnan Kansan 12.10.2017; ”Tasavalta-paneeli”, Radio Helsinki 13.10.2017.
- 94 Smedsin ”Tuntemattoman” merkityksistä ja vastaanotosta ks. esim. Ojajärvi 2013, 121–123 sekä Pajunen 2017, 146–147, 187–188.
- 95 Sanna Vilkmán, ”Toimittajalta: Taas uusi Tuntematon, hohhoijaa”, Yle 24.10.2017; ”Aku Louhimiehen Tuntematon sotilas vie kunnian sodalta, mutta ei sotilailta”, Yle 24.10.2017.
- 96 Poikkeuksia oli, muun muassa Helsingin yliopiston poliittisen historian opiskelijoiden lehti Poleemi havaitsi elokuvan tämän ulottuvuuden. Jouko Raitaniemi, ”Nationalismia vai sodanvastaisuutta? Tuntematon sotilas ja toisen maailmansodan muistamisen kulttuuri”, Poleemi 1/2021. Konservatismistaan tunnettu ja aikoinaan Adolf Ehrnroothista kirjoittanut Ilta-Sanomien Ulla Appelsin tavallaan tunnisti omansa ylistäessään elokuvan testamentiksi ”ajasta, jolloin niin moni antoi henkensä isänmaan puolesta”, ks. Ulla Appelsin, ”Tuntematon ja Raasepori – omaisten taakka”, IS 27.10.2017.
- 97 ”Aku Louhimiehen Tuntematon sotilas, osa 5: Hyväntahtoinen aurinko”, esitetty TV1-kanavalla 27.1.2019.
- 98 Laura Hallamaa, ”Historioitsija tuomitsee: ’Banaaliuden raja on ylittynyt, jos myydään wc-harjoja’ – menikö Tuntemattoman sotilaan tuotteistaminen liian pitkälle?”, HS 3.8.2017.
- 99 Anton Vanha-Majamaa, ”Väinö Linnan poika ei hyväksy Tuntematon sotilas-tuotteita, Sinin siivoussarja oli viimeinen pisara – uusia tuotejulkistuksia on silti luvassa”, HS 11.8.2017.
- 100 Tuomas Tepora, ”Sota sanoittaa koronapandemiaa. Huhut ja talvisota modernina myyttinä”, Alusta! 10.2.2022.
- 101 Valteri Varpela, ”Kaveria ei jätetä – se voi olla kohta Suomi, joka pyytää apua”, IL 4.3.2022.
- 102 Tuomas Manninen, ”Kommentti: Kuulutko ’16 prosenttiin’ suomalaisista? Miten niinku omasta mielestä meni?”, IL 15.3.2022.

- 103 ”Orpo Nato-keskustelussa: ’Herra kenraali, me emme ole enää koskaan yksin!’”, *Demokraatti* 16.5.2022.
- 104 Tiiviin esittelyn ja tyypiesimerkin tästä retoriikasta tarjoaa Petri Lajunen, ”Suومتtumisén pitkä häntä: Venäjän rooli jäi elämään kylmän sodan jälkeenkin”, *Verkkouutiset* 19.7.2022.
- 105 ”Jo yli tuhat eroamassa reservistä – Ministeri Häkkäsen puheista alkoi eroaalto”, *HS* 8.2.2024.

Lähteet

Tietokannat

Elonet [<https://elonet.finna.fi/>].

Lehtiartikkelit, pakirjoitukset ja kannanotot

- Lappalainen, Tuomo (2021) ”Arkadianmen juoksuhaudat. Suomalaisten poliitikkojen puheissa ja kirjoituksissa talvisota syttyy yhä uudestaan”, *Suomen Kuvalehti* 34/2021, 27.8.2021, 30–35.
- Leskelä, Ilari & Metsalo, Ilmar (2017) ”Miksi vuonna 2017 piti taas tehdä yksi Tuntematon”, *The Ulkopolitist* 27.10.2017 [<https://ulkopolitist.fi/2017/10/27/miksi-vuonna-2017-piti-taas-tehda-yksi-tuntematon-sotilas/>].
- Lipponen, Paavo (1993) ”1990-luvun alku on revanssia 1960-luvun arvoja vastaan”, *Helsingin Sanomat* 12.12.1993.
- Luostarinen, Heikki (1997) ”Kamppailu kansankuvasta”, *Alkoholipolitiikka* 1/1997 (62), 54–58.
- Malmberg, Ilkka (1994) ”Me sotasankarit”, *Helsingin Sanomat* 27.11.1994.
- Määttänen, Sakari (1989) ”Sinunkaupatko itsenäisyyden kanssa”, *Helsingin Sanomat* 3.12.1989.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (2008) ”Vaiettu sotatrauma tuottaa väkivaltaa”, *Helsingin Sanomat*, 16.11.2008 [<https://www.hs.fi/sunnuntai/art-2000004613098.html>].
- Pennanen, Erkki (1999) ”Talvisodan muistelu arvossaan”, *Helsingin Sanomat* 1.2.1999.
- Pitkänen, Kari (2019) ”Kansa taisteli, lehdet kertovat – Sodat jatkuivat ennen kotien kirjahyllyiss, nyt lähinnä lehtikioskeissa”, *Kulttuuritoimitus* 18.12.2019 [<https://kulttuuritoimitus.fi/artikkelit/artikkelit-kirjallisuus/kansa-taisteli-lehdet-kertovat-sodat-jatkuivat-ennen-kotien-kirjahyllyissa-nyt-lahinna-lehtikioskeissa/>].
- Raitaniemi, Jouko (2021) ”Nationalismia vai sodanvastaisuutta? Tuntematon sotilas ja toisen maailmansodan muistamisen kulttuuri”, *Poleemi* 1/2021, 35–37.
- Siltala, Juha (1991) ”Uuisinmaallisuus ja sivistyneistön vastuu”, *Image* 3/1991, 21–22.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Demokraatti 2022

Helsingin Sanomat 1994–1995, 1997–1999, 2001, 2008, 2011, 2017, 2024

Iltalehti 1995, 2011, 2014, 2022

Iltta-Sanomat 2017, 2022

Kansan Uutiset 2017

Kaupparehti 2012

Kirkko & Kaupunki 2014

MTV Uutiset 2011

Satakunnan Kansa 2017

Savon Sanomat 1995

Seura 2013

Suomen Kuvalehti 1994

Verkkouutiset 2000, 2022

Yle.fi 2009, 2012–2014, 2017, 2019

Ylioppilaslehti 2011

Radio-ohjelmat

Tasavalta-paneeli, *Radio Helsinki* 13.10.2017 [<https://www.radiohelsinki.fi/podcastit/tasavalta-paneelissa-anu-koivunen-ja-oskari-onninen/>].

Sarjakuvat

Lehtosaari, Pekka & Lukkarinen, Hannu (2017) *Raatteen tie*, Helsinki: Otava.

Elokuvat ja televisiosarjat

Aku Louhimies (2017) *Tuntematon sotilas*, elokuvaversio, Elokuvaosakeyhtiö Suomi.

Aku Louhimies (2018) *Tuntematon sotilas*, televisiosarjaversio, Elokuvaosakeyhtiö Suomi.

Kirjallisuus

Alasuutari, Pertti (2017) *Tasavalta. Sodanjälkeisen Suomen kaudet ja trendit*.

Tampere: Vastapaino.

Appelsin, Ulla (2000) *Adolf Ehrnrooth. Kenraalin vuosisata*. Helsinki: Ajatus.

Ehrnrooth, Adolf & Lehtonen, Marja-Liisa (1994) *Kenraalin testamentti*. Helsinki: WSOY.

Haikonen, Jyrki & Kiljunen, Pentti (2003) *Mitä mieltä, suomalainen? EVAn asennetutkimuksen kertomaa vuosilta 1984–2003*. Helsinki: Yliopistopaino.

Halonen, Tero (2017) Mauno Koivistosta Sauli Niinistön kauteen. Teoksessa Rauno Endén (toim.) *Presidentinlinna*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 297–313.

Hentilä, Seppo (2011) Veteraanisukupolvi ulkopolitiikan puristuksessa. Esitelmä Kansallisarkiston seminaarissa Veteraanit sodan jälkeisessä Suomessa 1960-luvulta 1980-luvulle, 16. maaliskuuta 2011, Helsinki, Suomi. https://blogs.helsinki.fi/shentila/files/2005/04/Veteraanit_esitelmä.pdf (haettu 5.2.2024).

Hirvikorpi, Helinä (2006) *Linnan juhlat kautta aikojen*. Helsinki: Teos.

Honkasalo, Markku (2007) *Sotiemme veteraanien päivä. Kansallinen veteraanipäivä 20 vuotta, 1987–2007*. Helsinki: Kansallisen veteraanipäivän valtakunnallinen päätoimikunta.

Hägglund, Gustav (2012) Adolf Ehrnrooth (1905–2004) – puolustustahdon apostoli. Teoksessa Gustav Hägglund & Pasi Jaakkonen & Matti Simula (toim.) *Värikkäät kenraalit. Sankaritekoja ja skandaaleja*. Helsinki: Otava, 363–379.

Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

Jokisipilä, Markku (2005) Suomalainen historiallinen myytti. *Tieteessä Tapahtuu* 23:2, 16–22.

Jokisipilä, Markku (2007) Finnish History Culture and the Second World War: War and Finnish National Identity. Esitelmä, Menschen im Krieg workshop.

- Helmut Schmidt Universität, Hampuri, Saksa, 6.11.2007. <http://jokisipila.blogspot.com/2007/11/sotaa-ja-suomettumista.html> (haettu 5.2.2024).
- Kinnunen, Tiina & Jokisipilä, Markku (2012) Shifting Images of “Our Wars”: Finnish Memory Culture of World War II. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. History of Warfare, Vol. 69. Leiden: Brill, 435–482.
- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2007) Johdatus koettuun sotaan. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 9–18.
- Kyyrö, Jere (2019) *Mannerheim ja muuttuvat tulkinnat. Mediatisoitunut kansalaisuskonto 2000–2010-lukujen kulttuurikiistoissa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 124. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kähkönen, Sirpa (2006) Suomen tie jatkosotaan. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 125–135.
- Lindgren, Karl-Oskar (2011) The Variety of Capitalism in Sweden and Finland: Continuity through change. Teoksessa Uwe Becker (toim.) *The Changing Political Economies of Small West European Countries*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 45–71.
- Lukkari, Matti (2003) *Lauri Sutela – puolustusvoimain komentaja*. Helsinki: Otava.
- Löf, Risto (2021) Sotien sankarit ja uhrin hallitsevat Suomen ja Venäjän muistipolitiikkaa. Itä-Suomen yliopisto 16.4.2021. <https://www.uef.fi/fi/artikkeli/sotien-sankarit-ja-uhrit-hallitsevat-suomen-ja-venajan-muistipolitiikkaa> (haettu 5.2.2024).
- Malinova, Olga (2017) Political uses of the Great Patriotic War in post-Soviet Russia from Yeltsin to Putin. Teoksessa Julie Fedor & Markku Kangaspuro & Jussi Lassila & Tatiana Zhurzhenk (toim.) *War and Memory in Russia, Ukraine and Belarus*. London: Palgrave Macmillan, 43–70.
- Miettunen, Katja-Maria (2009) *Menneisyys ja historiakuva. Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*. Bibliotheca Historica 126. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mustamo, Aila (2018) Sisällissodan valkoiset laulut. *Antroblogi* 13.9.2018 <https://antroblogi.fi/2018/09/sisallissota-valkoiset-laulut/> (haettu 5.2.2024).
- Ojajärvi, Jussi (2013) Kansallisteatterin Tuntematon sotilas yhteiskunnallisen kaaren piirtäjänä. Teoksessa Mika Hallila & Yrjö Hosiailuoma & Sanna Karkulehto & Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.) *Suomen Nykykirjallisuus 1. Lajeja ja poetiikkaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 121–123.
- Pajunen, Julia (2017) Tulkintojen ristitussa. Kristian Smedsin Tuntematon sotilas teatteri- ja mediaesityksenä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Palonen, Emila & Saresma, Tuija (toim.) (2017) *Jätkät & jyttyt: perussuomalaiset ja populistimin retoriikka*. Tampere: Vastapaino.
- Pantti, Mervi (2005) Art or Industry? Battles over Finnish Cinema during the 1990s. Teoksessa Andrew Nestingen & Trevor G. Elkington (toim.) *Transnational Cinema in a Global North: Nordic Cinema in Transition*. Detroit: Wayne State University Press, 165–190.

- Peltola, Akseli (2011) *Koko kansan kenraali: Adolf Ehrnrooth -ilmiö nationalismitutkimuksen näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pesonen, Pertti & Riihinen, Olavi (2002) *Dynamic Finland: The Political System and the Welfare State*. *Studia Fennica Historica* 3. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Porvali, Seppo (2006) *Ritarit ilman ristiä*. Tampere: Apali.
- Valtioneuvosto (1997) *Reilu ja rohkea – vastuun ja osaamisen Suomi. Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle, osa II*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1997/2.
- Ritvanen, Juha-Matti (2021) *Mureneva kulmakivi. Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Helsinki: Siltala.
- Seppälä, Helge (1998) *Karl Lennart Oesch, Suomen pelastaja*. Helsinki: Gummerus.
- Sherry, Michael (2007) Death, Mourning, and Memorial Culture. Teoksessa Mark C. Carnes (toim.) *The Columbia History of Post-World War II America*. New York: Columbia University Press, 155–178.
- Tapanainen, Jonna (2001) *Miehenkaaria: Mies suomalaisessa nykyelokuvassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Tepora, Tuomas (2022) Sota sanoittaa koronapandemiaa. Huhut ja talvisota modernina myyttinä. *Alusta!* 10.2.2022 <https://www.tuni.fi/alustalehti/2022/02/10/sota-sanoittaa-koronapandemiaa-huhut-ja-talvisota-modernina-myyttina/> (haettu 5.2.2024).
- Tepora, Tuomas & Roselius, Aapo & Yliaska, Ville (2022) Himmeä voitto? Kylmän sodan jälkeinen kokemushistoria Suomessa. *Politiikasta* 28.2.2022. <https://politiikasta.fi/himmea-voitto-kylman-sodan-jalkeinen-kokemushistoria-suomessa/> (haettu 5.2.2024).
- Uola, Mikko (2001) *Jääkärikenraalin vuosisata; Väinö Valve 1895–1995*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vainio, Marja Kaarina (2019) *Rukajärven tiellä. Matka sotaelokuvaan*. *Acta electronica Universitatis Lapponiensis* 267, Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Vares, Vesa (2007) Kuitenkin me voitimme! Uuspatrioottiset tulkinnat talvi- ja jatkosodasta suomalaisissa populääriesityksissä. Teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7. ryssä*. Helsinki: Ajatus, 183–212.
- Winfield, Betty Houchin & Friedman, Barbara & Trisnadi, Vivara (2010) History as the Metaphor through Which the Current World Is Viewed: British and American newspapers' uses of history following the 11 September 2001 terrorist attacks, *Journalism Studies* 3:2, 289–300.
- Ylä-Anttila, Tuukka & Luhtakallio, Eeva (2017) Contesting Gender Equality Politics in Finland: The Finns Party Effect. Teoksessa Michaela Köttig & Renate Bitzan & Andrea Petö (toim.) *Gender and Far Right Politics in Europe*. London: Palgrave MacMillan, 29–48.

SATA VUOTTA MIELIKUVIA SUOMALAISISTA SANKAREISTA

Viitteet

- 1 Tänä päivänä sellaisia hahmoja voisivat olla toisaalta rauhanturvaajat ja toisaalta Ukrainassa sotivat suomalaiset palkkasotilaat. Vaikka nämä hahmot ovat lähtökohdiltaan hyvin erilaisia, ne edustavat kumpikin omanlaistaan sotilaan ideaalia. Kummassakin tapauksessa on myös toisaalta kyse eräänlaisesta sotilaan roolin määrällisesti pienestä ryhmästä, marginaalista, joka nousee vain poikkeuksena esiin suomalaisessa julkisuudessa.
- 2 Sanonta ankkuroituu yleensä toiseen maailmansotaan ja se löytyy mm. Väinö Linnan teoksesta Tunteeton sotilas; itse sanonnan juuret ovat pitemmällä menneisyydessä.
- 3 Tästä esim. Aurora Rämö: Kansallisen turvallisuutemme nimissä. Suomen Kuvalehti 5/2024.